

P. 579

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IUDAEORUM
ROMANIAE

XI

HASEFER

**STUDIA ET ACTA
HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE
XI**

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI

FEDERAȚIA COMUNITĂȚILOR
EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA

Institutul de Istorie
„A.D. Xenopol”

Institutul de
Arheologie

Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor
din România

:

10.2/11

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

XI

Coordonatori: Dr. SILVIU SANIE
Dr. DUMITRU VITCU

București, 2010

Publicație editată cu sprijinul Departamentului pentru Relații Interetnice.

<i>Cuvântul coordonatorilor</i>	9
---------------------------------------	---

Mihaela PARASCHIV, <i>Omagiu profesoarei Lucia Wald</i>	11
---	----

STUDII ȘI ARTICOLE

Carol IANCU, <i>Începuturile mișcării de renaștere națională evreiască. Conferința de la Focșani (1882) și evoluția sionismului în România până la Primul Război Mondial</i>	18
Laurențiu URSU, <i>Ștefănești – izvor al tradiției, loc al memoriei</i>	41
Ion I. SOLCANU, <i>Copii evrei de vârstă școlară din București într-un document de la 1866</i>	80
Dinu BALAN, <i>„Chestiunea evreiască” din România în prima parte a anului 1868. O perspectivă conservatoare: gazeta „Terra”</i>	105
Oana BAUER, <i>Unele conflicte din orașul Piatra-Neamț oglindite în presa evreiască interbelică</i>	124
Radu Florian BRUJA, <i>Evreii din România și Frontul Renașterii Naționale</i>	142
Vasile LICA, <i>Mihail Sebastian's perception on Alexander the Great</i>	158
Imaginea lui Alexandru cel Mare în percepția lui Mihail Sebastian (Rezumat)	223
Cristina SPINEI, <i>Bernhard Schlinks, Der Vorleser im Kontext der neueren Schulddiskurse und Entlastungsstrategien</i>	229
Bernhard Schlinks, <i>Cititorul în contextul noilor discursuri/ asumări ale vinovăției și disculpării</i> (Rezumat)	257

Dumitru VITCU, <i>Repere și semnificații ale unei pilduitoare prietenii artistice:</i> <i>George Enescu – Yehudi Menuhin</i>	259
↳ Silviu SANIE, <i>Evreii în viața orașului Iași</i>	293
CONFESIUNI	
Iancu ȚUCĂRMAN, <i>Amintiri din zile de restriște</i>	323
CONSEMNĂRI EDITORIALE	
Baruch TERCATIN, Lucian-Zeev HERȘCOVICI, <i>Prezențe rabinice în perimetrul românesc. Secolele XVI-XXI, București, Editura Hasefer, 2008 (Silviu SANIE)</i>	327
Carol IANCU, <i>Alexandru Șafran. O viață de luptă, o rază de lumină</i> , traducere Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2008 (Silviu SANIE)	330
AUTORII – Fișier biobibliografic	336

CONTENTS

<i>Notice from the coordinators</i>	9
Mihaela PARASCHIV, <i>Homage to Professor Lucia Wald</i>	11
 <i>Studies and articles:</i>	
Carol IANCU, <i>The beginning of the Jewish national liberation movement. The Focșani Conference of 1882 and the Zionism development in Romania up to the First World War</i>	18
Laurențiu URSU, <i>Ștefănești – source of tradition and place of memory</i>	41
Ion I. SOLCANU, <i>The Jewish pupils of Bucharest according to a document since 1866</i>	80
Dinu BALAN, <i>„The Jewish issue“ in Romania during in the early 1868. A conservative perspective: „Terra” journal</i>	105
Oana BAUER, <i>Some conflicts in the Piatra-Neamț community as illustrated in the Jewish local press between the two World Wars</i>	124
Radu Florian BRUJA, <i>Romanian Jews and the National Renaissance Front</i>	142
Vasile LICA, <i>Mihail Sebastian's perception of Alexander the Great</i>	158
<i>Mihail Sebastian's perception of Alexander the Great (abstract)</i>	223
Cristina SPINEI, <i>Bernhard Schlinks, The Readers in the context of new discourses/undertakings and exculpation</i>	229
<i>Bernhard Schlinks, The Readers in the context of new discourses/undertakings and exculpation (abstract)</i>	257

Dumitru VITCU, <i>Some guiding marks and significations of an exemplary artistic friendship: George Enescu and Yehudi Menuhin</i>	259
Silviu SANIE, <i>Jews in Iași city life</i>	293

CONFESSIONS

Iancu ȚUCĂRMAN, <i>Souvenirs from the suffering days</i>	323
--	-----

BOOK – REVIEWS

Baruch TERCATIN, Lucian-Zeev HERȘCOVICI, <i>Prezențe rabinice în perimetrul românesc. Secolele XVI-XXI</i> , București, Editura Hasefer, 2008 (Silviu SANIE).....	327
Carol IANCU, <i>Alexandru Șafran. O viață de luptă, o rază de lumină</i> , traducere Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2008 (Silviu SANIE)	330

CONTRIBUTORS – Biobibliographic card file	336
--	-----

CUVÂNTUL COORDONATORILOR

Prin cele zece volume ale publicației noastre apărute până în prezent, au intrat în circuitul științific, fiind puse la îndemâna cititorilor, mai mult de două mii de pagini cu aspecte de mare diversitate din istoria, cultura și spiritualitatea evreimii sălășluitoare în granițele istorice ale României.

Intenția repetat mărturisită a elaborării unor volume tematice, sau care să acopere pe cât posibil echilibrat toate perioadele istorice ale conviețuirii interetnice în cuprinsul aceluiași spațiu rămâne în continuare un deziderat. Suntem convinși că asemenea obiectiv poate fi nu doar asumat, ci și atins de vreme ce și numărul colaboratorilor continuă să sporească, asociindu-se în efortul comun, alături de nume deja consacrate, tineri cercetători și cadre didactice cu certe disponibilități intelectuale și largi posibilități de afirmare.

Contribuțiile științifice reunite în volumul de față sunt focalizate pe varii probleme de istorie modernă și contemporană (epoci istorice privilegiate altminteri și în cuprinsul numerelor anterioare ale „*Studia et acta*”), de istoria culturii, ori aspecte ale integrării populației evreiești în viața economică, politică și socială a României de-a lungul secolelor XIX și XX.

Prezentul număr XI debutează cu omagierea

doamnei prof. dr. Lucia Wald, fiică a Iașilor, distinsă și respectată personalitate a vieții științifice românești, cu contribuții substanțiale în diferitele domenii ale lingvisticii. Și de această dată ne face plăcere să salutăm pe cei aflați la prima colaborare cu revista noastră, condeieri experimentați sau tineri cercetători, precum: prof. univ. dr. Ion I. Solcanu, prof. univ. dr. Vasile Lica, prof. univ. dr. Mihaela Paraschiv, lect. univ. dr. Radu Florian Bruja, ing. Iancu

Țucărman, prof. Oana Bauer și prof. Laurențiu Ursu. Tuturor acestora, ca și celorlalți foști sau actuali colaboratori, precum și celor care au făcut și fac posibilă, din dublă perspectivă: tehnoredacțională și editorială, apariția acestei publicații și distribuția ei pe piața cultural-științifică, coordonatorii le exprimă cuvenita și statornica lor grațitudine.

S.S. și D.V.

Omăgiind eminenta personalitate a doamnei profesoare universitare Lucia Wald, cel mai potrivit început mi se pare a fi menționarea locului pe care, ca fost discipol, i-l păstrez în amintire, în virtutea acelei capacități cumulative și, totodată, selective a memoriei, elogiate de autorul antic preferat al domniei sale, Aurelius Augustinus: *Mare este, Dumnezeul meu, da, foarte mare este puterea memoriei, a acestui lăcaș, încăpător și nemărginit... Memoria le primește pe toate în vastul său adăpost, într-un fel de colloane tainice și greu de descris, pentru a le rechema și a le avea la îndemână de câte ori este nevoie; fiecare intră în memorie pe porțile care i-au fost destinate și este păstrat la locul lui.*¹

Primele mele amintiri despre doamna profesoară Lucia Wald datează din vremea studenției de la București, la Secția de limbi clasice a Facultății de Limbi Romanice și Clasice (1965-1970); la vârsta când aveam atâta nevoie de modele, domnia sa, prin impecabila-i ținută profesională și umană, ne-a oferit modelul unui filolog de vocație și ardentă dăruire, de o admirabilă rigoare și disciplină a minții. De-a lungul numeroșilor ani care mă despart de studenție am avut plăcerea și satisfacția să constat că fosta mea profesoară a rămas același minunat mentor profesional și spiritual și pentru următoarele generații de filologi clasiști. Ultima întâlnire cu Domnia sa s-a petrecut la București, cu prilejul unui doctorat, din a cărui comisie am avut privilegiul să fac parte, alături de profesoara mea; făptura sa, delicată și fragilă, cum mi-o aminteam, era acum mai împlătinată de ani, dar sclipirea privirii și agerimea minții erau tot cele din vremea studenției mele. O asemenea longevivă robustețe intelectuală este însemnul privilegiat al unei vieți extrem de active și al unei viguroase osaturi mentale și psihice, configurează efigia magistrului și a savantului căruia îi închinăm acest modest omagiu ce s-a dorit inițial a

fi un *homagium anniversale* la împlinirea a 85 de ani de viață (în 2008), dar, deși întârziat, rămâne mărturia sinceră a unei admirații necondiționate și neconvenționale.

Un minunat volum omagial i-a fost dedicat doamnei profesoare Wald de către foștii studenți și colegi², care au ținut să celebreze cu anticipație un parcurs existențial exemplar, ce continuă să o poarte spre o binemeritată celebritate, recunoscută și în plan internațional. Din paginile acestui volum am aflat câteva detalii biografice, pe care le voi prezenta aici pe scurt.

Doamna Lucia Wald s-a născut la Iași, la 1 octombrie 1923, și tot aici a urmat cursurile școlii primare și a absolvit șase clase la Liceul „Oltea Doamna“. Legile rasiale ale vremii au obligat-o să termine ultimele două clase liceale la Liceul Evreiesc de Fete, pe care l-a absolvit ca șefă de promoție, fiindu-i remarcate și apreciate aptitudinile pentru însușirea limbilor străine, precum și pasiunea pentru limba latină, care-i va influența ulterior opțiunea profesională și-i va marca întreaga viață. În anul 1944, s-a înscris la Secția de filologie clasică a Facultății de Filozofie și Litere din București, unde i-a avut ca profesori pe iluștrii clasiciști A. Frenkian, C. Balmuș, D. Pippidi, Al. Graur. A absolvit cei patru ani universitari cu calificativul *Magna cum laude*, obținând diploma de licență în filozofie și litere, specialitatea limba latină, limba greacă veche și cultura greacă veche. În baza acestei merituoase pregătiri profesionale, la terminarea facultății a fost numită asistent universitar la Catedra de filologie clasică a Facultății de Filologie a Universității din București, condusă de profesorul Alexandru Graur, la 1 februarie 1949 (așadar, un alt motiv omagial ar fi împlinirea în acest an a 60 de ani de neîntreruptă activitate universitară). A urcat apoi toate treptele unui *cursus honorum universitarius*, devenind doctor în științe filologice și apoi profesor universitar titular, la 1 octombrie 1970 (la mai puțin de 50 de ani). Este cu adevărat frapantă în viața domniei sale importanța zilei întâi a unei luni, ziua vechilor *Calendae* romane, prevestitoare de noi rosturi sacrale și existențiale. Din februarie 1983, deși pensionată pentru limită de vârstă, a continuat să lucreze la catedră *pro bono*, din pasiune pentru profesiunea sa și din dragoste pentru studenți, iar în 1990 a primit titlul de profesor consultant și conducător de doctorat, pe care îl onorează și în prezent.

Prodigioasa și prestigioasa activitate didactică a doamnei profesoare Lucia Wald a fost mereu în deplină armonie cu activitatea sa științifică, ambele fiind dedicate unor importante domenii în care s-a implicat cu o incredibilă acribie: *filologie clasică, indo-europenistică, lingvistică generală, teoria limbii și filozofia limbajului, istoria lingvisticii, istoria limbii române*. Ca fostă studentă, mărturisesc acum, așa cum am făcut-o și cu alte prilejuri în fața studenților mei, importanta valoare formativă pentru evoluția mea profesională a cursurilor de *Fonetică și gramatică istorică a limbii latine* și de *Lingvistică generală*, predate de Al. Graur și Lucia Wald, impresionante prin quantumul de informații care ar fi putut timora și descumpăni studenții, în lipsa remarcabilului tact pedagogic pe care cei doi magiștri îl posedau, știind să îmbine, printr-o optimă alchimie didactică, intransigența și sollicitudinea.

Numeroase generații de filologi îi datorează eminenței profesoare Lucia Wald o formație complexă și profundă, precum și deprinderea unei metode de lucru, bazată pe conștiinciozitate și informare continuă; cei care, sub conducerea domniei sale, au obținut titlul de doctor în filologie au devenit cercetători sau cadre didactice universitare, rămânând profund îndatorați matricei magisteriale care le-a marcat începuturile.

Preocupările științifice ale doamnei Lucia Wald, concretizate în peste 150 de titluri de volume, studii și articole, în comunicări la conferințe și simpozioane naționale și la congrese internaționale, se caracterizează prin abordarea unei problematice diverse și a unor metode moderne de cercetare, perfect aplicabile și universului antic, pe care l-a investigat neobosit, în coordonatele lui sapiențiale și lingvistice, aducând importante contribuții la studiul limbii și al ideilor despre limbă ale unor autori latini și greci, precum Marcus Terentius Varro¹, Titus Lucretius Carus⁴, Aurelius Augustinus⁵, Apuleius⁶, Priscianus⁷, Platon⁸. Domnia sa este unic autor a cinci volume referitoare la probleme de lingvistică generală și indo-europeană și la aportul unor cunoscuți lingviști și filologi evrei din România: *Progresul în limbă* (București, Editura Științifică, 1969, 214 p.); *Sisteme de comunicare umană* (București, Editura Științifică, 1973, 216 p.); *Fonetică indo-europeană* (TUB, 1979, 172 p.); *Lingviști și filologi evrei din România*. Prezentare și antologie (București, Editura

Hasefer, 1996, 448 p.); *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*. Culegere de studii (București, Ed. All, 1998, 212 p.). Este, de asemenea, coautor a cinci volume, pe teme de lingvistică generală și indo-eropenă, alături de reputeți lingviști, filologi clasiști și indo-europeniști, precum: Al. Graur, Elena Slave, Dan Slușanschi; a publicat capitole consistente în 14 de volume colective dedicate unor probleme de lingvistică generală și românească, de istoria limbii române, istoria lingvisticii românești, istoria literaturii latine și privind contribuția evreilor din România la cultură și civilizație. Meritoriu este, în opinia tuturor specialiștilor, interesul doamnei Wald pentru problematica limbii române, dovedit atât în articole și studii binecunoscute, cât și în participarea la elaborarea *Dicționarului limbii române*, în colectivul de etimologie, pentru care a primit premiul „Bogdan-Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române, în anul 1994.

A participat cu comunicări de înaltă ținută științifică și cu intervenții avizate la congrese internaționale de filologie clasică: Plovdiv (1962), Budapesta (1965), Varșovia (1968), Praga (1982) și de lingvistică generală: Bologna – Florența (1972), Chicago (1973), Milano (1974), Eichstätt (1995). Este membră fondatoare a Societății de Studii Clasice din România, a cărei președintă de onoare a fost aleasă în 2003, și membră a Societății Române de Lingvistică.

Ampla activitate științifică a doamnei Lucia Wald include și traducerea, din limbile clasice sau moderne (rusă, engleză, franceză) a 12 volume, colective sau de unic autor (Robert Barnard, Henri-Irénée Marrou, Étienne Gilson), axate pe probleme de lingvistică generală, filozofia limbajului, istoria lingvisticii, istoria filozofiei; este autoarea a peste 50 de recenzii și cronici publicate în reviste de specialitate, care atestă permanenta sa preocupare pentru informarea bibliografică de ultimă oră în domeniile care au consacrat-o și i-au adus o recunoaștere unanimă. Implicarea neobosită în activitatea exegetică de filolog clasic, la vârsta când alții ar prefera reclusiunea, o dovedește și recent publicatul articol (*A vorbi și a tăcea* – cu exemple din limba latină), în volumul comemorativ *IANUA. Lumea greco-romană în studii și articole* (coordonat de Ana-Cristina Halichias și Maria-Luiza Dumitru Oancea, Editura Universității din București, 2009), dedicat regretaților profesori de la Catedra de Limbi Clasice din București, plecați dintre noi în ultimii ani (2006-2008): Adelina Piatkovski, Mihai Nichita,

Constant Georgescu, Stella Petecel, Gheorghe Ceașescu, Dan Slușanschi, Eugen Cizek.

Fiind una dintre puținele femei-lingvist din lume, cu un amplu palmares științific, doamna profesoară Lucia Wald a primit titlul „Woman of the Year 1997/1998“, acordat de International Biographical Centre Cambridge, pentru merite deosebite în domeniul lingvisticii.

Voi reproduce, în încheierea acestui scurt parcurs biografic, aprecierea doamnei profesoare universitare Mariana Băluță-Skultéty, autoarea articolului *Lucia Wald-profesorul și omul*, din volumul omagial amintit: „Doamna prof. univ. dr. Lucia Wald și-a câștigat o unanimă apreciere atât prin calitățile didactice de înalt nivel academic demonstrate la orele de predare și interpretare a textelor clasice și a problemelor de lingvistică generală și indo-europeană, cât și prin lucrările de mare valoare științifică, ce se remarcă prin amploarea informației, noutatea metodologiei abordate, acuitatea observațiilor, subtilitatea analizei, originalitatea interpretărilor, relevanța concluziilor. Doamna Lucia Wald reprezintă pentru toți cei care s-au dedicat studiului limbilor clasice și științei lingvisticii modelul remarcabil al profesorului ce se distinge prin modestie – marca adevăratului om de știință – și prin rigurozitatea plină de solicitudine cu care-i îndrumă pe toți cei care caută răspunsuri avizate de la principalul reprezentant - specialist în domeniul filologiei clasice și al lingvisticii generale din țara noastră”.

Ce se mai poate adăuga acestei sintetice și foarte exacte caracterizări a profesorului și omului care merită cu prisosință omagiile noastre, dar, din modestie, s-ar simți excedat de un prea mare prinos de elogi? Potrivite îmi par a fi aici mulțumirile mele profunde pentru tot ce am învățat de la acest neasemuit profesor, devotat de peste o jumătate de secol școlii românești de filologie clasică și de lingvistică. *Maximas gratias tibi ago, magistra Lucia Wald!*

¹ Sfintul Augustin, *Confesiuni*, ediție bilingvă latină-română; ediția a doua revizuită, traducere din limba latină, introducere și note de Eugen Munteanu, București, Ed. Nemira, 2006, pp. 211-212.

² *Antic și modern. In honorem Luciae Wald*, București, Editura Humanitas, 2006.

³ *Cu privire la concepția lingvistică a lui M. Terentius Varro*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, Editura Academiei, 1958, pp. 301-304.

⁴ *Considérations sur la distribution des formes archaïques chez Lucrèce*, în *Helikon*, Rivista di tradizione e cultura classica dell'Università di Messina, Roma, 1968, pp. 161-173; *Notes sur animus anima et mens chez Lucrèce*, vol. *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapest, 1968, pp. 135-144.

⁵ *La terminologie sémiologique dans l'oeuvre de Aurelius Augustinus*, în *Actes de la XII-e Conférence internationale d'études classiques „EIRENE“*, Cluj-Napoca, 2-7 octobre 1972, Editura Academiei-Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1975, pp. 89-96; *Observații asupra conceptului de ambiguitate la Augustin*, în PLG, VII, 1977, pp. 117-126; *Funcția expresivă a semnului verbal în concepția lui Augustin*, în vol. *Études romanes dédiées à Iorgu Iordan*, București, TUB, 1978, pp. 507-515; *Le rapport entre SIGNUM et DESIGNATUM chez Augustin*, în vol. *A Semiotic Landscape (Panorama Sémiotique). Proceedings of the First Congress of International Association for Semiotic Studies*, Milan, 1979, pp. 569-572; *Raportul între SIGNUM și DESIGNATUM în concepția semiotică a lui Augustin*, în vol. *Antichitatea și moștenirea ei spirituală. Actele sesiunii de comunicări ale Societății de Studii Clasice*, Iași, Editura Univ. „Al.I. Cuza“, 1980, pp. 38-50; *The Ontogenetic Acquisition of Language. Glosses to Augustine's Confessiones*, I, 8, 13, în RRL, 1993.

pp. 289-293; *Ecouri vergiliene în De doctrina Christiana a lui Augustin*, în *Études romanes dédiées à Maria Iliescu*, Tipografia Univ. din Craiova, 1998, pp. 197-201; Introducere și note la volumele Augustin, *De magistro*, ediție bilingvă, București, Editura Humanitas, 1994 și Sfântul Augustin, *De doctrina christiana. Introducere în exegeza biblică*, București, Editura Humanitas, 2002.

⁶ *Nonverbal Communicative Means in Apuleius' Novel Metamorphoseon libri XI*, în RRL, XLV, 1-4, 2000, pp. 123-132; *Tăcerea – act de limbaj în Metamorfozele lui Apuleius*, în „Studii clasice“, XL-XXI, 2004-2005, pp. 295-296.

⁷ *Semantică și sintaxă în gândirea lingvistică a lui Priscian*, în „Studii clasice“, XXXVI, 5, 1985, pp. 457-460.

⁸ *Relația semantică dintre onoma și rhema în dialogurile lui Platon*, în vol. *Semantică și semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 153-165.

ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII DE RENĂȘTERE NAȚIONALĂ EVREIASCĂ. CONFERINȚA DE LA FOCȘANI (1882) ȘI EVOLUȚIA SIONISMULUI ÎN ROMÂNIA PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Carol IANCU

1. ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII DE RENĂȘTERE NAȚIONALĂ EVREIASCĂ

Așa cum a fost cazul pentru Rusia – exceptând motivațiile religioase – factorii care sunt la originea apariției primelor idei de renaștere națională evreiască în România și a dorinței de a emigra în Palestina trebuie căutați în condițiile de viață a evreilor – marginalizați într-o societate unde ei erau lipsiți de drepturi cetățenești (emanciparea se va concretiza numai după sfârșitul Primului Război Mondial) și de numeroase drepturi civile, dar și în mișcările naționale din Europa care au influențat o serie de gânditori evrei. Găsim deja în descrierile călătoriilor neobositului Beniamin al II-lea (Israel, Iosef, Beniamin, 1818-1864), originar din Fălticeni, un apel pentru stabilirea evreilor în țara Israelului și reclădirea sa prin muncă agricolă.

Persoana căreia îi revine meritul de a fi fost prima care a popularizat ideea unei „întoarceri” iminente în „Țara Sfântă” este publicistul francez Armand Levy. El a fost partizan al principiului naționalităților, susținând independența polonezilor, a românilor și a altor popoare din Balcani. De asemenea, el a preconizat constituirea unei „legiuni evreiești”, ca un prim pas pentru renașterea națiunii evreiești. În timpul sejurului său la București, în 1857, el a fost cofondatorul (împreună cu doctorul Iuliu Barasch) ziarului bilingv „L'Israélite Roumain”. În numeroasele sale articole, el a cerut emanciparea evreilor români, dar în același timp și-a exprimat credința sa fermă în renașterea națională evreiască. El a relatat prietenului său Moses Hess că evreii români erau emoționați până la lacrimi atunci când le-a anunțat că „momentul reîntoarcerii se apropie”: „Ei m-au întrebat care sunt semnele prin care se poate recunoaște că sfârșitul

exilului se apropie. Eu le-am răspuns: prin faptul că puterea otomană și pontificală vor fi nimicite”¹.

În aceeași perioadă, colonizarea agricolă a Eretz Israel-ului a cunoscut prima încercare de materializare datorită lui Moses Montefiore, care în 1855, în a patra sa vizită, a procurat toate lucrurile necesare pentru instalarea a treizeci și cinci de familii în satul Pekiin (deja în 1839, evreii din Safed se adresaseră în același scop acestei personalități cu ocazia celei de-a doua călătorii în „Țara Sfântă”)². Totuși, adevăratele începuturi ale colonizării agricole a Palestinei au avut loc un deceniu mai târziu, prin crearea școlii agricole „Mikve Israel”³.

Prima mărturie pe care am găsit-o și care atestă interesul activ al evreilor români pentru „restaurarea” Eretz Israel-ului prin muncă agricolă datează din 1867 și este legată de proiectul de colonizare agricolă al rabinului Josef Natonek (1813-1892). Pionier al sionismului în Ungaria, acesta a combătut, după terminarea studiilor sale religioase și numirea sa ca rabin, atât ortodoxia religioasă, cât și asimilarea. În această luptă, el nu s-a bazat pe argumente religioase, ci pe convingeri naționaliste. După opinia sa, Israel este o națiune a cărei drept asupra patriei istorice – Eretz Israel – este indiscutabil și al cărei limbă este ebraica. Fiecare stat liberal trebuie să asigure libertatea și egalitatea în drepturi tuturor locuitorilor, fără distincție de religie sau de naționalitate. Emanciparea nu este o favoare, ea decurge din principiile fundamentale ale statului modern, care nu sunt în contradicție cu fidelitatea evreilor față de țara unde locuiesc și a cărei limbă ei au obligația s-o utilizeze. Teoriile sale privind naționalismul evreiesc sunt rezumate într-o culegere în limba maghiară publicată în 1861, *Mesia sau dizertație despre emanciparea evreilor*⁴, apărută cu pseudonimul „Abir Amieli (evreu evlavios)”. El adresează acolo un apel patetic tuturor națiunilor în favoarea restituirii Eretz Israel-ului poporului evreu. Opiniile sale nu au fost acceptate nici de guvernul austriac, dușman al libertății de gândire, care a confiscat broșura, nici de evreii unguri. Rabinul Natonek nu s-a descurajat și a plecat în Germania și Franța cu scopul de a convinge responsabili organizațiilor evreiești de justetea tezelor sale. Pe data de 3 decembrie 1866, el a expus în fața Comitetului Central al Alianței Israelite Universale (A.I.U.) din Paris, și în prezența președintelui Adolphe-Isaac Crémieux

un proiect de colonizare agricolă. Organizația franceză a dat un răspuns favorabil, fiind de acord să primească donații pentru acest scop. Știrea privind proiectul rabinului Natonek a ajuns și în România: am descoperit o scrisoare din 29 martie 1867, adresată președintelui Alianței Israelite Universale din Paris, prin care doctorul Wertheimer, din Giurgiu, cere informații despre acest proiect de colonizare agricolă, despre condițiile materiale ale emigrării și integrării imigranților: „....Am înțeles că marea idee a acestei opere al cărui inițiator este marele rabin Natonek, a fost primită cu un viu sentiment religios și național de către Dv. Domnule Președinte și de către Marele Rabin al Franței, și că Alianța Israelită s-a pronunțat în favoarea acestei înalte și predestinate misiuni. Acest proiect de colonizare mă interesează mult [...]. Dacă cheltuielile de transport până la locul fixat sunt puse la dispoziția săracilor, atunci eu nu voi întârzia să conving pe coreligionarii mei de excelența acestei mari acțiuni religioase, pentru a aduce numeroase familii, muncitori și savanți, pentru a procura copiilor o instrucțiune religioasă, morală și științifică. Eu însumi medic ginecolog și *mohel* (peritomist), am dorința cea mai vie de a mă asocia la această mare operă și a veni cu cei șase copii ai mei pentru a procura tot ajutorul medical imigranților și, pe de altă parte voi face tot ce este în puterea mea pentru a recruta noi aderenți”⁴⁵.

La întrebarea doctorului Wertheimer „Această colonizare are drept scop de a pregăti marele viitor al națiunii noastre și restaurarea Israelului, sau ea are ca obiectiv să facă din israeliți agricultori și a facilita astfel existența lor cotidiană?”, importanta organizație evreiască franceză a răspuns astfel: „Ideea Alianței nu este în nici un caz de a favoriza o imigrație la Ierusalim, ci de a promova israeliții din Palestina prin încurajarea agriculturii”. Acest răspuns negativ este datorat și faptului că Natonek, care s-a deplasat la Constantinopol ca delegat al A.I.U., a eșuat în misiunea sa din cauza situației politice locale și din cauza bolii pe care a contractat-o. O altă cauză a acestui eșec trebuie căutată în atitudinea A.I.U. care nu a acordat tot sprijinul necesar acestei acțiuni. Acest lucru nu a avut totuși nici o consecință asupra interesului evreilor români privind emigrarea în „Țara Sfântă” (trebuie menționat aici faptul că organizația pariziană va pune mai târziu la dispoziția lui Charles Netter ceea ce ea a refuzat rabinului Natonek: fondurile necesare care vor permite crearea în 1870 a primei școli agricole „Mikve Israel”).

Un an mai târziu, în 1868, rabinul Aizic Taubes (1837-1920) din Bârlad, intervine împreună cu Armand Lévy pe lângă ministrul Brătianu pentru a obține ajutorul autorităților române în scopul unei emigrări masive spre Palestina⁶. Acest ministru, autorul unor circulare vizând expulzarea evreilor din comunele rurale și alte măsuri discriminatorii, s-a declarat partizanul fervent al emigrării evreilor, afirmând că cel puțin zece mii de familii ar trebui să părăsească țara imediat. El a promis chiar că va interveni pentru a obține credite de la Parlamentul român pentru a încuraja emigrarea. Aceste promisiuni n-au avut nici o urmare, iar proiectul lui Taubes și Levy nu s-a concretizat.

În 1872, consulul american Benjamin Franklin Peixotto a propus emigrarea imediată a 20.000 de evrei români, ca o soluție radicală pentru situația lor dificilă, în timp ce rabinul Haim Zvi Sneersohn reclama în paginile ziarului „Ha-Tzofe be-Eretz ha-Hadasha” și într-o carte foarte documentată *Palestina și România*⁷, crearea unui stat evreiesc în Palestina. În această lucrare, autorul susține că, chiar dacă numai un mic număr de evrei români se vor instala în Palestina și se vor consacra muncii agricole, acest lucru va avea repercusiuni favorabile și asupra condiției fraților lor rămași în România, deoarece românii se vor convinge că evreii le sunt utili și necesari. Celebrul rabin Yehuda Alkalay (1798-1878) a adresat și el un vibrant apel Alianței Israelite Universale din Paris, pentru a ajuta instalarea evreilor români în țara Israelului⁸.

Paralel cu aceste luări de poziție, în România asistăm la organizarea unui prim grup de o sută de familii din localitatea Nicorești, sub direcția lui Alter Kaufman, în scopul emigrării în „Țara Sfântă”. Fiecare familie poseda o sumă de 500 franci, iar reprezentanții lor au luat legătura cu rabinul Zvi Kalischer (1795-1874) pentru a cumpăra un teren în Palestina. Acest prim proiect a eșuat, dar doi ani mai târziu, în 1875, în localitatea Moinești se formează prima asociație bine structurată pentru a fonda o comunitate agricolă în Eretz Israel. Asociații asemănătoare s-au constituit în anii următori și în alte localități, mai ales sub impulsul unei personalități deosebite, jurnalistul și scriitorul ebraic Eleazar Rokeah (1854-1914), care sosește în România la începutul lui 1880.

2. ELEAZAR ROKEAH ȘI MIȘCAREA YISHUV ERETZ YISRAEL

Acest intelectual, născut la Ierusalim, a combătut cu vigoare încă din 1872 (când avea doar 18 ani), în ziarul ebraic „*Havatzelet*” sistemul umilitor „*haluka*” (veritabilă instituție de cerșetorie bazată pe banii colectați în diaspora), făcându-se repede cunoscut prin atitudinile sale tranșante în favoarea întoarcerii spre munca agricolă sau oricare alte munci productive. În acest scop, el a creat la Safed (Tzfat), în 1874, societatea „*Yishuv Eretz ha-Kodech*”, iar câțiva ani mai târziu, în 1879, după ce s-a angajat să susțină mica colonie agricolă Ghi-Oni, a decis să vină în Europa ca să colecteze bani în favoarea ei. O primă informație privind activitățile sale în România o găsim în ziarul de limbă idiș „*Hajoetz*” din 23 februarie 1880. El a fost bine primit cu toată opoziția partizanilor Fondului Rabbi Shimon bar Yohai destinat instituției „*haluka*”.

Constatând entuziasmul pe care discursurile sale privind Eretz Israel-ul le suscitau printre evreii români, Eleazar Rokeah decide să nu limiteze misiunea sa numai la găsirea de ajutoare pentru Ghi-Oni. El dorește de acum înainte să concretizeze visul său cel mare: reconstruirea țării Israelului prin munca agricolă și în acest scop încurajează crearea de societăți numite „*Yishuv Eretz Israel*” (Y.E.I.). Pe data de 23 martie 1880, el trimite o scrisoare emoționantă Comitetului Central al A.I.U. din Paris, în care cere sprijinul acesteia și în care, după ce a criticat sistemul de „*haluka*”, prezintă astfel proiectul său: „...Aici am reușit să unesc cele două tabere extreme, intelectualii populației cu rabinii și înțelepții, într-o singură asociație pentru a oferi sprijin și ajutor fraților noștri săraci. În momentul în care fac efortul de a crea aici un comitet, îmi parvine revista eminenței voastre societăți și m-am bucurat aflând că Alianța Israelită Universală a acceptat să se îngrijească pentru binele locuitorilor «Țării Sfinte» – este tocmai ceea ce eu mi-am luat ca sarcină. Iată de ce m-am gândit că ar fi bine să organizez munca mea sub drapelul societății d-voastre, ale căror acțiuni sunt sfinte în ochii întregului Israel, și că astfel voi atinge mai ușor țelul pentru care mi-am încărcat umerii cu o grea povară. Iată de ce, iubiți domni, dacă am găsit grație în ochii voștri și dacă opera vi se pare justă, voi merge și parcurge pentru ea în toate

orașele României și în țările Austriei și Germaniei, unde voi crea societăți «Yishuv Eretz Israel» atașate societății A.I.U.”⁹.

Răspunsul a fost pozitiv și o cooperare s-a instaurat, care s-a manifestat la început printr-un apel al Comitetului local din București al A.I.U., cerând evreilor din România să ofere donații pentru crearea de colonii agricole „pentru a eterniza în acest fel memoria lui Adolphe Crémieux, decât să-i ridice un monument în marmură”¹⁰. Într-o singură lună au fost distribuite peste trei sute de cutii de ofrandă purtând inscripția „Danie pentru *Tora* și munca agricolă în «Țara Sfântă», sub supravegherea societății Alianța Israelită Universală din Paris”. Dar foarte repede au apărut divergențe cu secretarul Comitetului Alianței Israelite din București și acordul a fost anulat. Rokach a explicat cauzele rupturii acuzând Alianța că nu ar fi voit să utilizeze banii colectați pentru scopul destinat – munca agricolă dar, probabil că și el poartă o parte din vină, datorită caracterului său intransigent. El a continuat activitățile sale într-un cadru diferit, și în vara anului 1880, el pune la București, bazele primei societăți „Yishuv Eretz Israel” (Colonizarea agricolă a Palestinei). La sfârșitul aceluiași an, se stabilește la Iași, unde de la începutul lui 1881 publica ziarul ebraic „Jesreel” și săptămânalul idiș „Der Colonist”, consacrate emigrării și necesității de a fonda sate evreiești în țara Israelului. În capitala Moldovei, reușește să creeze o societate Y.E.I. sub președinția doctorului Karpel Lippe (1830-1915), unul din viitorii fruntași ai mișcării sioniste. O a doua societate a putut fi fondată la Iași în vara anului 1881, numărul adeziunilor depășind cifra de 1.000. În luna decembrie a aceluiași an, un nou jurnal idiș „Die Hoffnung” (Speranța), cu trei apariții pe săptămână și difuzând aceleași idei ca și în periodicele de la Iași, a fost lansat la Piatra-Neamț de neobositul Eleazar Rokeah. Un an după sosirea sa în România, s-au constituit societăți „Yishuv Eretz Israel” în peste treizeci de localități, un rol principal fiind asigurat de comunitatea din Moinești. Membrii Y.E.I. din acest orașel moldav au publicat mai multe manifeste în ziarul idiș „Hajoetz”, în care sunt definite orientările ideologice ale acestei mișcări. Pentru autorii manifestelor, imigrarea în Eretz Israel reprezenta începutul redempțiunii, chiar dacă nu toți imigranții sunt religioși. Întâi e necesară venirea în țara strămoșilor, și apoi se va constitui „regatul lui David”¹¹.

Putem nota aici utilizarea argumentelor care vor fi prezente mai târziu în cartea lui Leon Pinsker, *Autoemanciparea* (1882): problema evreiască este considerată ca o boală ale cărei semne de recunoaștere sunt ura contra evreilor și mizeria evreiască, consecință a meseriilor specifice pe care sunt obligați să le practice. Cauza acestei boli este neregruparea evreilor într-un teritoriu al lor. America nu este o soluție, deoarece chiar și acolo, constată autorii, se poate dezvolta o mișcare antisemită. Adevăratul drum este întoarcerea în țara Israelului, anunțată deja de profeții *Bibliei*. O întoarcere desigur, dar o întoarcere la munca productivă, la agricultură, fundamentul resurecției (reînvierii) Israelului¹².

Constatând progresele ideii de colonizare agricolă a Palestinei, responsabili Lojei Zion a organizației BŌnei Brith din București care purta numele de Zion, doctorul Blumenfeld și avocatul Adolphe Stern s-au adresat, la 1 februarie 1881, Comitetului Central al A.I.U. din, Paris întrebând care trebuie să fie atitudinea lor: „De câțva timp deja chestiunea emigrării preocupă spiritele israeliților din această țară. Cunoașteți fără îndoială situația coreligionarilor noștri de când a fost revizuită Constituția; socotim deci inutil să explicăm motivele care au dat naștere și au întărit această dorință (sic) de a părăsi țara lor la mulți dintre frații noștri. Ne mărginim numai să observăm că cei mai mulți doresc să emigreze în Palestina, unde speră să găsească protecție și o existență prin agricultură și prin muncă [productivă]. Este foarte probabil și că un sentiment religios contribuie în parte la această alegere a Palestinei ca loc de emigrare. Societatea „Zion”, care a rămas pasivă până acum în aceasta chestiune, nu se mai poate sustrage datoriei de a se pronunța asupra acestei chestiuni, întrucât este presată de toți coreligionarii, membri sau nu ai Societății și aceasta cu atât mai mult cu cât nu este în stare să aducă vreo ușurare suferințelor pricinuite de ultimele legi restrictive”¹³.

În timp ce responsabili acestei societăți caritabile și numeroși notabili ai comunităților evreiești își puneau întrebări despre linia de conduită ce trebuia adoptată, responsabili societăților Y.E.I. au înțeles necesitatea de a armoniza eforturile lor. Astfel, în toamna anului 1881, s-a născut ideea unei conferințe naționale reunind reprezentanții tuturor acestor societăți. Eleazar Rokeah a propus cu pasiune în paginile ziarelor „Jesreel” și „Die Hoffnung” această adunare,

reclamată cu multă vigoare și de David Gordon, redactorul influentului periodic ebraic „Ha-Maguid”.

3. CONFERINȚA DE LA FOCȘANI (30 DECEMBRIE 1881 - 1 IANUARIE 1882)

Inițiativa conferinței a provenit de la asociația din București, care a și propus în mod simbolic ca loc al reuniunii orașul Focșani, unde a fost proclamată unirea Moldovei cu Muntenia într-un singur stat (1859). De fapt, acest lucru nu făcea decât să răspundă dorințelor comitetului din această localitate. Datorită unei amânări decisă în ultimul moment de comitetul din București, o conferință pregătitoare a avut loc la Focșani pe data de 25 noiembrie 1881, la care a participat Comitetul local (Itzhac Moshe Brenner, președinte, Israel Teller, vicepreședinte, David Rintzler, secretar, Aba Cahane, Moshe David, Pinhas Rosenthal și Josef Sofer, membri) și delegații din șase alte localități (Adjud, Brăila, Cucu, Ivești, Tecuci, Turnu Severin), care n-au fost la curent cu decizia amânării. Această conferință pregătitoare a stipulat că singurul scop al Federației care urma să se constituie trebuie să fie „dezvoltarea «Țării Sfinte» de către țărani evrei”.

Comitetul local din Focșani s-a transformat în Comitetul Central Provizoriu, care și-a luat sarcina de a trimite invitații oficiale pentru conferința fixată pentru 26 și 27 decembrie 1881. O scrisoare-circulară, redactată probabil de poetul ebraic Israel Teller, a constituit în același timp o invitație și un apel oficial pentru conferință, posedând un dublu aspect, religios și național. „Acum noi ne adresăm vouă, iubiți frați – se poate citi în acest document – ca să contribuiți cu toată inima și cu toate mijloacele voastre la gloria lui Dumnezeu și a poporului său umilit și obidit, să vă adunați și să vă uniți în această sfântă acțiune pentru colonizarea agricolă a țării Israelului [...]. Și în fiecare loc unde există deja o societate creată în acest înalt scop, faceți totul ca să o întăriți, și dacă ea nu există încă, grăbiți-vă să o constituiți, nu amânați termenul, căci vocea Domnului se află în tunetul și cutremurarea care ne cheamă să urmăm drumul izbăvirii, să urcăm spre țara străbunilor noștri. Căci astfel a vorbit Dumnezeu: «Reveniți spre Mine și voi reveni spre voi», și despre aceasta au convenit deja cei

mari din Israel, înțelepții săi și dreptii săi. Căci timpul a sosit pentru a începe, și Dumnezeu va termina pentru noi și va concretiza ceea ce noi vom face cu mâinile noastre, iată de ce să nu fiți leneși în sfânta lucrare, deoarece timpul este scurt și munca imensă”.¹⁴

În cele din urmă, conferința a avut loc cu o mică întârziere în zilele de 30-31 decembrie 1881, și 1 ianuarie 1882 (11, 12 și 13 ianuarie 1882, după calendarul gregorian). Prezintă lucrările și rezoluțiile sale după descrierile apărute în ziarele „*Ha-Maguid*” și „*Hajoetz*”.

La conferință au participat 56 de delegați reprezentând 29 de localități și 50 de societăți de colonizare agricolă, în afara membrilor Comitetului Central din Focșani și a invitaților de marcă din această comunitate. De asemenea, au asistat doi redactori de ziare și trei corespondenți de presă, în total peste o sută de persoane. Eleazar Rokeah a fost foarte activ în desfășurarea lucrărilor care au avut loc în sala de serbări a școlii evreiești, ornată cu portretul lui Adophe-Isaac Crémieux și o hartă a țării Israelului. Prima ședință a fost deschisă în după-amiaza zilei de 30 decembrie (11 ianuarie) de I.M. Brenner, președintele comitetului din Focșani. Venerabilul rabin Moshe Aharon Halevy Goldring, președintele de onoare al Comitetului a definit obiectivele conferinței:

- a) a ajuta prin muncă agricolă pe frații nefericiți care trăiesc în mizerie;
- b) a orienta pe cei neadaptați muncilor câmpului spre școli profesionale;
- c) a dovedi celorlalte popoare că toți copiii Israelului respectă ideea națională;
- d) a trezi sentimentul național evreiesc adormit de secole de suferințe.

Alegerea orașului unității române – Focșani – trebuie să constituie un exemplu pentru a înceta disensiunile interne: ortodocși și moderniști, bogați și săraci trebuie să se unească pentru a reuși proiectul emigrării. După ce a binecuvântat adunarea, a cedat cuvântul lui Israel Teller, care a comparat conferința cu „adunarea înțelepților Israelului” din timpul lui Moise și al „ieșirii din Egipt”. Două sarcini se impun: a scoate evreii din diaspora și a combate urile, căci după lunga noapte de exil, trebuie crezut în visul de dimineață, în reîntoarcerea în Israel.

După aceste discursuri, a fost ales, un Comitet de conducere, iar președintele său, Samuel Pineles, a făcut cunoscut că, în numele asociației din Galați, el a putut intra în contact cu reprezentantul Turciei la București. Acesta din urmă a dezmințit știrile răspândite în presă de unde reieșea că sultanul s-ar opune instalării evreilor în Palestina. Discuțiile s-au orientat spre probleme concrete privind emigrarea, iar Eleazar Rokeah a subliniat că prima grijă a conferinței trebuie să fie emigrarea săracilor, bogații putând să se instaleze în „Țara Sfântă” prin propriile lor mijloace. Israel Teller a sprijinit poziția lui Rokeah și a cerut să se colecteze bani pentru un prim grup fără resurse, fixând și data emigrării, după sărbătoarea de Paște. Printre mijloacele cele mai eficace pentru a colecta bani, Naftali Popper și Eleazar Rokeah au sugerat distribuirea de cutii pentru ofrande în fiecare casă (idee reluată mai târziu de Fondul Național Evreiesc – *Keren Kayemet Le-Israel*). În timp ce rabinul Avner Cassvan propunea ca o delegație să se adreseze evreilor bogați din Europa, un alt participant, S. Lazarovici, a susținut că trebuie mai întâi solicitați evreii din România. Pentru conducerea lucrărilor conferinței, a fost aleasă o comisie permanentă compusă din șase persoane (Naftali Sonnenblick, Israel Teller, Naftali Popper, rabinul Avner Cassvan, Mendel Cohen, Levi Durst), cărora li s-a alăturat, în calitate de consilier, Eleazar Rokeah. Ea a propus ca viitorul loc de reședință a Comitetului Central să fie fixat în unul din trei mari orașe: București, Iași sau Galați. Au fost alese, de asemenea, patru comisii subalterne care trebuiau, după discuții, să transmită adunării generale propuneri concrete:

1) *Comisia bugetară*, pentru a găsi sursele de finanțare în scopul cumpărării de terenuri în Eretz Israel, a acoperirii cheltuielilor de voiaj și de instalare a imigranților;

2) *Comisia pentru redactarea regulamentelor*;

3) *Comisia de emigrare în Palestina*;

4) *Comisia pentru Programul de acțiune al Comitetului*

Central.

Orașul Galați, important centru comercial și port la Dunăre, unde exista a patra mare comunitate evreiască din România, a fost desemnat ca sediu pentru Comitetul Central. Membrii acestuia au fost aleși prin vot secret: Itzhac Lobel, președinte, Iosef Abeles,

vicepreședinte, Samuel Pineles (1843-1928), secretar (el va fi una din figurile marcante ale sionismului politic) – toți din Galați – alte trei persoane din Iași: Jacob Neuschatz, responsabil de finanțe, doctorul Karpel Lippe și Moshe Mattes (primii doi nu au participat la conferință) și Meir Weinberg din București (un al doilea reprezentant din acest oraș fu cooptat ulterior, savantul Moses Gaster). Rezoluțiile votate de adunarea generală au fost completate de Comitetul Central din Galați în zilele de 1, 2 și 3 februarie 1882 și publicate într-o broșură în limba idiș cu titlul: *Statutn dem Zentral Comitet far di erlaykhterung der oysvanderung der Israelitn oys Rumenien*¹⁵. O versiune românească a apărut tot la Galați în același an: *Statutele Comitetului central pentru înlesnirea emigrării israeliților din România*. Aceste „statute“ sunt împărțite în două capitole, unul relativ la Comitetul Central, celălalt la comitetele locale (denumite sucursale). Redactarea lor dovedește nu numai o voință de a cuprinde în totalitate chestiunile privind emigrarea până la cele mai mici detalii, dar și o anumită grijă pentru formularea lor, stilul alert reflectând o sensibilitate specială privind limba utilizată. E necesar de a prezenta cele mai semnificative dintre aceste „statute“. Comitetul Central din Galați este singurul investit cu putere reprezentativă față de autoritățile române și față de organisme străine, el fiind acela care va delega în caz de necesitate două persoane la Constantinopol. El are dreptul de a decide și arbitra în toate chestiunile, cu excepția cumpărării de terenuri și a instalării imigranților, iar, în aceste domenii, Comitetul Central va reuni reprezentanții societăților Y.E.I. E remarcabil de constatat că ideea unei acțiuni politice de anvergură internațională își găsește expresia în mai multe rezoluții (nr. 11, 12 și 14). Astfel, Comitetul Central are datoria să corespundă cu liderii comunităților evreiești din alte țări pentru reconstrucția țării Israelului prin imigrare și muncă agricolă, și tot el are sarcina de a lua contacte în acest sens cu înalți funcționari ai Imperiului Otoman. Aici regăsim deja problema garanțiilor politice ale guvernului otoman, pe care sionismul politic le va reclama cincisprezece ani mai târziu. O vastă campanie de presă în diverse limbi va trebui să întărească mișcarea al cărei organ oficial va fi ziarul „Jesreel“, cu condiția ca acesta să fie transferat la Galați. Cum și-a propus Comisia bugetară să adune sume considerabile de bani necesare proiectelor colonizării agricole? Ea a avansat mai multe

metode: a) o taxă specială privind carnea „cușer“ (tăierea rituală), cu acordul șefilor de comunități; b) subvenții cerute tuturor instituțiilor evreiești din fiecare localitate; c) o cotizație lunară pentru fiecare membru și eforturi pentru a mări numărul aderenților și al societăților (de colonizare); d) colecte și danii din partea celor care nu fac parte din societățile Y.E.I. atât în România, cât și în străinătate; e) organizarea de loterii și tombole.

În momentul Conferinței de la Focșani, suma globală de care dispuneau diversele societăți Y.E.I. reprezentate se ridica la 12.000 franci. Două societăți din Babadag și Turnu Severin nu au trimis delegați, dar au menționat într-o corespondență că posedau respectiv 400 franci și 800 franci fiecare. Toți participanții au promis să facă maximum pentru a colecta bani, sperând să poată aduna suma de 50.000 franci pe lună (un franc pentru fiecare familie evreiască din România). Stipulațiile relative la „alia“ sunt cele mai numeroase. Comitetul Central din Galați va avea sarcina, în decursul lunii ce va urma conferinței, să trimită doi delegați în Palestina ca să cumpere terenuri apte pentru agricultură. Înaintea plecării primului convoi, Comitetul se angajează să creeze în Palestina o reprezentanță permanentă pentru întâmpinarea imigranților. Construcția unui hotel la Jaffa sau la Haifa pentru a găzdui imigranții înaintea transferării lor spre locurile prevăzute, a fost, de asemenea, decizia sa. Fiecare nou „moshav“ trebuie să aibă o sinagogă o școală, un spital și o baie publică. În fiecare convoi de emigranți trebuie să fie prezent un rabin, un dascăl, un medic, o moașă și meseriași calificați. Prima plecare a fost fixată după sărbătoarea de Paște, din anul 1882, și se referea la minimum o sută de familii (celibatarii nefiind acceptați). Fiecare emigrant potențial trebuia să fie în posesia unui certificat de „bună sănătate“ și de „bună moralitate“. Prioritatea pentru emigrare era dată tinerilor (între 20 și 40 de ani) și aceloră fără mijloace materiale. Ordinea preferențială a profesiunilor a fost următoarea: a) agricultori; b) locuitori ai satelor; c) tăietori de pietre (pietrari și cioplitori), fierari, zidari și tâmplari; d) tăbăcari, cizmari și croitori; e) cei fără nici o meserie. În sfârșit, membrii societăților Y.E.I., aveau întâietate față de neaderenți. Desigur, aceste prerogative nu puteau fi toate respectate cu exactitate, dar ele au fost hotărâte de Conferința de la Focșani ca niște măsuri radicale și necesare pentru reușita programului. Examinarea

dezbatărilor și a deciziilor luate ne obligă să considerăm Conferința de la Focșani, ca veritabilul prim congres sionist din istorie. Ea a fost într-adevăr prima adunare din lume vizând reîntoarcerea evreilor pe scară largă în țara lor de origine și redobândirea Israelului prin muncă agricolă. Ea precede cu doi ani reuniunea de la Katowice, și chiar „Autoemanciparea” lui Leo Pinsker și constituirea Grupării Bilu¹⁶. Conferința de la Focșani, care a fost și o consecință a ostracizării impuse evreilor români, ilustrează, de asemenea, progresele naționalismului evreiesc. Redactorul ziarului ebraic „Ha-Maguid” a înțeles imediat importanța acestui eveniment excepțional scriind: „Numeroase adunări au avut loc în mijlocul «poporului lui Israel», de-a lungul istoriei. Dar niciodată, de la dispariția Israelului din țara sa nu a existat o reuniune ca aceasta, al cărei scop este: renașterea națiunii și edificarea «casei lui David» pe pământul țării noastre sfinte. Această viziune este minunată și umple inimile de bucurie și de sentimente înălțătoare, tuturor celor care iubesc poporul lor”¹⁷.

4. CREAREA PRIMELOR *MOSHAVOT* – ROSH PINA SI ZIKHRON YAACOV – ÎN ERETZ ISRAEL DE CĂTRE EVREII ROMÂNI

Rezoluțiile Conferinței de la Focșani au fost primite cu entuziasm în România și în țările vecine, în ciuda unor rezistențe în mediile ortodoxe și asimilaționiste. Comitetul pentru înlesnirea emigrării evreilor din România, al cărui sediu se afla la Galați, a preluat releul Conferinței de la Focșani. Statutele sale, care conțin nu mai puțin de 149 paragrafe, acordă o atenție deosebită chestiunilor privind cumpărarea de terenuri, emigrației și instalării imigranților.

Comitetul de la Galați și societățile locale au făcut maximum pentru a coordona emigrarea în Palestina, care reprezenta în 1882 prima preocupare a evreilor români. O personalitate occidentală, ziaristul englez creștin Lawrence Oliphant, membru al Parlamentului englez, și-a aplecat urechea atent spre mișcarea care se dezvoltă în România, venind în această țară și susținând, mai târziu, pe cei plecați de acolo în țara Israelului. El a ajuns în România la sfârșitul lunii

aprilie a aceluiași an: la Iași și la București el a promis, cu ocazia mai multor adunări importante, tot ajutorul emigranților, angajându-se să obțină și autorizația „Sublimei Porți“ pentru o instalare masivă în Eretz Israel. În nu mai puțin de 45 de localități, s-au organizat comitete locale de emigrare, care au recoltat sume de bani pe care le-au trimis Comitetului Central din Galați: Adjud, Alexandria, Brăila, Bârlad, Buzău, Babadag, Bolboca, Bacău, București, Constanța, Călărași Cucu, Căiuți, Caracal, Craiova, Focșani, Giurgiu, Galați, Iași, Ivești, Murgeni, Moinești, Măcin, Mahmudia, Nămolosa, Odobești, Oltenița, Pitești, Panciu, Pașcani, Ploiești, Podul Turcului, Piatra-Neamț, Râmnicu Sărat, Roman, Roșiori de Vede, Slatina, Săveni, Tecuci, Tulcea, Turnu Severin, Târgu Frumos, Turnu Măgurele, Vutcani. O sumă globală de 150.638,28 lei a fost colectată în 1882 de Comitetul din Galați, sumele cele mai importante provenind din Brăila, Bacău, Galați și Iași (și în plus, 10.000 lei pentru fiecare din cele patru orașe). Asociația din Moinești (50 familii din care numai 30 cu mijloace materiale suficiente) a fost prima care și-a materializat aspirațiile sale: la sfârșitul lui 1881 ea a trimis un delegat, David Shub, care a cumpărat pământurile din Ghi-Oni care aparțineau locuitorilor din Tzfat. Acolo, emigranții din Moinești și alte localități vor fonda în anul următor un *moshav* (sat agricol) denumit Rosh Pina. Într-adevăr, cu puțină întârziere, un prim grup de emigranți a plecat din Moinești (douăzeci și două de familii, aproximativ o sută de persoane), căruia s-au alăturat alte familii din Cârja (lângă Bârlad), Bacău, Focșani și Galați. În total, 228 de persoane s-au imbarcat pe vasul Thetis care, la 6 august 1882, a părăsit portul Galați. În lunile care au urmat peste 1.500 de evrei români s-au stabilit în Eretz Israel, o parte din olimi creând un al doilea *moshav* la Samarin (devenit apoi Zikhron Yaacov, în memoria tatălui baronului Edmond de Rothschild, imigranții dorind să-și exprime astfel gratitudinea lor față de binefăcătorul lor. Această emigrație a dat loc la o interpelare în Parlamentul din București, unde majoritatea oratorilor au considerat cu satisfacție plecarea masivă a evreilor, propunând chiar facilități materiale (de altfel, niciodată concretizate). De semnalat că un deputat (Ionescu) a declarat cu această ocazie, ca un lucru foarte posibil restaurarea unui regat evreiesc. Activitatea Comitetului din Galați a impresionat Alianța Israelită din Paris, solicitată de doctorul Karpel Lippe din Iași, ajuns în capitala franceză

în februarie 1883, pentru a sprijini primele colonii agricole ale evreilor români, care se aflau atunci într-o situație dificilă. În afară de câteva subvenții, ajutorul A.I.U. s-a manifestat prin intervenția sa pe lângă „filantropul bine cunoscut” Edmond de Rothschild care, prin eforturi susținute, a asigurat dezvoltarea coloniilor agricole românești și a salvat de la ruină și alte *moshavot*, fondate de alți *olim* din Europa de Est. Într-un raport al A.I.U. de la începutul anului 1883 se poate citi: „Mai multe societăți române s-au format pentru a favoriza această emigrație. Una dintre ele are sediul la Galați. Ea a reunit subscripții, a constituit un fond permanent pentru emigrare și a început să creeze colonii agricole în Palestina. Una din aceste colonii, denumită Rosh Pina, este situată între Safed și Iordan și cuprinde douăzeci și două de familii. Pamânturile acestei colonii au fost cumpărate la prețul de 9.000 franci și până în prezent zece căsuțe au fost deja construite. O altă colonie, denumită Samarin, creată mai ales de israeliții din Moinești, a fost fondată la 25 de kilometri la sud de Haifa, la poalele muntelui Carmel. Ea cuprinde 69 de familii. Terenul pe care ea l-a cumpărat a costat 46.000 de franci. Domnul Frank din Beyrut, președintele local al Alianței Israelite, a acordat acestor colonii cele mai mari servicii, iar devotamentul său pentru această operă a fost fără margini. Comitetul din Galați era la origine plin de entuziasm, dar așa cum recunoaște într-o publicație recentă, el a avut multe dezamăgiri”¹⁸.

E.F. Veneziani, membru al Comitetului Central al A.I.U. din Paris, a vizitat coloniile și a acordat în același an ajutoare de urgență coloniștilor din Samarin, care se aflau într-o situație foarte delicată. Eforturile Comitetului din Galați pentru instalarea de noi imigranți în țara Israelului sunt descrise pe larg în numeroase corespondențe adresate de Samuel Pineles (1843-1928), unul din fruntașii iudaismului român, care a jucat un rol de prim-plan în succesul Conferinței de la Focșani, savantului Moses Gaster (1856-1939)¹⁹. Acesta din urmă, reprezentantul orașului București în Comitetul Central din Galați, a fost pus la curent cu viața dificilă și greutățile primilor țărani evrei în „Țara Sfântă”. Cu toate acestea, el și-a menținut opinia favorabilă privind viitorul poporului evreu în țara sa, așa cum reiese și dintr-o corespondență din 22 septembrie 1886, trimisă de la Londra, unde s-a instalat după expulzarea sa din România în 1885, secretarului A.I.U., Isidore Loeb²⁰. Comitetul din Galați a cunoscut

numeroase dificultăți și a trebuit să-și înceteze activitățile sale în 1886, în timp ce un nou comitet creat la Iași, un an mai târziu, nu a avut reușită în ajutorarea emigranților.

5. DE LA HOVEVEY ZION LA SIONISMUL POLITIC

Numai câțiva ani mai târziu, începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, asistăm la un interes crescând pentru emigrarea în Palestina. Acest fenomen este datorat apariției unor noi asociații denumite „Hovevei Zion” (Îndrăgostiții de Sion) care au reușit să organizeze un prim congres național la Galați în zilele de 7 și 8 ianuarie 1895. În fața reprezentanților a 19 asociații, Samuel Pineles și-a exprimat încrederea sa în viitorul colonizării agricole în țara Israelului. Două emoționante poeme în ebraică compuse de Israel Teller și Mibashan (care nu a putut fi prezent), au fost citite în fața unei numeroase asistențe. Noul Comitet Central din Galați s-a preocupat imediat de cumpărarea de pământuri în Palestina pentru a fonda noi colonii agricole, în coordonare cu Comitetul Palestinian din Paris.

Al doilea congres a avut loc la Brăila în zilele de 7 și 8 ianuarie 1896, cu participarea delegaților a numai 13 asociații, unele mari orașe ca București, Iași și Roman nefiind reprezentate. În schimb, găsim pe lângă localități importante și mici târguri: Bacău, Bârlad, Botoșani, Brăila, Craiova, Focșani, Frumușica, Galați, Piatra, Podul Turcului, Râmnicu-Sărat, Tulcea și Vaslui.

Samuel Pineles a anunțat că un număr mai mare de autorizații de intrare în Palestina a fost obținut de la autoritățile turcești, iar Heinrich Schein a insistat asupra faptului că noua mișcare viza cumpărarea de pământuri și nu crearea unui guvern evreiesc în Palestina. Totuși, mișcarea „Hovevei Zion” din România a îmbrățișat un an mai târziu cauza lui Theodor Herzl, așa cum reiese din „Lucrările celui de-al Treilea Congres”, ținut la Galați, în aprilie 1897. Într-adevăr, dacă la început Karpel Lippe nu a emis o opinie favorabilă privind *Statul evreu*, celebra carte a lui Theodor Herzl (în special într-un articol din august 1896 din revista „Zion”, organul mișcării „Hovevei Zion” din Germania), el va participa la primul congres sionist din Basel (1897), unde a avut onoarea să deschidă lucrările ca decan de vârstă,

în timp ce Samuel Pineles a fost numit vicepreședinte împreună cu Max Nordau. Pineles a intrat în contact cu Theodor Herzl începând din 14 ianuarie 1897 când, în numele Comitetului din Galați, el i-a prezentat într-o scrisoare rolul evreilor români în progresul mișcării de reîntoarcere în Palestina și reconstrucția sa prin muncă agricolă. În această corespondență, Pineles a fost foarte critic față de A.I.U. care nu se implica îndeajuns, după părerea sa, în această operă. utilizând expresia de „sfânta frică“ (*heilige Angst*) de Eretz Israel. Dacă banii cheltuiți de organizațiile evreiești occidentale în colonizarea Argentinei, ar fi fost investiți pentru Palestina, scria el cu amărăciune, atunci ar exista în loc de douăzeci și șase, peste o sută de *moshavot*...²¹.

La Congresul din Basel, Pineles a făcut senzație prezentând 9.000 de petiții semnate de peste 50.000 de evrei din România care cereau să se instaleze imediat în „Țara Sfântă”²². Încă de la sfârșitul anului 1896, cartea lui Herzl tradusă în limba română de Martin Spinner, un tânăr student care a făcut studiile la Viena, a apărut la Botoșani, și a cunoscut un mare succes. Numeroase personalități printre care Horia Carp au devenit partizani entuziaști ai fondatorului sionismului politic. Alegerea lui Pineles și Lippe în Consiliul Sionist Lărgit (care cuprindea 25 de membri) a constituit o recunoaștere oficială a eforturilor evreilor din România în favoarea renașterii naționale evreiești și a colonizării agricole a Palestinei.

6. DE LA PRIMUL CONGRES SIONIST DIN BASEL (1897) LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

O întreagă literatură și presă evreiască în limbile idiș, ladino (iudeo-spaniola), ebraică și română a propagat ideea sionistă și concluziile primului Congres din Basel vizând crearea unui stat evreiesc în Palestina. Printre publicațiile cu titlurile cele mai sugestive, cităm: „Zion” (Brăila, 1897); „Ahavat Zion” (Dragostea de Sion) (Galați, 1898); „Vocca Sionului” (Ploiești, 1898); „Aurora” (Bârlad, 1899); „Răsăritul” (1899); „Dorul Sionului” (1899); „Palestina” (1901); „Degel Yehuda” (Drapelul lui Juda) (1902); „Dorsche Sion” (Căutătorii Sionului) (1902); „Mevasseret Zion” (Mesagerul Sionului) (1904); „Menora” (Iași, 1905); „Har Sinai” (Muntele Sinai) (la Turnu

Severin, unde apărea ca săptămânal în ebraică și ladino, încă din 1894) etc. „Sionistul“ a devenit organul oficial al Federației Sioniste din România care, după moartea lui Herzl (1904), a continuat conform deciziilor diverselor congrese sioniste. Deja la al patrulea Congres al mișcării *Hovevei Zion*, care a avut loc la Galați în 5 și 6 aprilie 1898, a fost luată în unanimitate decizia de a subscrie la platforma ideologică a Congresului din Basel. Acest lucru a produs un nou avânt al mișcării sioniste și, în 1899, se puteau număra în România 136 de asociații sioniste.

Reprezentanților micii burghezii și claselor muncitoare, care au constituit armătura mișcării sioniste, li s-au alăturat apoi intelectualii. Totuși, moartea lui Herzl și disensiunile interne au slăbit mișcarea. Dinamicul Heinrich Rosebaum, care a jucat un rol important pe lângă Herzl (în crearea Băncii Coloniale și apariției organului oficial al mișcării sioniste la Viena, „Die Welt“), a devenit în 1905, președintele Federației Sioniste din România. El s-a devotat trup și suflet mișcării sioniste, intensificând propaganda și multiplicând numărul secțiunilor (în martie 1906, el a avut inițiativa organizării meseriașilor din Iași într-o secțiune sionistă proprie), dar un an mai târziu a dispărut brusc din viața politică evreiască. Mai târziu s-a aflat despre convertirea sa la religia creștină catolică. Într-o broșură publicată în germană în 1915, *Juden mosaicher und christlicher confession*, Rosenbaum a încercat să dovedească cu argumente teologice că un evreu convertit la creștinism putea rămâne un bun evreu și un bun sionist. În 1922, puțin timp înainte de moartea sa, el s-a declarat din nou evreu și a cerut să fie îngropat în cimitirul evreiesc din Iași, lângă mama sa. În ciuda repercusiunilor datorate răscoalei țăranilor din 1907, sioniștii din România au participat în luna august a aceluiași an la al șaptelea Congres Sionist de la Haga, cu o delegație din care au făcut parte: dr. H. Moscovici, H. Schein, S. Pineles și rabinii dr. I. Nacht și dr. I. Niemirower. Într-un raport stabilit de rabinul Nacht, aflăm că activitățile principale ale asociațiilor sioniste din România cuprindeau, în afară de încurajarea emigrării în țara Israelului, două aspecte precise: educația evreiască și colectarea de fonduri. După ultimul congres sionist, în ciuda dificultăților, sioniștii din România au contribuit cu o sumă de 18.000 franci pentru Fondul

Național (cumpărarea de terenuri în Palestina) și cu o sumă de 2.000 franci pentru plantarea de măslini. După Congresul de la Haga, a avut loc a X-a Conferință Națională a Sioniștilor Români în scopul restructurării și dezvoltării mișcării lor. În acest ultim an (1907) își duceau activitatea în România numeroase societăți sioniste independente, dar se poate afirma că grupuri sioniste existau în aproape toate comunitățile.

Un raport al Federației Sioniste din România, adresat la sfârșitul anului 1907 Organizației Sioniste din Köln, conține denumirile a 49 de societăți independente, dar numărul membrilor este indicat numai pentru 39: un total de 2.394²³. O serie de societăți nu sunt menționate în raport, cifra globală de aderenți efectivi este de aproximativ 4.000, identică cu numărul de „sekelisti“, persoanele care plăteau o cotizație minimală destinată cumpărării de terenuri și dezvoltării țării Israelului. În același timp cu propăvăduirea ideii de reîntoarcere în țara străbunilor, sioniștii români au militat pentru emanciparea politică, poziția lor în această chestiune a fost rezumată de către H. Moscovitz în articolul: „Sionismul și emanciparea evreilor“ publicat în „Lumea israelită“, din decembrie 1902.

Idealul sionist a pătruns repede în școlile evreiești, și în anul 1909 la Focșani și la Galați s-au format primelor cercuri ale Asociației Generale a Elevilor Sioniști. În 1914, s-a creat Uniunea studenților sioniști *Hasmonaea*, care va juca un rol cardinal între cele două războaie mondiale. Diferitele curente și partide politice ale mișcării sioniste internaționale au fost reprezentate și în România. Din anul 1907, sunt menționate ideile partidului *Poalei Zion* (Muncitorii Sionului), unul din ideologii săi printre sioniștii români a fost Leon Leventer. Mișcarea *Poalei Zion* și-a însușit orientările ideologului sionismului socialist Ber Borohov, dar ea va fi afectată în 1920, atunci când unul din conducătorii săi, S. Lazar (Lascăr Șaraga) o va conduce spre fuziunea cu Partidul Socialist Român. În perioada Primului Război Mondial, au pătruns în România ideile mișcării *Zeire Zion* (Tinerii Sionului) și numeroase cercuri purtând această denumire au apărut în comunitățile evreiești, după mărturia liderului sionist Michaël Landau²⁴. În perioada neutralității României (1914-1916), un grup socialist evreiesc s-a constituit la Iași, având ca organ de presă în idiș „Der Wecker“, iar la Galați, un important cerc sionist cu o revistă

în limba română, dar cu numele ebraic de „Hatikva“ (Speranța), sub direcția lui Leon Gold (Yehuda Ariel). Iată numele celorlalți redactori: dr. Jacob Nacht, avocat Baruch Zosmer, dr. M. Weinstock (G. Poria), iar printre colaboratorii frecvenți trebuie amintiți: A.L. Zisu, L. Șaraga, pictorul Reuven Rubin și poetul B. Fundoianu (Benjamin Fondane)²⁵. După format și conținut, revista se aseamăna cu „Die Welt“. De altfel, articolul introductiv din primul număr care a văzut lumina zilei la 31 mai 1915 începea cu cuvintele puse în evidență în organul de presă al mișcării sioniste: „Unsere Wochenschrift ist ein Judenblatt“, urmate de aceste cuvinte semnificative: „«Hatikva» este un organ sionist. Și numai sionist“. Aceasta nu era numai o simplă frază, ci ea conținea un întreg program și cristaliza o întreagă profesiune de credință. În coloanele sale au fost popularizate cele mai bune opere ale literaturii idiș și ebraice ale epocii, cu un larg evantai de scriitori: I.L. Peretz, Ahad Haam, Mendele Mokher Sfarim, Shalom Asch, Shneur, N. Sokolov, Solomon Schächter, Shmuel Agnon, Pasmanik, Klatzkin, Moris Rosenfeld, Ber Borohov etc. Susținută de numeroase societăți, asociații, cluburi și cercuri sioniste (revista publica și lista donatorilor pentru „Keren Kayemet Le-Israel“ și rapoartele de activitate din diversele localități), „Hatikva“ a cunoscut un succes crescând, ajungând la tirajul de 7.500 exemplare, cifră record pentru epocă. În al doilea an de apariție, ea a fost acompaniată de două suplimente lunare: „Sulamit“, consacrată femeilor și „Haeled ivri“ (Copilul evreu), destinat copiilor. Din punct de vedere al orientării politice generale, datorită peniței incisive a lui A.L. Zissu, revista a dus o campanie constantă contra asimilaționismului, contra Uniunii Evreilor Pământeni, creată și dirijată de Adolphe Stern și al cărei scop primordial și aproape unic era obținerea drepturilor de cetățean. Organul său oficial era „Înfrățirea“, dar mai multe ziare exprimau curentul asimilaționist: „Asimilarea“, „Emanciparea“, „Drepturile“, „Pământeanul“ etc.

Războiul în care a fost antrenată în cele din urma România a pus capăt apariției „Hatikvei“, dar se poate afirma că mișcarea sionistă s-a întărit în mare măsura datorită acestei reviste. Declarația Balfour din 2 noiembrie 1917 a avut un larg răsunet în România, ca și în alte țări, ea reprezentând o adevărată cotitură. După 1919, centrul de gravitate al sionismului român a fost transferat la București, unde

cotidianul „Mântuirea“ a înlocuit publicația de la Galați. Între cele două războaie mondiale, în România Mare, sionismul va cunoaște o evoluție specifică determinată de prezența între granițele țării a jumătate de milion de evrei din Transilvania, Bucovina și Basarabia, care s-au adăugat sfertului de milion de evrei din Regat: o altă istorie...²⁶.

Înainte Primului Război Mondial, deși mișcarea sionistă a cunoscut o extindere importantă, din cauza opoziției autorităților turcești, numărul evreilor care s-au stabilit în Palestina nu a fost prea ridicat; el a cuprins totuși câteva mii de olimi. Alte zeci de mii de evrei care au părăsit România la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea au luat drumul Occidentului, în special al Americii, unde au ajuns majoritatea emigranților.

NOTE

¹ Moses Hess, *Rome et Jérusalem*, Paris, Albin Michel, 1981, p. 177.

² L. Loewe, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, Chicago, I, p. 164.

³ Despre începuturile școlii Mikve Israel, cf. Georges Weil, „Charles Netter et les oranges de Jaffa“, *Les Nouveaux Cahiers*, 21, 1970, pp. 2-36.

⁴ *Messiás, avagy értekezés a zsidó emancipációról*, Buda, 1861.

⁵ Carol Iancu, „Mi-Giurgiu el hevrat Col Israel Haverim mi-Paris. Ha-hitianenut be-Yishuv Eretz Israel be-mihtavo shel rofe yehudi“, *Toladot* (în ebraică și română, Ierusalim, 1976, nr. 12-13, p. 7.

⁶ Samuel Aizic Taubes, *Ha-Yehudim be-Rumanien ve-ha-minister Bratianu* (în ebraică), Viena, 1868.

⁷ Haim Zvi Sneersohn, *Palestine and Roumania, a description of the Holy Land, and the past and Present state of Roumania and the Roumanian Jews*. New York, 1872, XVI-168 p.

⁸ *Kitvei ha-rav Yehuda Alkalay* (în ebraică), Ierusalim, 1944, pp. 583-584;

⁹ Carol Iancu, „Une lettre inédite d'Eleazar Rokeah sur les débuts du mouvement Yishuv Eretz Yisrael“. *Revue des Etudes juives*, 1976, t. CXXXV(1-3), pp.177-183.

¹⁰ *Ibidem*, p.183.

¹¹ Hajoetz, nr. 332-333, août 1881.

¹² *Ibidem*, nr. 350, octobre 1881.

¹³ Carol IANCU, *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, Ed. de l'Université de Provence, 1978, p. 314. Traducerea românească: *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*. Ediția a III-a revizuită și adăugită de autor, cu o „Bibliografie cronologică a chestiunii evreiești

(1866-1919), completată până în anul 2008“, București, Hasefer, 2006, pp. 329-330.

¹⁴ „Aux sources de l’Etat d’Israël. La Conférence sioniste de Focșani (1882) en Roumanie“, în *Hommes, idées, journaux. Mélanges en honneur de Pierre Guiral*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1988, p. 228.

¹⁵ Statutele au fost publicate la tipografia ziarului „Hajoetz“.

¹⁶ Bilu este numele asociației elevilor de liceu și studenților din orașul rusesc Harkov care s-au stabilit în Palestina în 1882. Acest termen reprezintă inițialele a patru cuvinte dintr-un verset biblic: „Beit Yaacov lekhov ve-nelkha“ („Casa lui Iacob, veniți și să mergem...“), *Isaia*, II, 5.

¹⁷ *Ha-Maguid*, nr. 5, 1 februarie 1882.

¹⁸ „Bulletin de l’A.I.U.“, 1883, 1-er semestre, pp. 16-26.

¹⁹ Israel Klauzner, *Hibat Zion be-Romania*, Jérusalem, 1958, și Moshe Schaerf, *Ha-Avuka hudleka be-Romania*, Tel Aviv, Ha-Sifria ha Tzionit, 1986.

²⁰ Carol IANCU, „Ecouri din corespondența rabinului Moses Gaster despre acțiunea sa în favoarea evreilor din România și a mișcării sioniste“ (în ebraică), în *Ish be-gvurot. Maam arim be-Moreshet Israel u-be-toldotav. Mukdash lihvod ha- Rav Alexandre Safran* (volum editat de Moshe Hallamish), Ram at Gan – Ierusalim, 1990, p. 273.

²¹ Israel Klauzner, *op. cit.*, pp. 360-366, unde scrisoarea lui Pineles este reprodușă în întregime.

²² *Der Baseler Kongress*, Vienne, 1897 și *Protocoloalele Primului Congres sionist* (ediția ebraică), Ierusalim, 1947, p.107.

²³ Ha-Arhion Ha-Zioni, Jerusalem, Central Zioni st Office. Cologne, Z 2, 1907). Am reprodus „Tabloul societăților sioniste independente în anul 1907“, în cartea mea: *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*. Edția II-a revizuită și adăugită, *op. cit.*, pp. 266-267.

²⁴ Michael Landau, *Maavak hayai*, Tel Aviv, 1971.

²⁵ Carol Iancu, „Le souvenir de Benjamin Fondane“, „Les Nouveaux Cahiers“, nr. 40, printemps 1976. și „Fondane, poète juif“, *Non Lieu*, nr. 2-3, 1978.

²⁶ Carol Iancu, *Evreii din România (1919-1938). De la emancipare la marginalizare*, București, Hasefer, 2000, 377 p.

ȘTEFĂNEȘTI – IZVOR AL TRADIȚIEI, LOC AL MEMORIEI

Laurențiu URSU

Geografic, localitatea Ștefănești se situează în partea de est a actualului județ Botoșani, întinzându-se pe văile Prutului și Bașeului. Istoria localității a fost marcată de un important număr de invazii, în care a fost distrusă, doar pentru a fi apoi reconstruită. Ultima astfel de distrugere, precedată de evacuarea populației evreiești de către autoritățile române, a avut loc în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Se pare că istoria nu putea să ofere un loc mai bun unei comunități evreiești. Această comunitate ștefăneștiană a ajuns, într-un fel, să simbolizeze în mod paradigmatic condiția evreului.

Nu ne este foarte clar momentul în care Ștefăneștiul a devenit oraș. Cert este că polonezul Jan Dlugosz (1415-1480), unul dintre primii care au atestat existența localității, în cronica sa *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, vorbește despre „villa Stepanowcze”/satul Ștefănești, ca aflându-se undeva în preajma locului de izvorâre a râului Bașeu, pe valea căruia trecea unul din importante drumuri comerciale către țara sa.

Un alt autor care menționează această localitate este Balthasar de Piscia. Aflat la Suceava, relatează la 16 septembrie 1476 despre tătarii care „au călcat târgul Ștefănești”. În intervalul dintre cronica lui Dlugosz și cea a lui Balthasar de Piscia, Ștefăneștiul pare să fi evoluat de la rangul de sat la cel de târg. În acest interval al urbanizării Ștefăneștiul devine ținta primelor invazii. Târgul a cunoscut o puternică dezvoltare economică, favorizată de poziția sa geografică deosebită. Poziția strategică a localității, situată la intersecția a două mari rute comerciale externe – una de la Est la Vest (dinspre Iași spre Soroca) și una de la Nord la Sud (dinspre Hotin spre Iași și Galați) – și dezvoltarea economică coextensivă acestui avantaj au fost probabil factorii cei mai importanți care au determinat istoria acestei localități.

Traseele comerciale care se intersectau la Ștefănești

Vom prezenta câteva din denumirile istorice ale drumurilor care se intersectau la Ștefănești. „Drumul Furilor“³ este atestat prima oară la 1492. Acesta începea din sudul Iașului, continuând pe malul drept al Prutului până la Ștefănești, prelungindu-se de aici pe valea Bașeului până la Lipsani. Astăzi Lip(s)cani nu ne mai spune nimic, însă localitatea a fost foarte importantă în trecut. Acolo își aveau reprezentanță negustorii din Lipsca (Leipzig), de la denumirea acestora – „lipscani“, provenind și numele localității. Termenul *fur(-i)* reprezintă echivalentul medieval al actualului termen *hoț(-i)* din limba română. Drumurile din principatele Moldova în secolele XVI-XVII erau foarte nesigure, responsele⁴ rabinice și în general mărturiile călătorilor străini despre Moldova abundând în relatări ale unor crime produse de tâlhari și, adesea, chiar de către „oamenii stăpânirii“⁵. Multe din aceste response privitoare la Moldova erau legate de problemele de *agunot*, adică de situațiile în care anumite femei evreice cereau unor tribunale rabinice să fie eliberate de obligațiile maritale în urma morții sau a dispariției îndelungate a soțului (care era, astfel, presupus ca mort), pentru a se putea recăsători din nou. Frecvența situațiilor de *agunot* privitoare la Moldova și prezența unor termeni legați de practica jafului în chiar denumirea unor drumuri comerciale atestă faptul că respectivele rute nu erau nici pe departe sigure. Pe de altă parte, faptul că aceste response erau solicitate unor tribunale rabinice din Polonia confirmă că în Moldova încă nu existau comunități evreiești atât de puternice, încât să poată susține rabini și tribunale rabinice suficient de notorii.

Al doilea drum comercial era „Șleahul Sorocci“, situat pe axa Est-Vest. Pe această rută au avut loc majoritatea invaziilor care au lovit Moldova dinspre est în secolele XVI-XVII, avându-i de obicei ca protagoniști pe tătari și cazaci. Amănunte privitoare la aceste invazii vor fi expuse în secțiunea care tratează istoria militară a localității.

Al treilea drum comercial foarte important era „Șleahul Hotinului“, uneori denumit și „Drumul Cameniței“, care făcea legătura între Lemberg, Camenița, Hotin, Iași și Galați. Acest drum era situat pe axa Nord-Sud, pe traseul dintre Marea Neagră și Marea Baltică. Se pare că drumul ar fi fost „oficializat“ printr-un tratat

semnat de Alexandru cel Bun cu negustorimea din Lemberg la 8 octombrie 1408.

Așadar, faptul că aceste trasee comerciale purtau denumirea de șleahuri (cuvânt de origine poloneză) nu este lipsit de relevanță. Ele atestă un important aflux al negustorilor polonezi. Și, odată cu polonezii, au circulat și negustorii evrei așkenazi. Acest fapt reiese în mod neechivoc din coroborarea pe care o vom face în cele ce urmează mai multor documente. Primul aparține Electoratului din Brandenburg. Conform acestuia, în vara anului 1546 regele Poloniei s-ar fi plâns domnitorului Petru Rareș că „negustorii nu mai pot face comerț cu Moldova, și nici măcar n-o pot traversa spre Turcia, pentru că sunt jefuiți, aruncați în închisori sau chiar uciși din ordinul Măriei Tale”⁶. Știm că este vorba de negustori evrei și nu (neapărat) creștini dintr-o sursă evreiască (o responsă) datată cu un an mai devreme. În lucrarea *Responsae Bait Hadaș* a lui Rabi Ioel Sirkis, la răspunsul numărul 82 din 23 Tevet 5305 (1545) există o mărturie (în idiș) trimisă tribunalului rabinic din Mezibuj, privitoare la uciderea unor evrei din ordinul „stăpânitorului” Moldovei⁷. Existența unor asemenea practici este întărită de un document emis de Cancelaria lui Sigismund August al Lituaniei în 1545, prin care acesta se plângea solilor moldoveni că „neguțătorii turci, armeni și evrei care vin în domnia grației sale regești, marele principat lituanian, cu mărfurile lor, se tânguiesc cum că de câte ori aduceau ei din Turcia cai buni turcești pentru vânzarea în Polonia, iar Domnul vostru îi apucă în trecerea lor prin Moldova și le ia acei cai, nelăsându-i să-i scoată în Polonia”⁸. Se pare că a doua domnie a lui Petru Rareș (1541-1546) a abundat în incidente legate de caravanele comerciale care traversau principatul.

Însă aceste rute comerciale externe care treceau prin Ștefănești nu au reprezentat doar prilejuri pentru jafuri și abuzuri din partea autorității. La începutul secolului al XVII-lea avem un document emis de Cancelaria lui Ștefan Tomșa în orașul Iași, la data de 10.12.1613, în limba poloneză, prin care se permitea „neamului polon, fie poloni, mai ales negustori, fie ruteni, armeni și evrei a merge cu marfa pe drumurile Cernăuților, Hotinului și Sorocăi, dar nu pe aiurea, ca să nu-și piardă mărfurile”⁹. Acest hrisov emis de domnitorul Ștefan Tomșa, pe lângă faptul că îi amintea pe evrei ca făcând comerț în Moldova, menționa în plus garantarea liberei circulații și protecția

caravanelor comerciale pe traseele care străbăteau principatul dinspre Nord și Est.

Ultimul drum comercial medieval care trecea prin Ștefănești era „Drumul Botoșanilor“. De altfel, legat de această rută avem una din primele atestări ale prezenței negustorilor evrei la Ștefănești, în jurul anului 1640. Atunci, un grup de evrei aleg în mod fericit să plece din Ștefănești spre Botoșani, sub presiunea sosirii iminente a armatelor lui Bogdan Hmelnițki.

Este important de menționat că Drumul Furilor și cel al Botoșaniului erau rute interne, primul constituind ruta de diseminare a mărfurilor din Europa centrală (Leipzig) în interiorul Moldovei, al doilea reprezentând, dimpotrivă, o rută de colectare a bunurilor moldovenești (cereale, animale, piei, vinuri, produse apicole) pentru export.

*

*

*

Dezvoltarea orașului a luat o amploare deosebită mai ales după ce Iașul a devenit capitala Moldovei, Ștefăneștiul devenind un punct important pe ruta Lemberg – Camenița – Hotin – Iași – Galați, rută care, amintim, făcea parte din drumul comercial care lega Marea Neagră de Marea Baltică. La 1520, 1598 și 1620 sunt atestate la Ștefănești câteva poduri plutitoare, aflate în proprietatea unor boieri. La 1630 avem prima atestare a unui pod din piatră, aflat în proprietatea domnitorului, pod care unea „Șleahul Sorocci“ cu „Drumul Botoșanilor“¹⁰.

Știm că în epoca lui Petru Șchiopu, la 1591, exista la Ștefănești o moară domnească și alte câteva aflate mai la sud de localitate". În ce privește viața religioasă a localității, diacul moscovit Trifan Korobeinikov atesta în 1593 existența a trei biserici. Sinagogi nu existau la acea dată sau, cel puțin, nu au fost consemnate de călătorul rus. Existența unor activități meșteșugărești în localitate este menționată într-un document datat la 15 martie 1614, care amintește de un anume „Avram Meserciul“¹². Acest nume, precum și prezența unui sat numit Avrămeni (toponimul însemnând „cei ai lui Avram, urmașii săi“) în proximitate reprezintă o mărturie a existenței evreilor în zonă,

precum și a faptului că, probabil, trăiau segregati. Astăzi nu mai există în apropierea Ștefăneștiului nici o localitate cu numele Avrămeni, fapt ce întărește ipoteza că acea localitate era mai degrabă un ghetou în cadrul târgului sau, cel mult, o localitate aflată în proximitatea imediată, populată majoritar de evrei, care a fost apoi înghițită prin extinderea orașului. Toponimul „Brăhărie”¹³ și existența unui zapis din a doua jumătate a secolului al XVII-lea care menționează un anumit „Alecsi bărarul din Ștefănești” ne indică prezența în zonă a unor sladnițe (fabrici de bere).

Ștefăneștiul apare și pe o serie de hărți ale vremii, fapt ce-i confirmă importanța. Astfel, la 1550 târgul este reprezentat pe harta lui G. Reichersdorff prin trei turnuri¹⁴ – „privilegiu” de care beneficiau relativ puține localități. De asemenea, este menționat pe o hartă a Europei din 1579, iar pe harta lui Domenicos Custos de la 1596 apare sub numele Stepanutze. La 1600 este trecut de Heidenstein în rândul acelor „oppida notabiliora”¹⁵ ale Moldovei, alături de Botoșani, Roman, Bacău, Bârlad, Tecuci și Hârlău.

În ce privește o posibilă primă așezare a evreilor în zona centrală a Moldovei, care cuprindea Iașul și Ștefăneștiul, M.A. Halevy propune ca dată anul 1540, pornind de la lucrarea lui Martin Bielski, *Kronika Polska*, în care este pomenit un număr de „prozeliți evrei din Polonia”, adică de polonezi convertiți la iudaism, care s-au refugiat în Moldova de frica persecuțiilor¹⁶. Însă, în afara responselor și a altor surse cu caracter întâmplător, nu avem, din păcate, multe documente cu privire la existența și activitățile evreilor din Moldova. În secolele XVI-XVII nu se făceau recensăminte. Prima statistică oficială a populației apare abia în 1774, și ea se referă doar la numărul platnicilor de biruri.

Amănunte de istorie militară

Putem totuși concluziona că Ștefăneștiul a cunoscut o oarecare dezvoltare comercială și meșteșugărească în intervalul secolelor XVI-XVII. Dar această poziție geografică favorabilă comerțului a fost și sursa majorității nenorocirilor care s-au abătut asupra orașului. Conform cronicilor, Ștefănești este una din cele mai

frecvent invadate localități din Moldova. Mai toate invaziile dinspre Est au avut Ștefăneștiul ca punct de traversare a Prutului. Incursiunile rapide ale tătarilor foloseau cu precădere „Șleahul Sorocei“, traversând Prutul prin această locație.

La 1476, când domnitorul Ștefan cel Mare se afla cu armatele sale în Sudul Moldovei, încercând să oprească invazia lui Mohamed al II-lea, în luna iunie, „tătarii au călcat târgul Ștefănești și au luat prinși mulți fruntași“¹⁷. În septembrie-octombrie 1506 și în iulie 1509 localitatea este prădată de polonezi. Peste un an, în aprilie-mai 1510 este din nou rândul tătarilor¹⁸. Aceștia revin în 1513, când armatele conduse de Beti Ghirai, fiul hanului, ard Iașul, Ștefăneștiul și Dorohoiul¹⁹. În 1518, tătarii conduși de hanul Albu atacă din nou pe „Șleahul Sorocei“ la Ștefănești, unde sunt surprinși și înfrânți de armata lui Ștefan cel Tânăr, la data de 9 august. La 20 de ani de la acest eveniment, în 1538, tătarii încearcă să treacă din nou Prutul la Ștefănești, dar sunt înfrânți de armatele lui Petru Rareș²⁰. În 1572 are loc aici o ciocnire între armata lui Bogdan Lăpușneanu, sprijinit de polonezi, și armata lui Ion Vodă. La 1 septembrie 1595, armata poloneză a hatmanului Zamoyski îl proclamă la Ștefănești domn pe Ieremia Movilă, nu înainte de a fi ars târgul din temelii. Între 16-19 decembrie 1607 are loc aici o mare bătălie între Constantin Movilă, venit cu ajutor polonez, și vărul său, domnitorul Mihail Movilă. În 1616, Ștefan Tomșa, cu ajutor turcesc și tătarăsc, distruge aici o armată de mercenari polonezi și francezi. În 1650, o incursiune tătaro-cazacă arde din nou târgul. Peste 3 ani armata lui Gheorghe Ștefan se mobilizează aici pentru a-i ajuta pe polonezi împotriva cazacilor lui Timuș, fiul lui Bogdan Hmelnițki. Aceștia capitulează însă la Suceava înainte de a se întreprinde ceva împotriva lor²¹. Știm, de asemenea, că în 1686 și în 1691 armatele lui Jan Sobieski au poposit la Ștefănești în campaniile lor antiotomane.

Starea orașului în secolul al XVII-lea

Secolul al XVII-lea a adus mari schimbări acestui oraș, datorate în special tulburărilor din Ucraina. Dacă la 1612 Tomasso Alberti descria Ștefăneștiul ca pe un târg mare, cu 2.000 de case, fapt

ce l-a făcut pe istoricul român Constantin C. Giurescu să afirme că localitatea avea o populație de 10.000 de locuitori, la 1657 suedezul Conrad Jacob Hiltebrandt constata că „localitatea era tare ruinată“ și că „era ticsită de evrei refugiați”²². În 1684, în *Poema polonă*, Miron Costin numește localitatea oraș (miasto), semn că probabil Ștefăneștiul se refăcuse după distrugerile anterioare. Exodul evreilor spre Moldova – invocat și de Hiltebrandt – se explică prin anexarea părții de Est a Ucrainei de către Rusia și prin persecuțiile făcute de cazacii lui Bogdan Hmelnițki (1595-1657) în acea perioadă.

Hmelnițki a fost liderul răscoalei cazacilor și a țăranilor ucraineni împotriva polonezilor, inițiată în 1648. Cu un an înainte, acesta se refugiasse din teritoriul polonez (unde fusese întemnițat) la cazacii de pe Nipru (în Zaporozhye). S-a aliat cu tătarii din Crimeea, obținând o serie de succese militare împotriva Poloniei. În 1654 a supus Rusiei teritoriile controlate de el, după ce înainte avusese în vedere suzeranitatea otomană sau suedeză. Tulburările de la Est de Nistru au afectat foarte mult Moldova acelei vremi, datorită incursiunilor cazaco-tătare și a masivei emigrații evreiești.

O mărturie asupra atmosferei din Moldova de la jumătatea secolului al XVII-lea ne este oferită de Paul de Alep²³. Acesta reușește să creioneze o interesantă frescă a epocii, cuprinzându-i deopotrivă pe evrei, cazaci, moldoveni, greci și turci. „Între timp o mare spaimă și groază a cuprins pe turci și pe evrei, iar cazacii i-au chinuit și jefuit (...); și moldovenii înșiși au pătimit, poate, mai mult. Iar în ceea ce privește pe evrei, ei au fost aruncați în temnițe și chinuiți nopți de-a rândul, se spune, pentru a descoperi avutul lor.”²⁴ Așadar, una din motivațiile acțiunilor cazacilor împotriva evreilor (și nu numai) a reprezentat-o jaful și estorcarea. În ce privește atitudinea moldovenilor față de evrei și alte minorități, este relevant următorul fragment: „Musulmanii și evreii se arătau în public fără nici o teamă, dar grecii nu îndrăzneau să iasă din casele lor, din pricina marii dușmăнії dintre ei și locuitorii țării.”²⁵ Acest text este, într-un fel peremptoriu cu privire la viitoarea epocă fanariotă.

Paul de Alep relatează că la jumătatea secolului al XVII-lea aproape întregul comerț moldovenesc se afla în mâinile evreilor, care își extinseseră relațiile comerciale până în Germania. Aceștia, spune el, făceau export de produse agricole și import de stofe și mătăsuri în

special. Ei au introdus și comerțul cu bijuterii, fiind singurii care le comercializau. De asemenea, menționează că evreii erau bancheri, zarafi și vânzători de spirtoase, iar numărul lor nu depășea 12.000 de suflete.

Surse evreiești privitoare la Ștefănești

În ce privește sursele evreiești care se referă explicit la această localitate, avem o primă atestare în secolul al XVII-lea într-o lucrare a lui Rabi Meir Ghedalia din Lublin, apărută în 1618 la Veneția. Aceasta conține câteva mărturii luate de tribunalul rabinic din Bar în anul 1613 și trimise celui din Lublin. Martorul Ițhak ben Mordechai declară: „Am fost în Valahia (Moldova, n.n.) în orașul Ștefănești, acolo a fost un evreu din Bar și mi-a spus și arătat că trece ucigașul care a înecat pe cei doi evrei din Priluk, unul din ei, oficiantul Zalman (...)”²⁶. Această mărturie, coroborată cu zapisul de la 1614, care atesta prezența în Ștefănești a unui personaj numit „Avram Meserciul”, precum și existența unor toponime ca Avrămeni ne confirmă fără urmă de dubiu faptul că în această localitate a existat o prezență evreiască cel puțin de la începutul secolului al XVII-lea. Putem vorbi așadar de 4 secole de neîntreruptă prezență evreiască în Ștefănești.

O a doua atestare din surse evreiești a Ștefăneștiului vine din partea lui Rabi Ioel Serkis care, în lucrarea *Bait Hadaș (Întrebări și răspunsuri)*, ce cuprinde documente situate între 1600-1640, prezintă relatarea lui Iosef bar Șemuel, cu privire la atacul cazacilor lui Bogdan Hmelnițki asupra Moldovei. „Am fost în Valahia (a se înțelege Moldova, n.n.) eu și Haim ginerele dlui Ițhak bar Șelomo din Crasni la Ștefănești într-un han în timpul teroarei cu Hmil (Bogdan Hmelnițki, n.n.). Aici ne-am speriat și am pornit spre Hospodar (domnitor, n.n.) cu norodul său de Vlahi și Poloneji care stătea pe câmp jumătate de poștă de Botoșani (...)”²⁷.

Din acest fragment reiese că un număr de comercianți evrei au fost surprinși de armata lui Hmelnițki în timp ce se aflau pe ruta „internă” Tg. Frumos (Crasna) – Ștefănești – Botoșani. Totodată, aflăm că în anii '40 ai secolului al XVII-lea exista în Tg. Frumos cel

puțin o familie de evrei, a căror îndeletnicire era comerțul. Deși, conform editorului, lucrarea lui Rabi Ioel Serkis conține documente cuprinse între 1600-1640, este foarte probabil ca evenimentul relatat să fi avut loc după anul 1640.

Contextul socio-economic al colonizărilor evreiești în Moldova în secolele XVI-XVII

Sursele evreiești referitoare la secolul al XVI-lea sunt constituite în marea lor majoritate din response rabinice cu privire la cazuri de dispariție ale unor negustori evrei pe drumurile din Moldova. Acest fapt arată cât de nesigure erau rutele comerciale din această vreme. Negustorii străini erau jefuiți fie de tâlhari, fie chiar de către reprezentanții autorităților.

În ce privește abuzurile făcute de către statul moldovenesc, un prim exemplu este cel al lui Petru Rareș, care, conform unui protest emis de Cancelaria lui Sigismund August al Lituaniei și înmănat solilor moldoveni în anul 1545, jefuia „negustorii turci, armeni și evrei” care traversau Moldova. Precaritatea economică a principatelor a fost cea care, în anumite situații (cum era cazul războaielor), i-a determinat pe domnitori să ia măsuri violente. Ca și în cazul unor țări apusene (Anglia, Franța, Spania etc.) anumiți domnitori îndatorați la zarafii evrei au preferat mai degrabă să-i ucidă pe aceștia decât să le plătească datoriile. Pentru Muntenia, cazul cel mai cunoscut îl reprezintă acțiunea lui Mihai Viteazul din anul 1593. Iată relatarea lui Marco Vinieri, trimisul Dogelui Veneției la Curtea domnitorului român, relatare datată la 29.11.1593: „Voievodul a adunat la casa vistiernicului pe toți creditorii, turci, greci, evrei și alții, le-a cerut polițele și i-a trecut prin săbiile santinelor lui, pregătite din timp în acest scop”²⁸. Același eveniment este menționat și de Baltazar Walter din Silezia, care localizează evenimentul la data de 13.11.1593: „ac more sidi propria dedetis semper Hebraeis omnibus”²⁹, menționând faptul că evreii s-au comportat demn, după datina lor dintotdeauna. Această acțiune a fost emulată în Moldova de Aron Vodă, care a ucis 19 evrei sefarzi, împreună cu restul turcilor din Iași în 1594³⁰. Se pare că domnitorul acumulasе datorii în valoare de un milion de galbeni, sumă

care ar putea să nu fie exagerată, dacă avem în vedere dobânzile acumulate de domnitor.

Însă nu au existat niciodată expulzări în masă ale evreilor și nicio retorică antisemită susținută de biserică sau de alte grupuri interesate, care să exercite presiuni asupra autorității politice împotriva acestei comunități. Se pare că Petru Șchiopu, printr-o scrisoare emisă la Iași în 8 ianuarie 1579, a anunțat „izgonirea evreilor”³¹ din Moldova, însă documentul se referă în realitate doar la negustorii de vite evreo-galițieni care evitau iarmaroacele moldovenești instituite în zonele de graniță, pentru a intra în interiorul țării, de unde cumpărau marfa direct de la țărani și boieri, evitând dările impuse de domnie. Aceasta nu era o măsură segregacionistă, ea vizând doar o categorie de evrei, fiind mai curând una protecționistă, în înțelesul pe care îl dăm noi astăzi termenului. Instigări și crime pe fond religios apar abia din secolul al XVIII-lea, în special în portul Galați, cu precădere în perioada Paștelui creștin ortodox, însă majoritatea surselor concordă în a atribui aceste manifestări invidiei negustorilor greci ai orașului la adresa concurenților lor evrei.

Nu a existat în acest interval nici vreo situație în care masele populare asuprite să se ridice împotriva evreilor „opresori” sau reprezentanți ai opresorilor, ca în cazul revoltei șerbilor ucraineni conduși de Hmelnițki împotriva latifundiarilor polonezi și a arendașilor evrei care îi reprezentau. Acest fapt se datorează prezenței relativ reduse a evreilor în Moldova în secolul al XVI-lea.

În secolele XVII-XVIII avem, dimpotrivă, foarte multe documente prin care fie domnia (statul) fie anumiți boieri acordă scutiri de taxe pentru evreii galițieni care vor să întemeieze noi târguri sau să se așeze în localități deja existente, pentru a încuraja comerțul și activitatea meșteșugărească.

Deși secolul al XVI-lea a fost marcat de o instabilitate politică cronicizată, care a generat și o anumită nesiguranță a căilor comerciale, jaful – făcut de bandiți sau de autorități – nu a reprezentat caracteristica definitorie a comerțului moldovenesc. Știm că au existat multe sate care „s-au risipit”, țăranii plecând „în bejenie”, ca urmare a unor crime săvârșite de localnici sau de bandiți împotriva evreilor. Identificarea unui mort evreu pe moșia unui sat antrena pedepse foarte dure, motiv pentru care țăranii încercau de obicei să se dispenseze de

orice ar fi putut să-i incrimineze. Astfel, fie mutau cadavrul(-ele), fie îl/le îngropau, spre a nu fi găsit(e). Astfel de situații și de anchete demarate de autorități apar consemnate în responsele rabinice legate de problemele de *agunot*.

În cazul în care un sat era considerat responsabil pentru moartea unui evreu (dacă locuitorii l-au ucis, amatori de marfa acestuia, sau dacă mortul a fost găsit pe moșia satului), satul primea o amendă mare, numită *dasegubină*³², care se percepea de obicei din vitele satului. Dacă aceasta nu era plătită, locuitorii erau alungați, iar casele dărâmate. Știm că o astfel de amendă a fost aplicată satului Băgulești la 1654, ducând la importante dispute între țărani³³. Astăzi satul cu acest nume nu mai există. Un alt caz este atestat în Muntenia, unde Mircea Ciobanul a impus satului Vianul o amendă de 40.000 de așpri.³⁴ Nici acel sat nu mai există la ora actuală. Însă în secolul al XVII-lea, mai ales în lunga domnie a lui Vasile Lupu, situația politică și socială internă devine mai stabilă. Iar această perioadă coincide parțial cu tulburările din Ucraina și cu emigrația evreiască. Evreii veniți în această perioadă au fost asimilați social (nu și confesional), contribuind foarte mult la dezvoltarea comerțului și a meșteșugurilor în regiune.

Așadar, putem conchide că în secolul al XVI-lea Moldova a fost în principal teritoriu de tranzit. Știm totodată că la sfârșitul secolului bancherii evrei din Constantinopol aveau interese comerciale importante în Moldova, implicându-se inclusiv în politică. Astfel, Alexandru Lăpușeanu și-a recăpătat domnia, după înlăturarea lui Despot Vodă, prin intervenția lui Iosef Nassi³⁵. Acesta deținea monopolul vinului moldovenesc și al cerii și mierii poloneze pentru imperiul Otoman. Arhivele galițiene menționează pentru sfârșitul secolului al XVI-lea și alți neguțători evrei importanți care aveau afaceri în Moldova: Haim Cohen și Abraham Mosso (în 1570-1571), Nahman Tor (în 1573-1575), Abraham Gambais (în 1585-1586).

În secolul al XVII-lea, Moldova a devenit din ce în ce mai mult, dintr-un loc de tranzit, un loc în care negustorii evrei, mai ales cei așkenazi, au deținut antrepozite permanente, având piețe de desfacere și surse stabile de mărfuri pentru export, mai ales prin concursul compatrioților lor deja stabiliți pe aceste meleaguri. Treptat, evreii așkenazi ajung să se impună asupra coreligionarilor lor sefarzi,

dar și asupra armenilor (ale căror activități comerciale erau mai vechi în Moldova) și grecilor (care pătrunseră de curând pe aceste piețe). După cum am amintit, industrioizitatea aşkenazilor i-a făcut să fie doriți de către reprezentanții domniei și ai clasei latifundiare.

Ștefăneștiul în secolele XVIII-XIX

Dovezile relative la prezența evreiască în Moldova încep să abunde în secolul al XVIII-lea. Aceasta este perioada cea mai favorabilă emigrației evreiești în Moldova. Foarte mulți boieri, dornici să dezvolte comerțul sau meșteșugurile pe domeniile lor, înființează târguri în care evreii primesc facilități fiscale. Această atitudine se va schimba doar după jumătatea secolului al XIX-lea, când politica de construcție națională și statală a noului stat român ajunge în cele din urmă în conflict cu minoritățile, inclusiv cu cea evreiască. Evreii ajung spre sfârșitul secolului al XIX-lea să devină principala problemă politică a României, emanciparea lor, invocată de progresiști în programele revoluționare de la 1848 și cerută de Puterile Europene prin Congresul de la Berlin din 1879, rămânând să fie rezolvată abia în anii 20 ai secolului al XX-lea.

În secolul al XVIII-lea prezența evreiască a sporit, membrii comunității dând chiar un președinte al tribunalului rabinic din Moldova, în persoana lui Rabi Todris, tatăl rabinului Matatiah Calman³⁶. După cum am amintit, un prim recensământ a avut loc în Moldova în 1774, referindu-se însă numai la numărul plătitorilor de biruri. Cu această ocazie sunt înregistrați în Ștefănești la rubrica „rufeturi” (breslași) trei evrei. Un al doilea document, *Catastihul de venitul Ștefăneștilor (1793-1819)* atestă prezența la 1798 a 198 „de dugheni la uliță, creștinești i armenești i jidovești”, din care 71 erau evreiești (conform datelor rezultate prin coroborarea cu documentul din 1801, prezentat mai jos). Acest document ne arată că evreii dețineau monopolul berii (orânda berăriei), pentru care plăteau o taxă de 25 de ocale de zahăr hatmanului C. Paladi. Mai aveau dreptul de a comercializa băuturi spirtoase, nu și vin. Exista totuși o excepție pentru vinul cușer.

Începutul secolului al XIX-lea ne oferă două catagrafii extrem de importante asupra evreilor din Ștefănești³⁷. Prima este datată

la 6.10.1801, având astfel o relevanță deosebită pentru secolul care tocmai se încheiase. Ea completează în mod fericit *Catastihul de venitul Ștefăneștilor* din 1798. Aflăm că evreii ștefăneștieni erau incluși în „breasla jidovilor“, fiind împărțiți, din motive fiscale, în trei categorii: familii cu dugheni (71), familii fără dugheni (49) și evrei arendași de crâșme în satele din împrejurimi (11). Așadar, în Ștefănești existau 131 de familii evreiești plătitoare de biruri, burghize – să spunem, alături de care existau cu siguranță și numeroase familii de „proletari“, câteva dintre ele fiind menționate și în catagrafie – unele domiciliind la familii mai înstărite, neavând, așadar, locuințe proprii⁸. Dacă fiecare din familiile burghize era compusă, în medie, din cinci persoane, rezultă un număr de 655 de persoane. Acestora li se poate adăuga un număr cel puțin egal de persoane care nu dețineau întreprinderi industriale sau comerciale. Putem să afirmăm astfel, fără să ne hazardăm, că la 1801 existau în Ștefănești cel puțin 1.300 de evrei. Din coroborarea catagrafiei de la 1801 cu acel *Catastif de venit* din 1798, reiese un peisaj destul de echilibrat al târgului. Astfel, evreii aveau în jur de 71 de „dugheni“, restul de 120 aparținând moldovenilor și armenilor. Evreii nu erau nici pe departe în situația de a „sufoca“ economia târgului și nici în postura ingrată de otrăvitori (cu alcool) ai poporului, deoarece singurul monopol pe care îl dețineau era asupra berii, în ce privește vinul având chiar interdicții. Așadar, viziunea târgului moldovenesc plin de țărani beți din vina diabolicilor crâșmari evrei care monopolizaseră comerțul cu alcool în scopuri oculte, viziune „propovăduită“ de autori precum Slavici sau Alecsandri, nu se susține în cazul Ștefăneștiului și, îndrăznim să afirmăm, nici în vreun alt caz. Însă preeminența comerțului cu alcool în Moldova acelei perioade ne oferă informații importante asupra situației sociale de atunci.

Catagrafia din 1801 ne oferă o imagine destul de fidelă asupra hărții ocupaționale a evreilor plătitori de biruri. Aproximativ jumătate din cele 71 de întreprinderi comerciale și industriale evreiești ale localității – caracterizate în epocă succint ca „dughene“ – se ocupau cu producerea și comercializarea de horilcă (băutură alcoolică rafinată), celelalte ateliere și prăvălii producând și/sau vânzând cușme, pânză, postav, „marfă de Bruges“, haine confecționate de croitorii locali, produse alimentare, bere, sare, tutun, sticlă, lumânări, fuse etc. Faptul că este menționat și un „feredauș“ indică prezența unei băi

publice în localitate. De asemenea, sunt pomeniți doi legători de cărți. Trebuie să presupunem, așadar, că existau câteva biblioteci private, ce puteau justifica existența nu a unuia, ci a doi legători de cărți în oraș. La 1801 mai existau un „dohtor“ (Marcu), doi ceauși³⁹, doi hahami și un rabin numit Aaron. Pe baza acestor (din urmă) informații, I. Caproșu și Gh. Pungă concluzionează că în Ștefănești ar fi existat două sinagogi la începutul secolului al XIX-lea.

În ce privește numele evreilor din catagrafie, ele sunt în mare măsură specifice evreilor așkenazi. Există și situații de nume românești, caz în care catagrafia menționează explicit apelativul „jâdov“ după nume, pentru a se evita orice confuzie. Iată câteva exemple: „11. Iancul jâdov“; „69. Ili(e) jâdov“. Coexistența îndelungată cu românii este confirmată și de o serie de apelative românești adăugate numelui mic al unora dintre evrei: Iosop Mititelu (poziția 6), Moșcu Mărgineanu (poziția 19), Cerbu Hurtojini (poziția 32), Leiba Bobulescu (poziția 33), Herșcu Todireanu (poziția 42), Herșcu Săpoteanu (poziția 44), Leiba Roșu (46)⁴⁰. Menționăm că în epocă în Moldova nu exista un stat de tip modern, care să aibă o politică administrativă coerentă legată de populație. Astfel, în cele mai multe cazuri numele unei persoane desemna ceea ce în zilele noastre ar reprezenta numele mic, prenumele sau „numele de botez“. Ceea ce acum reprezintă numele (de familie) pe atunci reprezenta fie o poreclă, fie o ocupație, fie o caracteristică individualizantă.

În catagrafia din 1820 (*Jidovii hrisovuiți ai târgului Ștefănești*) sunt menționate în total 70 familii plătitoare de biruri. Însă aria ocupațională a acestora este mai largă față de cea prezentă în catagrafia anterioară. Alături de activitățile indexate în catagrafia de la 1801, apar meserii, precum mătăsari, pietrari, bogasieri, cantaragii, taxieri, hamali, ciocli și un argintar⁴¹. Rabinul de acum poartă numele de Șulim, iar hahamii sunt în număr de trei: Iancu, Iosep și Zelman.

Târgul a primit o puternică lovitură economică la 1812, când Basarabia a fost anexată de Imperiul Țarist. Cu acest prilej, o serie de evrei din Ștefănești au trecut Prutul și s-au stabilit în Basarabia. Astfel se explică scăderea numărului de evrei hrisovuiți în intervalul dintre catagrafia din 1801 și cea din 1820. În legătură cu declinul economic al târgului după pierderea Basarabiei există un document relevant emis în 1832. Este vorba de o adresă din partea lui

Costachi Conachi destinată lui Teodorachi Grecinsky, arendașul moșiei și al târgului Ștefănești. Simpla lectură a numelui „Teodor(achi) Grecinsky“ oferă o indicație asupra perioadei fanariote – de curând încheiate – și a practicilor proprii exponenților ei. Iată textul lui Costachi Conachi: „Jidovii târgoveți de acolo au venit cu jaloabă la mine, arătând că dumneata le-ai închis orânzile de trei săptămâni acum și că le-ai fi cerând spor peste puterea lor, când *după starea ce a ajuns acel târg acum, s-ar cuveni a se mai scădea ceva din aceea ce a fost mai înainte, iar nu a se spori* (s.n.), și că ei alta nu mai au în acel târg, decât orânzile acestea ale holercăi (dreptul de a vinde rachiu, n.n.) și dacă acestea li se vor lua, apoi și *ei vor fi siliți a se împrăștia și a lăsa târgul pustiu și altele asemenea* (s.n.).“⁴²

Acest fragment relevă, pe de o parte, starea jalnică a târgului lipsit de aportul economic al regiunii limitrofe din Basarabia și, pe de altă parte, practicile de tip fanariot ale unora dintre arendașii moșiilor. Grecii, care au emigrat în număr mare în Moldova în perioada regimului fanariot, fiind de aceeași confesiune religioasă cu moldovenii, au fost asimilați relativ rapid în societatea autohtonă, spre deosebire de evrei, care și-au prezervat diferența lor specifică. Grecinski reprezintă un indicativ al originii grecești a unui individ. la fel cum Botezatu, de exemplu, indica o origine evreiască.

Vidomostia (lista birurilor) din 1834 ne oferă câteva informații asupra birnicilor evrei aflați în târgul Ștefănești. Existau 21 croitori, 1 grădinar, 1 casap (haham), 2 harabagii, 3 cușmari, 1 geambaș, 1 sticlar, 1 legător de cărți, 2 merari, 1 brutar, 1 sacagiu, 1 ciubotar, 1 stoler, 1 hangiu, 40 negustori⁴³.

Dintr-o catagrafie de la 1845 aflăm că Ștefăneștiul evreiesc cuprindea 52 negustori, 47 meșteri, 7 „alte profesii“, 8 fără meserii, 20 bătrâni nevoiași și 26 văduve⁴⁴. Declinul târgului în intervalul de după pierderea Basarabiei apare în mod evident. La 1801 existaseră în Ștefănești mai mulți comercianți și industriași evrei decât 44 de ani mai târziu⁴⁵.

Secolul al XX-lea

Începutul secolului al XX-lea ne oferă date ceva mai detaliate asupra acestei localități. Astfel, *Marele Dicționar Geografic*

al Romîniei⁴⁶, publicat în 1902, indexa în plasa⁴⁷ Ștefănești 55 iazuri și 12 bălți, 6 mori cu aburi, 21 mori de apă, o moară de cai, trei mori de vânt, o fabrică de tăbăcit piele, o fabrică de lumânări, una de săpun și două cariere de piatră de var. Industria orașului mai cuprindea ateliere de croitorie, ciubotărie, lemnărie, rotărie și fierărie. Se făcea comerț cu cereale, vite și vinuri. De asemenea, la 1902 existau o farmacie, un spital, un birou de telegraf și o fabrică de rachiu de tescovină⁴⁸.

Date mai detaliate asupra populației evreiești din Ștefănești ne sunt oferite de un autor evreu⁴⁹. Conform acestei surse, în 1910 localitatea avea 2.883 de evrei. În 1930 numărul populației evreiești era de 2.361, în 1941 de 1.461, în 1947 de 870⁵⁰, la ora actuală nemaexistând acolo nici un evreu. Ultima înhumare din cimitirul localității a fost făcută în 1984. Scăderea constantă a populației acestui târg/*ștetl* se explică prin emigrație. Ștefăneștiul a fost unul din centrele importante ale sionismului din Moldova, această activitate fiind încurajată și de personalitățile religioase ale localității, cum ar fi admorul M.A. Friedman.

Asupra atmosferei primei jumătăți a secolului al XX-lea din Ștefănești, avem o neprețuită mărturie din partea lui Iehuda Evron-Nachberg, ștefăneștean de origine, emigrat în Israel, unde a scris o excelentă monografie a localității, valoroasă în special prin inserțiile sale subiective, prin cunoașterea „din interior” a realităților acestui *ștetl* evreiesc.

Limba idiș, laolaltă cu prezența masivă a evreilor hasidici, mulți dintre ei discipoli ai cunoscutului admor Friedman, au oferit *ștetl*-ului un puternic colorit local. Orașul era permanent ținta pelerinajelor grupurilor de hasizi. Fiind un fel de *nexus* pe rutele Nord-Sud și Est-Vest, și găzduind totodată curtea unui rabin hasidic care încuraja sionismul, orașul a devenit unul din punctele de cristalizare ale emigrației către Palestina și către lumea largă. Aici puteau fi întâlnite adesea grupuri de *haluțimi* (pionieri) veniți să ia binecuvântare pe drumul lor spre Eretz-Israel, tineri însoțiți de multe ori de rudele lor înlăcrimate. Fiind un centru hasidic, bigotismul era la

el acasă acolo. Disputele religioase se țineau lanț. Evreii vârstnici, mai tradiționaliști intrau adesea în conflict cu cei tineri și întreprinzători, care erau mai puțin interesați să respecte sau măcar să cunoască preceptele religioase ce constituiau „temeiul” stilului tradițional de viață evreiesc.

În urma unei asemenea dispute a fost solicitată medierea admorului Friedman. Unii tradiționaliști bigoți i-au reclamat la rabin pe tinerii nu tocmai pioși ce compuneau organizația de Hachsara⁵¹ din Ștefănești. Rabinul a analizat temeinic argumentelor ambelor tabere (a bătrânilor „înțelepți” religioși și a tinerilor sioniști laici), oferindu-le în calitate de concluzie următoarea pildă: „În Templul Sfânt din Ierusalim era un loc: Sfânta Sfintelor, în care nu avea voie să intre nimeni în afara Marelui Preot, și chiar el putea intra numai o singură zi pe an, de Yom Kippur⁵². Dar când se făceau reparații în Sfânta Sfintelor, zidarii de rând intrau și ieșeau de acolo ori de câte ori era nevoie. Și țara străbunilor trebuie reclădită, iar zidarii nu trebuie numaidecât să fie mari preoți.”⁵³ Iată-ne intrați în universul poveștilor hasidice, magistral consemnate de Martin Buber sau Ellie Wiesel dar, de această dată, nu în tărâmul magic al vechii Galiții, ci în prozaica noastră Moldovă contemporană. Printr-o banală „povestioară” hasidică, rabinul reușea să justifice teologic necesitatea unei emigrații „laice” în Țara sfântă, ironizând totodată pretențiile „marilor preoți” contemporani.

Zilele de duminică și joi erau zile de iarmaroc, ocazii în care *ștell*-ul se umplea cu țărani din împrejurimi, veniți pentru a-și vinde produsele agricole și pentru a cumpăra diverse bunuri manufacturiere. Viața economică intensă a dat Ștefăneștiului în prima jumătate a secolului al XX-lea supranumele de „stupul de albine” al Moldovei. Acest dinamism al vieții, în toate aspectele sale, este atribuit de unii influenței religiei și, în special, a admorului Avraam Matitiah Friedman. Admorul devenise inclusiv o garanție comercială și financiară cu privire la seriozitatea celor din colectivitatea păstorită de el. După moartea sa, în 1933, localitatea a devenit locul unui intens pelerinaj atât din partea evreilor, cât și – surprinzător – a creștinilor, care veneau să se roage și să pună bilețele la mormântul său. Acest fenomen de masă are un corespondent în manifestările prilejuite de hramul Sfintei Parascheva de la Iași. Bineînțeles că o asemenea

„sărbătoare“ – sau mai bine zis comemorare – hasidică potența viața economică a *ștettl*-ului.

Ștefăneștiul simboliza, mai mult ca alte localități, inserția vieții de tip modern într-o colectivitate tradițională și în același timp tradiționalistă. Să-l ascultăm pe Iehuda Evron-Nachberg în legătură cu întâlnirea dintre tradițional și modern la Ștefănești: „Erai martor la modificările produse în epoca modernă: mașina, autocamionul luau locul căruței; autobuzul scotea din uz birja; electricitatea arunca lampa cu petrol, iar în locul petromaxului⁵⁴ de pe vârful stâlpului, care era urcat și coborât cu manivela, a apărut becul electric; radioul venea atunci să completeze informațiile oferite de ziare.“⁵⁵

*

*

*

Existau cel puțin patru branșe comerciale în localitate, care făceau export spre trei continente. Comerțul cu bovine eră făcut de familia Weiner/Vainer⁵⁶. Animalele erau încărcate de la terminalul feroviar din Trușești și duse de acolo în portul Constanța, de unde erau imbarcate spre Europa Occidentală sau chiar spre Palestina aflată sub administrație britanică pe atunci. Mulți din însoțitorii acestor convoaie erau *haluțimi*, adică pionieri sioniști, care – spune Iehuda Evron-Nachberg – foloseau acest mijloc de transport ieftin, economisind atât biletele de transport, cât și certificatele impuse de mandatarii britanici, care erau greu de obținut⁵⁷.

Comerțul cu grâne destinate Europei Occidentale era făcut în anii '30 de două firme, una aparținând lui Avraam Grisar, Leon Goldstein ș.a., cealaltă aparținând lui Ely Schapira⁵⁸, Moritz Rabinovici ș.a.

Existau și două firme care se ocupau cu exportul ouălor spre Germania, conduse de Avraam Blumenfeld și Ștrul Schacchter. Ne amintim că o asemenea firmă a existat și în comunitatea evreiască din Tg. Frumos (medievalul Crasna), oraș care a făcut obiectul cercetării noastre anterioare.

De asemenea, mai erau exportate pielicele de miel spre SUA, prin intermediul unor firme din Cernăuți, care își aveau reprezentanțe în Ștefănești.

În ce privește rectitudinea comercianților evrei din Ștefănești, vom relata următoarea întâmplare. În timpul evacuării din vara lui 1941, când Ștefăneștiul a fost declarat zonă „Judenrein“, iar locuitorii au fost mutați la Sulița, un soldat german a îndreptat arma spre Ioină Vainer, comerciant de grâne, dorind să îl împuște. În acel moment, între german și victimă s-a așezat preotul satului, Constantinescu, care i-a salvat astfel viața evreului⁶⁹.

Comerțul de coloniale reprezintă un indicator important al nivelului de sofisticare a vieții urbane din Ștefănești. O primă astfel de firmă aparținea familiei Goldenberg, care era și principala susținătoare a sinagogii Hevrat Tehilim; o a doua aparținea familiei Țiporăs.

Orașul mai conținea peste 20 de magazine de manufactură, între care exista o concurență acerbă. Clienții erau culeși din stradă de băieții de prăvălie, uneori cu destulă șiretenie. Exista un adevărat ritual al negocierilor, ce conținea formule de genul: „Mai lasă jupâne, mai dă creștine“ sau „«Mi-ai cerut un preț că nici capul nu mă duce», cu riposta: «Bădie, la afacerea noastră nu capul duce, ci punga»“⁶⁰.

Mai existau aproximativ zece magazine de galanterie, câteva depozite de făină, care aparțineau de obicei proprietarilor de mori (Ely Schapira avea moara Hănești, iar Șaiche Schwartz avea moara Ciuciulea), magazine de fierărie, două vărării, magazine de sticlărie și olărie, regii de tutun, timbre și ziare, cârciumi și restaurante, o fabrică de lumânări (familia Stern), una de mezeluri (Izidor Bernișteanu), două fabrici de cărămizi (Șloimă Cunăs, respectiv Iosel Abramovici), o fabrică de ulei, o uzină electrică, o fermă de vaci și o fabrică de procesare a untului (toate aparținând lui Moritz Abramovici), o tăbăcărie de piele (Șmil Boldur), o vopsitorie de lână (Ely Meirovici) și o torcătorie (aparținând evreului basarabean Berman). De asemenea, existau trei fabrici de sifoane, una aparținând lui Iosăb Cohn, alta lui Lupu Herșcovici și Mendel Margulis, iar a treia lui Ștrul Dămideanu – fondatorul mișcării sioniste *Haoved*⁶¹. Aceste informații ne sunt oferite de Iehuda Evron-Nachberg și vin să completeze, uneori extrem de detaliat, informațiile din *Dicționarul geografic al României*. Datele oferite de Evron-Nachberg oferă o împărțire pe naționalități (pe care *Dicționarul* nu o face), acoperind o perioadă de timp ce cuprinde perioada interbelică, războiul cu peripețiile lui și câțiva ani de la începutul comunismului (până în 1947,

când autorul face *alia* în Israel). Evron-Nachberg revine de două ori în România comunistă, pentru a constata uriașele schimbări suferite de localitatea sa ca urmare a comunismului și a emigrării masive a evreilor.

Croitorii evrei din Ștefănești erau renumiți, unii dintre ei rămânând în memoria locală până acum. Cel mai cunoscut a fost Idel-Leib-Bercovici. Se povestește că o dată un client a fost nemulțumit, deoarece a trebuit să aștepte trei luni pentru a-i fi croit un costum. Dorind să-l jeneze pe croitor, clientul îi spune: „Cum se face că pentru a face un costum ai nevoie de trei luni, pe când lui Dumnezeu i-au trebuit doar 6 zile pentru a crea lumea?“ Croitorul îi răspunde: „Dragul meu, uite cum arată această lume și vezi frumusețea costumului făcut de mine. Se compară?“⁶² Această întâmplare amintește de o povestire imortalizată de Bruno Schulz, intitulată *Manechinele*. În copilărie, autorul fusese fascinat de priceperea croitorilor, de abilitatea lor de a crea, comparabilă cu atributele divinității.

Trebuie amintite și atelierele de cizmărie, dulgherie, tâmplărie, saloanele de frizerie și coafură, cafenelele și cofetăriile, studiourile foto etc. Toate acestea alcătuiesc tabloul unui orașel evreiesc foarte dinamic sub aspect economic.

Ștefăneștiul evreiesc conținea și un număr de reprezentanți ai profesiilor liberale: aproximativ 20 de medici, 6 dentiști, 7 ingineri, 7 farmaciști, câțiva profesori, pictori și artiști⁶³. Pe un asemenea fundal nu putea să nu se dezvolte o viață culturală la fel de intensă. Datorită confluenței cu lumea rurală românească și cu elementul evreiesc tradițional(ist)-hasidic, viața culturală a *ștetl*-ului a avut o dinamică aparte. Însă, înainte de a descrie viața culturală, va trebui să punem în evidență viața religioasă, care, alături de dezvoltarea economică, constituie al doilea pilon pe care s-a putut edifica o autentică viață urbană și culturală în Ștefănești.

*

*

*

Viața religioasă⁶⁴ a localității a fost marcată în mod hotărâtor de prezența rabinului Avraam Matitiahua Friedman. Acesta a reușit să transforme Ștefăneștiul în unul dintre cele mai importante centre hasidice din Sud-Estul Europei, consideră Baruch Tercatin⁶⁵.

A.M. Friedman a fost nepotul rabinului Israel din Rujin, care era strănepotul lui Dov-Meir din Mezritis, succesorul lui Bal Shem Tov⁶⁶, întemeietorul hasidismului. Așadar, rabinii Friedman fac parte dintr-o importantă dinastie hasidică: cea din Rujin. A.M. Friedman este născut în 1848⁶⁷ sau, conform altor surse, în 1849, în localitatea Otek din Rusia⁶⁸. Din pricina persecuțiilor care erau comune în Rusia acelei perioade, tatăl lui A.M. Friedman, rabi Nuchăm Friedman emigrează în România împreună cu toată familia. Avigdor Ben-zvi oferă un motiv extrem de concret pentru venirea lui rabi Nuchăm în Moldova. Autoritățile ruse „nu puteau suferi faima de care se bucura acest rabin printre creștini (...)”⁶⁹. Acest amănunt privitor la N. Friedman și la respectul creștinilor față de el este dificil de verificat, însă afirmația este în totalitate valabilă în legătură cu fiul său, A.M. Friedman.

Rabi Nuchăm, supranumit „der Molech” (Îngerul) a avut trei copii: Mattesui (A.M. Friedman), Ghitla și Șeiva⁷⁰. El era cunoscător al Cabalei (în care și-a inițiat și fiul), fiind considerat un expert al textelor sacre în general. Șeiva a devenit soția rabinului din Galați, iar Ghitla a rabinului din Sadagura. Tânărul Mattesui pare să fi avut o înclinație deosebită spre studiu, devenind în scurtă vreme inițiat în *Mişna*, *Talmud* și *Cabala*. Avigdor Ben-zvi consemnează că după ceremonia de *Bar Mitzvah* a fiului său, lui Rabi Nuchăm i s-ar fi descoperit că fiul va fi „un copac sterp”. Într-adevăr, deși a fost căsătorit de două ori, A.M. Friedman nu a avut copii, iar la moartea sa nu a avut un moștenitor pentru tronul de Tadic al Ștefăneștiului, urmașul său desemnat – Menachem Nahum Friedman, fiul uneia din surorile rabinului – murind cu o lună înaintea sa, la 21 Sivan 1393. N. Friedman, tatăl lui A.M. Friedman, a murit la 14 Kislev 5623 și a fost înmormântat la cimitirul vechi din Iași, situat în cartierul Ciurchi, care astăzi nu mai există, fiind „strămutat” de autorități în perioada regimului Antonescu. Actualmente aria fostului cimitir este ocupată de un parc, Nu există nici un fel de placă comemorativă în acest loc.

La 21 de ani, în 1865⁷¹, A.M. Friedman ajunge la Ștefănești, unde este numit Admor⁷² – titlu hasidic acordat acelor rabini care s-au apropiat foarte mult de Dumnezeu prin sfințenia vieții lor. Aici își dedică întreaga viață slujirii intereselor spirituale (și nu numai) ale comunității. Pe toată perioada rabinatului său nu s-au întâmplat

tulburări în rândul comunității hasidice locale, dar nici între români și evrei. Ștefăneștiul pare să fi fost un fel de „spațiu binecuvântat”. Nu avem tulburări între români și evrei nici măcar în timpul răscoalei de la 1907, ca să nu mai vorbim de absența șicanelor de rutină pe care autoritățile românești le organizau periodic din patriotism: expulzări, acuze de omor ritual sau de otrăvire a țăranilor cu alcool etc.

În ce privește tulburările din interiorul comunităților evreiești, care îi opuneau uneori pe ultra-ortodocși sioniștilor, o mărturie interesantă asupra capacității sale de mediator am prezentat-o anterior. Rabinul se remarcă printr-un optimism deosebit asupra condiției umane, puțin justificat într-o perioadă copleșită de tulburări antisemite. El obișnuia să repete – mai ales în ocazii care îi opuneau pe unii altora (pe bogați săracilor sau pe evrei românilor) – că „toți oamenii sunt frați, dar se tem să se îmbrățișeze unii pe alții”⁷³. Atunci când un evreu bogat – ca replică la presiunile legate de instituirea unui *numerus clausus* în universități și la numeroase alte șicane – a dorit să-i plătească mai puțin pe angajații creștini decât pe cei evrei, cerând sfatul rabinului a primit ca răspuns rugămintea să nu facă discriminări⁷⁴. Rabinul era și un mare iubitor al naturii. Încă din copilărie obișnuia să petreacă zilnic câteva ore în sânul naturii. Obișnuia să le ceară discipolilor să iubească natura, dat fiind că „o iubește și Dumnezeu”⁷⁵. Astfel, avem în acest rabin din Ștefănești un ecologist *sui-generis*.

Reședința sa din Ștefănești „devenise un adevărat [loc de] pelerinaj al tuturor săracilor, bogaților, bolnavilor, deznădăjduiților, a tuturor [celor] cu răni sufletești sau trupești (...). Evrei sau creștini, țărani sau moșieri, lucrători sau proprietari, copii sau bătrâni, sănătoși sau bolnavi veneau la rabin.”⁷⁶

A.M. Friedman venea în fiecare an la Iași de Hanuka, stând aproximativ o lună⁷⁷. Avea în acest oraș o curte (hasidică) ce-i purta numele, situată undeva în zona Tg. Cucu. Unul din motivele acestor vizite anuale era comemorarea tatălui (la cimitirul din Ciurchi), însă prezența sa era justificată și de existența unui mare număr de adepți în capitala Moldovei. Știm despre el că a călătorit de două ori în străinătate, în Odessa și în Otek (Rusia)⁷⁸.

Rabinul avea faima că putea face minuni. Circulau multe asemenea povești despre el. I se atribuie inclusiv stoparea unei

epidemii de ciumă în Ștefănești, prin oficierea unei ceremonii religioase în cimitirul din localitate⁷⁹. Românii apelaу în mod constant la el, făcând ca faima lui să rămână mult timp după plecarea ultimului evreu din Ștefănești, și chiar după exhumarea și mutarea osemintelor rabinului din cimitirul de acolo.

Există multe mărturii despre români care veneau în pelerinaj la rabin ca să le rezolve diverse probleme. B. Tercatin și Iehuda Evron-Nachberg⁸⁰ ne povestesc despre un personaj numit Grigore Lupașcu, căruia îi mureau copiii. Acesta, excedat de ineficiența medicinei „moderne” și după ce a făcut inutil turul tuturor mănăstirilor, se hotărăște, la insistența unui prieten evreu, să încerce și la rabin. A.M. Friedman îi dă un sfat cât se poate de banal: „Dă-rămă casa, pentru că e construită pe un loc rău și ridică alta nu departe, iar totul o să-ți meargă bine”. Sfatul și-a dat roadele, iar omul nostru a avut din nou trei copii, care au avut un viitor frumos, devenind profesori universitari ș.a. Povestea este importantă, deoarece exemplifică o practică existentă în rândul românilor.

Admorul Friedman a murit într-o sâmbătă noapte, în vara anului 1933, pe data de 21 *Tamuz*: luna iulie, conform calendarului iulian. Se povestește că la înmormântarea sa au participat peste 50.000 oameni. În fiecare an, de ziua decesului, rabinul era comemorat la cimitir, ocazie cu care se adunau mii de oameni. În lada care acoperea mormântul său se aflau zeci de mii de țidule – doleanțe scrise în ebraică sau în idiș. El a fost exhumat și reînhumat în cimitirul Nahlat Ițhak din Ghivataim, Tel Aviv. Ceremonia a fost oficiată de către șef-rabinul de atunci al României, Dr. Moses Rosen, în octombrie 1968. Adepții din Israel ai admorului îl comemorează și acum la ziua morții sale în acest nou cimitir. Sunt mulți care vin și în alte zile ale anului⁸¹. Însă este venerat în același timp într-un alt loc, într-o altă țară, de oameni de o altă religie: în localitatea rabinatului său. Aici românii aprind în continuare lumânări și pun hârtiuțe, cerând intermedierea rabinului pe lângă Dumnezeu. A.M. Friedman este ultimul evreu care s-a îndărătnicit să nu plece din Ștefănești sau, mai bine spus, nu este lăsat să plece. El trăiește în memoria și în speranțele unei comunități pe care a păstorit-o ca atare, dincolo de diferențele etnico-religioase.

După moartea admorului, rabinul comunal Iosef Brayer a

deschis o Ieșiva cu numele „Beit Avraam“ chiar în curtea acestuia. Aceasta a fost închisă după pierderea Basarabiei. I-a urmat ca rabin hasidic Eshel Hager. Așadar, A.M. Friedman a fost ultimul din linia sa. Dinastia din Rujin a avut reprezentanți în Galiția, Bucovina și Moldova, centrele cele mai importante din Moldova fiind la Sadagura, Ștefănești, Boian, Pașcani și Buhuși.

Rabinii comunali coexistau cu țadicii hasidici⁸². Știm că între 1897-1905 rabinul comunal al Ștefăneștiului a fost Bezalel Zaez Șafran, născut în 1867 la Pomaru, în Galiția⁸³. Alexandru Șafran, fiul său, a fost rabinul-șef al României în perioada Shoah-ului, iar după instaurarea comunismului în România, rabin al Genevei. Al. Șafran, împreună cu W. Filderman, șeful comunităților evreiești din România, au avut un important rol în salvarea unei părți a evreimii române în cel de al Doilea Război Mondial. B.Z. Șafran devine prim-rabin al comunității din Bacău în 1905. În Ștefănești îi urmează, la recomandarea sa, rabinul Mordechai Dov Brayer, originar din Rujin. După moartea acestuia, rabinul comunității devine fiul său, Iosef Brayer, care a fost un sionist devotat. Acesta emigrează în 1947 în SUA, unde devine rabin în Bronx, New York, la sinagoga „Tiferet Avraam Matitiah“⁸⁴, sinagogă care era închinată memoriei lui A.M. Friedman⁸⁴. Ajunge în cele din urmă în Israel în 1964 și este inițiatorul unui proiect neobișnuit: cel al transferării osemintelor admorului Friedman și a unora din discipolii săi în Israel. Acest transfer a avut loc în 1968, în plin regim comunist.

La o populație de aproximativ 3.000 de evrei, Ștefăneștiul avea 10 sinagogi. Trei dintre acestea erau situate chiar în curtea admorului, cea mai importantă fiind Kloiz. În centrul orașului, lângă Judecătoria și vizavi de Banca de Credit mărunt și de biserica ortodoxă, se afla sinagoga „Hevre-Gah“ (Gmilat-Hasadim)⁸⁵. Celelalte șase sinagogi erau în partea de est a orașului, de-a lungul pârâului Bașeu: Sinagoga mare (în apropierea cimitirului creștin), Sinagoga meseriașilor, Sinagoga psalmilor, Sinagoga Șloimă Wolf (numită astfel după numele întemeietorului), Sinagoga Croitorilor și Sinagoga Șmuel Moșe (numită după numele întemeietorului). În 1979, la ultima vizită în Ștefănești a lui Iehuda Evron-Nachberg, nu mai exista nici o sinagogă.

Unul din efectele întâlnirii dintre hasidism și sionism în Ștefănești a fost practicarea pe scară largă a limbii ebraice. Profesoara Hana Eizenstain a creat în Ștefănești prima grădiniță de copii în limba ebraică, predând totodată această limbă și la Școala israelito-română „Narcise Leven”⁸⁶. De asemenea, a organizat cursuri de limbă ebraică pentru adulți în cadrul mișcărilor sioniste. Ea adoptase sistemul de predare al lui Eliezer Ben-Iehuda – „ivrit prin ivrit”, nefolosindu-se de altă limbă⁸⁷. După plecarea sa, cursurile de ebraică au fost preluate de profesorul Steinhaus din Rășcani⁸⁸, localitate care acum se află pe teritoriul Republicii Moldova. Un alt promotor al învățării limbii ebraice în Ștefănești a fost Sulim Rabinovici. Această competență lingvistică câștigată în Ștefănești a devenit foarte utilă odată cu „*aliaua*” majorității locuitorilor către Israel.

La începutul secolului al XX-lea existau în oraș două mișcări: una sionistă (Aurora) și una comunistă (Luceafărul). Fiecare era înzestrată cu câte o bibliotecă, dispunând de fonduri de carte în limbile română, franceză, germană și rusă. Mișcarea comuniștilor conținea însă și intelectuali neevrei. În perioada războiului, evreii comuniști din Ștefănești au fost deportați în lagărul de la Tg. Jiu. Activitatea și militantismul cultural au reușit să închege populația evreiască a Ștefăneștiului, transformând-o într-o comunitate puternică, înzestrată cu un simț acut al identității, care a lipsit altor comunități.

Deși era un târg mic, teatrul era una din preocupările constante ale locuitorilor. Reprezentațiile aveau loc fie în sala Binder, fie în sala școlii „Narcise Leuven”, fie în grădina publică a orașului. Spectacolele erau organizate de trupe de teatru profesionist aflate în turneu (trupe evreiești sau românești) sau, adesea, de mișcările de tineret sionist. Repertoriul evreiesc cuprindea piese de Shalom Aleichem, Itzik Manger, Avraam Goldfaden, M. Ronetti-Roman ș.a.⁸⁹ Repertoriul mișcărilor sioniste, dintre care se remarcă Macabi, Gordonia și C.T.S., includea piese cu tematică națională. După război, foarte multe piese prezentau subiecte din perioada Shoah-ului. Teatrul fără specific evreiesc cuprindea piese de Caragiale, Moliere, Racine ș.a.

Cu timpul s-a impus și cea de a șaptea artă: cinematograful. De obicei spectacolele cinematice erau organizate în sala școlii „Narcise Leuven“, iar mai apoi în sala lui Wolfsohn, de pe șoseaua Iașului. Cele mai gustate producții în epoca filmului mut îl aveau ca protagonist pe Charlie Chaplin. Cel care a avut inițiativa de a introduce cinematograful în Ștefănești a fost Idel Clecner⁹⁰.

Industria divertismentului local includea și câteva orchestre, în repertoriul cărora intra ceea ce astăzi am numi „muzică klezmer“. Cea mai importantă orchestră era Macabi. De asemenea, pentru cei pretențioși, nesatisfăcuți de performanțele orchestrelor locale, existau patefoane, gramofone și, mai târziu, aparate de radio.

*

*

*

Pentru ștefăneșteni, abonamentul la publicațiile sioniste era aproape o datorie de onoare. Erau abonați la cotidiene ca „Renașterea“, „Mântuirea“, „Unzer Zeit“ (Vremea noastră), și la săptămânale ca „Bar-Kohva“, „Copilul evreu“, „Deir Omăr“ (Ciocanul), „Speranța“, „Hașmonaea“, dar și la ziarele românești. În România de atunci exista o editură sionistă, Bicurim (Trufandalele), la care au fost traduși autori precum Simon Dubnov, Hirsch Graetz, Theodor Loewenstein-Lavy, A.D. Gordon etc. Cărțile de la Bicurim erau livrate automat în bibliotecile mișcării sioniste din Ștefănești. Așadar, din punct de vedere cultural, membrii acestei comunități erau departe de a fi izolați.

În 1930, Ștefăneștiul a fost vizitat de Nahum Socolov, președintele Organizației Sioniste Mondiale⁹¹, care a ținut o conferință în sala Sinagogii Mari. Acesta a rămas profund impresionat de nivelul de cunoaștere al limbii ebraice la Ștefănești, afirmând că aici „până și pietrele sușotesc în limba ebraică“⁹². Liderul Organizației Sioniste din România, Drul Brezis, considera Ștefăneștiul ca fiind „Tel-Avivul României“⁹³. Mișcările sioniste organizau în mod regulat conferințe, la care invitau personalități din diferite domenii. Aceste manifestări vizau nu atât în doctrinarea, cât edificarea unei culturi generale în rândul locuitorilor. Toate aceste activități au fost interzise de autoritățile românești, devenite din ce în ce mai antisemite după pierderea Basarabiei, în 1940.

Fervoarea sionistă neobișnuită a ștefăneștenilor este

consecința mai multor factori. Probabil cel mai important a fost faptul că atât admorul A.M. Friedman, cât și nepotul său, N. Friedman⁹⁴ – rabinul cel tânăr, mort din păcate înaintea celui căruia trebuia să-i urmeze – au sprijinit sionismul. Acesta era un lucru neobișnuit în rândul țadicilor hasidici. A.M. Friedman a contribuit la colonizarea Israelului nu numai în mod indirect, prin sprijinirea emigrației, dar și direct, cumpărând la începutul secolului al XX-lea un teren în cartierul Ahuza din Haifa⁹⁵. Totodată, rabinul Brayer a fost și el un promotor activ al sionismului, reușind la bătrânețe, în 1968, să mute inclusiv rămășițele pământești ale admorului Friedman în Israel. Această inițiativă a rabinul Iosef Brayer este un fapt nemaiîntâlnit în istoria sionismului.

Un alt factor de cristalizare a sionismului a fost antisemitismul autorităților române. Până la începutul regimului comunist, autoritățile române au privit cu extrem de multă „înțelegere” sionismul. Comuniștii însă au ajuns, treptat, să-și schimbe atitudinea față de sionism, încarcerând chiar o serie de membri de frunte ai mișcării. Un al treilea factor al sionismului la Ștefănești – consideră Iehuda Evron-Nachberg – l-a constituit activismul profesoarei de ebraică Hana Eizenstein. Convinși de aceasta, mulți alți intelectuali de frunte ai orașului au căpătat o orientare sionistă. Trebuie să adăugăm în această listă și organizațiile sioniste locale, care au constituit în același timp un efect și o cauză a sionismului la Ștefănești.

Prima organizație sionistă din localitate, Gordonia, a fost înființată în 1930 de Ruhăl Ghertz și Beny Timen. Gordonia avea o anvergură națională, având peste 100 de filiale pe teritoriul României, dintre care 50 în Basarabia și Bucovina. Filiala din Ștefănești a fost una din cele 15 care au funcționat și în perioada situată între 1945-1949, în acest ultim interval remarcându-se Moșe Grisar, Haim Grisar-Gherșony și Iosolă Hafner-Mândru⁹⁶. Ștefăneștiul a deținut și o mișcare sportivă sionistă: Macabi. Această organizație a fost înființată în 1894 în Turcia, extinzându-se apoi în majoritatea țărilor locuite de evrei. Macabi Ștefănești a fost înființată în 1923⁹⁷ și era renumită mai ales pentru echipa sa de fotbal. La Macabiada care a avut loc în 1935 la Tel Aviv, Ștefăneștiul a avut doi reprezentanți, pe Mina Segall și pe Tuly Cotter.

Orice *ștell* avea personajele sale pitorești. Ștefăneștiul nu făcea excepție. De exemplu, tipul coruptului era reprezentat de un polițist român, poreclit „Zwei lei”, datorită taxei zilnice pe care o

solicita de la comercianții evrei⁹⁸. Tipul avarului era reprezentat de o hangiță româncă, a cărei lăcomie era proverbială. Aceasta jecmănea laolaltă pe evrei și pe români. „De-am fi avut așa o negustoreasă din sânul populației evreiești, s-ar fi spus că așa-s negustorii evrei, dar fiind neevreică, se spunea că așa e madam Petculeasa“, afirmă Iehuda Evron-Nachberg⁹⁹.

În general relațiile dintre evrei și români erau cordiale, și adesea aceștia se sprijineau reciproc. Existau chiar „tovărășii de afaceri“, ca cele între familia Chiaburu și frații Shulim, respectiv, între Șmil Bodoagă și Petruța Balan¹⁰⁰. Erau puțini români în sat și, prin urmare, puțini antisemiți. Cei mai fervenți erau frații Tănasă și Niculaie Poduță.

Evreii obișnuiau să participe la sărbătorile românești, cum ar fi Paștele și Crăciunul. În perioada sărbătorilor de iarnă, populația evreiască primea colindători și urători români, unele coruri de colindători, dirijate de dascăli sau profesori, fiind considerate de evrei ca „splendide“¹⁰¹.

Între evrei, un personaj pitoresc era doctorul Terlețky, originar din Basarabia, un bun diagnostician, însă numai în prima parte a zilei, când putea fi prins treaz. Era un medic itinerant. Se caza la cel mai ieftin hotel din localitate, unde era așteptat în fiecare dimineață de clienți, cu ai căror bani se îmbăta după-amiaza. Era mereu însoțit de un câine, iar copii se adunau în grupuri și îl urmăreau, strigând după el „Tărlețky der mășighiner“ (Tărlețky nebunul). Însă acest doctor avea un suflet neobișnuit de bun. „Erau și copii care-i cereau bani; de o bunătate dureros de inconștientă, se descotorosea de ultimii săi bănuți până a doua zi, când căpăta din nou onorariul de la pacienții care-l urmăreau și-l așteptau la hotel ca să se trezească.“¹⁰²

*

*

*

Între personalitățile date de Ștefănești, probabil cel mai important este pictorul român Ștefan Luchian. În rândurile evreilor se înscriu Solomon Segal, care a tradus în idiș poeziile lui Mihai Eminescu (poetului național al României) și ale poetului ardelean George Coșbuc; Avraam Levenbraun, deputat în parlamentul israelian;

artistul comic Iacov Bodo; poetul Shaul Carmel, actualul lider al organizației scriitorilor de limbă română din Israel; medicul scriitor Dorel Șor; pictorul Moritz Manes; Menachem Mendel Brayer, profesor de științe iudaice și doctor în psihologie clinică la Ieșiva Universitară din New York; Meir Ițhak Brayer, directorul Ieșivei „Har Etzion” din Ierusalim; Iehuda Evron-Nachberg, autorul unei excelente monografii asupra Ștefăneștiului, și alții.

*

*

*

În 1941, populația evreiască a Ștefăneștiului¹⁰³, care cuprindea aproximativ 750 de familii, este evacuată de autoritățile române¹⁰⁴ în localitatea Sulița, situată la o distanță de aproximativ 40 km. Li s-a interzis să ia altceva decât bagaje de mână. Ajung la destinație după două zile în care au călătorit numai noaptea, pentru a nu incomoda deplasarea armatelor română și germană. În Sulița sunt cazați la familiile evreiești de acolo. Ulterior, evreii din Ștefănești „ajung cu toții la Botoșani, îndurerați, distruși și opresați. Ștefăneștiul a fost bombardat și distrus în luptele care au avut loc, la izbucnirea războiului, între armata germană și cea sovietică.”¹⁰⁵.

În perioada evacuării la Sulița, autoritățile române intenționau deportarea la Tg. Jiu a tuturor bărbaților evrei cu vârste cuprinse între 18 și 50 de ani, însă această măsură este amânată prin intervenția lui Iancu Boldur la Șeful Poliției din Botoșani, un maior originar din Ștefănești, care găsește o soluție de compromis: luarea de ostateci. Astfel, rabinul Iosef Brayer, Gherșon Reines, Samy Lehrer și Iancu Facler sunt ținuti la domiciliu forțat în sinagoga de pe strada Elisabeta din Botoșani.

Bărbații evrei apți de muncă au fost mobilizați, începând din anul 1940, pentru „munca obligatorie”, construind și întreținând (iarna) șosele, săpând tranșee, făcând în general orice muncă impusă de autoritățile române. Ulterior, majoritatea bărbaților capabili de efort fizic au fost deportați în taberele de muncă din Dobrogea și Transnistria. Unii au fost scoși din taberele de muncă din Transnistria și deportați în lagărul de la Vapniarka. Printre aceștia au fost Moritz și Kivă Facler, Hana Nadler, Zeilig Dadi, Ihiel Schaechter, Iosef

Croitoru, Herș Weintraub, Moșe Pantofaru, Rahmil și Șmil Ciuraru, Faviș Rabinovici, Grișa Noehovici, Herman Milștein, Moșe Papucaru, Aaron Weiner¹⁰⁶. Mulți dintre ei nu s-au mai întors.

Dramele din perioada celui de al Doilea Război Mondial abundă. Primele au avut loc în 1940, odată cu retragerea armatei și administrației române din Basarabia. Max Pitaru-Leibovici moare lovit cu patul puștii de soldații români aflați în retragere¹⁰⁷. Iehuda Evron-Nachberg povestește cum, în 1940, Olga Gafencu, soția percepătorului local striga „Bine îi face, bine îi face” polițistului Delescu, care împreună cu doi jandarmi îl maltratau pe „trădătorul” Ghisy Rosenberg, pentru vina de a fi „cedat” rușilor Basarabia¹⁰⁸.

Tatăl lui Shaul Carmel* a murit aruncat din trenul în care călătorea către regimentul la care fusese mobilizat ca ofițer al armatei române. Moșe Friedman, a decedat chiar în prima zi a evacuării la Sulița, din pricina efortului epuizant. Cu ocazia celei de a doua evacuări către Botoșani moare Iehudit Balan. Cerealistul Leon Goldstein este ucis la 29 iunie 1941, cu ocazia Pogromului de la Iași. Solomon Segal e ucis la 22 august 1944, cu o zi înainte de prăbușirea regimului Antonescu. Doctorul Volody Zepelman s-a sinucis împreună cu soția și fiicele sale în deportarea din Transnistria. Motâl Ghertz, unul din fondatorii organizației sioniste Gordonia, a fost ucis de soldații români în Transnistria, de față cu fiul său, Aviv. În Transnistria au mai murit Haim Calimbăr, Velvâl și Iancu Căruceru, Ely Ceaușu, Sendâr și Idel Ciobotaru, Dudolă Cojocar, familia Gorânstein, Samy Dachas, Aaron Glauberg, Nută Grinberg, Herș Hascal, Leib Peretz, Leibola Schaechter, Bercu și Moină Sulițeanu, Iancu Țăranu, Leon și Sabina Bregher. De asemenea, Moină Donayevsky a murit la 9 mai 1945, ziua capitulării Germaniei naziste, ca soldat al Armatei Roșii¹⁰⁹.

Unii dintre evreii mobilizați la muncă „patriotică” de autoritățile române în proximitatea frontului au fost capturați de armata sovietică și deportați alături de foștii lor călăi români și germani în lagărele din URSS. Este cazul lui Fredy Glück¹¹⁰ și Iosel Lamfit, care au suportat condițiile lagărului rusesc între 1944-1948.

*

*

*

---

* Shaul Carmel este președintele Asociației Scriitorilor Israelieni de Limbă Română.

În 1945, ștefăneștienii au fost lăsați să se întoarcă acasă. Doar aproximativ 300 dintre locuitori au ales să se reîntoarcă. Iată cum descrie Iehuda Evron-Nachberg această revenire: „Reîntorcându-ne în Ștefănești, am găsit orașul bombardat și chiar ars, iar ceea ce a mai rămas a fost prădat. Casele intacte pe dinafară erau golite pe dinăuntru, jefuite în plină zi de bande de tâlhari, de care nu te puteai apăra și nici nu aveai cui te plânge.”¹¹

Comunitatea a început însă să se refacă: au fost reluate legăturile economice cu satele românești din împrejurimi, s-a construit chiar și o fabrică de ulei, au fost renovate două din cele zece sinagogi (Hevre Gah din centrul orașelului și Kloiz din curtea rabinului Friedman), s-au redeschis abatorul și cimitirul.

De asemenea, s-a refăcut viața culturală a localității, reușindu-se redeschiderea organizației sioniste Gordonia, în casa lui Strul Butz¹². Alături de aceasta, a mai fost înființată o grupare: Buselia. Între 1945-1947 s-au organizat spectacole teatrale pe teme legate de viața evreilor din perioada Shoahului și, din ce în ce mai mult, pe teme legate de viața halușimilor din Eretz Israel. În cele din urmă, datorită emigrării evreilor, localitatea începe să se depopuleze. Locul acestora este luat de români și mai ales de țigani. Aceștia din urmă se așezau adeseori în casele evreiești numai pentru a le distruge, pentru a vinde lemnăria și cărămida din care erau construite. Astfel, identitatea evreiască a *ștetl*-ului începe să se estompeze. Ștefăneștiul ajungând să semene tot mai mult cu un sat românesc tipic.

*

*

*

Vom lăsa pe unul din locuitorii evrei ai Ștefăneștiului să depene amintiri despre prima sa vizită în România după *alia* în Israel și despre impresiile pe care le-a avut cu această ocazie. „După primul val de emoții, au venit șocurile: primul l-am resimțit atunci când am pășit pe străzile Ștefăneștiului. Străzile și casele, pe vremuri pline de viață, erau pustii și chiar foarte deteriorate. *Numai câteva case au rămas intacte, printre care sinagoga „Havri-gah”* (s.n.). În locul caselor solide dinainte creștea[u] păpușoi, floarea soarelui și buruieni. În unele case din strada noastră locuiau țigani din Bădiuți. Toate casele

aflate cândva pe porțiunea care începea de la casa lui Herman Goldenberg, până la casa lui Goldman au fost dărâmate (...), ca să [se] vândă lemnele, cărămizile, tablele și geamurile de la casele demolate.
(...)

Clădirile impunătoare, care includeau și sinagoga Kloiz din curtea rabinului sfânt erau distruse, de parcă n-ar fi existat vreodată, iar în locul lor erau strujeni de porumb. *Singurul loc pe care l-am găsit intact era cimitirul evreiesc* (s.n.)(...) Cu pași șovăielnici ne-am apropiat de clădirea care acoperă mormântul Sfântului rabin, ale cărui oseminte, în urmă cu un an, au fost transferate în Israel (...).¹¹³

Mărturia de mai sus a lui Iehuda Evron-Nachberg este cutremurătoare. Însă nu este ultima; va mai reveni peste 10 ani, pentru a constata starea deplorabilă a orașului în care s-a născut, la a cărei simbioză dintre tradițional și modern asistase în anii '30 și pe care o evocase cu fascinație. La această din urmă vizită, tonul cu care își descrie târgul este cu totul sumbru. Să-i ascultăm mărturia din 1979: „Pe strada noastră au mai rămas doar câteva case în picioare..., șubrede (...). *Sinagoga Hevri-gah nu mai era* (s.n.) (...). Pe strada mare mai erau neatinse casele lui Latzres, Șmil Stoleru, Feinstein și Schapira. În locul caselor lui Burichovitz, Haiche Leib, Wexler, Hună Weiss, Leib Gherșan Grisaru, Iosăl Oring și Surkă Cohn era o stație de tractoare și unelte agricole.”¹¹⁴

*

*

*

Când am vizitat prima dată Ștefăneștiului, în 2005, fascinat de povestea admorului A.M. Friedman am aflat că, în Ștefănești nu mai exista decât cimitirul evreiesc, și acesta în stare avansată și continuă de degradare. Printre morminte, un întreprinzător din partea locului plantase cartofi. Este vorba de Gheorghe Pricop, omul însărcinat tocmai cu protecția cimitirului din localitate, care locuia în dependențele cimitirului și se folosea de terenul agricol aflat în posesia Federației Comunităților Evreiești din România, oferit în schimbul protecției pe care ar fi trebuit să o ofere ultimului semn al identității evreiești aflat încă în picioare în Ștefănești: cimitirul. Vițelul său se străduia din răspuțeri să dărâme cu lanțul de care era legat cele câteva pietre funerare care încă se mai aflau în picioare în iza sa. Paznicul m-a întâmpinat nu

cu urale, ci cu urlete și înjurături. Profund impresionat de experiența Ștefăneștiului, am luat rapid primul mijloc de transport spre lumea civilizată. Apoi am început să trag semnale de alarmă în presă. Însă, în paralel apăreau alte titluri care anunțau distrugeri în alte și alte cimitire evreiești din România. Nu de mult, în toamna lui 2008, câteva sute de lespezi funerare au fost vandalizate în chiar capitala țării: București. Acesta este contextul în care încercăm să salvăm probabil ultima relicvă a identității evreiești din dureros de multe localități ale României. Este vorba de cimitire...

Cimitirul din Ștefănești e de o remarcabilă frumusețe, chiar și în starea sa degradată; are farmecul ruinelor! Pietrele sale tombale sunt extraordinare opere artistice, simbolistica lor este extrem de bogată, cu adevărat fascinantă. Ștefăneștiul a fost un *ștetl* cu o puternică identitate hasidică, pe care a păstrat-o până la plecarea ultimului evreu. Acum această identitate se mai reflectă doar în cimitir.

În mijlocul cimitirului se află „mausoleul” admorului Friedman. Este vorba, de fapt, de o modestă încăpere goală, construită deasupra fostului mormânt al admorului, „fost mormânt”, deoarece osemintele sale au fost exhumate în 1968 și mutate în Israel. Așadar, o încăpere goală deasupra unui mormânt gol. Cândva, spunea rabinul șef al României, Moses Rosen, această încăpere goală era plină cu munți de hârtie pe care erau scrise doleanțe în diverse limbi: ivrit, idiș, română. Acum, singurii care mai depun cereri la mormântul gol al admorului sunt românii creștini ortodocși. Pe unele din aceste rugăminți am îndrăznit să le deschidem noi. Pe altele le-a deschis șef-rabinul Moses Rosen în 1968 și a scris despre ele. Iată un fragment din mărturia sa: „Vă veți înșela dacă veți crede că înlăuntru «casa» rabinului era goală. Dimpotrivă. Era plină până la tavan, plină până la refuz, nu cu coroane de flori, nici cu ornamente din marmoră. Plină, cutremurător de plină cu un munte de hârtiuțe. Mii, zeci de mii, cine ar putea să numere aceste bucățele de hârtie «Kwitläh», scrisorile către Țadikul care nu mai trăiește? Cine ar putea să descifreze scrisul acesta, literele acestea sfinte, muiate în sânge și lacrimi? Cine are puterea să scoată la iveală fiecă dramă, fiecă suferință, fiecă tragică dilemă ce se ascunde între rândurile acestor «scrisoarele» către rabinul care nu mai trăiește.”¹⁵

¹ Ioannis Dlugosii, *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, Varșovia, 1964, p. 83, cf. Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția târgului Ștefănești (sec. XV-XVII). Extras din Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, vol. XV, Editura Academiei R.S.R., Iași, 1978, p. 3.

² Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 3.

³ Drumul hoților, conform limbii române contemporane.

⁴ Responsele (lat. *responsae*) reprezintă culegeri de texte întocmite de rabini foarte cunoscuți, conținând mărturii despre viața comunităților evreiești din multe țări, inclusiv România de acum. Aceste răspunsuri vizează de obicei chestiuni de drept civil, judecate de tribunalele rabinice din perioada medievală și a modernității timpurii (mai ales pentru spațiul sud-est european). În sistemul medieval comunitatea evreiască era organizată ca o breaslă, având, așadar, o legislație proprie, căreia i se supuneau membrii comunității. Rabinii erau judecătorii acestor tribunale, dat fiind că prescripțiile dreptului iudaic erau apanajul religiei. Acest sistem a funcționat în principatele române până în secolul al XIX-lea.

⁵ Șlomo Leibovici-Laiș, „Pagini de istoria evreilor în *responsae* rabinice și în alte surse istorice“, în Silviu Sanie, Dumitru Vitcu (coord.), *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, vol. II, Ed. Hasefer, București, 1997, p. 48-49.

⁶ M.A. Halevy, *Comunitățile evreiești din Iași și București*, Institutul de Istorie Evreo-Română, București, 1931.

⁷ Rabi Ioel Sirkis (Bah), *Responsae Bait Hadaș (Întrebări și răspunsuri)*, Frankfurt am Main, 1697.

⁸ *Arhiva istorică*, I, 1, p. 34, cf. M.A. Halevy, *op. cit.*, p. 20.

⁹ Nicolae Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, București, 1910, p. 55, cf. M.A. Halevi, *op. cit.*, p. 31.

¹⁰ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 4.

¹¹ *D.I.R.A.*, XVI, vol. 4, nr. 10.

¹² *D.I.R.A.*, XVII, vol. III, nr. 253.

¹³ *Braha* în limba ucraineană înseamnă orz.

¹⁴ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, Ed. Academiei RSR, București, 1967, p. 214; cf. G. Pungă, *op. cit.*, p. 12.

¹⁵ D. Ciurea, „Noi considerații privind orașele din Moldova“, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol»“, Iași, VII, 1970, p. 30; cf. Idem, *ibidem*.

¹⁶ Martin Bielski, *Kronika Polska*, Cracovia, 1597; cf. M.A. Halevy, *op. cit.*, p. 19.

¹⁷ Manole Neagoe; Olimpia Guțu; Mihail Guboglu, *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie și culegere de texte*, București, f.e., 1977, p. 194.

¹⁸ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 10.

¹⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, ESPLA, București, 1958, p. 140.

²⁰ Cf. Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 11.

²¹ *Ibidem*, p. 12.

²² *Ibidem*, p. 13.

²³ Mărturia lui Paul de Alep acoperă evenimente cuprinse între anii 1652-1659.

²⁴ *Ibidem*, p. 22; Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie în Valahia, Moldova, Țara Cazacilor și la Moscova, între anii 1652-1659*, lucrare publicată în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie“, Anul 32, nr. 2/1911. Ed. Socec, București, 1911, traducere după un manuscris arab de Gheorghe Popescu-Ciocănel.

²⁵ *Ibidem*, p. 23.

²⁶ În Scarlat Callimachi și S. Cris-Cristian, *op. cit.*, p. 15.

²⁷ Rabi Ioel Serkis, *op.cit.*; cf. Scarlat Callimachi și S. Cris-Cristian, *Călători și scriitori străini despre evreii din principatele românești*, Institutul de arte grafice „Brawo“, Iași, 1935, p. 19.

²⁸ Șlomo Leibovici-Laiș, în *op. cit.*, p. 51.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Analele lui Fugger*: „wie auch Türggische Juden, dern Inn 19 Persohnen angetroffen“; cf. M.A. Halevy, *op. cit.*, p. 26.

³¹ M.A. Halevy, *op.cit.*, p. 24.

³² Șlomo Leibovici-Laiș, în *op. cit.*, p. 54.

³³ Rabi Iosef ibn Lev Maharival, *Responsae Mișalot u-tešuvot sefunot v-hašuvot*, partea a treia, Amsterdam, 5486 (1726), foliant 17, p. 2; cf. Șlomo Leibovici-Laiș, în *op. cit.*, p. 54-55.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 224; cf. Victor Eskenazi, *Izvoarele istoriei evreilor din România*, București, 1982, p. 128.

³⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, II, 1, 404; cf. M.A. Halevy, *op. cit.*, p. 21.

³⁶ Iehuda Evron-Nachberg, *De la Ștefănești spre Eretz-Israel*, Editura Papyrus, Israel, f.a., p. 21

³⁷ Informațiile privitoare la aceste catagrafii sunt oferite de I. Caproșu și Gh. Pungă, în „Două catagrafii ale evreilor din Ștefănești“, articol publicat în *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, vol. II, Editura Hasefer, 1997, pp. 108-114.

³⁸ De exemplu, la poziția 29 apare „Haim șade cu David“ etc.

³⁹ Referința termenului „ceauș“ în context este de „servitor la sinagogă“. Prezența a doi ceauși și doi hahami justifică existența a două sinagogi în localitate.

⁴⁰ Am enumerat, spre exemplificare, doar persoanele cu nume românești din secțiunea „jidovilor cu dugheni“. Însă există situații asemănătoare și în celelalte două secțiuni ale catagrafiei.

⁴¹ *Ibidem*, p. 109.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁵ Diferența este de 14. La 1801 existau 131 de întreprinzători evrei, iar la 1844 doar 116.

⁴⁶ George Ioan Lahovari; C.I. Brătianu; Grigore G. Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României*, București, Stab. Grafic J.V. Socecu, 1902.

⁴⁷ Unitate administrativ-teritorială care cuprindea mai multe comune. Localitățile erau împărțite pe atunci în mai multe categorii: orașe, comune urbane și comune rurale. Ștefăneștiul era o comună urbană și găzduia, pe lângă primărie, încă două instituții administrative: judecătoria și percepția.

⁴⁸ George Ioan Lahovari ș.a., *op. cit.*, vol. V, p. 529.

⁴⁹ Este vorba de Iehuda Evron-Nachberg. Acesta nu oferă însă și sursele de unde și-a cules informațiile.

⁵⁰ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 22.

⁵¹ Hachsara însemnând „educația tineretului pentru sionism“.

⁵² În românește „Ziua Pocăinței“.

⁵³ Baruch Tercatin, *Din înțelepciunea Torei și a hasidismului*, Editura Hasefer, București, 2000, p. 240.

⁵⁴ Lampă de petrol folosită la iluminatul public.

⁵⁵ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 25.

⁵⁶ Actualul șef al Federației Comunităților Evreiești din România și reprezentant al evreilor în Parlamentul României, Aurel Vainer, este un descendent al acestei familii și unul din puținii ștefăneștieni care se mai află în România.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 102.

⁵⁸ Familia Schapira a dat o foarte importantă dinastie de rabini hasidici.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 104.

⁶⁰ Cf. Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 100.

⁶¹ Datele comerciale prezentate mai sus sunt culese în marea lor majoritate din lucrarea lui Iehuda Evron-Nachberg.

⁶² Cf. Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 125.

⁶³ Aceștia sunt consemnați ca fiind originari din Ștefănești, nu neapărat ca practicând acolo.

⁶⁴ Și nu numai viața religioasă, după cum am amintit anterior.

⁶⁵ Baruch Tercatin, *op. cit.*, p. 240.

⁶⁶ Baal Shem Tov se traduce literal prin „purtătorul unui nume bun“.

⁶⁷ Cf. Baruch Tercatin, *op. cit.*, p. 240.

⁶⁸ Cf. Avigdor Ben-zvi, *Viața marelui rabin Friedman din Ștefănești. Copilăria – Adolescența – Maturitatea. Cuvintele și pildele înțeleptului rabin*, Tipografia Gutenberg, Iași, 1933.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 3.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁷¹ Conform altor surse (Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 46), rabinatul său ar fi început la 17 ani, în 1863, făcând astfel ca perioada rabinatului său să fie de 70 de ani (1863-1933). Această datare reprezintă, cel mai probabil, o forțare în sens simbolic, cifra 70 fiind foarte privilegiată de numerologia cabalistică.

⁷² *Adoneinu, Moreinu, Rabeinu* – Domnul nostru, Îndrumătorul nostru, Rabinul nostru.

⁷³ Avigdor Ben-zvi, *op. cit.*, p. 29.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 19-20.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁷⁹ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 51.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 47-48.

⁸¹ *Ibidem*, p. 49.

⁸² Hasidismul a apărut inițial ca o mișcare de dizidență față de un iudaism rabinic considerat prea rigorist și formalist. A rămas în istorie lupta pentru supremație între țadicii mișcării hasidice emergente și gaonul din Vilna (Vilnius), ca reprezentant al iudaismului rabinic.

⁸³ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 69.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 245.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁸⁶ Școală construită din fondurile unui filantrop evreu francez, *ibidem*, p. 154.

⁸⁷ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 166.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 170.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 172.

⁹¹ *Ibidem*, p. 160.

⁹² *Ibidem*, p. 184.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Acesta era președintele organizației „Keren-Haiesod“.

⁹⁵ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 241.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Membrii fondatori ai acestei filiale a Macabi sunt: Dady Aaronovici, Nanu Bobulescu, Idel Clecner, Iosub Croitoru, Iehoșua Dămideanu, Șmuel Folișteanu, Herman Ițicovici, Isac Leibovici etc. Cf Moritz Facler, „Macabi Ștefănești“, în Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 246.

⁹⁸ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 202.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 205.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 205.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 206.

¹⁰² *Ibidem*, p. 213.

¹⁰³ Aflată sub călăuzirea spirituală a rabinului Iosef Brayer.

¹⁰⁴ În urma unei directive a lui Antonescu, prin care se crea un cordon „liber de evrei“ (Judenrein) pe o distanță de 10 km în jurul Prutului.

¹⁰⁵ Menachem Mendel Brayer, „Viața religioasă și rabinii Ștefăneștiului“, în Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 243.

¹⁰⁶ Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 35.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 287.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰⁹ Majoritatea acestor informații ne sunt oferite de Iehuda Evron-Nachberg. Mărturia despre tatăl lui Shaul Carmel am obținut-o personal de la Shaul Carmel.

¹¹⁰ Vz. Fredy Glück, „De la iluzii la libertate în lagărul de prizonieri rusesc...“, în Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, pp. 277-286.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 33.

¹¹² *Ibidem*, p. 38.

¹¹³ *Ibidem*, pp. 290-291.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 295.

¹¹⁵ Moses Rosen, „Monumentul Țadicului“, în Iehuda Evron-Nachberg, *op. cit.*, p. 53.

COPII EVREI DE VÂRSTĂ ȘCOLARĂ DIN BUCUREȘTI ÎNTR-UN DOCUMENT DE LA 1866

Ion I. SOLCANU

În fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Arhivele Naționale ale României din București am identificat un amplu document, întins pe 35 pagini, intitulat *Listă de numărul copiilor și a copi[le]lor ce se află în cuprinsul urbei și care de la 1 iu sept[embrie] viitor urmează a frecventa școalele*¹. Documentul constituie un recensământ al populației școlare, cuprinsă între șapte și doisprezece ani, pentru clasa Ia primară și obligată de legea instrucțiunii publice să frecventeze școala.

Datare. Documentul nu poartă nici o indicație asupra datei când a fost elaborat și de către cine dar, prin corelare cu restul actelor conținute de dosar, nu poate fi, cu mare probabilitate, decât din 1866. Astfel, un raport al revizorului școlar N. Vicol, pentru județele Bacău, Neamț și Suceava, din 23 iunie 1866, privește aceeași chestiune a evaluării potențialului de școlari sub 9 ani din județele respective².

O informare cu subiect similar o înainta la 6 iulie 1866 primarul urbei Bacău – Murguleț – notând că „pregătindu-se lista de n[umărul] copiilor și a copilelor ce de la 1 iu septembrie viitoriu urmează a fi supuși legii instrucțiunii publice, am aneacsat acesteia”³.

Învățătorul școlii primare din comuna Brădicești, jud. Fălciu, Vasile Stoican, informa ministerul printr-un raport din 31 mai 1866 că „am stăruit către preotul acestei comune de a-mi comunica lista de toți copiii de ambe secse ce au fost împlinit data de opt ani și după primirea listei subscrisul am făcut cunoscut tuturor acelor părinți de a-și da copiii la școală, anunțându-le, totodată, și amenda ce le impune legea în caz de neurmărire”⁴.

Din exemplele citate rezultă limpede că lista de copiii de vârstă școlară „care de la 1 iu sept[embrie] viitor urmează a frecventa școalele” se circumscrie unui ordin al ministerului de la începutul anului 1866, ordin la care fac trimitere toate actele amintite mai sus.

Concluzionând, documentul în discuție nu poate fi decât *din vara anului 1866*, emanat de primăria urbei București care, conform legii invocate, avea obligația elaborării lui.

Lista cuprinde un număr de 720 copii dintre care 474 evrei, repartizați inegal în cele trei sectoare: 147 și 272 în cele Galben și Roșu și numai 55 în sectorul Albastru. Ceilalți 246 de copii aparțineau altor naționalități, cea română fiind preponderentă, numărând pe sectoare 59, 83 și respectiv, 98 de elevi.

O atare disproporție între copii evrei și cei români, de 147 la 59 pentru sectorul Galben și de 272 la 83 pentru cel Roșu provoacă mirare, dar și semne de întrebare.

La o primă evaluare am fi tentați să credem că în aceste două sectoare populația de rit mozaic era precumpănitoare. Estimările de la 1859 indicau însă pentru întregul oraș București prezența a numai 5.900 evrei⁵, la o populație totală de 162.000 locuitori, cât avea capitala în 1866⁶. Pe de altă parte, documentul pe care îl prezentăm indica pentru 1866 un număr de 649 case în sectorul Roșu, care era atunci centrul comercial, pentru ca numai peste 12 ani, la 1878, datele statistice să arate 1.430⁷.

O altă chestiune care reține atenția privește vârsta copiilor de la opt la doisprezece ani în sectoarele Galben și Roșu, și de la șapte la doisprezece în sectorul Albastru. Recenzarea copiilor de la opt la doisprezece ani își avea temeiul în legea învățământului adoptată în 1864, care în articolul întâi prevedea că „instrucțiunea obligatorie este în sarcina statului pentru toți copiii de amândouă sexele, *începând de la opt până la doisprezece ani împliniți*”⁸ (subl. ns.). Rămâne inexplicabilă înscrierea în *Listă* a copiilor de 7 ani din sectorul Albastru.

Toți copiii prezenți în *Listă* de la opt la doisprezece ani trebuiau înscriși în septembrie a aceluși an în clasa întâi primară. Faptul se explică prin aceea că până la intrarea în vigoare a legii instrucțiunii publice „votată de Cameră la 16 martie 1864, promulgată de domnitor la 25 noiembrie și pusă în aplicare de la 1 septembrie 1865”⁹, neexistând obligativitatea frecvenței, părinții nu-și trimiteau copiii la școală. Chiar și după apariția legii, refuzul părinților de a se supune acesteia, chiar cu riscul de a plăti amenda, era foarte des întâlnit de-a lungul a mai multor decenii. În mediul rural, copiii erau folosiți la muncile agricole, iar la oraș, „copii de dugheană” sau „în casă”, cum

întâlnim și în documentul pe care-l prezentăm¹⁰. Așa se explică prezența în *Listă* a copiilor de peste opt ani.

Faptul nu trebuie să ne mire, deoarece documentele atestă pentru această perioadă, prezența în rândul elevilor de clasele Ia și a IIa atât a copiilor sub limita de vârstă, de chiar 5 și 6 ani, cât și a celor cu mult peste 8-9 ani, de 13, 14 și chiar 15 ani¹¹.

Documentul ne oferă însă și alte informații interesante relative la comunitatea israelită din cele trei sectoare ale capitalei, cum ar fi natura juridică a locuinței (cu chirie sau în proprietate), raporturile dintre chiriași și proprietarii locuințelor, ocupațiile părinților etc. Astfel, 103 dintre părinții copiilor evrei locuiau cu chirie, situație consemnată documentar sub sintagmele de „chirigiu“, „în case cu chirie“, „în dugheană cu chirie“, ceea ce indică și ocupația de mic negustor; alți 97 erau proprietari de case, iar la mulți dintre ei, documentul nu menționează nici situația de chiriaș, nici pe aceea de proprietar. Cei mai mulți proprietari, în număr de 82, îi aflăm în sectorul Roșu; în cel Galben întâlnim 14, pentru ca în cel Albastru toți evreii să locuiască cu chirie.

Important mi se pare documentul sub raportul ocupațiilor evreilor din toate cele trei sectoare, acestea fiind de o mare diversitate precum: serv (3), muzicant sau „clanetar“ (2), tinichigiu (6), croitor (19), cojocar (4), pietrar (2), „steclar“ (5), ciubotar (6), dascăl (4), tutungiu (2), stoler (1), chelner (2), căldărar (2), cerșetor (2), făinar (2), cotiugar (2), șapcariu (2), morar (2), drojdier (2), alămariu (4), cioclu (1), haham (3), legător de cărți (1), ceasornicar (1), ciurar (1), cantaragiu (2), harabagiu (1), argintar (1), hangiu (3), giuvaergiu (1), căciular (3), perjer (1), mici negustori, în dughene (6), chitariu (2). Unele ocupații, precum acelea de haham, muzicant, cojocar, dascăl, pietrar, tutungiu, ceasornicar, argintar, le aflăm numai la evreii din sectorul Roșu, iar altele, de hangiu, în han cu chirie sau aceea de negustor în dugheana cu chirie etc., le întâlnim numai la evreii locuitori în sectorul Albastru.

La finalul acestor scurte considerații se impune să precizăm că lista nu cuprinde pe evreii sau românii ai căror copii învățau la școlile confesionale sau particulare, „pansioane“ existente atunci în București. Numărul acestora era semnificativ¹².

Listă de numărul copiilor ce se află în cuprinsul urbei și care de la 1^u septembrie viitor urmează a frecventa școalele

Nr. urmă- toriu	Nr. casei	Etatea	Băieți	Fete	Culoarea Galbenă
1	2	8	1		Șmil, sin Gherș, fiul Gherșin Hahștat, chirigiu lui Zisu Giuvaergiu
2	4	12	-	1	Hana, fiica numitului de sus
3	7	12	-	1	Sluva, fiica lui Ilie sin Lazăr hangiu, chirigiu în hanul Anastasiu
4		10	-	1	Idiș, fiica numitului
5	"	8	1	-	Moisă, fiul numitului
6	9	8	1	-	Zeilicu, sin Penieș Ratiuștain, chirigiu lui Altăr Zeilicovici
7	14	12	1	-	Iosif, sin Berman, chirigiu lui Frunză
8	"	8	-	1	Saba, fiica lui Berman
9	16	11	1	-	Haim, sin Vegder, proprietariu
10	"	8	1	-	Herș, sin Vigder
11	21	11	-	1	Menea, fiica lui Moisă Baltăr, chirigiu lui Șahnă Bergman
12	"	9	-	1	Mirla, fiica numitului
13	"	8	1	-	Menahem, fiu
14	24	11	-	1	Leea, fiica lui Ștrul Zisu, giuvaergiu
15	"	8	-	1	Bela, fiică
16	25	11	1	-	Itic, sin Marcu Nemțanu, chirigiu Marghioalei Ghidiboancă
17	27	10	-	1	Reiza, fiica lui Marcu croitoru, chirigiu Nuții
18	"	8	1	-	Haimu, fiu
19	34	11	1	-	Burah, sin Aizic croitor, chirigiu lui Toader Blănariu
20		9	1	-	David, fiu

21	"	8	1	-	Meer, fiu
22	39	8	1	-	Iosif, sin Avram, sticlariu, chirigiului Zărneshi
23	41	8	1	-	Ițic, sin David, tinichigiu, chirigiului Flocea
24	45	9	1	-	Avram, sin Erlich
25	-	8	1	-	Leibu, sin Erlich
26	46	8	-	1	Mahla, sin Buim, tinichigiu, chirigiului Neculai Vasiliu
27	47	8	-	1	Alta, sin Șail Borinștain
28	48	12	1	-	Iosef, sin Iancu, căciulariu, chirigiului Herș Clejer
29	"	9	-	1	Leea, fiică
30	50	12	1	-	Haim, sin Juristu (Bărbuță)
31	51	11	-	1	Poia, sin Iancu Chitariu
32	"	9	-	1	Rifca, fiică
33	52	8	1	-	Bercu, sin David Tinichigiu
34	53	8	-	1	Haia, sin Perit Vaislăr
35	54	9	1	-	Avram David Berinștain
36	"	8	1	-	Iosef
37	58	9	1	-	Zeilic, sin Moise sticlariu, proprietariu
38	59	10	-	1	Sura, fiica Leei lui Suhar sticlar, proprietar
39	"	8	-	1	Cerna, sin Haim Baroș, chirigiu
40	60	12	-	1	Rose, sin Avram Berçovici, proprietar
41	"	11	1	-	Froim, fiu
42	"	9	1	-	Calman, fiu
43	"	8	-	1	Rifca, fiică
44	61	11	1	-	Avram, sin David Rubinștain, chirigiu lui Sădbei
45	"	9	1	-	Iosef
46	"	8	1	-	Ihil
47	65	8	1	-	Avram, sin Iosif tinichigiu, proprietatea lui Feruș Silaghi
48	65	11	-	1	Leea, sin Zisu, ciubotar
49	72	12	„	1	Catinca, lui David Mocanu
50	74	8	„	1	Reiza, sin Solomon Haim, proprietatea lui Ioan Băcu
51	"	12	1	-	Froim, fiu
52	78	9	1	-	Haim, sin Avram croitoriu
53	"	8	1	-	Ițic
54	80	12	-	1	Țipi, sin Iancu Goldenberg proprietatea „bisericii” Sf. Ioan
55	"	10	-	1	Leea
56	"	8	-	1	Ita
57	81	9	1	-	Altâr, sin Moise ciubotar, proprietatea „bisericii” Sf. Ioan
58	"	8	1	-	Ițic
59	63	9	-	1	Hana, sin Michel Bungiu, proprietar
60	46	11	1	-	Herșcu, sin Ștrul, proprietar Docan

61		9	-	1	Șeina
62		11	-	1	Ester, sin Bercu Erlich, proprietar Docan
63		9	-	1	Sima
64	97	8	1	-	Marc Herși, sin Altâr Chern
65	98	8	1	-	Marc, sin Iosif Tetlici, Mat Vosie
66	104	6	1	-	Beiniș, sin Burah Prifir
67	105	12	1	-	Herșcu, sin Șama Ceaușu Docănea
68	107	12	-	1	Ruhăla, sin Moisa stoleriu Docan
69	-	8	-	1	Eti
70	111	11	-	1	Anica, sin Simion Ganciu
71	267	8	-	1	Safta, sin Dumit[ru] Lipan, proprietar
72	129	12	-	1	Sura lui Iosif, sin Iancu de la ferede[e]
73	176	9	1	-	Șloim, sin Humi, proprietar
74	-	8	1		Șimon
75	181	8	-	1	Casandra lui Toader Ignat sau Perjeriu, proprietar
76	183	8	-	1	Bela, sin Leibu Letman, chirigiu
77	238	11	-	1	Ita lui Moisa, sin Iosif, proprietar Iușcă
78	-	8	1	-	Zalman
79	239	9	1	-	Ghitla, sin Ilie Ciubotariu, proprietar Ițic croitoriu
81	245	11	1	-	Avram, sin Ițic Poleac, Vasi[le] Holban
82	-	10	1	-	Șmil
83	-	9	1	-	Herș
84	374	11	1	-	Nuham, sin Avram Faibiș T. perjer
85	-	9	1	-	Iosef
86	295	9	1	-	Șaim, sin Ștrul credin (?) Misica stoleriu
87	-	8	1		Moisă
88	298	8	-	1	Rifca, sin Leiba Vecsler
89	302	8	1	-	Iosep, sin Altâr Ciașu: Dav. Mocan
90	303	10	1	-	Panaite, sin Enachi, proprietar
91	304	8	1	-	Carol Peiter, proprietar
92	305	12	-	1	Vochița lui Ioan Popa, proprietar
93	311	12	1	-	Șmil, sin Ițic Făinariu, proprietar Dornea
94	-	9	-	1	Mariea, fiică
95	-	8	1	-	Velvel, idem
96	318	10	1	-	Iosep, sin David Grimberg, proprietar
97	339	10	1	-	Costachi, sin Dănilă Matasariu
98	369	11	1	-	Moisă, fiul lui Iancu sin Moisă, proprietatea Mânzului
99	-	9	-	1	Sima, fiică
100	-	8	-	1	Hana Idel
101	164	8	1	-	Haim, sin Ușer graf
102	163	12	-	1	Ester, sin Izrail Mungiu
103	-	10	-	1	Rifca
104	152	10	1	-	Iancu, sin Avram Falici

105	151	11	1	-	Ioslă, sin Avram Herș Vilijan
106	-	8	-	1	Reiza
107	150	11	1	-	Avram, sin Șmil Haim Leib. prop[ietar]
108	-	8	1		Șloim
109	149	10	-	1	Haia, sin Moisă Lungu
110	-	8	1	-	Altăr
111	148	10	-	1	Hanța, sin Ștrul Nemțanu
112	147	10	-	1	Eta, sin Haim Fișel
113	146	10	-	1	Sura, sin Marcovici
114	-	8	1	-	Bercu, sin Marcovici
115	137	8	-	1	Catinca, sin Ion Nemțeanu
116	136	10	-	1	Catinca, sin Nică Ferariu
117	135	12	-	1	Bobăla, sin Tulca Velt
118	177	11	1	-	Nahman, sin Ițic, cantaragiu
119	-	8	1	-	Șulām
120	185	8	-	1	Reiza lui Avram, sin Meir
121	229	8	-	1	Ileana lui Ghiță Teodor (cojocar)
122	232	9	-	1	Hana, sin Leib, ușer Iușca
123	233	9	-	1	Ruhala lui Altăr, sin Bercu
124	-	12	1	-	Beriș, fiu
125	237	10	1	-	Herș a[I] lui Iosef, sin Kaufman, căciulariu
126	239	8	-	1	Leea, sin Iosep căciulariu
127	248	10	-	1	Prohira, sin Costachi Stati
128	982	8	-	1	Pesa lui...
129	283	8	-	1	Șpința lui Zisu, sin Bercu chitariu
130	284	9	-	1	Hana văduvii Rifca, răposatului Iosif
131	285	8	1	-	Sender, sin Moisa Ițic Goldștein
132	286	12	-	1	Leea, sin Nusam Ceașcâs
133	-	10			Seina
134	-	8			Sura
135	287	9	1	-	Herș a[I] lui Moisă, sin Avram
136	288	10	1	-	Ițic a[I] lui Moisă, sin Ițic
137	-	80	-	1	Dobriș, fiică
138	293	8	1	-	Leibu, sin Șleim Poleac
139	294	8	-	1	Sosea, sin Altăr croitoriu proprietate a Nițai Ciobănoaiei
140	307	10	1	-	Moisă a[I] lui Herșu, sin Ițic prop[ietar]
141	-	8	1	-	Șimon
142	309	10	-	1	Paraschiva lui Neculai, sin Cost[achi], croitoru
143	329	8	1	-	Ștefanachi, sin Adam Botezat
144	353	11	-	1	Rosa lui Herșcu, sin Iancu
145	-	8	-	1	Ruhala
146	356	8	1	-	Altăr, sin Șimon Solomovici
147	366	10	1	-	Ida, fiul lui Iosep, sin Mendel
148	382	12	-	1	Irislița, sin Ioan Popovici

149	382	8	-	1	Profira lui Georgi Borzagidean
150	384	9	-	1	Sevastița, sin Ilie Morariu
151	388	9	1		Șaim, fiul văduvii Udlea
152	389	12	-	1	Loia, fiica lui Leib, sin Fișăl
153	-	10	-	1	Rosa, idem
154	391	9	1	-	Moisă, fiul văduvii Reiza
155	-	8	-	1	Malca, idem
156	398	11	1	-	Ioan, Georgi Druțu
157	-	8	1	-	Vasile, sin G[eorgi] Druțu
158	400	8	1	-	Georgi, sin Vasile Șlenea
159	403	12	1	-	Ioan, sin Costantin Dogariu
160	-	8	1	-	Gorgi, sin Cost[antin] Dogariu
161	407	10	1	-	Vasile, sin Costandin Popăuțu
162	408	8	1	-	Vasile, sin Dumitrache Aftodor
163	413	8	-	1	Sura, sin Șaim Rusu
164	417	9	1	-	Dumitru, sin V. Muntean
165	419	9	1	-	Ioan, sin Ioa Alăroșu
166	450	8	-	1	Ileana, sin Carol Cunig
167	453	10	1	-	Ioan, sin Cost[antin] Cernat
168	455	10	1	-	Vasile, sin Ioan Cernat
169	468	9	-	1	Ilcana, sin Ioan Sârbu
170	-	12	-	1	Frăsina Candidatu: Ioan Necita
171	-	11	-	1	Smaranda, idem
172	482	11	-	1	Zamfira, sin Ioniță pârgariu
173	484	11	-	1	Mariea Papadopol
174	191	9	1	-	Dumitru, sin Alecu Vasiliu
175	202	10	-	1	Rucsanda, sin N. Condurat
176	209	12	1	-	Ioan a[1] lui Giorgi, sin Cost. Pintilie
177	-	8	1	-	Dumitru
178	-	8	1		Anica, sin N. Rusu
179	206	8	-	1	Ilinca, sin Giorgi Coteanu
180	-	10	1	-	Iancu, sin Mihalachi Stoleriu
181	555	11	1	-	Petrea, sin Dum[itr]u Dumănos
182	-	10	1	-	Savile, sin Ilie Achiței
183	554	8	-	1	Morșa, sin Ianoș Leahu
184	552	10	-	1	Irina, sin Costachi Bocancea
185	549	8	-	1	Anica, sin Georgi Pavăl
186	547	11	1	-	Giorgi, sin Neculai Chelariu
187	542	11	1	-	Grigori, sin Toader Bogdan
188	-	8	-	1	Anica, idem
189	535	11	-	1	Anica, sin Gheorghe Gafiță
190	532	8	1	-	Petrea, sin Martin Olariu
191	534	8	-	1	Ileana, sin Vartolomei Lupu
192	527	9	1	-	Ioan, sin Lupu Munteanu
193	529	11	-	1	Anica, sin Ioniță Negină
194	521	10	-	1	Malca, sin Avram Ițic
195	-	9	1	-	Buium, sin Avram Ițic
196	-	8	1	-	Ioslă, sin Avram Ițic
197	518	10	-	1	Profira, sin Ștefan Rusu

198	320	11	-	1	Smaranda, sin N. Șenchea
199	514	8	-	1	Zamfira lui Iftimi Iorganariu
200	494	9	-	1	Ancuța, sin Cost. Gripeă
201	-	12	-	1	Catinca Gripeă
202	490	8	1	-	Costantin, sin Gheorgi Radu Bucur
203	168	12	1	-	Moisă, sin Solomon Berinbergu
204	-	10	1	-	Leibu, sin Solomon Berinbergu
205	406	10	-	1	Henda, sin Burah Mendel]
206	329	8	1	-	Ștefanachi, sin Adam Botezat

ANR, MCIP, Ds. 70 / 1866, filele 76 v, 77 f-v, 78 f-v, 79 f-v și 80 f.

Nr. urmă-toriu	Nr. casei	Etatea	Băieți	Fete	În despărțirea I ^a Culoarea Albastră
1	6	12	-	1	Catinca Cicovschi, servă la Dl Franțu Feșet
2	14	12	-	1	Anica a lui Dumitrachi Avram
3	22	8	-	1	Aglaia a D-lui Andoni Dumitrachi
4	23	9	-	1	Trejia a lui Ștefan Lupu, în casa Jâtăriei
5	255	7	1	-	Iosep a lui Ițic, sin Șmil în hanul D[omnu]lui Iancu Mancaș
6	256	9	-	1	Anica a lui Martin Varoatu
7	"	11	1	-	Martin, idem
8	"	7	-	1	Catinca, idem
9	260	9	-	1	Paraschiva a lui Georgi Popa
10	262	9	-	1	Maranda a lui Neculai Beșleagă
11	"	7	-	1	Iancu, idem
12	264	12	1	-	Georgie a lui Costantin Armașu
13	"	9	-	1	Nastasica, idem
14	268	12	-	1	Marica a fimei Catinca Neculăiasă în casă cu chirie a preotului Georgi din co[muna] Schit Fru[mos]
15	270	11	-	1	Maranda a lui Costantin Suditu
16	"	10	1	-	Tache, idem
17	273	8	1	-	Anton, nepotu lui Martin Patroger, serv la Martin în casa Jâtăriei
18	275	7	1	-	Georgie a lui D. Alecu Mihăilescu
19	276	10	1	-	Ioan a fimei Ileana lui Vasile Bucătariu, serv la D. Ilie Drăghici
20	277	8	-	1	Antohia a dl Peter Chirn în case cu chirie a dl Neculai Drăghici
21	280	10	-	1	Ileana a lui Alecsandru Gangu
22	281	10	-	1	Marcheoala a lui Ștefan Agaliței, servă la Georgi Zavati

23	293	12	-	1	Mariea a văduvei Ileana Caveleroae
24	"	8	-	1	Catinca, sin Ioan Nechita, idem la Nr. 293
25	295	8	1	-	Mihai a lui Toader Fanaragiu
26	291	8	-	1	Iliana lui Alexandru Cercelariu
27	289	7	1	-	Neculai a lui Ilie David
28	288	8	-	1	Iftimia a lui Ioan Grădinariu
29	287	7	1	-	Vasile a lui Costachi Răcilă
30	286	7	1	-	Vasile a fimei Ileana văduva, sezătoare la Andâi Mihăilescu cu ziuă și Cantorean
31	284	11	-	1	Catinca a D. Iorgu Berilă
32	324	7	1	-	Vasile a lui Scarlat Raicu în casă cu chirie a D. Georgi Onea
33	303	9	1	-	Ghiță a lui Anton Bucurișteanu, în casele cu chirie a lui Grigori Cojocariu
34	243	11	1	-	Neculai a lui Neculai Bărbăscu, serv la D. Ioan Jușcă, vezeteu în ogradă
35	247	9	-	1	Nataliea a preotului Georgie Popovici
36	25	8	-	1	Nița a lui Petrea Țimpu
37	30	8	-	1	Mariea a fimei Catinca a lui Andrai Lupu
38	40	9	-	1	Bălășica a lui Georgi Blănariu
39	-	7	-	1	Mândița, idem
40	48	8	-	1	Anica a D. Iordachi Dimitriu, în case cu chirie a lui Mihai Batcă
41	"	7	1	-	Georgi, idem
42	49	10	-	1	Leia a d[omnului] Berler, sin Herșcu în case cu chirie a[le] preotului Ilie din Valea Seacă
43	"	8	-	1	Buhlea, idem
44	55	11	1	-	Neculai a lui Mihai Olariu, serv la dl Ioan, sin Lupu Batcă
45	75	8	1	-	Lupu a lui Ioan Iftimi, rânduș la dl cristea Ovănescu
46	87	7	-	1	Marița a D. Garabet Georgiu
47	88	10	-	1	Margheoala a D. George Floare
48	"	7	-	1	Catinca, idem
49	98	11	-	1	Șoina Alanturnur, în case cu chirie a d[omnului] Feriș, lemnariu
50	99	7	-	1	Ruhler a d[omnului] Ștrul Goldinstain, în case cu chirie a domnului Neculai Sascău
51	114	8	1	-	Leibu a d[omnului] Ștrul Tapilceriu, în case cu chirie a domnului Gherlacicu
52		11	-	1	Osteru, idem
53		7	-	1	Hava a domnului Moise Budnar, idem în casa Gherbocu
54	114	10	-	1	Cristina, a dl Iosef Bogdan, în case cu chirie a dl Neculai Sascău

55	100	9	1	-	Bartorișu Ioșca, serv la DI Ioje Penciu, în casa cu chirie a dl Tr. Sascău
56	99	11	1	-	Solomon a d[omnului] Șmil Strugar, idem, în casa domnului Sascău
59	321	7	-	1	Reiza a domnului Meer Haizicu, în case cu chirie a fimeii a rap[osatului] Radovici
60	-	9	1	-	Herșcu, idem a d-l Meer
61	121	10	1	-	Lupu a d-l Moise Herșinbain, în dugheană cu chirie a d-lui Ionel Stanciu
62		8	-	1	Rozeta, idem a d-lui Moisa
64	130	7	-	1	Feigea a domnului Bercu Focșăneanu, în dugheană cu chirie a lui Leibu Focșăneanu
65	137	10	-	1	Alta a d-lui Lupu Bendel, în dugheană cu chirie a d[omnului] Ionel Stegărașu
66	"	8	1	-	Burah, idem
67	145	11	1	-	Ariton Popovici din eși, serv la d. Ghircoru Goilav, în ducheana, cu chirie a DI Garabet Bogdan
68	146	11	1	-	Iancu, sin Șmil, strugar, serv la domnul Lorovantman, în dugheana d-lui Bogdan
69	149	11	1	-	Ovanescu Simeon Ciuntu, serv la d-l Mogârdici Cuzer, în ducheana la d-l Mendel Zarafu
70	154	11	-	1	Haba Fengherit a d[omnului] Ițic Fengherit, în casa cu chirie a d[omnului] Iordachi Neculau
71	155	11	1	-	Ariton Andrușca din Suceava, serv la d-l Todirașcu Focșăneanu, în ducheana cu chirie a d. N. Radovici
72	158	8	1	-	Iancă d[omnului] Iosep Goldștain, în dugheană cu chirie a d[omnului] Ghiță Pavli
73	159	10	1	-	Aizic a lui Moise Iseru
74	163	12	-	1	Șeina a lui Moise Rozensfaig, în case cu chirie a domnului ușer Ber. Ciubotariu
75		10	-	1	Sura, idem
76		11	1	-	Haschi a domnului Moise Vitman, ucenic la Moise Ciubotariu
77	164	7	1	-	Bercu Vederescu a fimeii Nemțu Verderescu, în case cu chirie a domnului Ghețman
78	172	11	1	-	Ițic a lui Ionel scriitoriu, lângă școala evreiască
79	171	7	1	-	Godaci a lui Moise hangiu, în case cu chirie a lui Ștrul Ițic de la Ghidseni

80	108	8	-	1	Sevastița a d. Vasile Bungiu domiciliată la d-na Vasilavski
81	110	8	1	-	Leib a lui Alâr Tapalțeriu, în casele cu chirie a lui Șaim Cofler
82	"	10	1		Haim Herșu, idem
83	181	10	1	-	Vasile David nepot a lui Ovanescu Bogdan
84	"	12	1	-	Bogdan David, idem
85	185	9	-	1	Hanta a lui Alter, nepoată a lui Ițic Leibu
86	181	11	1	-	Ioan a lui Antohi Pintilie, serv la d-l Neculai Franche în dugheană cu chirie a d-lui David Orinștain
87	188	7	1	-	Avram a lui Iancu sin Solomon, în dugheană cu chirie a lui Altâr de la Orășa
88		9	-	1	Reisla, idem a lui Sone
89	189	11	1	-	Ușer, sin Marcu, serv la Sosel Evzenștain, în dugheană cu chirie a lui C. Anastasiu
90	190	10	1	-	Herșu a lui Eilic Hon, în case cu chirie a lui C. Anastasiu
91	"	7	1	-	Ștrul Hosu, idem
92	196	11	-	1	Leea a lui Haim Ida Haim
93	198	7	1	-	Moise a lui Ghersin Cohu în case cu chirie a lui Encu Sârbu
94	199	7	1	-	Mihlea a lui Altâr stoleriu, în casă cu chirie a fimeii [lui] Giorgi
95	201	10	1	-	Hertel a lui Fișel, sin Herșcu, în dugheana cu chirie a b[isericii] Sf. Necolai
96		8	-	1	Entla, idem
97		12	1	-	Solomon a lui Ștrul Tapalțeriu, serv la Fișel, sin Ițic
98	202	9	-	1	Chiva a lui Ițic Rozinberg
99	-	7	1	-	Moise, idem
100	204	11	-	1	Hainta a lui Moise Curarariu în case cu chirie a băeților Melinteaie
101	"	8	1		Burah, idem
102	212	8	-	1	Catinca a fimeii Anica a lui Ioan Damian din târgul Parîncea, serv la C. Georgiu
103	213	8		1	Paulina a d. Filip Naim, în casele cu chirie a lui Șapse Croitoru
104	215	10	-	1	Itla a lui Ștrul Herș Grimbergu în case cu chirie a d[oa]nei Șindelea
105	"	9	1	-	Ițic, idem
106	"	7	1	-	Alle, idem
107	217	11	1	-	Dumitru a fimeii Tița Focșăneanu, servă la Ștefan Ștefanovici, în case cu chirie a d. Agap Ovanescu

108		12	1	-	Ioan, idem
109	399	11	-	1	Marica a d. Neculai Climescu, servitor la b[iserica] Sf. Ioan
110	394	7	-	1	Catinca a d-nei Profira Stoicean, în casile cu chirie a d-nei Rucsanda Palade
111	391	7	"	1	Profira d-nei Anica, sora d-lui Ir. Iacomi
112	26	9	-	1	Anica a D-nei Ilinca Țarălungă, în case cu chirie Olah N, ginerele lui Grigori Beșleagă
113	-	8	-	1	Lența, idem
114	395	8	1	-	Iorgu a d-nei Margheoala Simionovici
115	390	10	1	-	Tachi a fimei Tița Focșaneanu, șazătoare în ograda d-lui Oxmachi Vasilide
116	388	11	-	1	Maranda, a fimei Catinca Stamate șezătoare la d. Ioan Țurlea în case cu chirie a G. Vasiliu
117	369	11	-	1	Marghioala a lui Cozma Ojocu, mătușă sa în case la d. Georgi Simionovici
118	340	11	-	1	Catinca a fimei Safta a lui Ianachi, crâșmar în hanul d-lui Costachi Rendulescu
119	341	7	-	1	Catinca a d-lui Iordachi Giosanu în casa cu chirie a dl Cozma Ojocu
120	253	12	1		Leibu a lui Avram sin Țudic, îngrijitor la spitalul evreesc
121	331	12	-	1	Marghioala a lui Neculai Grădinariu
122	334	11	-	1	Ileana a lui Alecu Postăvariu
123	344	7	-	1	Marica a d-nei Casandra Popovici, în casă cu chirie a lui N. Zisu
124	346	10	1	-	Neculai a lui Ioan Postăvariu
125	"	7	1	-	Andoni, idem
126	341	10	-	1	Catinca a d. Costache Pădure
127	351	8	"	1	Anica a lui Ioja vornicu, păzitoriu la țințirimu unguresc
128	"	7	1	-	Ianuș, idem
129	"	11	1	-	Andrei, idem
130	353	12	-	1	Alta a lui Meer Tetl Boam, în case cu chirie a lui Cost. Melinte
131	"	10	1	-	Ițic, idem
132	"	8	-	1	Henda, idem
133	358	7	1	-	Neculai a lui Georgie Ciocanu, îngrijitoriu la d. Stoianu Ștefanovici, la grădină
134	362	8	-	1	Anica a lui Ioan Vlădeanu
135	363	10	-	1	Catinca a lui Ioan Grădinariu
136	"	7	-	1	Frăsina, idem
137	435	8	-	1	Ioana a d. Mihalache Rufe în case cu chirie a d-lui Ursachi

138	437	10	-	1	Marica a lui Georgie Sascău
139	"	7	-	1	Anica, idem
140	438	10	1	-	Georgi a lui Ianoș Morariu
141	439	8	-	1	Ruja a lui Ianoș Imber
142	487	8	1	-	Ioan a fimei Mariea Munteanu, în case cu chirie a lui Vasile Stoica
143	450	8	1	-	Vasile a fimei Soltana a lui Ioan Popa
144	459	9	1	-	Antoniou a fimei Ileana a lui Ioan Lavuse, în case cu chirie a lui I. Bucătar
145	430	7	1	-	Costachi a lui Niță Reclé
146	426	7	1	-	Toader a lui Dumitru Serățeanu
147	425	10	-	1	Anica a d. Stamate Postăvarju
148	"	7	-	1	Margheoala, idem
149	452	7	1	-	Șmil a lui Meer Leib, în casă cu chirie a lui N. Teodor
150	454	9	1	-	Neculai a lui Costachi Chetrariu, șezător la mătușă sa Anica a lui Mihalachi Dorobanciu
151	432	11	-	1	Maranda a lui Iordachi Nedelcu, în casă cu chirie a fimei Maranda
152	406	10	-	1	Henda a lui Burah Mendel, în han cu chirie al lui Iancu Șerbeiu
153	"	7	1	-	Ițic, idem
154	405	10	-	1	Aglaea, a fimei Olimpia Paninapul, servitoare la d-na Rarița
155	"	7	1	-	Panaite, idem
156	62	12	-	1	Catinca a lui Ioan Avram
157	36	10	1	-	Costachi a fimei Mariea a lui Costachi Costinescu, servă la d. Neculai Sacăz
158	28	7	1	-	Ștefanachi Ștefanovici, Jicmonu

ANR, MCIP, Ds. 70 / 1866, filele 80 v, 81 f-v, 82 f-v, 83 f-v, 84 f-v.

Nr. următoriu	Nr. casei	Etatea	Băieți	Fete	În despărțire Culoarea Roșie
1	6	8	1	-	Dumitru, sin Lupu Alexandru, servitor la D-l Georgie Pașcu
2	12	8	-	1	Sofica, fi[i]ca dl I. Stanciu, proprietar
3	12	8	1	-	Martin, fiu[l] lui Ioje Paitoș, serv la Ionel Stanciu
4	16	8	1	-	Frant, fiul lui Falgmen, chirigiu lui V. Greceanu
5	"	8	1	-	Copil dl starosti C.C. agentu
6	19	8	-	1	Bobâla, fiica lui Lenuș, muzicant, propr[ietar]
7	20	8	-	1	Sosa lui Calman, tinichigiu, chirigiu lui Leib Enger

8	"	8	-	1	Bobăla, sin Leibu Enger, proprietar
9	26	10	1	-	Șleim, sin Herș, croitor, chirigiu la G. Georgiu
10		8	-	1	Etlî, idem
11	"	9	"	1	Frida, sin Iancu Botoșeneanu, idem
12	26	8	1	-	Andrei, sin Patrașcu, chirigiu D-lui Georgiu
13	36	10	1	-	Șloim, sin Hana văduva, chirigița Catrinei Tuchi
14	39	8	1	-	Ițic, sin Haia Sura, chirigiță Ilenei Tuchi
15	41	8	1	-	Solomon, sin Ștrul Zalman, chirigiu la Necuali Dimitriu
16	"	9	-	1	Reiza, idem
17	34	8	1	-	Haim, sin David, chirigiu lui Altâr sin Leibu
18	51	8	-	1	Maranda, sin Ștefanachi Ciubotariu, proprietar
19	51	9	1	-	Ioan, idem
20	52	10	1	-	Altâr, sin Moise, cojocar, proprietar
21	"	8	-	1	Hana, idem
22	56	10	1	-	Buuim, sin Lazăr, cojocar, proprietar
23	"	8	-	1	Udla, idem
24	57	10	1	-	Pascal, sin Nuhâm, dascăl, chirigiu lui Avram Herțanu
25	58	9	-	1	Golda, sin Șaim Berenștaim, idem
26	"	8	-	1	Rifca, idem
27	59	8	-	1	Maria Haim, sin Iosep, chirigiu lui Iancu Clejanu
28	67	9	-	1	Catinca, sin Toader, petrar, proprietar
29	"	8	1	-	Costachi, idem
30	"	8	1	-	Dumitrachi, idem
31	68	10	-	1	Mândița lui Giorgi Alboiu, proprietar
32	"	8	1	-	Mihai, idem
33	68	8	-	1	Malea Calman, sin Leibu, chirigiță a Reiri văduva
34	"	9	-	1	Tova, idem
35	70	11	1	-	Ilie, sin Herșcu Clejanu, proprietar
36	"	8	-	1	Marica, idem
37	72	8	1	-	Marița, sin Iosup Slaveovschi, propri[etar]
38	76	8	-	1	Sura, sin Altâr, steclar, proprietar
39	77	11	-	1	Sonța a Dl. C. Cristea, proprietar
40	87	8	1	-	Ioan, sin Cristea Șmid, chirigiu dl I. Abageriu
41	89	9	1	-	Beniș, sin Mendel Șpilman, proprietariu
42	96	8	-	1	Tova, idem
43	"	10	1	-	Berlă, sin Marcu, ciubotar, proprietar
44	105	10	1	-	Șmaer Herș, tutungiu, chirigiu în acaretul bisericii Sf. Ioan

45	..	8	1	-	Ițicu, idem
46	108	9	-	1	Malca, sin Feishic Leiba, chirigiu la Ne: Dimitriu
47		11	-	1	Hana, idem
48	110	8	-	1	Leea, sin Altâr Zelber Herț, proprietar
49	114	8	1	-	Moise, sin David Vaff, chirigiu lui Iosep Tabaciu
50	115	9	1	-	Șmil, sin Shigal, dascâl, chirigiu lui Bercu Focșăneanu
51	117	8	-	1	Idla, sin Moise, chelner, chirigiu lui Aizicu Leib
52	118	10	-	1	Rifca, sin Altâr Ștrulovici, proprietar
53	120	8	-	1	Brima, sin Solomon Bril, chirigiu lui Altâr Gârleanu
54	122	8	1	-	Moise, sin Fișî, croitor, chirigiu lui Haim Calderariu
55	1?	10	-	1	Sura, sin Haim, caldarar, proprietar
56	123	8	-	1	Pulțea, sin Tamoș Habel, proprietar
57	225	11	1	-	Marcu, sin Altâr Goldinștain, chirigiu Mariei Sascău
58	..	10	1	-	Leib, idem
59	..	8	1	-	Ițic, idem
60	126	11	1	-	Herș, sin Ițic Edelștain, idem, chirigiu
61	..	9	1	-	Beniș, idem
62	128	8	1	-	David, sin Ițic Herșenbein, proprietar
63	129	10	1	-	Demislav, sin Mina Soviciu, chirigiu la Dumitrachi Ioan
64		8	1	-	Vagienis, Idem
65	..	9	1	-	Zuman, idem
66	131	8	1	-	Marcu Herșcu, sin Marcu, chirigiu lui M. sin Petru
67	134	8	1	-	Herșu Iosup, sin Lazăr, chirigiu lui Dănilă Țarălungă
68	137	10	-	1	Ana, sin Mendel Olariu, proprietar
69	..	9	-	1	Mariea, idem
70	140	8	-	1	Slima, sin Meer Zilberman, chirigiu Petrachi Mantu
71	157	8	1	-	Hoișe, sin Altâr, dascâl, chirigiu lui Peisah Șleimovici
72	159	9	1	-	Marcu, sin Moise Marcu, proprietar
73	..	8	1	-	Ancel, idem
74	163	9	1	-	Iancu Șmil, sin Iancu, proprietar
75	..	8	1	-	Ițic, idem
76	164	10	-	1	Frima, sin Marcu, cantaragiu, proprietar
77	..	8	-	1	Ciela, idem
78	165	9	1	-	Altâr, sin David Leib, chirigiu lui Meer Brat
79	169	9	-	1	Ester, sin Malca Herș, chirigița lui David Bercu

80	"	10	1	-	Moise, sin Avram, proprietar
81	169	8	1	-	Șleim, idem
82	170	8	1	-	Ițic, sin Lazăr Carnial, chirigiul lui Moise Pișter
83	171	8	-	1	Mariea, sin Gatman, proprietar
84	"	9	-	1	Heiva, sin Marcu, idem
85	174	8	1	-	Avram, sin David Leibu, proprietar
86	"	10	1	-	Leizăr, idem
87	"	9	1	-	Reivin, idem
88	187	9	-	1	Feigea, sin Nahmân Ștrul, proprietar
89	1	8	-	1	Reiza, sin Marcu, harabagiu
90	192	8	-	1	Mariea Malcu, sin Iancu, cro[itor], proprietar
91	193	8	1	-	Șapse, sin Altâr, croitor, proprietar
92	197	8	-	1	Dinâla, sin Moise Daniel, proprietar
93	"	10	-	1	Rifca, idem
94	199	8	1	-	Ițic Nută, sin Ianc, proprietar
95	203	8	-	1	Profira, sin Andrei Bandea, idem
96	204	8	-	1	Margeoala, sin Costandin Popovici, serv la Dl doctor Maizel
97	207	11	-	1	Brana, sin Moise Berinștain, proprietar
98	"	8	1	-	Solomon, idem
99	218	10	1		Sanie, sin Moise Romașcan, idem
100	"	8	-	1	Reiza, sin Moise, croitor, proprietar
101	222	9	-	1	Hoea Beila, sin Iancu Cangici, chirigiul lui Moise Romașcanu
102		8	-	1	Neha, idem
103	229	8	-	1	Feige, sin Haim, cojocar, proprietar
104	230	8	-	1	Sima, sin Peneher, cerșitor, chirigiul jidovului Hanină
105	"	8	1	-	Arie, sin Leibu Murariu, idem
106	231	9	1	-	Ioil, sin Iancu Lamner, proprietar
107	232	10	1	-	Berlă, sin Lazăr Mendel, proprietar
108	"	9	1	-	Iancu, idem
109	"	8	-	1	Blima, idem
110	233	11	-	1	Tova, sin Leibu, croitor, chirigiul jidovului Calman
111	"	8	1	-	Moise Avram, idem
112	234	11	1		Ștrul Leibu, sin Moise, făinar, proprietar
113	"	9	-	1	Haința Indel, idem
114	"	8	1	-	Șae, idem
115	235	8	-	1	Blima Ruhăla, sin Leibu Lupu, chirigiul lui Leibu Tuțăr
116	"	11	-	1	Haza Sura, sin Leib Tuțăr
117	"	11	-	1	Rifca Malca, idem
118	237	11	1	-	Meer Ștrul, sin Ițicu, proprietar
119	"	9	1	-	Moise, idem
120	"	8	-	1	Haia, idem
121	239	10	-	1	Sluta, sin David Peisah, proprietar

122	"	9	1	-	Nută, idem
123	"	8	-	1	Ida, idem
124	241	8	-	1	Rifca, sin Seinen Leiba, proprietar
125	242	10	-	1	Silina, sin Andrei Muscalie, chirigiu lui Vasile Cojocariu
126	243	8	1	-	Ștefan, sin Vasile Cojocariu, proprietar
127	244	10	1	-	Iosep, sin David Herșcu, chirigiu lui Avram berjaru
128	247	10	1	-	Hurtir, sin Moise, ciubotar, chirigiu lui Iosep Valfu
129	"	9	-	1	Șeina, sin Zisu, croitor, idem
130	249	9	-	1	Margeoala, sin Costachi Doboșeriu proprietar
131	251	9		1	Anica, sin Neculai Beleuț, idem
132	252	8		1	Mariea, sin Ioan Popovici, chirigiu lui Petrachi Sânceanu
133	255	8	1	-	Vasile, sin Ioji Fuțachi, proprietar
134	256	10	-	1	Vironica, sin Ianoș Cinger, proprietar
135	"	8	-	1	Anica, idem
136	257	8	1	-	Grigori, sin Toadir Munteanu, chirigiu
137	258	8	-	1	Mația, sin Hună Leib, chirigiul lui Toader Munteanu
138	"	10	-	1	Babâla, idem
139	261	10	-	1	Babâla, sin Mendel, clanetar, proprietar
140		9	1		Iuriș, sin Leib, cerșetor, chirigiu lui M[endel] clanetar
141	"	8	-	1	Feigi, idem
142	262	8	-	1	Nastasia, sin Ștefan a Saftei, chirigiță Nastasiei Chiticu
143	266	10	1	-	Hună, sin Dolman, cotiugar, chirigiu lui Mereti
144	268	9	-	1	Ileana, sin Georgi Forman, proprietar
145	"	8	1	-	Mihalache, idem
146	269	9	1	-	Dumitru Mantu, chirigiu lui Cost. Chișculeț
147	"	8	-	1	Anica, idem
148	278	9	-	1	Ileana, sin Neculai a Mărinicii, chirigiu lui Tănăsă Dănculea
149	281	8	-	1	Smaranda, sin Dumitrachi doboșer, proprietar
150	282	8	-	1	Ana, sin Iordachi Gurlui, proprietar
151	285	9	-	1	Anica, sin Gorgi Ciumașu, proprietar
152	"	8	-	1	Ileana, idem
153	287	8	-	1	Franțesca Tefner, proprietar
154	288	8	-	1	Safta, sin Giță Blănariu, proprietar
155	292	8	1	-	Giță, sin Grigori Gudile proprietar
156	293	8	1	-	Iancu, sin Ițic Ursu, proprietar
157	294	9	1	-	Moachi, sin Ițic Falic, proprietar

158	“	8	-	1	Beile Malca, idem
159	295	9	-	1	Haisima, sin Burah Ițic, chirigiu lui Froim, dascăl
160	296	9	-	1	Bruha, sin David, croitoriu, chirigiu lui Georgi Dinu
161		8	1	-	Avram, idem
162	298	8	1	-	Ioan, sin Petrachi a Pachiții, proprietar
163	308	8	1	-	Nică, sin Costantin Munteanu, proprietar
164	312	8	1	-	Lazăr, sin Moise croitor, chirigiu lui Leibu croitoriu
165	313	10	1	-	Capel, sin Iancu, croitor, proprietar
166	“	7	1	-	Moise, idem
167	314	8	1	-	Meer, sin Herșu, șapcariu, proprietar
168	116	8	-	1	Aristița, sin Petrea Bârsan, chirigiu lui Avram Lupu
169	“	8	1	-	Alecu, idem
170	116	9	1	-	Haim, sin Avram Lupu, proprietar
171	“	8	-	1	Ruhăla, idem
172	318	9	1	-	Ioan, sin Ioan Oțaiu, chirigiu răpos[atei] Floarea Moisoaie
173	321	11	1	-	Zeilicu, sin Avram, caldarariu, chirigiu lui Alecsandru Georgiu
174	330	8	1	-	Mendel, sin David Herșcu, proprietar
175	331	8	-	1	Sura, sin Calman Mehel, chirigiu lui Mendel de la Satu Nou
176	333	8	-	1	Tinca, fi[i]ca repos[atului] Grigori Ionescu, chirigiu lui Ene Parazache
177	337	10	-	1	Mariea, fi[i]ca lui Dumitrache Căpiță, proprietar
178	339	8	-	1	Mina, sin Anton Vaffu, proprietar
179	342	10	-	1	Andrei, sin Ștefan Cadâr, proprietar
180	346	8	-	1	Catinca, sin Gorgi Tudor, idem
181	349	11	-	1	Leiza Maer, chirigița caselor fostu a d-l Gorgosu
182		9	-	1	Irma, idem
183	“	8	-	1	Ismeliea, idem
184	350	11	-	1	Ileana, sin Toader a Filipoaie, proprietar
185	352	8	-	1	Ana, fi[i]ca lui Costandin Chișculeț chirigiul Mariea văduva
186	353	8	1	-	Georgi, sin Vasile Mugureanu, proprietar
187	358	10	-	1	Maria, sin Toader Brișcar, proprietar
188	“	8	-	1	Ileana, idem
189	361	8	-	1	Mariea, sin Alexandru, proprietar
190	365	8	-	1	Profira, sin Ioan Dimitrachi, chirigiu lui Ștefan Morariu
191	366	9	-	1	Profira, sin Vasile Cojocariu, chirigiu lui Meeru Brad

192	"	8	1	-	Petrea, idem
193	"	8	1	-	Petrea, idem
194	373	10	-	1	Haia, sin Ilie Bercu, proprietar
195	"	8	-	1	Henda, idem
196	378	11	-	1	Ruhâla, sin Aizic Pascal, proprietar
197	"	8	1	-	Avrum, idem
198	379	9	-	1	Rifca, sin Meer Beraru, chirigiu lui Ilie argintaru
199	380	9	1	-	Capril, sin Ovanes Negrusu, chirigiu lui Avram Iuftor
200	"	8	1	-	Mogârdici, idem
201	"	10	-	1	Catinca, idem
202	386	8	-	1	Hana, sin Nusem Avram, proprietar
203	389	8	-	1	Anica, sin Iftime Ioan, proprietar
204	391	8	1	-	Dumitru, sin Georgi Chiriac, proprietar
205	394	9	-	1	Sura, sin Mendel, dascâl, chirigiu lui Gargi Mihail
206	395	8	-	1	Reiza, sin Moise Herș, proprietar
207	"	8	1	-	Lazâr, idem
208	396	10	-	1	Anica, sin Marin Sfetcu, proprietar
209	398	10	-	1	Mariea, sin D. Mateiu, proprietar
210	399	9	1	-	Lazâr, sin Froim Aizic, proprietar
211	400	8	1	-	Avram Leib, sin Burah Meror, prepirigu doamnei Anica Galeru
212	401	9	-	1	Ruhâla, sin Ițicu Solomon, prebirigu doamnei Anica Galeru
213	402	8	-	1	Frâsina, sin Georgie Galer, proprietar
214	"	10	1	-	Vasile, idem
215	"	8	-	1	Ileana, idem
216	404	8	-	1	Anica, sin Andrei Bărăscu, chirigiu dl Bucă
217	405	9	1	-	Șapse, sin Leib Herș, chirigiu lui Iosup Calman
218	"	8	-	1	Rifca, idem
219	406	11	1	-	Mehei, sin Iosup Haim, idem
220	"	9	1	-	Ițic, idem
221	"	8	-	1	Hanțea, idem
222	407	8	1	-	Leibu Marcovici, proprietar
223	408	8	1	-	Ițic, sin Iosup Herș, morariu, chirigiu lui Giurgi Patrașcu[u]
224	409	11	1	-	Penehes, sin David Șmil, chirigiu M. Clălănițoae
225	"	9	-	1	Frima, idem
226	412	9	1	-	Leibu, sin Iser, ceauș, chirigiu lui Marc sin Dardu
227		8	-	1	Martha, idem
228	414	8	-	1	Șlima, sin Lup, drojdier, proprietar
229	417	10	-	1	Etila, sin zeilic Ițic, proprietar
230	"	8	1	-	Ițic, idem

231	418	10	-	1	Mariea, sin Manoși, croitor, proprietar
232	"	8	-	1	Ghitla, idem
233	"	8	1	-	Dude, sin Ancel, croitor, proprietar
234	420	10	1	-	Gorgi, sin Ioan Dabija, proprietar
235	"	8	-	1	Mariea, idem
236	434	8	1	-	Ițic Leib, sin Zindel, croitor, chirigiu lui Șmil bade
237	435	10	1	-	Moise, sin Leib, alamariu, chirigiu lui Ghedale Moil
238	"	8	1	-	David, idem
239	436	8	1	-	David, sin Zisu Moscovici, chirigiu lui Ușer, sin Ioil Ber
240	438	9	1	-	Zeilic, sin Rivin Haim Zeilic, proprietar
241	"	8	1	-	Moise, idem
242	441	9	1	-	Altâr, sin Perit Pehețu, proprietar
243	443	9	-	1	Leea, sin Mariea văduva, proprietar
244	444	8	1	-	Ițicu Lupu, sin Moise, proprietar
245	447	8	1	-	Marcu, sin Lazăr Dicman, proprietar
246	449	11	1	-	Leibu, sin Aba Talpalariu, proprietar
247	"	8	1	-	Ițic, idem
248	"	9	-	1	Cereia, idem
249	450	8	1	-	Aron Moarhă, sin Herșc, cioclu, chirigiu lui Aba Talpalariu
250	453	8	-	1	Feigea, sin Moise Idel, proprietar
251	460	8	-	1	Meila, sin Aba, croitoriu, chirigiu lui Herșcu din Focșani
252	461	8	-	1	Haice, sin Ilie, croitor, proprietar
253	463	8	-	1	Sura, sin Haim Bere, proprietar
254	465	11	-	1	Malca, sin Faibis Clain, proprietar
255	"	8	-	1	Hinea, idem
256	467	10	1	-	Herș Ber, sin Șloim, proprietar
257	"	8	1	-	Șamăn, idem
258	469	10	1	-	Simâla, sin Zisu Grozvald, proprietar
259	470	8	-	1	Leia, idem
260	471	10	1	-	Altâr, sin Buium Caim, proprietar
261	"	9	-	1	Babâla Reiza, sin Iosup Rochi proprietar
262	474	8	1	-	Marcu, sin Marcu, ciubotariu, chirigiu lui Șmil, sin Zalman
263	475	8	1	-	Ițic, sin Iancu Tuber, proprietar
264	477	8	-	1	Modla, sin Leibu Berinștain, chirigiu a lui Haim Herșu
265	478	8	1	-	Avram, sin Mendel, argintar, proprietar
266	479	9	1	-	Burah, sin Avram Ițic, proprietar
267	480	8	-	1	Beila, sin Mendel David, proprietar
268	482	8	1	-	Ștrul, sin Hună Șniren, chirigiu văduvei Sărărița

269	487	10	1	-	Penehes, sin Berl, haham, proprietar
270	"	8	1	-	Naih, idem
271	489	10	1	-	Altâr, sin David Iancu, proprietar
272	491	8	1	-	Leibu, idem
273	"	11	1	-	Hoscal, sin Ilie, croitor, proprietar
274	"	8	-	1	Leea, idem
275	493	10	-	1	Beila, sin Şaia haham, proprietar
276	494	9	1	-	Altâr, sin Nohman, haham, proprietar
277	"	8	-	1	Feigea, idem
278	"	10	-	1	Beila, idem
279	497	9	1	-	Beniş, sin Samuil Negru, chirigiu N. Stoica
280	"	8	1	-	Aizec, idem
281	"	8	-	1	Haia Malca, sin Iţic Lazăr, idem
282	"	9	-	1	Leea, sin Leibu Iancu, idem
283	501	8	-	1	Beila, sin Ilie Şaifer, chirigiu lui Haim Şaifer
284	503	10	1	-	Froim, sin David, căldărariu, proprietar
285	504	8	1	-	Iosep, sin Haim Sura, proprietar
286	510	8	-	1	Rifchi, sin David, alămariu, proprietar
287	511	10	-	1	Gitla, sin Herşcu, alămariu, proprietar
288	515	8	1	-	Iuhâl, sin Iancu Marc, chirigiu dl Tomi Ticli
289	516	8	1	-	Iancu, sin Şae, alămariu, chirigiu, idem
290	"	8	1	-	Moise, idem
291	520	8	-	1	Mariea, sin Meer Bruter, proprietar
292	521	9	1	-	Iţic, sin Lazăr, legător de cărţi, chirigiu dascălului Manolachi
293	524	8	1	-	Haim Şloim, sin Penihes, proprietar
294	"	8	1	-	Iţic, idem
295	526	8	-	1	Perla, sin Penihes, ciubotar, proprietar
296	527	8	1	-	Haim, sin Rahmil Ştein Bruhâr, proprietar
297	11	9	1	-	Haichi, idem
298	528	8	1	-	Avram, sin Iancu Lucerman, chirigiu lui Haim Habâr
299	"	8	1	-	Nusâm, sin Şaim Habâr, proprietar
300	534	8	-	1	Heinda, sin Aizec Ilie, chirigiu lui Iţic Springi
301	532	9	1	-	Lavâr Avram, sin Lazăr, chirigiu lui Herş Tolă
302	"	8	1	-	Herşcu, idem
303	544	8	1	-	Şmil, sin Marcu Rozimberg, proprietar
304	548	8	-	1	Sasca, sin Meer Rehler, proprietar
305	554	8	1	-	Leizer, sin Beniş Edelştein, proprietar
306	557	10	-	1	Freima, sin Ştrul Leizerovici, proprietar
307	"	9	-	1	Sura Feigi, sin Iosup Nuhâm, proprietar

308	558	9	1	-	Burâh Șae, sin Aba, chirigiu lui Lazăr Ghețel
309	"	8	-	1	Perla, idem
310	560	8	1	-	David, sin Herșcu Tudic, proprietar
311	562	10	1	-	Moise, sin Zisu Șulâr, proprietar
312	"	11	1	-	Leibu, idem
313	563	11	-	1	Brana, sin Maloș Șmil, proprietar
314	"	8	-	1	Blima, idem
315	"	9	-	1	Meița, idem
316	566	10	1	-	Avram, sin Haim Aron, proprietar
317	"	8	1	-	Șemsă, idem
318	569	11	1	-	Rahmil, sin Șlaim, croitor, proprietar
319	"	9	-	1	Leea, idem
320	572	8	1	-	Haim Berc, sin Avram, proprietar
321	"	11	1	-	Meer, sin Solomon, ceasornicar, idem
322	"	9	1	-	Herș Mendel, idem
323	580	9	1	-	Iosup, sin David Calman, proprietar
324	587	8	1	-	Ștrul, sin Froim, dascăl, chirigiu lui Husie Morgasie
325	588	8	-	1	Rifca, sin Marcu Ilie, idem
326	"	9	-	1	Blima, idem
327	596	8	-	1	Angelea Truhalea, chirigiu lui Grigori Rusu
328	602	8	-	1	Profira, sin Simion Stoleriu, proprietar
329	"	9	-	1	Ana, idem
330	603	10	1	-	Ioan, sin Neculai Barbu, proprietar
331	"	9	-	1	Ileana, idem
332	610	8	-	1	Frăsina, sin Simion Baraciu, chirigiu Mariei Toader Mungiu
333	"	10	-	1	Catinca, idem
334	612	11	-	1	Baloșa, sin Vasile Popovici, proprietar
335	"	9	1		Ioan, idem
336		8	1		Costantin, idem
337	616	9	1	-	Iancu Ștrul, sin Iancu, chirigiul lui Haim Hulâm
338	"	10	1	-	Itic Șmil, sin croitor, idem
339	618	8	-	1	Catrina, sin Vasile Mustea, proprietar
340	620	9	-	1	Catrina, sin Alixandra Șeptilci, chirigiu Dlui Iorgu Conțescu
341	"	8	-	1	Sofiea, fiica lui Iorgu Conțescu, proprietar
342	"	8	-	1	Catinca Cancicov, chirigiu dl Conțescu
343	624	10	-	1	Aglaca, sin N. Bărbieru, proprietar
344	"	9	-	1	Profira, idem
345	625	9	-	1	Leea, sin Ușer Bercovici, proprietar
346	"	11	1	-	Leibu, sin Șmil, ciurariu, chirigiu feredeiului
347	"	8	-	1	Hana, idem

348	625	9	-	1	Paraschiva, sin Ioan Jandariu, chirigiu fimeii Sanda
349	628	8	1	-	Costantin, sin Necu[lai] Zugravu, proprietar
350	633	8	-	1	Malca Ludovec Şlavcovschi, proprietar
351	638	8	1	-	Mihai Scarlat, sin Vasile, proprietar
352	"	8	1	-	Giorgi, sin Franţ Ziiacu, proprietar
353	642	9	1	-	Georgie, sin Georgie Garata, chirigiu lui Herş, lemnariu
354	646	8	-	1	Zoiţa, sin Grigori Casapu, idem
355	649	8	-	1	Sura, sin Leibu Negru, proprietar
356	651	8	1	-	Ioan, fiul lui Mateiu Vasiliu

Recapitulație

206, despărțirea a IIIa, color Galbenă

158, idem în I^u col[or] Albastră

356, idem în a II^a, color Roșie

720, Adecă septi sute douăzeci tineri cuprinde această listă

ANR, MCIP, Dosar 70/1866, filele 85 f-v, 86 f-v, 87 f-v, 88 f-v, 89 f-v,
90 f-v, 91 f-v, 92 f-v și 93 f-v.

¹ ANR, MCIP, Ds. 70 / 1866, filele 76 v, 77 f-v până la 93 f-v.

² *Ibidem*, filele 37 f-v și 38 f-v.

³ *Ibidem*, fila 75 f.

⁴ *Ibidem*, fila 97 f-v.

⁵ L. Colescu, *La population de religion mosaïque en Roumanie. Étude statistique*, Bucharest, 1915, p. 14 apud: Liviu Rotman, *Școala israelito-română (1851-1914)*, București, Editura Hasefer, 1999.

⁶ C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, Editura Sport-Turism, p. 137.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Ilie Popescu-Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea instrucțiunii publice din 1864*, București, 1863.

⁹ N. Adăniloaiiei, *Istoria învățământului primar (1859-1918)*, București, Editura Cris Book Universal, 1998, pp. 50 și 54.

¹⁰ În *Lista sectorului Albastru*, la numerele 55, 69, 71 etc.

¹¹ N. Adăniloaiiei, *op.cit.*, p. 41.

¹² În vara anului 1867 în Iași existau 150 lăcașuri de învățământ confesional cu 2918 elevi, cu mult mai mulți decât în învățământul public israelito-român. Vezi: Dumitru Vitcu, *Statistica școlilor israelite din Iași la 1867*, în „*Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*”, III, Ed. Hasefer, București, 1998, p. 178.

„CHESTIUENA EVREIASCĂ“ DIN ROMÂNIA ÎN PRIMA PARTE A ANULUI 1868. O PERSPECTIVĂ CONSERVATOARE: GAZETA „TERRA“

Dinu BALAN

„Chestiunea evreiască“ avea să constituie un capitol distinct al relațiilor diplomatice ale românilor cu Marile Puteri în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Înscriindu-se în problematica mai largă a naționalităților, aspectele legate de statutul juridic și emanciparea populației evreiești din România au căpătat, în contextul interesului extern sporit cu privire la israeliții români, un relief aparte. Perioada în care Moldova și Muntenia, după 1858 Principatele Unite și, mai apoi, România, s-au aflat sub regimul garanției colective a Marilor Puteri, cuprinsă între Congresul de la Paris (1856) și Congresul de la Berlin (1878)¹, înregistrează intervenția crescândă a statelor garante în vederea îmbunătățirii situației israeliților din România și, în consecință, tensiunile sporite în relațiile cu statul român. Evreii înșiși, în țară, dar și în exterior, mai ales prin marile organizații israelite naționale și internaționale, au intensificat lupta lor pentru emancipare. Redeschiderea crizei orientale și izbucnirea războiului Crimeii au conturat un cadru de acțiune favorabil în acest sens². Deși Marile Puteri – cu excepția Rusiei țariste – erau, în general, favorabile unei modificări, în sens pozitiv, a condiției juridice a israeliților din spațiul românesc, nu exista o viziune clară provenind dinspre statele europene asupra soluțiilor de urmat³. Acest fapt explică lipsa unor prevederi referitoare la drepturi civile și politice egale pentru toți locuitorii Principatelor, cu toate că articolul 23 al Tratatului de la Paris proclama deplina egalitate a cultelor și a legislației.

Convenția de la Paris, prin articolul 46, recunoștea exercitarea drepturilor politice doar pentru aparținătorii confesiunilor creștine, adăugând că „beneficiul acestor drepturi va putea fi extins la celelalte culte prin dispoziții legislative“⁴. A fost o formulă diplomatică de care era puțin probabil să țină seama românii în viitorul apropiat. Această situație i-a nemulțumit profund pe evreii români, dar și pe

coreligionarii lor din vestul Europei⁵. Extinderea drepturilor politice și asupra locuitorilor de religie mozaică rămânea un deziderat.

Fondarea, în 1860, a Alianței Israelite Universale avea să se constituie într-un veritabil impuls dat eforturilor pentru a influența, din exterior, situația juridico-politică a evreimii române. Strădaniile acestea se asociau cumva efortului reformativ al lui Al.I. Cuza, a cărui domnie a contribuit la îmbunătățirea substanțială a statutului legal al israeliților. Perioada cuprinsă între 1848 și 1866 a fost una propice pentru evreii români⁶. Favorabil evreilor, domnul Unirii era partizanul emancipării graduale a acestora⁷. Simptomatice sunt prevederile legislative ale perioadei respective. Astfel, prin articolul 26 al legii comunale, evreilor pământeni li se acorda posibilitatea de a obține „mica împământenire“, în anumite condiții, deschizând calea spre beneficiul unor drepturi civico-politice⁸. *Codul civil*, promulgat la 4/16 decembrie 1865, prevedea, în baza articolului 16, posibilitatea obținerii cetățeniei române⁹, de care evreii nu au mai avut timp să profite. Abdicarea silită a lui Cuza și instaurarea dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen au avut drept corolar juridico-politic elaborarea și punerea în vigoare a primei constituții românești în sens formal¹⁰. Articolul 7 al legii fundamentale din 1866 interzicea israeliților posibilitatea obținerii cetățeniei, menționând că „Numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de român“¹¹. Evreii erau, în fapt, excluși de la beneficiul drepturilor civile și politice pe care le câștigaseră, parțial, sub Cuza.

Moment cardinal în intervalul circumscris de regimul garanției colective, anul 1866 a constituit, prin prevederile constituționale restrictive și discriminatorii, în fapt reductibile la stipulațiile celebrului articol 7, „punctul de plecare în procesul metamorfozării «chestiunii evreiești», dintr-una economică și socială esențialmente internă, într-una politică, de dimensiune internațională“¹². Votarea acestui text a fost interpretată drept „oficializarea problemei evreiești în perspectiva sa istorică“¹³. A fost subliniată desincronizarea față de Europa timpului, care, „abia acum“ acorda evreilor drepturi politice, în vreme ce, în România, articolul 7 „le prohibea și oficializa situația discriminatorie“¹⁴. În felul acesta, era previzibilă amplificarea intervențiilor diplomatice străine pe lângă statul român în vederea îmbunătățirii situației legale a persoanelor de religie mozaică. În presa

străină s-a desfășurat o amplă și eficientă campanie în sprijinul israeliților români. Concordant au acționat și puternicele organizații evreiești occidentale. Evoluției lucrurilor i s-a imprimat o asemenea direcție cu atât mai mult cu cât cadrul juridic privitor la „străini” a rămas neschimbat până la sfârșitul deceniului următor. Doar sub puternica presiune internațională și ca urmare a stipulațiilor articolelor 43-44 ale Tratatului încheiat la Berlin în 1878, a fost votată *Legea revizuitoare a articolului 7 din Constituție*, la 12/24 octombrie 1879¹⁵, prin care cetățenia putea fi acordată individual, în baza unei cereri adresată domnului, după un stagiul de 10 ani pe pământ românesc, timp în care se va fi dovedit că respectivul solicitant „este folositor țării”. De dispense beneficiau cei care făcuseră proba serviciilor aduse statului român prin „industrii, investiții utile sau talente distinse”¹⁶. Iar tulburările, acțiunile și manifestările antievreiești din primii ani ai monarhiei constituționale, ca și măsurile administrative, circularele ministeriale ori proiectele de legi de atunci aveau să mărească ecoul extern al nemulțumirilor existente și să determine presiunea puterilor garante¹⁷. Intervențiile externe au trezit nemulțumirea românilor și au radicalizat pozițiile celor două comunități¹⁸.

Acțiunile guvernelor liberale împotriva evreilor au încurajat „acele false măsuri” utilizate pentru popularitate, în condițiile creșterii predispoziției antievreiești la nivelul opiniei publice. „Mijloacele ilegale și jignitoare folosite pentru a pune în practică o asemenea idee, demnă de vremurile cele mai sălbatice ale Evului Mediu” dovedeau versatilitatea autorităților¹⁹. Era opinia unui contemporan, care, deși poate fi învinuit de exagerări și subiectivism, datorită orientării sale politice și conservatorismului viziunii, exprimă, fără doar și poate, o situație reală deplorabilă. Chiar despre personajul cheie din acei ani, un fel de *factotum* guvernamental – este vorba de I.C. Brătianu –, s-a apreciat că „făcuse pasul spre o orientare antievrească după anul 1860”, c drept mai mult din motive tactice ori politicianiste, luând în considerare oportunitățile ce derivă pentru politica puterii din practicarea antisemitismului”²⁰.

Perspectiva din care gazetarii de la „Terra” au abordat aspectele legate de situația evreilor români și de modalitățile prin care statutul lor putea fi ameliorat a fost aceea a dimensiunilor

internaționale ale acestei problematice. Gazeta conservatoare a remarcat complicațiile diplomatice survenite în relațiile dintre statul român și alte state, determinate de tribulațiile privind „chestiunea evreiască”. Nu e singura grilă de lectură care să ofere indicii sigure asupra raportării unei părți a elitei conservatoare la una din problemele importante ale modernității românești, cum vom arăta mai jos, dar este, neîndoielnic, una dintre cele mai relevante. Este și motivul pentru care am insistat să creionăm un cadru referențial pentru inserția, evidențierea, explicarea și interpretarea articolelor redactate, a comentariilor și opiniilor emise în paginile publicației pe tema menționată.

Mai trebuie avut în vedere și rolul ideii naționale și al naționalismului, pentru a contura o dimensiune nuanțată a poziționării gazetei în contextul epocii. România a traversat după 1866 o perioadă de criză, la nivel politic, dar care s-a repercutat și în conștiințe. După 1866, s-a instalat un anume sentiment al „tranziției spre altceva”²¹, căci, observa P.P. Carp, „[d]upă munca glorioasă a creării [săvârșită de generația pașoptistă – n. D.B.], vine însă munca mai modestă a consolidării”²². A fost o perioadă grea și extrem de agitată, instabilitatea politică, greutățile financiare și presiunile externe contribuind la o dialectică a confruntării și consensului, fiecare dintre aceste componente devenind, în diferite momente, prioritară, în funcție de afilierea la un set de valori ideologice a actorilor scenei interne, de raportul de forțe dintre diferitele grupări politice, de contextul internațional și de factori subiectivi, a căror urgență în acei ani nu e deloc neglijabilă²³. O prelungită stare de criză, începută în 1866, odată cu debarcarea lui Cuza, a continuat până în 1871, când perspectiva abdicării domnitorului Carol I a condus la o situație periculoasă pentru statul român: pe canale diplomatice erau reiterate amenințări privind o posibilă intervenție și ocupație armată otomană, pierderea autonomiei și chiar împărțirea Moldovei și Valahiei între Rusia și Austria²⁴. Raporturile dintre România și marile puteri, care cunoscuseră o tensionare crescândă după 1866, puteau pune în pericol existența tinerei formațiuni statale, în condiții internaționale neprielnice²⁵. Dacă în perspectivă istorică, perioada dintre 1866-1871 „ne oferă imaginea unei societăți în tranziție, maturizându-se în planul vieții și instituțiilor politice, înscrise ireversibil pe calea

modernizării“, anii aceștia se caracterizează, totodată, printr-o preeminență a confruntării²⁶.

Într-un atare cadru, a fost favorizată exacerbară sentimentelor naționale, s-au amplificat resentimentele și complexul cetății asediate. Sensibilitatea națională a stimulat nevoia de unitate, a încurajat o imagine a patriei ca o mare familie, în care fiii națiunii sunt frați între ei²⁷. Afectivitatea națională ultragiată conduce spre clamarea pericolului. Iar „străinul“ este făcut responsabil pentru neîmplinirile sau deziluziile societății. Neliniștile sunt propulsate în conștient, căpătând o expresie concretă, căci memoria colectivă presupune psihologia individuală²⁸. Străinul e periculos, precum o boală contagioasă, de aceea lupta împotriva lui trebuie să fie imperativă, categorică și totală. În vocabularul și în imaginarul socio-politic românesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea e utilizat des termenul „plagă“, cu referire la evrei. Îl va folosi însuși Ion Brătianu. La 20 iunie/2 iulie 1866, adresându-se Adunării Constituante, își motiva punctul de vedere privind respingerea emancipării, spunând că evreii „au devenit o plagă socială pentru România, o plagă de care trebuie să ne scăpăm“, datorită „marelui lor număr care amenință [...] naționalitatea noastră“, reclamând „măsuri administrative [care] ne pot scăpa de această pacoste și îi pot împiedica pe proletarii străini să invadeze țara“²⁹. E pusă în discuție integritatea națiunii, iar salvarea sa devine o misiune imperativă. Din acest tip de discurs și din imaginarul care îl circumscrie se naște și tonul mesianic, și eschatologia conspiraționistă. E construită o „istorie specifică“, care justifică resentimentele³⁰. Sentimentele, simbolurile, nu aprecierile obiective, sunt cele care determină, în fapt, atitudinile și reacțiile în chestiunea națională³¹.

Lupta pentru stat a întărit naționalismul. După realizarea unirii Principatelor, naționalismul avea să fie legitimat prin necesitatea centralizării statale, justificată, la rândul-i, prin eforturile depuse pentru recunoașterea internațională a unirii și stimulată de acțiunile cercurilor separatiste și de temerile față de acestea. Naționalismul românesc devenea, după formula lui Peter Sugar, „burocratic“³², fiind pus în practică de politica guvernului.

Cum a reușit să se sustragă ziarul conservator „Terra“ unor asemenea puternice considerente? Gazeta conservatoare a reflectat cu

o rară consecvență avaturile „chestiunii evreiești“, subliniindu-i implicațiile politice, pe plan intern și internațional³³. Situându-se clar împotriva curentului dominant în presă și în opinia publică a vremii, prin denunțarea categorică a politicii guvernamentale față de evrei, publicația, pe lângă știrile, relatările și comentariile proprii, prelua numeroase articole de presă din gazetele occidentale privitoare la situația israeliților în România, evidențiind implicațiile pernicioase ale măsurilor oficiale și încercând să risipească îngrijorările conaționalilor privitoare la „pericolul evreiesc“.

Cum se explică o atare atitudine? Vom încerca să deslușim posibilele răspunsuri urmărind argumentele și strategiile discursive din paginile „Terrei“. Având în vedere informațiile despre evrei din prima jumătate a anului 1868, analiza acestora, conexiunile stabilite, retorica utilizată, percepem nu doar un tablou complex al evoluției „chestiunii evreiești“ într-un moment dificil al statului român modern, dar și perspectiva unei importante părți a elitei conservatoare, dezvăluind atât opiniile de bază asupra necesității aflării unei soluții rezonabile la ceea ce se prefigura a fi o problemă considerabilă în modernitatea românească, cât și – prin ricoșeu – utilizarea acesteia în lupta împotriva guvernelor liberale ale epocii.

Acutizarea „chestiunii evreiești“ în anii 1866-1868 a determinat reacția puterilor garante, generând, în formularea lui Lloyd P. Gartner, „cea mai spectaculoasă presiune diplomatică împotriva României“.³⁴ Liberalii – și Brătianu însuși – au subestimat impactul internațional al măsurilor din acei ani. Dar, în toamna lui 1868, ca urmare a formidabilei reacții din exterior, Carol I a renunțat la guvernele stângii radicale, fapt ce a dezvăluit, de altminteri, limitele regimului garanției colective. O serie de acțiuni antievreiești, înregistrate în câteva orașe ale țării la începutul aceluși an, în vâltoarea luptelor electorale, depunerea unui proiect de lege „pentru regularizarea situației evreilor în România“ de către Frațiunea liberă și independentă și discuțiile care i-au urmat, expulzarea unor israeliți din județul Bacău au inflamat relațiile și așa încordate cu puterile garante³⁵. Încercările oficiale de disculpare nu au găsit ecou. Astfel, încercând să prevină opinia publică internațională „în contra exagerațiilor“ din presa occidentală privind tulburările antievreiești de la Bârlad, ministrul român al afacerilor străine,

Ștefan Golescu, arăta că evenimentele erau „departe d-a prezenta gravitatea ce le-a fost atribuită cu atâta inesactitate”³⁶. Nu era crezut însă nici în țară de toți. Redacția „Terrei” aprecia că guvernul liberal „joacă un îndoit joc în cestiunea israeliților. Pe când în năuntru îi persecută, în afară se prezintă ca apărătorul lor”³⁷. Principele însuși constata că persecuțiile contra evreilor reprezentau una dintre cele mai dificile probleme diplomatice ale tânărului stat³⁸, reproșuri în această privință primind și de la Napoleon al III-lea³⁹. Poziția împăratului francez rămânea constantă. Își exprimase și anterior nemulțumirea, după votarea art. 7 din Constituție, considerând că evreii sunt persecutați în mod nedrept și că măsurile guvernului român nu ar fi demne de cerințele civilizației și ale umanității⁴⁰. Ea era motivată de dorința de a menține *statu-quo*-ul în Orient și liniștea în estul Europei. Orice problemă din spațiul românesc era percepută la Paris ca susceptibilă de a trezi interesul general și a perturba echilibrul fragil și interesele Franței în zonă⁴¹. Cu ocazia evenimentelor din primăvara anului 1868, anume expulzarea unor evrei și proiectul de lege privind „regularizarea situației evreilor din România”, Franța avea să ia din nou atitudine. A fost convocată o conferință la București⁴², care i-a reunit pe premierul român, I.C. Brătianu, și pe consuli Angliei, Franței și Prusiei din capitala românească, încheiată printr-un protocol între părți, prin care șeful cabinetului consimțea la reprimirea evreilor expulzați și la retragerea măsurilor guvernamentale. Deși fără urmări practice, conferința demonstra interesul deosebit al puterilor europene pentru ceea ce românii considerau a fi o problemă de ordin intern⁴³.

În țară, situația era percepută diferit, în funcție de simpatiile politice și poziționările ideologice. În adresa de răspuns la Mesajul Tronului, din ianuarie 1868, Senatul, corp în care radicalii erau în minoritate, dezavua percepția străinătății, afirmând că intoleranța „e străină națiunii române”⁴⁴. O atitudine ambivalentă, care stârnea reacția dură, exprimată pe un ton ironic a „Terrei”: „Cum, relațiunile noastre cu puterile garante sunt compromise și noi să nu scim nimica?”⁴⁵ Ideea în conformitate cu care cabinetul nu face altceva decât jocul Rusiei este, deseori, în prim plan. Era, fără doar și poate, o exagerare, căci Rusia a avut un rol deloc neglijabil în edificarea statului român și, poate fără să-și dorească acest lucru, în sprijinirea sa

în fața pretențiilor puterii suzerane legitime⁴⁶. Însă acest punct de vedere caracteriza viziunea strategică asupra politicii externe românești rusofobe și prooccidentale a lui P.P. Carp.

Izgonirea unor polonezi din nordul Moldovei, acuzați de activități revoluționare, în urma unor instrucțiuni guvernamentale, era condamnată de gazeta conservatoare din următoarele motive: 1) exprima o atitudine de intoleranță, ca și „persecuțiunile făcute evreilor“; 2) reprezenta o atitudine de obediență față de Rusia, în deserviciul României însă, căci politica filorusă e pernicioasă, datorită „tendințelor panslaviste a[le] colosului de la Nord“; 3) evidenția o atitudine contradictorie, neprincipială, unii dintre liberalii români uitând că „au mâncat chiar ei pâinea exilului“ și o inconsecvență politică evidentă, câtă vreme protestaseră cu prilejul incidentelor de la Constangalia, prin care Cuza fusese silit să-i îndepărteze pe revoluționarii polonezi; 4) în fine, măsura e aplicată nediscriminatoriu: „[...] câțiva indivizi nearmați, oaspeți pacinici din terra noastră, să fie goniți ca făcători de rele și siliți a căuta în alte părți un pământ mai ospitalier?“⁴⁷ Gazeta conservatoare întrevedea „o tendință care ne pare primejdioasă: aceea de a confunda patriotismul cu ura în contra streinilor și de a face din ingratitudine o virtute civică“⁴⁸. Chestiunea era astfel mutată și în planul principiilor și a moralei, grație mai ales lui P.P. Carp. „Sunt cestiuni de principii mai presus de orice cestiuni de oportunitate, de orice tactică parlamentară. Sunt cestiuni de principii pe cari omul nu le poate renega și nu poate trece cu tăcerea pe lângă dânsle, fără ca să se coboare el singur de pe treapta cea înaltă pe care a Dumnezeu a voit să-l ridice“ clama Carp, în ședința Camerei din 26 aprilie 1868, privitoare la „chestiunea evreilor și a ultimelor evenimente din Bacău“⁴⁹. Făcând apel la rațiune, la valorile și rigorile civilizației, „Terra“ avertiza asupra faptului că gestionarea defectuoasă a problemei israeliților și atitudinea guvernamentală proiectează asupra României numeroase umbre, că este percepută ca un spațiu în care s-ar fi produs o curioasă regresie, o involuție, o „monstruoasă încercare de reînturnare la ideile de netoleranță ale secolilor barbare“⁵⁰, reluând o formulare din presa străină. Accentele raționaliste, evoluționismul social pe care îl deprinsese Carp în Germania îl împiedicau să se lase furat de mirajul soluțiilor radicale și să opteze, atunci, ca și mai târziu, cu o consecvență rar întâlnită, pentru soluții

organice, adecvate realității⁵¹. Complementar cu analiza aspectelor politice și economice ale problemei, „chestiunea evreiască” era creionată și privită prin această optică ideologică, a unui conservatorism luminat și moderat. Perspectiva denota însă și deschiderea și curajul intelectual al unui promotor al elitismului⁵², ca și accentul deplasat asupra conceptului de civilizație, a valorilor politice și civice ale Europei vremii.

Implicațiile asupra politicii interne generate de situația evreimii române nu pot fi neglijate. Instrumentalizarea demagogică a problemei, în vederea manipulării maselor de manevră, este, adeseori, incriminată în ziarul conservator. De altfel, și gazetele străine, din care sunt redate fragmente *in extenso*, intuiesc această dimensiune subterană⁵³. Sigur, ea se înscria în arsenalul tactic al celor două tabere – conservatoare și liberală. Se resimte acest fapt, cu asupra de măsură, chiar și numai citind paginile „Terrei”. Lupta era evident mult mai complexă, vizând strategia, direcția și ritmul modernizării societății românești, asigurarea resurselor puterii și a credibilității pe scena publică internă și internațională. Adversarul revuistic este, de aceea, gazeta reprezentativă a liberalismului românesc al epocii, „Românul”. Inamiciția merge până într-acolo, încât nu se ezită a se recurge la caracterizări sumare și descalificante. Astfel, „Românul” este, în opinia redactorilor de la gazeta conservatoare, un „meșter Karkaleki”⁵⁴ sau „gârbovul ziar”⁵⁵, aluzie, se pare, la aspectul fizic al unuia dintre cei mai importanți redactori, C.A. Rosetti. În fond, credeau cei de la „Terra”, adversarii utilizează un „jargon democratico-liberal ce ținea loc de principii”, demagogia fiind un instrument de mistificare a realității⁵⁶. Chiar „liberalismul” și „naționalismul” de care se declarau atașați liberalii erau puse sub semnul întrebării, pentru că n-ar exista o corespondență între principiile clamate și exigențele realității. Era o practică discursivă care viza crearea unei impresii favorabile în rândul opiniei publice, cu atât mai mult cu cât era asociată efortului de demonetizare a adversarilor politici, conservatorii fiind prezentați în gazetele liberale ca avataturi desuete și spectrale ale „boierismului”⁵⁷, continuându-se, de fapt, o practică anterioară, care își arătase roadele⁵⁸.

Revenind la lupta dintre cele două grupări politice, răspunzând acuzațiilor liberale, „Terra” formulează un veritabil crez

politic, sintetizând principiile directoare ale conservatorilor: „Constituțiunea, neatârnarea României și politica occidentală”⁵⁹. Era și un mod de a respinge net acuzele că grupările conservatoare ar fi fost adversare ale tronului, așa cum insinuuau liberalii. Reiterând respectul conservatorilor pentru principiile Constituției din 1866, amintita gazetă desfide aprecierea inamicilor politici, pe care o caracterizează ca „absurdă și răuvoitoare”, o încercare de decredibilizare a celor care se opuneau politicii guvernamentale. Dimpotrivă, se insistă în jurnal, cei grupați în juru-i sunt „amicii” „cei mai sinceri și mai devotați” ai tronului. Iar acuzatorii nu sunt oare aceia „cari cred că Prințul Românilor” nu mai poate fi decât român sau aceia cari fac neîncetat alusiune la calitatea sa de Prinț străin [...]”⁶⁰? Interogația nu e lipsită de temei, câtă vreme o parte însemnată a liberalilor se opusese vehement instaurării dinastiei străine. Merită amintit faptul cunoscut că Frațiunea liberă și independentă se exprimase împotriva unui principe străin de neam german⁶¹. Manifestația antievrească din timpul discuțiilor pentru adoptarea Constituției din 1866 a fost relaționată de unii cu opoziția împotriva principelui străin. În această optică, tulburările erau îndreptate, prin ricoșeu, împotriva lui Carol I, evreii reprezentând „avangarda germanismului” și „unelte ale Prințului de neam german”⁶². Fraționiștii aveau să-i acuze și pe junimiști că sunt „vânduți străinilor”, sunt „dușmani ai religiei și ai țării”⁶³. Cu atât mai mult le va fi părut suspectă adepților lui Nicolae Ionescu poziția de atunci a unor lideri ai „Junimii” – între ei, P.P. Carp și Titu Maiorescu – în privința emancipării evreilor. Guvernele liberale de după 1866 elaboraseră o serie de măsuri antievreiești (expulzări, interdicția stabilirii în sate, restricții de ordin economic ș.a.), agravate de modul abuziv în care au fost aplicate. Motivațiile sunt complexe, de la teama unei „invazii” evreiești, dacă statutul populației israelite s-ar fi îmbunătățit, la concurența acerbă în domeniul economic, de la dorința liberalilor de a ridica o pătură de mijloc în care să-și afle suportul politic până la nevoia de a da satisfacție Frațiunii libere și independente, grupare xenofobă și antisemită, de al cărei sprijin avea însă nevoie⁶⁴. Acești factori se pliau pe o anume orientare antievrească ce-și făcuse loc în cercurile intelectuale românești⁶⁵.

Un aspect necesar a fi evidențiat este tactica utilizată pentru a incrimina politica guvernamentală în privința evreilor.

Aceasta este urmărită prin redarea și comentarea – uneori, foarte sintetică – a extraselor din presa străină⁶⁶ sau a punctelor de vedere ale unor importanți oameni politici europeni și români, într-o succesiune de tip solilocviu. Poziția „Terrei“ este devoalată ca într-un joc secund, mai rar fiind inserate articole de fond pe această temă. Comentariile însele pleacă de la textele din presa occidentală, dezvoltând apoi considerațiile proprii. Cititorul este abil direcționat spre o „lectură“ corespunzătoare a evenimentelor.

Ceea ce frapează pe un cunoscător al stilului și retoricii gazetelor vremii, pe bună dreptate vestejite de Titu Maiorescu⁶⁷, este abordarea pragmatică în paginile „Terrei“ a „chestiunii evreiești“, refuzul unei retorici patriotarde, evidențierea elementelor concrete. Exagerările nu lipsesc, accentele pot părea, uneori, forțate, dar ceea ce prevalează este un sănătos spirit critic, idiosincratic sofismelor și unui tip de discurs lipsit de valențe autocritice, care cultivă echivocul, ambivalența. Perspectiva e una matură, respingând utopia facilă a proiectului revoluționar, mitul progresului, exaltarea patriei și diabolizarea străinului. Nu este exclusă însă diatriba împotriva celor considerați responsabili de situația țării și de imaginea ei deplorabilă în Europa, recte a liberalilor guvernamentali, dar și a fracționiştilor ieșeni. Uneori, tonul capătă inflexiuni biblice, revolta e exprimată în stilul profeților vetero-testamentari: „Nesocotiți ce sunteți! Ați cunoscut bine formula care provoacă pasiunile populare, dar nu cunoașteți pe aceia (sic!) care le înfrânează. Știți a face răul, dar nu știți să-l opriți“⁶⁸.

Sigur, nu e doar atât. Nu e vorba doar de un stil diferit, de o retorică sau un tip de discurs în disjuncție flagrantă cu ceea ce exista, atunci, în arena publică românească. Importante sunt și ideologia diferită de aceea a liberalilor guvernamentali, concepțiile politice distincte, percepția divergentă asupra realității social-politice, a problemelor culturale și a întăririi statului român. E un conservatorism moderat, forjat sub influența evoluționismului german, care avea în vedere modernizarea instituțională, dezvoltarea organică a societății, rolul atribuit statului de a media conflictele apărute. Refuzând clișeele și prejudecățile, modelul revoluționar de schimbare a societății, se accentua, dimpotrivă, necesitatea îmbunătățirii graduale a condițiilor social-politice, nevoia intervenției punctuale a statului, după necesități.

posibilitatea introducerii unor reforme coerente, care să aibă o finalitate clară⁶⁹. În concordanță deplină cu celebra teorie a „formelor fără fond“, aceste idei politice aveau să capete expresie programatică precisă, stând la baza orientării doctrinare a Partidului Conservator – sau, cel puțin, a facțiunii junimiste, în temeiul programului „Era nouă“ și a avatarurilor sale.

Dar e vorba și de o viziune strategică. Carp, al cărui rol în „politica editorială“ a ziarului „Terra“ era atât de bine marcat, era un adversar ireductibil al Rusiei țariste, acuzată de tendințe panslaviste⁷⁰. Nu era, evident, singurul, fiind secondat, în această opțiune, de numeroși colegi. De altfel, mai târziu, după 1878, o mare parte a clasei politice avea să împărtășească asemenea idei. Cei de la „Terra“ vedeau în nerezolvarea „chestiunii evreiești“ o breșă prin care Rusia țaristă putea interveni, urmărindu-și scopurile sale anexioniste. Nu miră, de aceea, că redacția gazetei a adoptat o poziție convergentă cu aceea prevalentă în Occident, cu privire la necesitatea îmbunătățirii statutului juridic al populației evreiești și la încetarea măsurilor restrictive⁷¹.

Direcția conservatoare este, în același timp, expresia unei atitudini politice decente, care denunța barbaria unor metode brutale de rezolvare a unei probleme considerate intrinseci societății românești a vremii, cu deficiențele ei structurale. Măsurile guvernamentale contra evreilor sunt denunțate ca opuse spiritului veacului, civilizației europene și valorilor societății moderne. Într-o lamentație cu valențe iluministe sunt incriminate asemenea gesturi care proiectează, în mod injust, asupra poporului român o imagine de inferioritate și înapoiere, nedemnă de timpurile progresului și ale rațiunii, care ne aduc într-o „stare de umilire“⁷².

Nu prin extirparea „plăgii“ vedeau conservatorii de la publicația „Terra“ rezolvarea problemei evreilor. Dimpotrivă, P.P. Carp își îndemna compatrioții să nu mai arunce vina asupra israeliților pentru starea economică precară, ci să muncească, aplicat și cu inteligență, pentru a-i înlocui. Aceasta era calea pentru rezolvarea problemei, nu ținerea evreilor departe de drepturile cetățenești, stârnind astfel corul protestelor externe⁷³.

Gazeta „Terra“ a reflectat cu obiectivitate și consecvență avatarurile „problemei evreiești“, căreia i-a intuit semnificația sporită

în contextul evoluțiilor politice de pe scena internă și internațională. De asemenea, s-a pronunțat constant în vederea emancipării israeliților români, din considerente diplomatice, de politică internă, dar și umanitare. Redactorii săi – și, prin extensie, grupul conservator din jurul său – au înțeles că structurile statului român și-ar consolida fundamentele, dacă această chestiune ar fi soluționată. Raționamentul acesta se înscria și în logica evoluției graduale a societății pe care o asumau. În plus, în felul acesta, statul și-ar împlini rolul de mediator între diferitele grupuri etnice și majoritate, contribuind la o dezvoltare organică, armonioasă și corectă a statului român. O perspectivă care – să recunoaștem – se remarcă prin modernitatea și actualitatea ei.

¹ Gh. Clivetti, *România și puterile garante, 1856-1878*, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza“, 1988; Constantin C. Angelescu, *Dezvoltarea constituțională a Principatelor Unite de la 1859 la 1862*, în Idem, *Scrieri alese. Drept, istorie și cultură*, ediție și studiu introductiv de Dumitru Vitcu, Iași, Editura Junimea, 2005, pp. 334-341.

² Vezi, pentru detalii, Eliyahu Feldman, *The Question of Jewish Emancipation in the Ottoman Empire and Danubian Principalities after the Crimean War*, în „Jewish Social Studies“, vol. XLI, No. 1, Winter 1979, pp. 41-75; Lloyd A. Cohen, *The Jewish Question during the period of the Romanian National Renaissance and the Unification of the two Principalities of Moldavia and Wallachia 1848-1866*, în vol. *Romania between East and West*, edited by Stephen Fischer-Galați, Radu R. Florescu and George R. Ursul, Boulder, Columbia University Press, 1982, pp. 195-216.

³ Eliyahu Feldman, *op. cit.*, pp. 48 și urm.

⁴ Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VII, București, 1892, p. 313.

⁵ Isidore Loeb, *La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie*, Paris, 1877, p. 104.

⁶ Cf. Elias Schwarzfeld, *Chestia școalelor israelite și a progresului israelit în România*, București, 1878, p. 6.

⁷ Vezi Dan Berindei, *Les Juifs dans les Principautés Unies (1859-1966)*, în *SHVUT. Jewish Problems in Eastern Europe*, 16, editor Liviu Rotman, Tel Aviv Diaspora Research Institute, The Goldstein-Goren Center for the History of the Jews in Romania, 1993, pp. 133-149; Dumitru Ivănescu, *Principatele Române în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae“, VI, 2001, pp. 173-187.

⁸ *Dreptate. Chestia evreilor din România*, De un grup de evrei pământenii, București, 1910, p. 10.

⁹ „Monitorul Oficial al Principatelor Unite Române“, București, 4/16 decembrie 1865, p. 1.287.

¹⁰ Radu Carp, Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, *De la „pravilă“ la „constituție“. O istorie a începuturilor constituționale românești*, București, Editura Nemira, 2002, pp. 175-176.

¹¹ Al. Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituției și legii electorale*, București, 1883, p. 291.

¹² Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americe timpurii*, în „*Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*“, I, 1996, p. 174.

¹³ Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, pp. 72-73. Vezi și Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Timișoara, Editura Amarcord, 1996, pp. 169-170.

¹⁴ Cătălin Turliuc, *Marile Puteri și problema naționalităților în România, 1866-1918*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, vol. coordonat de Gabriel Bădăraș, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol“, 1996, p. 169.

¹⁵ „Monitorul Oficial“, nr. 232, 13 octombrie 1879, p. 6.598.

¹⁶ Paraschiva Căncea, Mircea Iosă. Apostol Stan (coord.), *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, Editura Academiei R.S.R., 1983, p. 271. Vezi, pe larg, Barbu B. Berceanu, *Modificarea din 1879 a articolului 7 din Constituție*, în „*Studii și materiale de istorie modernă*“, vol. VI, 1979, pp. 67-89.

¹⁷ Vezi Carol Iancu, *op. cit.*, pp. 67 și urm.; James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford, Oxford University Press, 1946, pp. 91 și urm; Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 135.

¹⁸ James Parkes, *op. cit.*, p. 97.

¹⁹ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 383.

²⁰ V. Neumann, *op. cit.*, p. 170.

²¹ Al. Zub, *A scrie și a face istorie. (Istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 27.

²² Apud C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, II, București, Universul, 1936, p. 18.

²³ Mihai Timofte, *România la 1870-1871: Monarhie sau republică. Studiu de caz asupra scenei politice interne și internaționale*, Iași, f.e., 1996, p. 87.

²⁴ *Ibidem*, pp. 51-52.

²⁵ *Ibidem*, p. 33; Gheorghe Cliveti, *România și puterile garante 1856-1878*, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”, 1988, p. 182. Se va cita, în continuare, Gheorghe Cliveti, *România și puterile garante...*

²⁶ Mihai Timofte, *op. cit.*, pp. 88-89.

²⁷ Edgar Morin, *Gândind Europa*, traducere din limba franceză de Margareta Batcu, București, Editura Trei, 2002, p. 54; Gil Delannoi, *Sociologie de la nation. fondements théoriques et expériences historiques*, Paris, Armand Colin/ HER, 1999, pp. 14-29.

²⁸ Bernard-Henry Lévy, *Barbaria cu chip uman*, traducere de Irina Bădescu, București, Editura Humanitas, 1992, p. 37. Vezi și Sigmund Freud, *Moise și monoteismul*, în Idem, *Opere*, I, traducere, cuvânt introductiv și note de dr. Leonard Gavriliu, București, Editura Științifică, 1991, *passim*.

²⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 102, 20 iunie 1866, p. 548.

³⁰ Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, trad. D. Lică, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, pp. 31, 108 și urm.

³¹ Vezi Paul Ricoeur, *Istorie și Adevăr*, traducere și prefață E. Niculescu, București, Editura Anastasia C.E.U. Press, 1996, pp. 321-322. Aprecieri consonante și la Dominique Schnapper, *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Paris, Gallimard, 1994, pp. 168 și urm.

³² Peter Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism*, în Peter Sugar and Ivo J. Lederer, *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle, University of Washington Press, 1969, pp. 50-51.

³³ Publicație conservatoare, „Terra. Ziar politic, literar și comercial” conține numeroase cronică interne și externe, publică acte oficiale și luări de poziție ale redacției în diverse chestiuni de actualitate, dar și de principiu. Apărut sub redacția lui N. Blaremborg,

Aristide Pascal și P. P. Carp, ziarul avea să critice, în dese rânduri, gazeta „Românul“ pentru manipularea opiniei publice și diseminarea, în rândul acesteia, a numeroase neadevăruri. Sunt semnate articole aspre împotriva lui Ion Brătianu, a fracționiştilor ieşeni, ori a lui B.P. Hasdeu, acestuia fiindu-i dezavuate și opiniile exprimate în plan literar, cultural sau ideologic. Gazeta a apărut la București, de cinci ori pe săptămână, în perioada 8 noiembrie 1867-8 mai 1868, respectiv 22 ianuarie-18 iulie 1870. A fost editată și o versiune în limba franceză, cu titlul „Le Pays roumain“, care a apărut săptămânal (24 noiembrie 1867-23 mai 1868 și 6 februarie 1870-5 februarie 1871). Vezi Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, Introducere I. Bianu, București, Socec, 1913, p. 720.

³⁴ Lloyd P. Gartner, *Roumania, America and World Jewry: Consul Peixotto in Bucharest, 1870-1876*, în „American Jewish Historical Quarterly“, LVIII, no. 1, September 1968, p. 54, apud Dumitru Vitcu, *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică kogălniceniană*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae“, II, 1997, p. 139. Vezi, pentru implicațiile „chestiunii evreiești“ din acei ani asupra relațiilor diplomatice ale României, Paul E. Michelson, *Romania, the Great Powers and the Jewish Question, 1866-1868*, în Veniamin Ciobanu (ed.), *East-Central Europe and the Great Powers Politics (19th-20th Centuries)*, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 290-320.

³⁵ Vezi Carol Iancu, *op. cit.*, pp. 98 și urm.

³⁶ „Terra“, an II (1868), nr. 45, p. 202.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Memoriile Regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. I, București, Editura Scripta, 1992, p. 280.

³⁹ *Ibidem*, pp. 184-185.

⁴⁰ Vezi și Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 123.

⁴¹ Idem, *România și crizele internaționale 1853-1913*, Iași, Editura Fundației „AXIS“, 1997, p. 179.

⁴² Vezi și „Terra“, an II (1868), nr. 74, p. 820.

⁴³ Gheorghe Cliveti, *România și puterile garante...*, pp. 135 și urm.

⁴⁴ *Memoriile Regelui Carol I al României*, vol. I, *ed. cit.*, p. 221.

⁴⁵ „Terra“, an II (1868), nr. 81, p. 353.

⁴⁶ Vezi, în acest sens, cartea semnată de Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge ș.a., Cambridge University Press, 1984.

⁴⁷ „Terra“, an II (1868), nr. 51, pp. 225-226.

⁴⁸ „Terra“, an II (1868), nr. 48, p. 213.

⁴⁹ *Ibidem*, an II (1868), nr. 77, p. 332; P.P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, Studiu introductiv de Ion Bulei, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională“, 2000, p. 3.

⁵⁰ „Terra“, an II (1868), nr. 74, p. 320.

⁵¹ Vezi P.P. Carp, *op. cit.*, p. 51 (discurs în Cameră, din 5 februarie 1876), respectiv „Constituționalul“, an II, 1892, nr. 795, din 13 martie 1892 (reproduce discursul lui Carp în Senat, de la 10 martie 1892). Vezi și Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Editura Eminescu, 1975, pp. 186-187.

⁵² Vezi, pentru detalii, Ion Bulei, *P.P. Carp – un aristocrat al politicii românești*, în P.P. Carp, *Discursuri parlamentare*, *ed. cit.*, pp. I.XIV-LXVI.

⁵³ Vezi, cu titlu exemplificativ, „Terra“, an II (1868), nr. 57, pp. 249-250, nr. 59, p. 258 etc.

⁵⁴ *Ibidem*, an II (1868), nr. 196, p. 807.

⁵⁵ *Ibidem*, an II (1868), nr. 73, p. 313.

⁵⁶ Vezi, de exemplu, *Ibidem*, an II (1868), nr. 55, p. 241; nr. 196, p. 807.

⁵⁷ *Ibidem*, an II (1868), nr. 51, p. 225; nr. 82, p. 358.

⁵⁸ Vezi studiul nostru *National si social in paginile revistei „Conservatorul“ (1856-1857)*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol“, XLI, Iași, Editura Academiei Române, 2004, pp. 161-169.

⁵⁹ „Terra“, an II (1868), nr. 56, p. 246.

⁶⁰ *Ibidem*, an II (1868), nr. 46, p. 205.

⁶¹ Vezi George Panu, *Amintiri de la „Junimea“ din Iași*, ediție, prefată și tabel cronologic de Z. Ornea, București, Editura Minerva, 1998, pp. 13-15.

⁶² Dr. Ad. Stern, *Din viața unui evreu român*, București, 1915, pp. 48-49.

⁶³ George Panu, *op. cit.*, p. 216.

⁶⁴ Beate Welter, *Die Judenpolitik der rumänischen Regierung 1866-1888*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, P. Lang Verlag, 1989, pp. 37-45. Vezi și C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, Editura ziarului „Universul“, 1936, p. 116.

⁶⁵ William Oldson, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth Century Romania*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, p. 9; Victor Neumann, *op. cit.*, pp. 173-192.

⁶⁶ „Terra“, an II (1868), nr. 71, p. 306. Sunt menționate 25 de gazete europene celebre la acea vreme, din care „Terra“ preia citate lungi, pentru a ilustra percepția, în Europa, a evoluției „chestiunii evreiești“ din spațiul românesc.

⁶⁷ Vezi articolul *Oratori, retori și limbuți*, în Titu Maiorescu, *Critice*, prefată de Paul Georgescu, text stabilit, tabel cronologic, indice și bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu, vol. II, București, Editura pentru Literatură, 1967, pp. 393-431.

⁶⁸ „Terra“, an II (1868), nr. 75, p. 323.

⁶⁹ Pentru aspectele doctrinare, vezi Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, cap. XII (*Conservatorismul politic*), pp. 531-619.

⁷⁰ Vezi și P.P. Carp, *op. cit.*, p. 89.

⁷¹ Pentru exemplificare, vezi „Terra“, an II (1868), nr. 74, pp. 309-320, nr. 76, pp. 327-328 ș.a. Vezi și discursul din Parlament la lui P.P. Carp, interpelarea lui N. Ionescu și discuțiile animate din forul legislativ, cu reacțiile inerente pe scena publică, reproduse în nr. 77-94 ale „Terrei“.

⁷² „Terra“, an II (1868), nr. 57, pp. 250-251; nr. 70, p. 301 etc.

⁷³ Vezi, de exemplu, P.P. Carp, *op. cit.*, p. 82.

UNELE CONFLICTE DIN ORAȘUL PIATRA-NEAMȚ OGLINDITE ÎN PRESA EVREIASCĂ INTERBELICĂ

Oana BAUER

Cine și-ar fi închipuit vreo dată că Piatra, liniștitul și tăcutul oraș din fundul Moldovei cu o populațiune cuminte, cumpătată și plină de înțelepciune, să devie un centru de sfâșieri, de agitațiuni pătimase și de răutăți?

(Reformatorul¹)

Lupta evreilor pentru apărarea drepturilor civile în Vechiul Regat, inclusiv în orașul Piatra-Neamț, în contextul României Mari, odată cu anexarea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei și inaugurarea așa-numitului proces de „românizare” a teritoriilor noi alipite, constituie una din temele centrale ale presei evreiești interbelice din România. Care sunt reacțiile presei locale evreiești la schimbări și în ce măsură acestea au condus la conflicte ale Comunității evreiești cu autoritățile locale, cu populația majoritară sau la conflicte interne – sunt întrebări care își vor găsi răspuns în acest studiu.

1. Discordanțe de ordin legislativ și rezolvarea „problemei evreiești”

În contextul României Mari, odată cu instalarea noului stat se ivesc multe necunoscute și probleme, resimțite atât de populația majoritară, cât și de minorități, în special de comunitățile evreiești. În această ordine de idei, sunt de semnalat, în primul rând, discordanțele de ordin legislativ.

Până la 1918, cei aproximativ 230.000 de evrei din Vechiul Regat nu se aflau în posesia cetățeniei române, după cum prevedea legislația din 1866 încă în vigoare, care conferea dreptul la cetățenia

română doar creștinilor. În Kronland-ul Bucovina, Imperiul austro-ungar garantase evreilor drepturile civile încă din 1867.

În capitolul „Jidovii pământeni și împământeniți din județul Neamț și din Piatra”², renumitul cronicar, fiu al orașului Piatra-Neamț, Josef Kaufman trece în vedere statutul legal al evreilor, începând cu vechile legi moldovene, prin care erau recunoscute două categorii de evrei: *pământenii* și *supușii*, „cei pământeni având prerogativa și supremație asupra celor supuși.” Articolul 16 din Codul Civil de la 1864 asigura evreilor drepturile civile. Aceștia puteau obține întreaga naturalizare în urma întreprinderii anumitor formalități. Articolul 26 din aceeași lege recunoștea de asemenea „drepturile comunale” evreilor care au obținut gradul de ofițer al Armatei Române, celor care au urmat colegiul sau facultatea în România sau care au obținut titlul de licențiat sau doctor la o facultate străină³.

Primul Război Mondial a adus cu sine „o liberalizare fără precedent a accesului la cetățenia statului român”⁴. La 7 mai 1918, prin articolele 27 și 28 ale Tratatului de la București-Buftenă, semnat între România și Puterile Centrale, „se abordează pentru prima oară problema egalității confesiunilor religioase din românia”⁵. Patru categorii de evrei⁶ urmau să obțină naturalizarea în urma acestui tratat: cei care au luptat sub drapelul românesc în războaiele din balcani și în primul război mondial, cei născuți în românia și ai căror părinți erau de asemenea născuți în țară, precum și soțiile și minorii care proveneau din aceste familii.

La 27 august în același an, guvernul Marghiloman dă primul *Decret-lege cu privire la naturalizarea străinilor născuți în țară* (așa-numita *Lege Marghiloman*), care „în loc să acorde o emancipare colectivă, a instaurat un sistem pe accesul la cetățenia română a anumitor categorii de evrei indigeni și potrivit unei proceduri complicate și oneroase”⁷. La 6 octombrie 1918 atunci când guvernul Marghiloman și-a dat demisia la cererea regelui Ferdinand I, a fost abolită și *Legea Marghiloman*, acesteia succedându-i două decret-legi, edictate în ianuarie și mai 1919 de noul guvern condus de Ion I.C. Brătianu. Ambele decret-legi presupuneau întocmirea de formalități din partea celor interesați în obținerea naturalizării și pot fi interpretate ca o replică la presiunea organizațiilor evreiești din țară și Europa de Vest.⁸

În urma prăbușirii imperiilor rus, german, austriac și otoman și a conturării noilor coordonate europene, Conferința de Pace de la Paris impunea noi termeni juridici, printre care acela de „drepturi ale minorităților”⁹. Pentru prima dată, evreii din România Mare se vedeau în fața recunoașterii drepturilor cetățenești și în același timp a celor de minoritate. La 9 decembrie 1919, România semnează un *Tratat al Minorităților* prin care „se obliga a recunoaște ca supuși români cu drept deplin și fără nici o formalitate evreii locuind în toate teritoriile României și care nu se pot prevala de nici o altă naționalitate.”¹⁰

Primul ministru Ion I.C. Brătianu, cel care inițial a condus delegația română la Paris era de părere că *Tratatul de protecție a minorităților* ar putea afecta interesele și economia statului român. În plus, România insista pe o *mission civilisatrice*¹¹ pe care considera că o avea de jucat în Balcani și pe rolul-cheie în lupta antibolșevismului. Argumentul împotriva unei încetățeniri „en-bloc” a populației evreiești a fost că aceasta ar atrage după sine valuri de emigranți evrei din Rusia, cărora România nu le-ar putea face față.¹² Tratatul care garanta protecție minorităților române pe plan internațional a fost semnat la Saint-Germain, însă condițiile și procedura de acordare a drepturilor au fost stabilite în țară și cuprinse în *Legea asupra obținerii și pierderii cetățeniei române* de la 23 februarie 1924. Aceasta prevedea trei căi de obținere a cetățeniei: „prin descendență, potrivit principiului *jus sanguinis*, prin căsătoria cu un bărbat român sau prin naturalizare.”¹³

Legea asupra dobândirii și pierderii naționalității române, așa-numita *Lege Mârzescu* conținea doar puține puncte care să contribuie la reglementarea situației evreilor din Vechiul Regat și din provinciile noi alipite, suficiente însă pentru a trage încă o dată semnalul de alarmă asupra situației incerte în care se găseau în continuare comunitățile evreiești, spre deosebire de situația minorităților ungare, germane sau ruse, care s-a clarificat odată cu anexarea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei. În plus, ca urmare a legii inițiate în februarie 1924 de ministrul de justiție George G. Mârzescu, câteva mii de evrei au pierdut cetățenia română.¹⁴ În același an, Mârzescu inițiază și *Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștii publice* prin care erau legalizate atât intervențiile Poliției, cât și cenzura.¹⁵

Cu doi ani înainte de promulgarea *Legii Mârzescu*, ziarul sionist care apărea la Cernăuți „Die Ostjüdische Zeitung“, cu subtitlul „Organ für die politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Interessen der Bukowinaer Judenschaft“ (Organ pentru interesele politice, economice și culturale ale evreimii bucovinene) dedica o serie de articole problemei acute a încetățenirii, insistând pe ideea că, în cazul evreilor din Vechiul Regat, se conturează o *individuelle Judenemanzipation*, întrucât doar evreii care întrunesc anumite condiții pot deveni cetățeni români, restul rămânând în continuare „supuși“. ¹⁶

O scrisoare adresată prefectului de Neamț și semnată de un director general din Ministerul de Interne exemplifică clar procedura de obținere a cetățeniei române: „[...] Avem onoarea a vă ruga să binevoiți a pune în vedere susnumitului [Carol Segel] că pentru a dobândi cetățenia română trebuie să adreseze cerere de naturalizare Ministerului de Justiție, conform articolului 7 și următorii din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.“ ¹⁷

Despre valurile de evrei din Rusia și Polonia și despre măsurile luate de guvernul Kogălniceanu (11 octombrie 1863 – 26 ianuarie 1865) relatează și Josef Kaufman în capitolul „Regimul legilor“: „Din cauza venirii evreilor străini, toate legile și regulamentele care trebuia să țințească numai contra lor s-a înțeles greșit și lovea fără excepție pe toți evreii în general.“ ¹⁸

În ciuda angajamentelor luate de guvernul României, prin articolul 7 din *Tratatul de la Saint-Germain*, primul ministru Brătianu continua să se opună emancipării colective a evreilor. Cotidianul democrat „Dimineața“ din capitală, scria în noiembrie 1922: „Pentru a soluționa chestiunea în mod definitiv este necesar să se stabilească, ratificându-se în același timp decretele-lege, o formulă generală de principiu, cuprinzându-i și pe acei israeliți indigeni care nu beneficiază încă de dispozițiile tratatului.“ ¹⁹ Singura soluție pentru a ieși din acest impas legislativ era așadar includerea articolului 7 din *Tratatul de la Saint-Germain* în Constituție, ratificarea decretelor-lege privind naturalizarea evreilor, precum și modificarea articolului 134 din Constituție, referitor la statutul evreilor din provinciile alipite. Constituția a fost în sfârșit ratificată la 26 martie 1923. La fel și decretele-lege din perioada 1918-1919, precum și decretele-lege de

naturalizare individuală, care prevedeau prelungirea termenelor în vederea desăvârșirii formalităților pentru cei în cauză.

În ciuda transformărilor sociale care au avut loc, sistemul politic românesc din perioada interbelică, inclusiv Constituția de la 1923 menținea în mare parte trăsăturile Vechiului Regat și continua în ciuda faptului că o treime din populație²⁰ era constituită din minorități, tradiția Constituției de la 1866.

În urma votării Constituției de la 1923, toate minoritățile, inclusiv minoritatea evreiască, au fost naturalizate, respectiv membrii lor au fost recunoscuți ca cetățeni ai României, acestora fiindu-le acordate toate drepturile cetățenești, însă numai sub restricție, în cazul evreilor restricția „fiind adânc ancorată în codul național românesc”.²¹ Adevărata încetățenire urma să aibă loc, conform spuselor lui Iorga în „sufletul poporului român”, ceea ce suna precum: evreii și românii constituie două entități etno-ontologice ce se pot apropia, dar niciodată întretăia.²²

Imediat după decretarea încetățenirii, la Piatra-Neamț, secția locală U.E.R. (Uniunea Evreilor Români) înștiințează populația israelită despre înființarea unui birou în localul unei școli, în vederea efectuării de cereri și formalități pentru obținerea încetățenirii legale.²³ În sprijinul acestei acțiuni vine și Comunitatea israelită care oferă U.E.P. (Uniunea Evreilor Pământeni) o subvenție.²⁴ În același scop a fost înființat în 1919 și Blocul Național Evreiesc, care își propunea „să cuprindă toate clasele sociale din localitate”²⁵. La 9 septembrie 1918, ziarul nemțean *Informatorul* publica o invitație adresată evreilor de a face formalitățile de rigoare în același scop. În orașul vecin, Roman, săptămânalul local independent *Steaua* publica în februarie 1920²⁶ apelul lui Isidor Schiffer, președintele U.E.P., la soldații evrei care se demobilizau, la orfani și văduve de a se adresa U.E.P. în vederea întocmirii formelor de încetățenire.

Tot în același număr al săptămânalului „Steaua”, redacția anunța pe prima pagină, înființarea Cercului Popular Evreesc, „ca o amplificare a secției locale a U.E.P.” Cu această ocazie, cercul își făcea cunoscute țelurile: Cercul Popular Evreesc își propunea să desfășoare o activitate de consolidare a drepturilor căpătate, să contribuie la educația noilor cetățeni și să reglementeze raporturile dintre „masa evreiască” și partidele, respectiv personalitățile politice din localitate.

Cercul Popular Evreesc se declara ferm împotriva „naționalismului șovin“ și își propunea să sprijine lupta împotriva antisemitismului, insistând pe „menținerea personalității istorice și sufletești în cadrul românismului“. Se are în vedere de asemenea înființarea unui ziar și a unei edituri proprii. La aniversarea a 10 ani de la „emancipare“, este înființată la Piatra-Neamț, secția locală U.E.P.

Dacă înainte de *Tratatul de la Saint-Germain*, „evreii acceptă asimilarea culturală promovată prin politica naționalistă guvernamentală, deoarece puteau accede mai ușor la ierarhia socială și chiar în viața politică“²⁷, noul statut promitea pe lângă cetățenia română și recunoașterea drepturilor de minoritate și unele „avantaje în plan politic, social și cultural“. La Piatra-Neamț, procesul de naturalizare a început foarte timid, fapt ce reiese și din registrele și foile matricole ale școlilor și liceelor din localitate. După 1921, numărul absolvenților care s-au declarat români a crescut de la un an la altul. Unii se declarau români de religie mozaică, alții, evrei de cetățenie română, alții români de naționalitate israelită și religie mozaică. Cu toate acestea, „unii membri ai comunității evreiești n-au dorit să renunțe la identitatea lor culturală și etnică, deși legea le permitea obținerea cetățeniei române.“²⁸

Din momentul în care populației evreiești i s-a recunoscut dreptul la vot, diferitele partide politice au descoperit noii alegători care le-ar putea asigura locurile în Senat, Camera Deputaților și consiliile comunale. Un „distins publicist evreu“ făcea cunoscut ziarului *Steaua* că evreii vor vota acel partid și acele persoane „cari vor declara solemn în mod public că vor lupta împotriva prigoanei și persecuției contra acelor evrei acuzați pe nedrept și tendențios de spionaj, trădare și alte asemenea grozăvii, cari se vor declara dispuse să ridice în Parlament glasul lor în favoarea recunoașterii de fapt a drepturilor minorității evreiești“.²⁹

Tot „*Steaua*“ inaugurează în 1919 rubrica „Anchetele noastre“³⁰ în care sunt invitate rând pe rând partidele mari, pentru a-și exprima opiniile în legătură cu alegerile și să abordeze și „chestia evreiască“. Generalul Popovici, președintele Ligii poporului, secția Roman, considera „evreii egali în drepturi cu ceilalți cetățeni. Mă declar să ridic glasul în favoarea lor [...] Aștept cu bucurie să-i văd luând parte la lupta politică [...] Cred că oriunde noii cetățeni ar trebui

primiți cu brațele deschise.“ De aceeași părere este și Manolescu Strunga, reprezentantul Partidului Liberal afirmând că „evreii sânt egali cu ceilalți cetățeni. Partidul Liberal nu se va abate de la acest principiu și înțelege a lucra în conformitate cu el.”³¹

La Roman, dar și la Piatra-Neamț, voturile evreilor s-au dovedit a fi hotărâtoare, cel puțin în cazul alegerilor de la Senat, întrucât populația orășenească, în proporție de mai bine de o treime, evreiască, a mers la vot, în timp ce țăranii, majoritari români creștini, au mers doar într-un număr foarte redus la urne. Partidul Socialist, care nu a obținut nici un loc în Senat în urma alegerilor din 1920, se declara în ziarul propriu, „Piatra Socialistă”³², a fi „deschis tuturor religiilor, dar împotriva ciocoilor evrei și creștini“, prin aceasta făcându-se referiri în primul rând la Blocul Evreiesc care, în opinia socialiștilor, „prin minciună și înșelăciune, a reușit să îndepărteze voturilor evreilor sinceri de la Partidul Socialist”.³³

Săptămânalul „Steaua”³⁴ reproșa în mai 1920 Blocului Evreiesc, pentru care a votat majoritatea evreilor, că manipulează și dezorientează politic masele evreiești de alegători.

După instaurarea statului România Mare, confruntările populației evreiești cu problemele legate de încetățenire, rămase încă nesoluționate, s-au datorat în mare parte xenofobiei crescânde, latente și fățișe. Aceste confruntări au constituit nu de puține ori obiectul articolelor din presa timpului.

2. Anii 1925 și 1928 marcați de incidente cu caracter antisemit

După alegerile din 1920, mulți evrei deveniți între timp cetățeni români, au ocupat funcții importante în administrația locală. Au fost însă multe voci care s-au exprimat vehement împotriva lor și a noilor cetățeni români în general. În anii următori, presa evreiască și românească, locală și națională relatează multe incidente cu caracter antisemit.

Îndeosebi anul 1925 s-a dovedit a fi unul de cumpănă pentru Comunitatea israelită din Piatra-Neamț, când susținătorii lui A.C. Cuza au devastat case particulare, magazine și sinagogi și au

profanat cimitirele evreiești. Totul a început în seara de Iom Kipur când, „în timpul slujbei, niște copii au spart un geam de la sinagoga din strada Carol; ieșind pioșii în stradă au nimerit pe câțiva elevi de liceu bătându-i, din această cauză au urmat consecințe regretabile“.³⁵ A urmat un proces lung cu pronunțarea sentințelor abia în 1928.

Întâmplarea sau nu face ca în aceeași perioadă să viziteze orașul și A.C. Cuza, președintele Ligii Apărării Naționale Creștine (L.A.N.C.). Conform unui articol din *Reformatorul*³⁶, în ziua de 4 martie 1925, A.C. Cuza a venit din nou la Piatra-Neamț, „de data aceasta cu intenții pașnice“, pronunțându-se împotriva violențelor de orice gen, dar atrăgând atenția asupra „pericolului jidovesc“ încă prezent în oraș. La această întâlnire, din comunele învecinate, au venit țărani purtând steaguri cu zvastica³⁷. Pentru a face față situației, au fost chemați 200 de jandarmi din Cernăuți, Târgul Ocna și alte orașe învecinate. De asemenea, elevilor de liceu nu li s-a permis să participe la manifestările din centrul orașului și de la teatru.

În luna august a aceluiași an, rubrica *Ancheta noastră*³⁸, a *Reformatorului* a fost dedicată în mai multe numere consecutive unui subiect ardent la acel moment în oraș, și anume, mișcării antisemite. Intelectuali și personalități politice ale urbei au fost invitați să-și exprime părerea asupra acestui subiect și asupra recentelor incidente cu caracter antisemit din oraș. Ca răspuns la unul din articole, *Reformatorul*³⁹ publica scrisoarea colonelului Piperescu – unul din șefii mișcării cuziste de la Piatra, referitoare la incidentele antisemite și la vizita președintelui Ligii Apărării Naționale Creștine în localitate. Cu această ocazie, Piperescu se declara împotriva „oricei manifestațiuni cu spargerii de geamuri“, nu din alte motive decât că acestea „nu fac decât să alarmeze presa evreiască și să le dea pretexte a le numi progromuri“.⁴⁰ Referitor la vizita profesorului Cuza la Piatra, Piperescu era de părere că acesta nu a venit cu alte intenții în localitate decât de a îndruma creștinii la unire, cerându-le „sufletul creștinesc nu și punga“ așa cum le-a pretins Naum Sokolov evreilor cu ocazia vizitei sale în localitate.

Un val similar de incidente cu ecouri în presa românească și evreiască din țară și din localitate a început în septembrie 1925 și s-a prelungit până în ianuarie anul următor. La 28 septembrie, prefectul de Neamț scria ministrului de interne: „Eri seara, 27 septembrie 1925, pe

la orele 7, când evreii erau adunați pentru rugăciune la sinagoga din Mărăței s-a aruncat din curtea unui brutar cu o praștie o pietricică care a spart un geam. Evreii au părăsit sinagoga, eșind în stradă s-au dedat la scandal, lovind pe cine le eșia în cale. Au fost loviți mai mulți trecători, între care și 3 elevi de liceu care au fost internați la spital. Studenții n-au luat parte la această manifestație.⁴¹ Pentru a doua zi, L.A.N.C., secția locală, organizează întruniri în biserici și alte localuri „pentru a protesta în contra agresiunii evreilor”⁴². Cu toate că Poliția a interzis aceste manifestări și cele ce vor urma, simpatizanții L.A.N.C. continuă să se întâlnească, să protesteze și să distrugă. Au fost solicitați 300⁴³ de jandarmi rurali pentru menținerea ordinii în oraș și „s-a dispus a se bara intrările în oraș din direcțiunile Doamna, Girov, Dobreni și Dumbrava Roșie cu câte un detașament de 30 de oameni”.⁴⁴ Situația se dovedește în continuare a fi instabilă și de aceea se solicită alte câteva sute de jandarmi. Reprezentanți ai L.A.N.C. din București își intensifică vizitele la Piatra-Neamț, proporțional cu protestele și temerile populației evreiești. După incidentele din septembrie și octombrie, reprezentanți ai Comunității israelite se adresează în scris prefectului: „Ne-ați încredințat că, după cele petrecute în 28 septembrie, s-au luat toate măsurile[...]. Evenimentele petrecute eri, 4 octombrie, și în noaptea trecută au desmințit cu totul afirmațiile Dumeavoastră. O ceată de indivizi [...] au devastat locuințe, au spart obloane, au rănit o mulțime de persoane[...] Nu s-a operat nici o arestare. [...] Vă facem atent că se pregătesc noi evenimente.”⁴⁵ Legat de aceleași incidente, ministrul de interne atenționează Prefectul asupra amestecului și participării câtorva funcționari publici⁴⁶. Nici presa nu rămâne indiferentă la incidente; ziare din localitate și din țară precum „Reformatorul”⁴⁷, „Telegraful”⁴⁸ și „Neamul evreiesc”⁴⁹ prezintă situația din Piatra-Neamț în articole sugestiv intitulate: „Profanarea și distrugerea de la cimitirul evreiesc”, „Respect morților” și „Teatrul antisemit de la Piatra-Neamț”. Cu toate acestea, nu s-a găsit niciun vinovat în cazul profanării repetate de la cimitirul evreiesc. Cazul este redeschis doi ani mai târziu, când au loc alte profanări. Cercul studenților creștini dezmințe imediat orice implicare în incidente⁵⁰, iar Societatea Sacră Chevra Chedosa instituie un premiu de 20.000 lei în încercarea de a elucida cazul, care este condus de această dată de un general de Siguranță de la Iași. Presa se dovedește a fi foarte unită și

hotărâtă de a menține atenția publică asupra evenimentelor. Pe parcursul întregii luni ianuarie 1928, apar articole în ziare precum: „Reformatorul“, „Telegraful“, „Neamul evreesc“, „Egalitatea“, „Curierul israelit“, „Dreptatea“, „Adevărul“, „Lupta“, „Aurora“. Au fost însă și ziare care au susținut cealaltă parte a baricadei. Nu mai departe, ziarul local *Avântul*, autodeclarat „național-integralist și nu antisemit“, a cărui echipă redacțională era formată din profesori secundari din localitate, critică vehement incidentele și reprezentanții Comunității israelite⁵¹. În același ziar, rubrica cu tentă antisemită despre istoria și prezentul poporului evreu, „Prigoniții“⁵², face subiectul unei serii de zece numere.

Împotriva evreilor a luat atitudine și ziarul concurent al „Avântului“, „Făclia“, care se autointitula „ziar curat românesc și dezinteresat care luptă contra elementului jidovesc parazitar.“⁵³ Redactorul responsabil N.N. Chertic era la vremea aceea student și membru activ al Cercului studentesc „Petru Rareș“ din localitate, organizație susținută financiar de Primărie și Prefectură.

Incidente antisemite s-au așteptat și la Roman în aprilie 1930, cu prilejul vizitei lui A.C. Cuza. Îngrijorată, populația evreiască a cerut să se aleze posturi fixe în cartierul sinagogilor. Temerile s-au dovedit însă a fi neîntemeiate, *Săptămâna*⁵⁴ vorbind despre o revizuire a tacticii profesorului Cuza. *Săptămâna*⁵⁵ relatează de asemenea nedreptățile făcute Comunității evreiești din Roman și cere unui director ministerial să respecte legea, dacă vrea să fie, la rândul său, respectat. Este vorba despre încălcarea *Legii Cultelor* care prevedea ca în Consiliul comunal să fie ales un reprezentant al cultului minoritar cu numărul cel mai mare de aderenți cu drept de vot. În Roman existau în 1930, 70 votanți lipoveni și 1300 evrei. Cu toate acestea, a fost ales un preot lipovean.

La 22 aprilie 1928 a fost promulgată *Legea Cultelor* care recunoștea oficial cultul israelit. După publicarea legii în Monitorul Oficial, comunitățile evreiești aveau la dispoziție șase luni să-și întocmească statutele de organizații. În noiembrie același an a apărut și un regulament special privitor la organizarea cultului mozaic și a comunităților evreiești. Față de legea anterioară, acest regulament conținea anumite puncte în defavoarea comunităților evreiești, cum ar fi: neproclamarea formală a autonomiei comunităților, nespecificarea

rolului comunităților în ceea ce privește învățământul, precum și nesubvenționarea de către stat a comunităților, cum fusese cazul până la aprobarea noului regulament.

Pe fondul sporirii credibilității și numărului de simpatizanți, prin promovarea religiei creștin-ortodoxe și creării unui stat naționalist după modelul Italiei lui Mussolini, Legiunea Arhanghelului Mihail începea să joace un rol politic activ. În 1931 aceasta era reprezentată pentru prima dată în Parlament de Corneliu Zelea Codreanu ca deputat de Neamț⁵⁶. Împreună cu profesorul A.C. Cuza care de asemenea a ocupat un portofoliu parlamentar vacant în Roman, Codreanu pune bazele L.A.N.C. și mai târziu ale Legiunii Arhanghelului Mihail. Aceasta din urmă reprezintă „mai mult o școală și o oaste decât un partid“ pentru Codreanu. La alegerile din 1931 din județul Neamț, acesta obținea 11.300 de voturi. Conform statisticii populației din județ⁵⁷ în 1932, la Piatra-Neamț dintr-un total de 39.899 de locuitori, 15.477 erau evrei mozaici, în timp ce în județ, dintr-un total de 215.558 de locuitori, 20.835 au fost înregistrați ca fiind evrei mozaici.

În același an, Consiliul de Miniștri ia decizia de a dizolva Legiunea Arhanghelului Mihail, „care funcționează împreună cu alte organizațiuni ale țarei fără a fi cunoscută persoana juridică și fără alte acte de funcționare.“ De asemenea prefectului de Neamț i se solicita să ia măsuri „pentru a se împiedica răspândirea tuturor publicațiunilor Legiunii Arhanghelului Mihail, Gărzii de Fier și celorlalte filiale [...]. Toate ziarele, broșurile, calendarele sau orice alte publicațiuni ale acestor asociații, tipărite în localitate sau aduse spre răspândire vor fi confiscate [...]“⁵⁸

Cu toate acestea, agitațiile cu caracter antisemit au rămas prezente la Piatra-Neamț la fel ca în întreaga țară. În interiorul comunității evreiești au luat naștere pe lângă confruntările cu carcter antisemit, linii conflictuale paralele care se regăsesc și în presă.

În noiembrie 1932 apare pentru prima dată la Piatra-Neamț, „ziarul lunar de propagare a sionismului cultural“, „Viața evreească“, care, la acea dată, își propunea să fie o „tribună pentru orice manifestare de viață evreească și crater pentru orice izbucnire de revoltă din sânul acestei vieți împotriva tendințelor de materializare și

întunecare morală.“ Revoltele din sânul Comunității evreiești nu vor întârzia să apară și vor fi prezentate în noul ziar, care cel puțin pe durata celor doi ani de apariție, se dovedește a fi cel mai important periodic al Comunității israelite din Piatra-Neamț. În „Cuvântul-început“, ziarul se autodeclara independent de orice partid politic și ca „neavând nici o ambițiune politică.“ Timp de două numere apare, pe lângă paginile în limba română, și o pagină în idiș care va fi suprimată, în locul ei apărând „una de știri, informațiuni și reclame.“⁵⁹ Începând cu numărul doi, este prezentă și rubrica permanentă „Tribuna tineretului“ în care sunt dezbătute probleme actuale ale acestei grupe de vârste. În articolul „Pierdem tineretul“⁶⁰ este atrasă atenția asupra faptului că „tineretul nu mai crede în realizarea căminului palestinian și alunecă pe panta periculoasă a asimilării“.

Cu toate acestea, la Piatra-Neamț, elevii și studenții evrei s-au organizat în numeroase asociații și cercuri, unele susținute de Comunitate, altele de persoane particulare. Printre cele mai importante organizații se numără: „Junimea studioasă“, formată din studenți evrei și creștini, „Cercul studenților evrei din Piatra-Neamț“, „Cercul regional al județului Neamț“, „Junimea Pietreană“, sub al cărui nume funcționa un cerc literar și bibliotecă și revistă omonimă⁶¹ precum și societatea sportivă *Macaby*. Dintre societățile sioniste pentru tineret amintim *Asociația tineretului sionist* care a inaugurat cursuri de vară pentru cei interesați și „Mișcarea Hațair“ fondată la Viena și care și-a găsit admiratori printre unii liceeni evrei pietreni care se întâlneau la serate culturale și învățau limba ebraică.

La 11 iulie 1920 avea loc la Biblioteca Sionistă, ședința de reînnoire a cercului *Dr. Th. Herzl*⁶² la care au fost invitați și erau implicați în primul rând tinerii evrei. Sub același nume va apărea și un ziar „cu un scop pur cultural“⁶³. Tot tineretul este vizat și în articolul amplu despre direcțiile care trebuiesc adoptate în învățământul evreiesc, tradiționalist sau modern, intitulat „Hederism și ecolism“ și semnat de directorul ziarului, Em. Hoenig. Unul dintre corespondenții de vază ai ziarului, încrezător în spiritul tinerilor din „Ierusalimul României“⁶⁴ a fost Alexandru Șafran. Aflat la acea vreme la Viena, Șafran trimitea ziarului din când în când fragmente din studiile și impresiile sale, cuprinse în articole precum „Mahatma Gandhi“⁶⁵ sau *Romantism și realism macabeian*⁶⁶.

3. „Fraționarism“ și conflicte interne

*Opinia evreiască*⁶⁷, organ independent din Piatra-Neamț, aflat sub conducerea unui comitet, era de părere că „dacă există vreun impediment în calea sionismului, nu trebuie căutat în afara, ci în interiorul organizației. Unul din motivele slăbirii organizației sioniste este fraționarismul“.

Același fraționarism se remarcă prematur și frecvent, aproape în fiecare an în preajma alegerilor de la Comunitate și a alegerilor de la Senat și Camera Deputaților. O dovadă în acest sens o constituie diferitele ziare care susțineau o grupare sau alta cum ar fi *Alegătorul* care au apărut cu ocazia alegerilor de la Epitropie în mai 1924, un ziar cu număr unic și care susținea comitetul condus de Iosef Davidovici. Un an mai târziu au apărut două numere ale „Vocei poporului evreu“ – organ al listei Menorah.

În articolul „Cronica politică“, „Viața evreească“⁶⁸ relatează tensiunile dintre organizațiile evreiești nemțene. „Grupul Nostru“, același care, în octombrie 1933, prelua conducerea redacției de la „Viața evreească“ – Organ al „Grupului Nostru“, în frunte cu Marcel Zilberman, confirma lista unitară la Comunitate în frunte cu dr. Succin doar în cazul în care erau respectate anumite condiții, precum: aplicarea normelor electorale din statut, stabilirea unui program detaliat, modificarea actualului statut privitor la durata mandatului și dreptul la vot. „Grupul Nostru acceptă lista unitară ca pe ceva cu caracter provizoriu“, din această listă lipsind reprezentantul tineretului și al meșteșugarilor. Toate aceste tensiuni au început la 17 aprilie 1932, când Grupul Nostru a dat startul revoltelor și schimbărilor din interiorul Comunității și înlăturarea așa-numitului regim Marcu Rozenstein, care a condus Comunitatea câteva decenii. S-au iscat și incidente violente în care au fost implicați funcționarii Comunității, aflați de o parte și de cealaltă a taberilor. În ianuarie 1928 avea loc Adunarea generală a Comunității în care se propunea și aproba modificarea statului acesteia. Marcel Zilberman, noul director al „Vieții evreiești“, a fost desemnat și președintele Organizației sioniste locale și își propunea să atragă în rândurile organizației, în primul rând, pe cei tineri. „Viața evreească“ urmează să fie tipărită sub noua conducere la Buzău, în paginile acesteia regăsindu-se și informații

despre Comunitatea Israelită din localitate. Sub influența schimbărilor de la Piatra-Neamț, mișcarea sionistă buzoiană se reorganizează, iar tinerii preiau conducerea organizației locale. Aceștia s-au implicat în emigrarea și colonizarea tinerilor în Palestina, precum și în transferul de capital. Din aprilie 1934, „Viața evreească” apare fără subtitlul, *Organ al „Grupului Nostru”*, pe prima pagină regăsindu-se o notiță a „Grupului Nostru” adresată evreilor buzoieni: „Pretinși conducători vor să vă răpească voturile și să se instaleze pe patru ani la comunitate. Urmați lozincile Grupului Nostru: 1) Tot ce este evreu în localitate trebuie să se prezinte la vot; 2) Durata mandatului Reprez. să fie de doi ani. Reprez. să convoace o adunare constituantă pentru modificarea statutului, iar alegerile să fie amânate irevocabil.”⁶⁹ În același număr, „Grupul Nostru” cheamă confrății din Piatra-Neamț la plebiscit și solicită schimbarea statului Comunității, respectiv capitolul referitor la participarea la vot. Statutul Comunității încă în vigoare, fusese aprobat în 1927 și prevedea că au dreptul la vot doar evreii cu plata la zi a cotizației. Având în vedere criza economică din 1934, „Grupul Nostru” solicita participarea la vot a întregii populații evreiești. La nivel național, în urma alegerilor de la 21 ianuarie 1934, Partidul Evreiesc nu reușește, preț de câteva mii de voturi, să ajungă în Parlament.

4. Concluzii

După cum și-a propus, studiul de față sprijinit de *Fundația pentru promovarea culturii iudaice și israeliene*, s-a concentrat asupra luptei populației evreiești din Piatra-Neamț pentru căpătarea drepturilor sociale depline și a arătat că nu de puține ori, populația evreiască nemțeană s-a aflat în situații de conflict cu populația majoritară, cu autoritățile românești, dar și cu sine însăși. Toate acestea se regăsesc reflectate în presa evreiască și românească a vremii ca o mărturie a prezenței vii și active a Comunității evreiești care în perioada interbelică reprezenta mai bine de o treime din populația orașului Piatra-Neamț.

¹ „Reformatorul“, Nr. 351, anul II, Piatra-Neamț, 12 octombrie 1925.

² Josef Kaufman, *Cronica Comunităților Israelite din Județul Neamțu*, tomul I, Piatra-Neamț, 1926-1929, p. 127.

³ *Ibidem*.

⁴ Constantin Iordachi, *Citizenship and National Identity in Romania: A Historical Overview*, Regio Yearbook, 2003, p. 17.

⁵ Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare (1919-1938)*, București, 2000, p. 16.

⁶ Dietmar Müller, *Staatsbürger auf Widerruf. Juden und Muslime als Alteritätspartner im rumänischen und serbischen Nationscode. Ethnonationale Staatsbürgerschaftskonzepte, 1878-1941*, Wiesbaden, 2005, p. 215.

⁷ *Ibidem* Iancu.

⁸ Dietmar Müller, *op. cit.*, p. 217.

⁹ Carol Iancu, *op.cit.*, p. 17.

¹⁰ Josef Kaufmann, *op.cit.*, p.131.

¹¹ Dietmar Müller, *op.cit.*, p. 233.

¹² Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens (1918-1944)*, München, 2001, p. 118.

¹³ Constantin Iordachi, *ibidem*.

¹⁴ Mariana Hausleitner, *Öffentlichkeit und Pressezensur in der Bukowina und in Bessarabien*, în Andrei Corbea-Hoișie, Ion Lihaciu, Alexander Rubel (ed.), *Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa (1848-1948)*, Iași/Konstanz 2008, p. 438.

¹⁵ Mariana Hausleitner, *idem*, p. 439.

¹⁶ „Ostjüdische Zeitung“, Cernăuți, 22 nov. 1922.

¹⁷ Telegramă semnată de directorul general din Ministerul de Interne adresată prefectului de Neamț, 20 iulie 1925, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Fond Prefectură, Dosar 40/1925.

¹⁸ Josef Kaufman, *op.cit.*, p. 220.

¹⁹ „Dimineața“, nr. 29, 17 noiembrie 1922.

²⁰ Dietmar Müller, *Die Zwischenkriegszeit: Politisches System und Staatsbürgerschaft*, în Thede Kahl, Michael Metzeltin, Mihai-Răzvan Ungureanu (ed.), Rumänien, Viena/Berlin, 2006, p. 280.

²¹ Dietmar Müller, *op. cit.*, p. 269.

²² *Ibidem*.

²³ Josef Kaufman, *op.cit.*, p. 131.

²⁴ Pincu Pascal, *Obștea evreilor din Piatra-Neamț*, Piatra-Neamț, 2005, p. 85,.

²⁵ Pincu Pascal, *op. cit.*, p. 64.

²⁶ „Steaua“, organ independent săptămânal, Roman, anul II, nr. 11, 22 februarie 1920.

²⁷ Doina Barcan-Sterpu, *Școlarizarea și asimilarea evreilor (1897-1918), Studiu de caz (Liceul „Petru Rareș“ din Piatra-Neamț)*, în S.A.H.I.R., vol. V, 2000, coordonatori: Silviu Sanie, Dumitru Vitcu, București, 2000, p. 215.

²⁸ Doina Barcan-Sterpu, *Școala românească și emanciparea evreilor. Cazul Liceului „Petru Rareș“ din Piatra-Neamț*, în S.A.H.I.R., vol IX, 2005, p. 284.

²⁹ „Steaua“, Evreii la vot, anul I, nr.3, 10 martie 1920.

³⁰ *Ibidem*, anul I, nr. 4.

³¹ *Ibidem*, anul I, nr. 6.

³² „Piatra Socialistă“, săptămânal al Secțiunii Partidului Socialist și al sindicatelor muncitorești din Piatra-N, Piatra-Neamț, anul II, nr. 16, 19 iunie 1920.

³³ *Ibidem*.

³⁴ „Steaua“, 8, anul II, nr. 13, 1 mai 1920.

³⁵ Josef Kaufman, *op.cit.* p. 225.

³⁶ „Reformatorul“, an. VII, Nr. 372, 8 martie 1925.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, an. VII, nr. 342, 343, 10, 17 august 1925.

³⁹ *Ibidem*, an. VII, nr. 344, 24 august 1925.

⁴⁰ „Reformatorul“, an. VII, nr. 342, 10 august 1925.

⁴¹ Telegrama Nr. 3520 adresată ministrului de Interne, semnată de prefectul de Piatra, 28 septembrie 1925, Corespondența privind revolta populației evreiești din Piatra-Neamț, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Fond Prefectură, Dosar 86/1925.

⁴² Telegramă adresată Prefectului, semnată de șeful Brigăzii Piatra-Neamț, 28 septembrie 1925, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Fond Prefectură, Dosar 86/1925.

⁴³ Telegrama Nr. 3551 adresată comandantului Brigăzii Piatra-Neamț, semnată de prefect, septembrie 1925, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Fond Prefectură, Dosar 86/1925.

⁴⁴ Proces-verbal, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Prefectura județului Neamț, 3 oct. 1925, Dosar 86/1925.

⁴⁵ Scrisoare semnată de 12 persoane, reprezentanți ai Comunității israelite din orașul Piatra-Neamț, adresată prefectului, 5 oct. 1925, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Fond Prefectură, Dosar 86/1925.

⁴⁶ Ordin circular semnat de Ministrul de Interne, oct. 1925, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Fond Prefectură, Dosar 86/1925.

⁴⁷ „Reformatorul“, 19 octombrie 1925.

⁴⁸ „Telegraful“, 13 octombrie 1925.

⁴⁹ „Neamul evreiesc“, 12 octombrie 1925.

⁵⁰ „Egalitatea“, 13 ian. 1928.

⁵¹ „Avântul“, Chestiunea incidentului de la Cimitirul israelit, nr. 13-18, 1928.

⁵² *Ibidem*, nr. 14,16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 1928.

⁵³ „Făclia“, nr. 5, 2 august 1928.

⁵⁴ „Săptămâna“, Constatări cuziste nr. 17, an I, 27 aprilie 1930.

⁵⁵ *Ibidem*, Cultul mozaic fără reprezentant în consiliul comunal, nr. 10, an. I, 9 martie 1930.

⁵⁶ Pincu Pascal, *op.cit.*, p. 65.

⁵⁷ *Statistica populației civile pe naționalități și confesiuni*

până la 15 mai 1932, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț, Fond Prefectură, Dosar 15/1932.

⁵⁸ Telegrama Nr. 1089, cifrată, urgentă, semnată de inspector regional Măcelaru din Ministerul de Interne, adresată prefectului de Neamț, 14 ian. 1931, Fond Prefectură, Arhivele Naționale ale României, Direcția județeană Neamț.

⁵⁹ „Viața evreească“, Note și informațiuni, anul I, Nr. 3, 1 decembrie 1932.

⁶⁰ *Ibidem*, Pierdem tineretul.

⁶¹ Pincu Pascal, *op. cit.*, p. 81.

⁶² Hary Kuller, *Presa evreiască din România*, București 2004, p. 97.

⁶³ Dr. Theodor Herzl, iulie 1920. Sub direcția comitetului cercului cu același nume.

⁶⁴ Apelativ conferit de Naum Sokolov în urma unei vizite făcute în 1912, la Piatra-Neamț, fiind foarte impresionat de „cultura iudaică“ a fraților pietreni.

⁶⁵ Alexandru Șafran vorbind despre Mahatma Gandhi, impresii.

⁶⁶ *Ibidem*. Romantism și realism macabeian, parte din studiul *Waren die Propheten Realpolitiker oder Utopisten*, anul II, Nr. 4, 1 septembrie 1933.

⁶⁷ „Opinia evreiască“, Organizația sionistă, Nr. 1, anul I, Piatra-Neamț, 11 noiembrie 1933.

⁶⁸ „Viața evreească“, Nr. 1, anul III, Piatra-Neamț, 1 ian. 1934.

⁶⁹ „Viața evreească“, Nr. 3, anul III, Buzău, 1 aprilie 1934.

EVREII DIN ROMÂNIA ȘI FRONTUL RENĂȘTERII NAȚIONALE

Radu Florian BRUJA

Numărul mare de cărți, studii și articole consacrate problemei evreiești în anii regimului autoritar al regelui Carol al II-lea ar putea determina o reacție firească față de oportunitatea alegerii unei astfel de teme. În realitate, despre poziția partidului politic unic care a secondat regimul autoritar carlist, față de minoritatea evreiască s-a scris, din câte știm, extrem de puțin. Totodată, informațiile nu au fost sintetizate într-un studiu. Acest fapt se datorează, în ciuda existenței unui mare fond documentar, politiciii duse de regimurile aflate la putere în România între 1938 și 1989. Nici în perioada postdecembristă nu s-a acordat atenție acestui subiect, problema comunității evreiești rămânând în umbra altor subiecte¹.

Regele Carol al II-lea și cercurile care gravitau în jurul acestuia, au căutat să ducă o politică de echilibru între puterile democratice occidentale, și cele totalitare, în plină ascensiune în anii 1938-1939. În aceste condiții, după căderea guvernului condus de Octavian Goga și instaurarea regimului autoritar carlist, introducerea unei politici antievreiești fățișe a întârziat să apară. Însă legislația aplicată evreilor de această guvernare nu a fost anulată. Instaurarea unui regim îndreptat împotriva Mișcării Legionare era menit să aducă un sentiment de liniștire din partea populației evreiești, după zbuciumata guvernare a lui Octavian Goga. Pe de o parte, regele a căutat să colaboreze cu foștii lideri ai Partidului Național Creștin, a cărui politică era evident antisemită. Pe de altă parte, apropierea de Reich-ul nazist, ale cărei succese erau privite cu interes în România, mai ales în 1940, a constrâns autoritățile să facă jocul Germaniei, de la care se aștepta sprijin împotriva Uniunii Sovietice, principala putere care contesta frontierele țării. În acest context balansul politic al regelui și al partidului creat de acesta a dat imaginea impovizatului și artificialului. Iar comunitatea evreiască din România a fost prinsă în

avatarurile acestei politici. Documentele epocii prezintă doar voalat concepțiile politicianilor români asupra problemei. Multe din rapoartele activiștilor regimului nu sunt foarte concise în ceea ce privește integrarea sau eliminarea evreilor din structurile statului. De asemenea, multe din documentele Frontului Renașterii Naționale sunt împrăștiate în diverse fonduri arhivistice ceea ce face studiarea lor destul de incomodă. Totodată, politica partidului unic față de evrei a fost una duplicitară, până în 1940, și explicită, odată cu transformarea partidului într-unul totalitar².

Regimul autoritar carlist din anii 1938-1940 a fost instituit printr-un abil joc de culise al regelui Carol al II-lea și al apropiaților săi în 10/11 februarie 1938. După instaurarea regimului său personal, regele a luat o serie de măsuri politice, economice, legislative pentru a-l consolida și a anula instituțiile sistemului parlamentar. Cu toate acestea, România a fost unul din statele în care regimul autoritar s-a impus printre ultimele din Europa. Această stare de fapt se datorează mai multor cauze, între care lipsa de apetit a electoratului pentru mișcările extremiste sau activitatea unor lideri politici democrați marcanți ai anilor '30. La aceasta, o contribuție importantă au avut-o și unele din minoritățile naționale care trăiau în România Mare. Pentru minoritatea evreiască instaurarea regimului autoritar carlist a creat o situație mai delicată. Pe de o parte evreii au scăpat de amenințarea guvernării Goga și a terorismului legionar. Însă, în timp, legislația introdusă de autorități a limitat drepturile și privilegiile de care aceștia se bucuraseră.

În mai puțin de zece luni, Carol al II-lea a distrus baza constituțională a regimului democratic fără să reușească să creeze o alternativă a puterii. Pe 11 februarie 1938 a introdus starea de sediu pe tot cuprinsul țării. O zi mai târziu a fost revocată convocarea Parlamentului. Pe 27 februarie a fost înlocuită Constituția liberală din 1923 cu o alta, bazată pe principii corporatiste și care concentra puterea în mâinile regelui. Deși, noul pact fundamental acorda, în mod clar, aceleași drepturi și libertăți pentru toți cetățenii țării „fără deosebire de origine etnică”, Constituția restrângea drepturile minoritarilor – deci și a evreilor – afirmându-se un „vag primat al românilor”³. Deși unele publicații evreiești au fost suspendate, fostul cotidian al extremei drepte „Porunca Vremii” a putut rezista în condițiile în care și-a păstrat

caracterul antisemit, pentru a atrage elementele legionare și cuziste, însă fără să critice regimul⁴. La 4 august 1938 a fost adoptat *Regulamentul pentru funcționarea Comisariatului general pentru minorități* prin care se preciza că toți cetățenii minoritari au dreptul să-și creeze organizații cu drept de reprezentare generală. De acest statut s-au bucurat majoritatea comunităților minoritare, cu excepția evreilor care s-au confruntat cu o serie de piedici. Conform noii legislații avocații erau nevoiți să jure pe Constituție și „Sfânta Cruce“, ceea ce aducea juriștilor evreii o gravă jignire⁵.

Piatra de încercare a noului regim l-a reprezentat dizolvarea partidelor politice, fapt ce a îngrădit decisiv viața democratică a țării. Pentru a da un suport politic și un program care să atragă masele, regele a căutat să întreprindă ceva nou. La sugestia primului-ministru Armand Călinescu, regele a pregătit constituirea unei formațiuni politice noi ca structură și program politic. Astfel, pe 15 decembrie 1938 (oficial din 16 decembrie), aproape fără nici o pregătire propagandistică, a fost dat *Decretul-lege pentru înființarea Frontului Renașterii Naționale*. Decretat drept „unică organizație politică în stat“, în F.R.N. erau invitați să se înscrie toți locuitorii țării indiferent de naționalitate, orice altă activitate politică fiind socotită clandestină, și, deci, pedepsită⁶.

Începând cu 1 ianuarie 1939 au demarat înscrierile în organizația politică unică, în mai puțin de o lună înregistrându-se peste 3 milioane de aderenți. Acest aflux se datora obligativității apartenenței la partidul unic, mai ales a funcționarilor statului. Pentru ușurarea înscrierii în F.R.N. a fost creată funcția de comisar general pentru minorități. Titularul acestui post, Silviu Dragomir, a purtat tratative cu reprezentanții minorităților pentru aderarea la F.R.N. În urma discuțiilor avute de Silviu Dragomir cu minoritățile s-a convenit ca acestea să intre în Front, în secții separate „pentru scopuri culturale, economice și opere sociale“, interzicându-li-se să facă altă politică decât cea promovată de partidul unic. Minoritățile „mai importante“ și-au trimis reprezentanții în corpurile diriguitoare ale partidului: Directoratul și Consiliul Superior Național ale F.R.N.

Nu toți reprezentanții minorităților s-au bucurat de această situație. Deși oficial nu era împiedicat nimeni să se înmatriculeze în Frontul unic, evreii au întâmpinat greutăți. Acestora nu li s-a permis să

se înscrie „în corpore“ în F.R.N. din „motive legate de politica externă“. Unii reprezentanți ai acestei etnii au aderat, fie cu cerere personală, fie în listele instituțiilor la care erau angajați. Liderii comunității evreiești rabinul-șef Iacob Niemirower, Wilhelm Filderman și Wilhelm Fischer au cerut diriguitorilor F.R.N. ca minoritarii lor să fie primiți în partid solicitând un statut similar cu acela al celorlalte minorități⁷. Foarte multe cereri de adeziune au fost înaintate de evreii bucovineni și basarabeni ale căror interese economice erau amenințate. Inspectoratul Regional de Poliția din Chișinău a raportat încă din decembrie 1938 că evreii „dacă nu vor avea dreptul [să se înscrie, n.n.], vor fi dezamăgiți“⁸. S-au făcut unele concesii. Rabinul-șef Niemirower a fost invitat să facă parte din Senatul României. În schimb, scriitorul Mihail Sebastian (Hechter Iosef) a notat în *Jurnalul* său următoarea însemnare:

„– Domnule ministru, a venit adeziunea Societății Scriitorilor la Frontul Național, dar sunt câteva nume penibile.

– Care?

– Mihail Sebastian, Sergiu Dan... Ce-i de făcut?

– Cunoști ordinele. Nu putem compromite mișcarea.

Șterge-i.

Și într-adevăr ne-a șters“⁹.

Ulterior, Sebastian a fost primit în partid în baza unei cereri individuale. Cu aceleași probleme s-au confruntat și românii creștini care aveau un părinte evreu¹⁰. Evreilor li s-a explicat în termeni vagi orientarea regimului politic din țară și mai ales motivele pentru care erau împiedicați să adere la organismul politic unic. Această situație defavoriza comunitatea evreiască prin faptul că reprezentanții ei, fără a deține calitatea de membri de partid, nu puteau avea acces la funcțiile publice în stat. Evreii care doreau să se înscrie în asociații sau societăți cu orice alt scop decât cel politic, sub autoritatea F.R.N. erau împiedicați. Deși legile țării permiteau acest lucru, de exemplu evreii care au dorit să adere la „Asociația amicii Brăilei“, au fost opriți de români, după mărturia lui Arnold Schwefelberg¹¹. Conform unei mărturii a lui Emil Dorian, secretarul F.R.N. pentru categoria Industrie și Comerț, din Capitală, Georgescu-Delafras spunea:

„– Public zilele astea o lucrare în care vă distrug pe voi, minoritarii!

– Vai de mine! Și ce spui acolo?

– Tot ce o să aplicăm în politica Frontului¹².

Explicația pe care a dat-o lasă loc de interpretări: „Toți care sunt azi evrei bătrâni sau maturi nu vor fi scoși din locurile lor. Dar cei tineri nu vor mai intra nicăieri. Și am isprăvit pentru totdeauna cu ei!” Soluția preconizată de liderul partidului era ca evreii rămași să ceară Angliei „să deschidă generos granițele Palestinei”¹³. Care ar fi politica partidului carlist față de evrei ne lasă să înțelegem și istoricul Jean Ancel: „dacă guvernul ar reuși să provoace emigrarea anuală – de preferat în Palestina – a unui număr de 50.000 de evrei, am putea lua apa de la moara Gărzii de Fier și să demonstrăm că politica noastră civilizată a realizat mult mai mult pentru atenuarea problemei evreiești”¹⁴. Deși Armand Călinescu nu era un antisemit, el a luat o serie de măsuri împotriva evreilor, mai ale pentru a provoca emigrarea acestora, cu scopul declarat de a demonstra opiniei publice și legionarilor că singurul regim care a reușit ceva în chestiunea evreiască a fost cel al Renașterii Naționale. Integrarea minorităților în Front trebuia să dovedească caracterul unitar al statului român, indiferent de apartenența etnică, într-un moment când se punea tot mai accentuat problema integrității unor state europene și desființarea status-quo-ului interbelic. Totodată, Frontul trebuia să cuprindă toate forțele politice și sociale ale țării. Dar tocmai punctele de vedere diferite, chiar antagonice, ale diferitelor personalități sau grupări politice aveau să imprime regimului o linie oscilantă și inconsecventă.

O statistică pe țară, ne arată în procente câți minoritari au aderat la F.R.N. Statistica cuprinde rubrici pentru minoritățile importante: germani, maghiari, ruși-ucrainienii, bulgari, polonezi. Deși ponderea evreilor în populația țării era mare, aceștia au fost trecuți la alții¹⁵. Acest fapt nu se datorează rezistenței evreilor față de partidul unic, ci faptului că nu au putut adera, deși mulți ar fi voit-o, la Frontul Renașterii Naționale.

Una din cele mai ridicole inițiative luate de rege și de diriguitorii Frontului, în opinia majorității contemporanilor, a fost cea a introducerii obligativității purtării uniformei partidului. Iată ce nota Mihail Sebastian despre aceasta: „Plătesc cu libertatea mea intimă o slujbă de 5.535 lei lunar! Nu ți se pare cam mult?” se întreba scriitorul. „Uniforma asta, livreaa asta nu va anula orice semnificație morală,

orice valoare morală din tot ce am gândit, simțit, scris? Și mă gândesc că sunt scriitori care au murit pe rug pentru că nu au vrut să cedeze mai puțin chiar¹⁶. Caracterul uniformelor, parte integrantă a fiecărei mișcări fasciste era unul magic, ritualic, o mască a războinicului, cavalerului, omului onoare și puterii, este de părere istoricul Eugen Weber. Uniforma și persoana care o purta puteau fi trași la răspundere de tribunalele civile ca și clericii medievali sau soldații de azi. Deși era un simbol egalitar, uniforma era unul înalt elitist căci ea îi separa pe inițiați de cei neinițiați¹⁷. În România carlistă însă, această uniformă avea să capete mai degrabă un caracter caraghios, de circ, decât unul de castă, ca în regimurile totalitare. Despre toate aceste schimbări, Emil Dorian (Lustig) nota: „s-a înființat un singur partid cu caracter fascist, în care se înscrie toată țara și care va depune candidaturi pentru Parlament. S-a creat și o uniformă – nici brună, nici neagră – pe care deocamdată au îmbrăcat-o miniștrii. S-a introdus salutul roman în mod obligatoriu¹⁸. Deci evreii care de nevoie aveau la F.R.N. trebuia să-și salute superiorii cu un gest asemănător celui din Germania nazistă.

Evreilor li s-au retras treptat unele drepturi chiar dacă nu era foarte clar legiferat acest lucru. De exemplu, Emil Dorian a fost nevoit să publice o lucrare de popularizare a medicinei doar în condițiile în care, pe coperta cărții a apărut și numele unui creștin, doctorul Marius Popescu, la sugestia secretarului general al Frontului din București¹⁹. O serie de legi propuse de Consiliul Superior Național al F.R.N. au îngrădit decisiv drepturile comunității evreiești. *Legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității românești* din 20 ianuarie 1939, completată cu ordonanță din 22 iulie 1939 cuprindea dispoziții severe. Obținerea cetățeniei române de către diferite categorii era pusă în pericol de câteva articole discreționare. O altă lege, datată la 20 octombrie 1939 spunea că „ultimele rămășițe ale drepturilor obținute în decurs de o sută de ani de luptă s-au transformat în pulbere²⁰. Cu toate acestea, evreii au dat semne de bună purtare față de Front și față de situația politică precară în care se găsea România. De exemplu, medicul I. Bomchis, vicepreședintele Comunității israelite din București a subscris suma deloc neglijabilă de 200.000 lei unui fond deschis de Gărzile F.R.N. pentru înzestrarea armatei²¹. Mai mult, deși Armand Călinescu a declarat în mod oficial și în repetate rânduri că problema comunității ebraice din România trebuie rezolvată

pe căi dure, asasinarea sa de către o echipă legionară i-a impresionat pe evrei. Sfatul rabinilor a dat dispoziții ca, pe 22 septembrie 1939, în toate templele și sinagogile din țară „să se facă rugăciuni pentru fostul prim-ministru“ considerat „un zid contra mișcării antisemite“²². La 23 septembrie 1939, slujbele pentru morți din sinagogile Capitalei au început cu o rugăciune pentru sufletul lui A. Călinescu²³.

Evreii s-au găsit în antiteză cu ideologii regimului, fiind acuzați că simpatizează cu ideile comuniste, într-o perioadă de creștere a pericolului extern din partea Uniunii Sovietice. Numărul mare de evrei din organizația comunistă din România a canalizat antisemitismul regimului spre echivalența comunist – evreu. Dar pentru F.R.N. nu se potrivește remarca lui Reginald Hoare că „partidele de dreapta sunt de profesie antisemite“²⁴, din moment ce în structurile sale au intrat, deși nu foarte mulți, și evreii. Antisemitismul F.R.N.-ului era unul de conjunctură. el trebuia să atragă marea masă a fostului partid Totul pentru Țară. nu era de tip rasist, ci îi privea pe evrei ca pe un corp străin în trupul țării, de care aceasta trebuia să scape. Patriarhul Miron Cristea declara că „apărarea împotriva evreilor este o datorie națională și patriotică, neputând fi vorba aici de antisemitism“²⁵. Prin identificarea evreului cu agentul bolșevic, regimul autoritar carlist și-a impus propria conduită antisemită, într-o versiune „revizuită și epurată de unele atitudini excesive“²⁶. În realitate, nu este exactă ideea potrivit căreia evreii ar fi fost de orientare comunistă. Extrema stângă din România era puțin numeroasă în timp ce procentul evreilor în populația statului român era destul de semnificativ. Și nu toți comuniștii erau evrei.

Pe parcursul anului 1940, regimul a mai cunoscut câteva succese efemere, dar acestea s-au datorat mai degrabă conjuncturii internaționale decât reconcilierii interne. Însă acestea au agravat situația minorității evreiești de la noi. În acest sens, foarte zgomotoase au fost negocierile dintre împuterniciții guvernului și Vasile Noveanu, din partea Mișcării Legionare. Regele Carol încercase să „cumințească Mișcarea Legionară luându-i cu împrumut identitatea politică“²⁷. Acum apela direct la aceasta pentru a-și salva partidul. Obținând eliberarea din închisori și grațierea, Legiunea a aderat în lunile martie-aprilie la F.R.N. Întrarea legionarilor în partidul regelui, alături de mai vechii cuziști a dus la conflicte cu evreii care, deși puțini, se găseau în listele

Frontului. Emil Dorian scria că: „legionarii nu au alt mijloc de a-și justifica prezența într-un guvern totalitar decât împlinind cu strictețe programul de exterminare iudaică”²⁸. În luna februarie 1940, Wilhelm Filderman a înaintat o nouă cerere, mai întâi pe lângă Silviu Dragomir, apoi și pe lângă primul-ministru Gheorghe Tătărescu pentru primirea coreligionarilor în F.R.N.²⁹. Cercurile național-creștine s-au opus eficient acestei solicitări. Pentru a-și susține poziția, liderii cuziști din Moldova, Bucovina și Basarabia au redactat un material informativ cu pretinse activități de sabotaj ale evreilor comuniști îndreptate împotriva Guvernului³⁰.

În ziua căderii Franței, la 22 iunie 1940, regele a hotărât, prin decret-regal, transformarea Frontului Renașterii Naționale în Partidul Națiunii. Conform decretului, Partidul Națiunii era decretat „partid unic și totalitar” aflat sub conducerea regelui. Partidului îi revenea sarcina de „a îndruma viața morală și materială a națiunii și a statului român”³¹. Obligatorietatea aderării la noua formulă de partid unic era menționată explicit, anunțându-se pentru viitor modalitatea de înscriere în partid. Decretul din 22 iunie a fost completat cu normele de aderare care trebuia să se încheie până la 1 august. Minoritarilor li s-au păstrat aceleași statute pe care le aveau și în cadrul F.R.N. dar în privința evreilor nu s-a luat nici o decizie. Aceștia aveau propria lor poziție față de Partidul Națiunii. Wilhelm Filderman, șeful comunității israelite din România, a notat că: „Partidul Națiunii este un partid unic strict fascist, în care Garda de Fier constituia armătura sa totalitară”³². Evenimentele de la sfârșitul lunii iunie 1940 au întârziat însă organizarea P.N.

Ulterior, s-au dat publicității și normele privind situația evreilor. Lor li se refuza posibilitatea înscrierii în P.N. Această decizie l-a determinat pe scriitorul Emil Dorian să remarce: „se iau satisfacții de mici înfloritură de stil în dispozițiile cu privire la înscrierea în Partidul Națiunii în urma cărora evreii botezați trăiesc cea mai cumplită dezamăgire”³³. Au existat și cazuri aberante, fără justificare, pentru antisemitismul românesc, care nu era rasist. Astfel, nici copiii născuți în familii mixte – un părinte evreu și unul român – chiar dacă erau creștini nu puteau fi primiți în P.N.³⁴. Evreii au încercat prin numeroase cereri individuale sau colective, memorii și scrisori să obțină aprobarea dirigitorilor Partidului Națiunii și chiar a regelui de

a adera la organismul politic oficial³⁵. Unii evrei, funcționari ai statului, pentru a nu-și pierde slujbele, au încercat să se înscrie, apelând la diferite tertipuri. Ori s-au trecut pe liste ca maghiari, ori s-au trecut de religie reformată. nici așa nu au avut succes³⁶. Cunoscutul profesor Tudor Vianu, deși era înscris în partid, a fost dat afară din serviciu pe motiv că era evreu³⁷. Și angajații teatrelor au fost nevoiți să adere la P.N. Fiecare actor trebuia să facă dovada adevărului de membru pentru a-și continua activitatea, măsură care a lovit în principal în evrei³⁸. Aceste măsuri antisemite nu au fost luate de către conducerea partidului, ci erau necesare în opinia liderilor statului român, și trebuiau luate prin partid³⁹. Și acestea sunt doar câteva exemple. Uniunea Comunităților Evreiești, condusă de Wilhelm Fildermann a înaintat primului-ministru, Ion Gigurtu un lung memoriu, cuprinzând întreaga situație a comunității ebraice din România cu scopul de a contracara politica antisemită a regimului și a Partidului Națiunii⁴⁰. Ca și celelalte inițiative nici memoriul nu a primit un răspuns favorabil.

O serie de incidente violente îndreptate împotriva evreilor au avut loc în zilele refugiului care a urmat raptului Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei. O măsură care a îndepărtat definitiv populația evreiască de regimul lui Carol al II-lea a fost dispoziția Ministerului Afacerilor Interne, transmisă printr-o telegramă cifrată din 28 iunie 1940 către autoritățile ținutale și județene din Basarabia și partea de nord a Bucovinei prin care se specifica că din teritoriile evacuate „nu pot pleca decât cetățenii de origine română, cu prioritate asupra celor minoritari”⁴¹. Au existat numeroase cazuri când minoritari evrei au dorit să se refugieze din calea armatelor sovietice, fiind împiedicați de autoritățile românești. Din acest motiv au existat numeroase incidente violente între evrei și românii aflați în retragere. „Evident că era o replică la refuzul regimului carlist din perioada anterioară de a recunoaște dreptul populației evreiești de participare la viața politică a țării”⁴², este de părere istoricul Vitalie Vărațic.

După dificultățile întâmpinate de evrei, prin neacceptarea lor în Partidul Națiunii, la 8 august 1940, a fost adoptată o nouă măsură antisemită. Prin *Decretul-lege privind situația juridică a evreilor din România*, calculele regelui erau de a câștiga încrederea Germaniei într-un moment în care cererile Ungariei și Bulgariei nu mai puteau fi amânate. În expunerea de motive, Ministrul Justiției, I.V. Gruia

justifica noul decret prin „rezolvarea unei probleme ce statornicește dreptatea poporului român”⁴³, pentru a câștiga atenția legionarilor, în plan intern. Cezar Petrescu, vedea în decret „o dată epocală în viața noastră națională, un sfârșit al îndelungatei perioade de luptă încheiată cu triumful principiului”⁴⁴. Prin textul legii era definit termenul de evreu, erau împărțiți în trei categorii toți evreii, în funcție de perioada cât au locuit în România. Evreilor le era limitat dreptul de a ocupa funcții publice, de a face parte din consiliile administrative, de a dobândi proprietăți funciare sau de a deveni militari de carieră. Erau prevăzute și pedepse exemplare⁴⁵. Emil Dorian avea să scrie despre acest decret: „legea de încadrare juridică a evreilor îi împărțea pe aceștia în trei categorii, fiind excluși din comunitatea națională, deși unei categorii i se lăsau unele drepturi (...). Evreii bogați, comercianți și industriași, vor putea huzuri mai departe, la băi, la mititei, la baruri. În schimb, avocații, funcționarii etc. sunt desființați”⁴⁶. Decretul lege favoriza populația românească din tată creștin și mamă evreică în defavoarea celor născuți din tată evreu și mamă româncă⁴⁷. Se instituia așa-zisa „lege a sângelui” care se baza pe principiul că națiunea română este „creatoare de stat”, deci are drepturi depline și e singura care poate profita de drepturile ce decurgeau de aici⁴⁸. Decretul era întregit de un altul care interzicea căsătoriile între românii „de sânge” și evrei, acestea nefiind recunoscute pe teritoriul României și pedepsite cu închisoarea corecțională⁴⁹. Și organizația de tineret, Straja Țării, a făcut „curățenie” în structura personalului său, tinerii evrei fiind îndepărtați din rândurile ei⁵⁰. Alte măsuri antisemite au fost: *Decretul-lege privind stabilirea situației evreilor din învățământul de toate gradele*, din 31 august, sau legile prin care se urmărea îngrădirea libertății practicării cultului mozaic. Astfel, li s-a interzis evreilor închiderea magazinelor în zilele de sâmbătă, obligându-i să nu respecte sabbatul. O altă decizie a suprimat subvenționarea cultului ebraic⁵¹.

Comunitatea evreiască s-a manifestat cu prudență față de soarta României din vara anului 1940. Evreii săraci au arătat indiferență față de problemele politice, arată un raport al Poliției. Cei mai indignați de legislația antisemită „manifestă satisfacție față de greutățile guvernului român”, însă majoritatea celor afectați de noile legi s-au abținut de la orice instigare. În schimb, intelectualitatea evreiască s-a comportat cu mult tact înțelegând că „este în interesul

comunității evreiești ca tratativele [de la Turnu Severin și Craiova, n.n.] să se finalizeze cu sacrificii cât mai mici pentru România“ pentru a nu stârni o reacție antisemită și mai violentă⁵². În primejdie de a deveni apatrizi evreii au căutat să opună rezistență, cu puținele mijloace de care dispuneau într-o țară care se orienta, din ce în ce mai evident spre politica Reich-ului nazist. Garda Națională a județului Timiș a redactat un memoriu asupra legislației antisemite arătând că introducerea acesteia a adus o serie de dezechilibre în economia românească. Proprietarii marilor depozite en-gross, neafecțați direct de lege, au refuzat să mai furnizeze materii prime și materiale întreprinderilor românești. Aceste reacții au agravat situația economică a țării, într-un moment în care poziția regimului unipartidist era deja subredă⁵³. Unii avocați evrei, deși și-au pierdut dreptul de a profesa, au continuat să țină procese și să elibereze acte notariale⁵⁴. Comunitatea sefardă din Capitală și membrii societăților „Libertatea“ și „Unirea“ au strâns fonduri pentru scoaterea unui ziar din care să se întrețină ziariștii evrei scoși în afara legii⁵⁵.

În ciuda dificultăților întâmpinate de evrei în anii regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, după abdicarea acestuia, situația comunității ebraice s-a înrăutățit catastrofal. Anii 1938-1940 au fost doar o anticameră a dictaturilor care au urmat și care au dus o politică mult mai concisă împotriva evreilor. Câteva concluzii se pot trage. În primul rând, minoritatea evreiască din România a rămas loială statului român, indiferent de orientarea politicii interne a acestuia. Dorința evreilor de a se integra în Front a dovedit că aceștia respectă caracterul unitar al statului român și colaborează cu românii și celelalte minorități, cu cele câteva excepții, într-un moment în care se punea tot mai acut problema integrității unor state europene și desființarea statu-quo-ului interbelic. Însă, aflată între interesele puterilor occidentale și cele ale totalitarismelor în plină ascensiune, România a căutat soluții pentru rezolvarea problemei evreilor. Lipsa unor idei clare a făcut ca aceștia să se afle într-o situație paradoxală. Regimul Renașterii Naționale a însemnat pentru comunitatea evreiască din România începutul ruinării și a deschis seria unor dictaturi care, prin diverse mijloace, au dus la eliminarea, unei minorități, fără mari veleități politice, din structurile statului român. Evreii nu au opus o rezistență serioasă măsurilor luate de regimul carlist, însă situația lor s-a

în răutățit treptat. Îndeobște se spune că o minoritate este mai activă în trupul unei majorități, cum a fost cazul evreilor din România Mare. În acest context era firesc ca aceștia să caute diverse forme de opoziție la măsurile luate de regim. Frontul Renașterii Naționale a fost doar un singur mijloc prin care s-a căutat deteriorarea situației comunității ebraice din România. El nu a fost decisiv în anularea drepturilor acestei comunități, însă prin partidul unic carlist s-a încercat, și într-o bună măsură s-a reușit, îndepărtarea evreilor din structurile statului. Frontul Renașterii Naționale s-a integrat curentului antisemit larg îmbrățișat în epocă. Perioada care a urmat avea să continue politica dusă de regimul regelui Carol al II-lea, cu forme de reprimare tot mai diverse și mai dure. Așadar, anii 1938-1940 au fost doar începutul distrugerii comunității evreiești din România.

¹ Mai mult s-a negat participarea românilor la drama poporului evreu, istoricii mulțumindu-se doar să amintească de unele momente izolate, scoase din context; un studiu pe acest subiect vezi la Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație: Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Editura Polirom, Iași, 2002.

² Pentru că nu toți evreii au avut posibilitatea să adere la organizațiile noului regim, fiind îndepărtați de la deciziile majore care îi priveau direct, studiul de față nu se intitulează „Evreii din România în Frontul Renașterii Naționale” ci „Evreii din România și Frontul Renașterii Naționale”.

³ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România (1919-1940)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 171.

⁴ Radu Florian Bruja, *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale*, Editura Junimea, Iași, 2006, p. 89.

⁵ Arnold Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu din România*, ediție de Leon Volovici, Editura Hasefer, București, 2000, p. 113.

⁶ Ioan Scurtu (coord.), Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 466.

⁷ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, vol. I *Partea întâi 1933-1944*, Editura Hasefer, București, 2001, p. 110.

⁸ Petre Țurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renașterii Naționale*, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 100.

⁹ Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, ediție de Gabriela Omăt, Editura Humanitas, București, 1996, p. 193.

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond F.R.N. 21/1940, f. 181 (în continuare A.N.I.C.).

¹¹ Arnold Schwefelberg, *op. cit.*, p. 115.

¹² Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană (1927-1944)*, ediție de Marguerite Dorian, Editura Hasefer, București, 1996, pp. 89-90.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Armand Călinescu apud Jean Ancel, *op. cit.*, p. 126.

¹⁵ A.N.I.C. Fond F.R.N. 4/1939, f. 1-11. O statistică din 26 iunie 1939 a populației (peste 23 de ani) din plasa Dragomirna, județul Suceava, dovedește un număr extrem de mic al minoritarilor evrei înscrși în F.R.N. Dintr-un total de 16.497 de locuitori cu vârsta peste 23 de ani, deși se puteau înscrie de la împlinirea a 21 de ani, erau membri F.R.N. doar 5.307. Dintre aceștia doar trei erau evrei, Arhivele Naționale Suceava, Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f. 31.

¹⁶ Mihail Sebastian, *op. cit.*, p. 202.

¹⁷ Hans Rogger, Eugen Weber, *Dreapta europeană. Profil istoric*, Editura Minerva, București, 1995, p. 21.

¹⁸ Emil Dorian, *op. cit.*, p. 67.

¹⁹ „În această atmosferă (...) am trebuit să semnez contractul. A trebuit. M-am luptat cu ispita de a-i azvârli în obraz pumnul de bani ce mi-i numărase, grație garanției prepuțiale. Și acum, acasă, rememorând cele întâmplate, mă disprețuiesc, *Ibidem*, p. 90.

²⁰ Pentru detalii vezi Jean Ancel, *op. cit.*, p. 113.

²¹ A.N.I.C. Fond Ministerul de Interne, Direcția Generală de Poliție, 175/1939, f. 22.

²² *Ibidem*, f. 330.

²³ *Ibidem*, f. 335.

²⁴ Bela Vago, *Umbra svasticii. Nașterea fascismului și antisemitismului în bazinul Dunării (1936-1939)*, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 64.

²⁵ *Ibidem*, p. 63.

²⁶ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 69.

²⁷ Grigore Traian Pop, *Garda, Căpitanul și arhanghelul din*

cer... *O istorie obiectivă a mișcării legionare*, vol. III, București, 1997, p. 150.

²⁸ Emil Dorian, *op. cit.*, p. 109.

²⁹ A.N.I.C. Fond Ministerul de Interne, Direcția Generală de Poliție, 140/1940, f. 1.

³⁰ *Ibidem*, f. 59.

³¹ Ioan Scurtu (coord.), Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *op. cit.*, p. 474.

³² Jean Ancel, *op. cit.*, p. 228.

³³ Emil Dorian, *op. cit.*, p. 115.

³⁴ A.N.I.C. Fond F.R.N. 21/1940 f. 182. vezi și „România” din 13 iulie 1940, p. 1.

³⁵ Un raport al Gărzilor Naționale din județul Vaslui păstrează o plângere a intelectualilor evrei: „Sunt în localitate câțiva evrei care stau departe de Comunitatea evreiască, care au făcut războiul sau au avut morți în familie în război. afirmă că nu meritau a fi excluși din rândul cetățenilor români”, mai multe exemple vezi la Petre Țurlea, *op. cit.*, pp. 263-266.

³⁶ A.N.I.C. Fond F.R.N., 854/1940, f. 67.

³⁷ *Ibidem*, 21/1940, f. 167. Considerând că Tudor Vianu a fost victima unor delatori, Petre Țurlea relatează cazul pe larg și dă și alte nume ca Alfred Alexandrescu, Ionel Perlea, Jean Bobescu, George Georgescu și chiar personaje cu rolul înalte în Partidul Națiunii ca Egizio Massini și Sabin Drăgoi propuse spre eliminare din partid, *op. cit.*, pp. 266-267.

³⁸ Jean Ancel, *op. cit.*, p. 240.

³⁹ *Ibidem*, p. 252.

⁴⁰ Petre Țurlea, pp. 268-269.

⁴¹ Telegramă cifrată a Ministerului Afacerilor Interne, către rezidenții regali, Inspectoratele regionale de siguranță și comandamentele regimentelor de jandarmi ai Ținuturilor Nistru, Suceava, Prut și Dunărea de Jos, privind modalitățile transiterii către unitățile sovietice a teritoriilor cedate, în Vitalie Văratîc, *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie-3 iulie 1940). Invazia și anexarea nordului Bucovinei de către U.R.S.S.*, Rădăuți, 2001, doc. 112, pp. 452-454.

⁴² *Ibidem*, p. 83.

⁴³ *Evreii din România între anii 1940-1941*, vol. I

Legislația antievreiască (volum îngrijit de Lya Benjamin), Editura Hasefer, București, p. 37. Vezi și Jean Ancel, *op. cit.*, pp. 230-232.

⁴⁴ „România“, din 11 august 1940, p. 1.

⁴⁵ *Evreii din România...*, pp. 46-50.

⁴⁶ Cu umor negru va face Emil Dorian o observație și asupra celor trei categorii de evrei: „Spune unul azi că s-au creat trei categorii de formule de salut creștinesc și anume: «Dl. jidan! Măi jidane! și Hai sictir jidane!», corespunzător celor trei categorii din lege. Iar altul, comentând legea, spunea că s-au creat trei categorii: 1. Cei care au murit la războiul din 1877. Cei care au murit în 1916-1918. 3. Cei care vor muri la citirea acestei legi“, Emil Dorian, *op. cit.*, p. 121-122.

⁴⁷ Lya Benjamin, *Naționalism și antisemitism în legislația regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, 1938-1940*, în S.A.H.I.R., vol. IV, București, 1999, pp. 214-215. vezi și Jean Ancel, *op. cit.*, pp. 230-232.

⁴⁸ A.N.I.C. Fond F.R.N. 8/1940, f. 5.

⁴⁹ *Evreii din România...*, p. 55.

⁵⁰ „Porunca Vremii“, din 9 august 1940, p. 3.

⁵¹ Lya Benjamin, *op. cit.*, pp. 215-216.

⁵² A.N.I.C. Fond Ministerul de Interne, Direcția Generală de Poliție, 35/1940, f. 47-48.

⁵³ *Idem*, Fond F.R.N. 8/1940, f. 3-4.

⁵⁴ *Idem*, Fond Ministerul de Interne, Direcția Generală de Poliție, 35/1940, f. 46.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 86.

MIHAIL SEBASTIAN'S PERCEPTION OF ALEXANDER THE GREAT

Vasile LICA

The posterity of the great Macedonian personality in Romanian culture is doubtless a presence and so is Alexander-motive in the Romanian literature¹. If the important presence of Alexander with Mihail Sadoveanu², founder of the Romanian historic novel, does not come as a surprise, the presence of the Macedonian king is quite strange with Mihail Sebastian, a writer significantly different in terms of background, ideas and style.

*

Before proceeding to the analysis of the play *Ultima oră* (*Stop News/Breaking News*), which is, after all, the purpose of this paper, I consider it useful to make a brief presentation of Mihail Sebastian's personality and work and also an outline of the historical period he lived in.

Mihail Sebastian (Iosef Hechter) was born in 1907 in Brăila, where he attended elementary and secondary school, which he graduated in 1926³. 1926 is worth mentioning because of his first encounter with Nae Ionescu⁴, professor of philosophy at the University of Bucharest and his future spiritual mentor⁵, who happened to be the head of the baccalaureate committee at that time. Sebastian attended the Law School in Bucharest because he had set his mind on becoming a lawyer⁶, but, unfortunately, this profession would not meet his intellectual and financial expectations⁷.

Essay-writing, literary criticism, novel and drama writing, journalism⁸ would undoubtedly give this active and interesting representative of the famous 'young generation' or the 'gold generation'⁹ of interwar Romania those intellectual satisfactions¹⁰ denied to the attorney. However, it must be mentioned that many of

these delights of the mind would be preceded by trials and tribulations. And it is difficult to say if these tribulations produced the sublimation of the unfair sufferings of the hard-tried Sebastian.

Undoubtedly, Mihail Sebastian's life of the interwar Romanian society was one of the most complicated. He spared no effort to act like a Romanian writer in spite of his Jewish origin and that brought him accusations from both the Romanians and the Jewish¹¹. The most difficult and painful event that Sebastian went through is likely to have been the publication of his autobiographical novel, *De două mii de ani*¹². This novel represents one of the most important works – perhaps the most profound in his artistic evolution – where he reveals his personality and where he confesses some repressed feelings from childhood and adolescence. Sebastian wants 'to tell everything', to express the tribulations brought about by the disreputable insult 'fearful Jew' and by the interdiction to say, as a pupil, 'we, the Romanians'. Just as hard he took the undeserved public reproach at one of the Criterion Colloquia. In 1932, when he was about to speak about Chaplin, a quid am in the room, told him: 'a Jew cannot speak about another Jew'¹³.

He had been thinking about writing this novel for a long time and, upon his return from Paris, in July 1931, he confessed this desire to Nae Ionescu: 'I am writing a Jewish novel'. Nae Ionescu encouraged him, promising to write a Preface to his novel¹⁴. A quotation from Eliade's memoirs where he makes the case clear is extremely useful: '1934... Je me souviens que, quelque temps auparavant, Sebastian était venu chez moi un après-midi, pâle et le visage défait: „Nae Ionescu m'a remis le texte de sa préface“, me dit-il. „C'est une tragédie, une véritable condamnation à mort...“. Et il me tendit le manuscrit du professeur. Je le lu avec une certaine émotion, mais aussi avec un serrement de cœur. „Si les fils de Sion souffrent, c'est parce qu'ils doivent en être ainsi“, écrivait Ionescu, et il donnait les raisons: les Juifs avaient refusés de voir en Jésus le Messie. Leurs souffrances à travers l'histoire témoignaient en un certain sens du destin du peuple juif, lequel, du fait même qu'il avait refusé de reconnaître le Christ, ne pouvait être admis à la Rédemption. Extra ecclésiastiques nulle salus... Sebastian et moi-même étions tous deux parfaitement conscients de l'origine et des raisons de ce recul. Nae

Ionesco, étant donné son opposition à la politique royale, savait pertinemment qu'il ne serait lu désormais que par un certain public d'extrême droite, et il tenait à ce qu'on sache comment se posait à ses yeux le problème juif, du seul point de vue religieux, et à l'exclusion de tout autre considération politique et sociale. Mihail Sebastian ne déniait absolument pas à Nae Ionesco le droit d'avoir tel ou tel opinion. C'est qui le consternait, c'était de le voir choisir cette occasion, à savoir la préface de ce premier roman, pour exposer les conclusions aux quelles il était récemment parvenu. Toute-fois, c'est Sebastian lui-même qui avait réclamé cette préface, qui l'avait attendue durant des semaines alors que le livre était déjà composé, et il n'entendait pas revenir sur sa décision, quitte à payer cher les conséquences de sa fidélité'¹⁵. In his own words, Nae Ionescu draws the conclusion in this impossible preface that 'Judas suffers because he is Judas... Iosef Hechter, can't you feel the fever and the darkness rallying around you?'¹⁶.

M. Sebastian's novel did not matter from a literary point of view. It was read and interpreted not as a literary work, i.e. from an artistic perspective – but only in terms of the clue offered by Nae Ionescu's preface. A clear description of this unusual situation is made by Ion I. Cantacuzino, another admirer of Nae Ionescu's, but one of the very few contemporaries who had read and interpreted Sebastian's novel from an artistic point of view: 'All the polemics, controversies, answers and notes brought about by professor Nae Ionescu's preface and by Mihail Sebastian's title lead us to a very sad conclusion. To the readers' lack of respect for the core of their readings. That is for that element around which the whole work revolves. For its essence. Because discussing Sebastian's book in relation to politics, theology, sociology and questioning the peace treaties and Eastern Church dogmas is, in my opinion, exaggerated! On the off-chance, this means that you have discussed *some of* the issues, starting from this work. This does not mean you have reached the *main issue*. On the grounds of this misunderstanding, the public was attracted to professor Nae Ionescu's Preface. Writing, at the beginning of the novel, this simple sentence "*Mihail Sebastian has decided to deal with the Jewish issue...*" Nae Ionescu was to cancel a writer's entire work in the ensuing 300 pages... And, under this influence, all the readers followed

his lead, while they forgot that, as long as we deal with a literary phenomenon, we must seek its essence on a literary basis... But what is beyond our understanding is these contradictory discussions presented disguised as literary criticism. And, presented as such, they mislead all the readers, making them forget that they are facing a literary work, in which ideology is not a purpose in itself'¹⁷.

I have quoted in extenso from Eliade¹⁸ and Cantacuzino, pre-cisely because, unfortunately, they were among the very few contemporaries¹⁹ who disagreed with the interpretation in the novel's preface. They read the novel – unlike most others – from an aesthetic perspective and not from an ideological or theological one, as their mutual mentor, Nae Ionescu, had suggested.

The attacks against Sebastian – not related to literature and extremely violent – came from all sides, from the right as well as from the left, from both the Romanian writers and the Jewish writers²⁰.

Mihail Sebastian revealed this terrible disappointment caused first of all by his beloved mentor²¹, Nae Ionescu, by writing a document-book in which he brought together all the 'evidence', just like a real *barrister*²². As Sebastian himself expected, the publishing of this reply-book would not solve the problem²³, because the attacks started again and the situation remained tense. When his best friend, Mircea Eliade, became an iron guardist, Sebastian's seclusion deepened²⁴; he felt even lonelier and more isolated²⁵.

In the late 1937, when the Goga-Cuza government took over and introduced an anti-Semite legislation in Romania, Sebastian's condition became difficult from a judicial and administrative point of view as well. The dictatorship of King Carol II (1938-1940) put this misfortune off only for a short time, because, during the summer of 1940, the Romanian monarch made a lot of concessions to Nazi Germany and the anti-Semite legislation was only one of them. But the inevitable did take place, on the 6th of September 1940, when General Ion Antonescu formed a new government in association with The Iron Guard. The new extreme right government ranged with Germany, a political decision which involved the application of a harsh anti-Semite legislation²⁶.

As a consequence to this murderous legislation, Mihail Sebastian received the following notification, on September 7th

1940²⁷: ‘Bucharest, September 7th 1940. To Mihail Sebastian, editor at *Uniunea Fundațiilor Culturale Regale*. Loco no. 5.590. *We are honoured to inform you that, in accordance with the decree adopted on August 9th 1940, you are dismissed for being a Jew*’²⁸.

In appropriate words, Dorina Grăsoiu noted this terrible fact: ‘And thus, at the age of 33, Mihail Sebastian’s public activity as a writer, critic and essayist came to an end. All that followed afterwards was under the signature of forced anonymity’²⁹.

Since the 6th of September 1940 till the 23rd August 1944 Sebastian lived not only under the ban of using his own signature in the cultural life of Romania that time, but especially with the permanent fear for his own life and for the life of those close to him, which were, at any time, under threat of deportation.

Although, fortunately, he was not deported³⁰, he could not avoid, however, other humiliations following from the anti-Semite legislation: the interdiction of using the phone, the radio and of receiving guests, the requisitions, the separate prices for rent and goods for the Jewish, the forced labor³¹ etc.

Sebastian managed to get a teaching position at the *Cultura* Jewish high-school and, then, a professorship at *Onescu College*³², where he made efforts praised by his students³³, but which, unfortunately, were not enough to ensure him an income he could live on. Because of this, he had to translate books for children for The *Hachette* office in Bucharest³⁴ and mainly to translate numerous plays for both Romanian and Jewish theatre companies in Bucharest³⁵, in order to earn a living³⁶.

How helpful must have been to Sebastian, during these hard times, prince Antoine Bibescu’s³⁷ invitations to his residence in Corcova (Oltenia), where the writer could recover physically and mentally! One of these wonderful visits, in August – September 1943, gave him the strength to write the first two acts of one of his most interesting plays: *Steaua fără nume* (*Nameless Star*)³⁸.

It was the time when Sebastian was active in the Resistance³⁹ cooperating closely, as pointed out in the *Journal*, with remarkable communist leaders such as Lucrețiu Pătrășcanu⁴⁰, but still in constant relations with old friends like Constantin Vișoianu, minister of Foreign Affairs in the first government after August 23rd 1944⁴¹.

However, Mihail Sebastian could not integrate into the new political, social, moral, aesthetical order that would evolve after August 23rd 1944. His *Journal* contains suggestive notes which highlight his lack of solidarity with the ideals shared by those he had stood by in 1940-1944, some of them even of the same ethnic origin as his⁴². Two of these notes deserve special attention as they may explain, in my view, even his appalling end⁴³: 'Indoctrinated stupidity is even harder to stand than pure, simple stupidity'⁴⁴. And, somewhere else, his criticism of the 'light from the East' was even more severe 'Further on there is life. A kind of life which has to be lived. The only thing I longed for was freedom. Not a new definition of freedom – but freedom. *After so many years of terror, we don't need to have it explained to us what freedom is. We know what it is – and it cannot be replaced by any formula*'⁴⁵.

The writer did not get the chance to see the entire evolution and development of the new communist order because, on May 29th, 1945, at about 15.15, he was crushed to death by a truck which 'happened' to be going at high speed on a street where there also was a tram station. Mihail Sebastian was on his way to the newly-founded Free Democratic University⁴⁶, where he was to start his course in comparative literature. He had not turned 38 years old yet...

In 1940-1944, years I have tried to describe somehow, Sebastian strove to create, not to let the writer in him die. His intense and varied readings, the study and the sound command of the English language⁴⁷ were certainly not enough. The already-mentioned *bâclages* for the theatre companies in Bucharest – were not even surrogates for Sebastian the writer. He anxiously sought ideas that would come at random or would not come at all⁴⁸. They sometimes seemed painfully too many for a writer haunted by the concern of earning a living, to whom *l'art pour l'art* was forbidden. He could write only to earn a certain amount of money as soon as possible⁴⁹.

Thus, *Ultima oră* was to be written under the influence of these damned constraints⁵⁰, which had negative consequences on the play's structure and ideas. The 'prehistory' of this work – as it can be reconstituted from the *Journal* – fully illustrates this painful situation.

In order to avoid any confusion, it must be mentioned from the very beginning that what we now know and read as *Ultima oră* is

the result of what Sebastian had initially conceived of as two plays: *Ultima oră* and *Alexandru cel Mare* (*Alexander the Great*). This remark is necessary because the first draft of *Ultima oră* precedes *Alexandru cel Mare* and the already mentioned prehistory begins with the first mention of *Ultima oră*.

The intention of writing a play on this subject is noted in the *Journal* under February 6th, 1941: ‘For some time now (several years) I have been thinking about a comedy that takes place in the editorial offices about a newspaper. At first I imagined a simple one-act comedy set in a summer day (1928-1929) at the height of the political holiday season, with no events, no news, a short print run, bored reporters not paid for weeks... the milieu, the atmosphere, the characters – which I know so well from *Cuvîntul*... I think I keep thinking about my plays, but I cannot make up my mind to start working on them. It is true that the one with the journalist should be left to shape itself, to acquire sharper contours. The material is rich enough, but I can’t see the structure yet. Sometimes I think it should be more serious and more substantial than a mere Bucharest comedy of manners. Is it not the way Nae came to *Cuvîntul* and ended up controlling in the theatrical adventure?’⁵¹. Under January 3rd, 1942, he wrote that *Ultima oră* was insufficiently shaped, ‘moreover, it can also cause political difficulties’⁵².

In January 7th, 1942, there comes the first entry about *Alexandru cel Mare*: ‘So yesterday afternoon, while I was watching a film, I suddenly felt that I’d “found” it. I had an idea, a title (*Alexandru cel Mare*) and two characters. I left the cinema in a kind of optimistic excitement (as I always do when I “see” a plan for a book or for a play). On the way home the idea took shape and substance – but at a certain point I realized that it is altogether too sketchy, too thin and shaky to fill up three acts. I don’t feel capable now of writing an intimately poetic play for the stage... I need something more solid, something more down to earth, more substantial. I need a firm structure with many characters and incidents, a proper plot, an abundance of details that makes full use both of Nicușor’s⁵³ name and of the National Theatre’s company. *Ultima oră* could be or could have been such a play. I don’t know when exactly (or indeed if) I had these reflections. I don’t know how I came to link “Alexander the Great” and

Ultima oră. I think it was all a question of minutes or even of seconds. Suddenly the two projects merged into one. *Ultima oră* became Act One, and “Alexander the Great”, Act Two of the same play. I don’t have Act Three yet – but there are so many comic elements in the first two acts and I think everything will sort itself out. *Et maintenant il s’agit de travailler*. Will I be able to? Will it come easily enough? Scruples⁵⁴, as I said before, are not a problem. I could just do with some luck⁵⁵.

That he tried to ignore artistic scruples⁵⁶ is proved by this entry under January 11th, 1942: ‘This play must be written fast, very fast, if I want it to be published this season and bring me in some money’. On January 14th, 1942, the obsession comes back. ‘I should write this play quickly, with my eyes closed, so that scruples and pangs of consciousness would not have time to invade me. Sometimes, I am seized with a terrible disgust for what I am writing – but I manage to repress it soon. *C’est un vile besogne, mais il faut le faire*’⁵⁷. However, the writer in him cannot be defeated, as on February 22nd, 1942, Sebastian notes again: ‘Nicușor has offered to work with me on my play. He suggests various solutions for Act Two and Act Three. He assures me that we will have a hit on our hands, and has even offered an advance of fifty thousand lei. I don’t think I’ll accept. I am sorry to say that I still have some literary prejudices and an absurd, ridiculous *artistic conscience*’⁵⁸. After a while, on February 26th, 1942, he thinks he has found the solution to this dilemma: ‘In the last few days I have been thinking that there is a solution for *Alexandru cel Mare* that would address both my own doubts and Nicușor’s suggestions. I shall write the play as I please, then I shall give it to Nicușor and leave him complete freedom to change and perform it as he wishes. We split the author’s share fifty-fifty. This strikes me as an acceptable solution, especially if he keeps to the fifty-thousand-lei advance. Things will sort out again after the war’⁵⁹.

Sebastian’s plans to finish *Ultima oră*, *Alexandru cel Mare* fast and to see the play staged in the spring of 1942 are not fulfilled⁶⁰ because only on July 18th can he note: ‘I have finished “Alexander the Great” – at last! – or, to be more precise, I have finished Act Three. The play still needs some final touches, but that should be easy to do when I copy it out. This does not mean that I am

satisfied with the work I have done. In fact, if I think about my initial intentions (a light play, written quickly for immediate performance to earn some money), I have failed. It has turned out quite differently: not good enough to matter in my writer's corpus: not common enough to be a big hit; not innocuous enough to pass as such into one of today's repertoires. But I should grouse – not today, at least. For better or worse, I have finished it and therefore I have become available for something else'⁶¹.

Of course the prehistory and the genesis of the play are much rougher than they appear in this brief sketch. Other important elements will obviously be pointed to later in relation to their relevance to the subject of this paper.

*

In this context, it seems very useful to me to make clear the real title of the play we now know as *Ultima oră*. Judging by the entries in the *Journal*, I believe that Sebastian himself could not make up his mind on the final title of the play until his violent death.

There are three arguments that support the statement above. First, in the process of writing the play, the author does not use the same title, sometimes naming it *Ultima Oră* and other times *Alexandru cel Mare*. Secondly, even the final draft – because, in my opinion, he never considered it completely finished⁶² – hasn't got a final title. And thirdly, in the final entry of the *Journal*, Sebastian refers to his play naming it *Alexandru cel Mare*⁶³.

As we well know, the play was performed only after the author's death, the first performance being held on January 25th 1946. From the documentation I have had available I cannot know for certain who decided on the title *Ultima Oră* for the play: either the director, or Beno Hechter, the author's brother, or somebody else⁶⁴. I would like to believe that it was Sebastian's indecision about its final title – and not the idea of commercial success that determined its screen version to be entitled *Afacerea Protar* (*The Protar Affair*)...

Before trying to describe Sebastian's perception of Alexander the Great, let me briefly summarize the play *Ultima oră*⁶⁵, in order to establish, from the beginning, some clear elements of the great Macedonian's image in the Romanian writer's view.

The play starts in the poor editorial offices of a Bucharest small gossip newspaper called *Deșteptarea* (*The Clarion Call*), which barely manages to keep afloat by means of petty blackmails.

The reporters working for the tabloid make use of blackmail in order to get the wages they haven't been paid for months. Everybody is surprised that this daily, which cannot pay the printing house or its own employees and its own contributors does not close down... It is a heavy, thick, hard to breathe atmosphere, even harder to breathe because of the torrid summer heat...

The only thing that seems to keep the paper going is the efforts of its editor, who is desperately searching for a scandal, for a press 'lucky break' which would help him break the deadlock.

The 'lucky break' comes out when nobody expects it and – especially – since nobody expects it, it is mere providence. The printing house where *Deșteptarea* is printed also prints a publication titled *Revista de Istorie Antică* (*Review of Ancient History*). In the latter there was to be published a paper called *Alexander the Great mere providence*, authored by Alexandru Andronic, Reader in Ancient History at the University of Bucharest. Because of an unfortunate mistake made by a printer, the paper appeared in *Deșteptarea*.

In this study the author debates on the logistical problems which Alexander had to solve during his campaigns in Iran and Afghanistan. The central logistical problem which Andronic insists on is the grain supply of the Macedonian army. He assumes that the king imposed the monopoly upon grains, especially oats, in order to solve all these difficulties conveniently.

The article printed by mistake has got so many printing errors, that the author is even more miserable⁶⁶. Consequently, the exotic Asian toponyms and anthroponyms from Alexander the Great's times are, almost without exception, corrupted. To better understand Andronic's despair, let me mention only one example: the toponyms **Prophtasia** and **Kabul**, two of the most important stages of Alexander's itinerary in Asia, are printed in *Deșteptarea* as **Protar** and

Carun. The unhappy author – for whom what is written is sacred – comes at the paper's editorial offices and implores them to publish an erratum with the correction of those horrible mistakes which could cause him to be expelled from the world of scientists. The reply of the secretary at the editorial office, Ștefănescu, is astounding: why should they publish an erratum, since people forget everything they read in any newspaper a few minutes after reading?⁶⁷

Under these circumstances, the publication of Andronic's study has aroused various and unexpected reactions. If the editorial office is disturbed by this pest's insistences, the printing house is worried about the troubles caused by the publishing of the article in the gossip paper instead of the specialized journal.

What was even more unpleasant was that the paper's editor had imposed an embargo on any article that would mention – even accidentally – oats or any other cereal. The reason was that at that time one of the sponsors of *Deșteptarea*⁶⁸ was doing illicit business with oats. And such a reference – without ambiguity and aggravated by the mentioning of the word "monopoly" – could have endangered the paper's 'policy'.

Then there shows up Magda Minu, an extremely fretful and indignant student of Andronic's, who – consciously and avowedly infatuated with Alexander the Great and unconsciously even with the professor – is outraged by Andronic's suppositions. One of them – the possible participation of the king in Parmenion's assassination or even, horrible dictum, the assassination of the old general by Alexander himself – seems a horrible sacrilege to this girl in love with the young god. Therefore she comes at the editorial office to find the sacrilegious. Here she comes across an office secretary, who, cares only about the issuing of the newspaper and who, does not understand her existential concern. Being in an admirable exaltation and shocked by his limited pragmatism, Magda teaches him a lesson about the absolute and universal value of Alexander the Great, which contrasts sharply with the worthlessness of ordinary facts noted in his paper.

Although both the editorial and the printing staff were disgusted, although Magda was enthralled and although she had set out on a 'crusade' against the sacrilegious – everything could have remained just a storm in a teacup. Only Andronic's theory was to cause

a real storm, precisely because of its discussion about the supposed monopoly upon the cereals. Moreover, the unfortunate corrupted **Carun** and especially **Protar** happened to be 'the code names' for some grain business of one of the potentate of the country, Grigore Bucșan⁶⁹. If the Carun Affair was in progress and its purpose was rather known, as I have said before, the Protar Business was an ultra secret operation planned by Bucșan a long time before. It anticipated the achievement of that monopoly which Andronic's study hinted at by retrospective projection.

The businessman 'decodes' the allusion at once and – in spite of his power – he becomes anxious, determined to put an end to the blackmail by any means. The first to be suspected and therefore the first to be aggressively attacked is the paper's editor, I.D. Borcea. Although he had just found out about the printing of Andronic's study in his paper, but having no clue of its content, he pretends to be really surprised, which makes Grigore Bucșan even more confused!

Without realizing it, Andronic becomes the hero of a 'comedy of errors' and therefore the most wanted and hunted man. He is sought for by Magda because he has stained Alexander's sacred image; he is chased by Bucșan and by Borcea because of the easily understandable reasons I have just shown above.

Magda is the one who finds him first, having looked for him even at his house. Here she has the opportunity to hear once more, during one of Andronic's radio conferences, some of his 'heresies'. At the same time, another uninvited guest comes at the professor's house: Borcea, the editor of *Deșteptarea*. Magda and Andronic's housekeeper give him wrong information about the professor's schedule in order to get him out of the house.

Gradually, after a short discussion with Borcea, Magda begins to understand the hubbub provoked by the publication of Andronic's study *Alexander the Great* in *Media*, in *Deșteptarea*. Even more, she leaves Borcea totally confused about the role she played in 'the blackmail'. Moreover, she strengthens his belief that Andronic was plotting a real blow.

When Andronic comes back from the Radio Society, there starts a fretful argument on the two divergent representations of Alexander the Great between him and Magda. The student reproaches

Andronic his lack of enthusiasm for the great king, even his attempt to minimize his role and pass unfair judgment on him. This explains why his students call him Alexander the Small. Andronic tries, rather *ex cathedra*, to enlighten the enthusiastic Magda that the historian's duty is *to understand, not to defend or condemn*⁷⁰.

This simple but subtle⁷¹ lesson of hermeneutics and of history theory is interrupted by Borcea, who shows up after looking for Andronic through the whole Bucharest in vain. The canny journalist wants to buy his 'blackmail' or at least to pay for a part of it. With subtle and enthusiastic tirades about the staggering spheres in which the scholars lived, contemptuous of the daily life, the editor tries to attract the professor to the forum. He offers to provide Andronic with the high publicity of his theories, to make him famous and known to the whole public. For a moment, Andronic – recalling the empty rooms only few students enter – dreams of full, quivering rooms⁷², but this dream, however tempting the image would have been, seems too unfit for his inner structure and for his perception of history.

But the real jolt is caused by Grigore Bucșan's arrival to Andronic's house. Unlike Borcea, who has gone the diplomatic, 'Byzantine' way with him, Bucșan approaches the 'the blackmail' issue straight and brutally, boasting that he is almighty and challenges Andronic to disclose his financial claims. Obviously, the professor – what planet is he on? – is not able to make head or tail of this situation⁷³. He strives hard to make the manufacturer understand that **Protar** and **Carun** are, in fact, some unfortunate misspelt versions of **Prophtasia** and **Kabul**.

But Magda storms in the very minute Bucșan seems to take his explanation. Hearing from the next door room the discussion between the violent Bucșan and the shy, innocent Andronic, because of the high key of the manufacturer, Magda takes now the right view of the consequences that the innocent research about Alexander the Great could bring. Joining end to end Andronic's disputes with Borcea and Bucșan, she eventually sees the entire proportions of this 'comedy of errors' and the idea that the professor and his research could somehow take advantage of this confusion crosses her mind.

On this purpose she decides to delay the manufacturer's 'enlightenment'. She gets out of the next door room to show Bucșan

the real dimension of the 'blackmail', explaining that Andronic is a true swindler, in collusion with Borcea, the editor of *Deșteptarea*.

After Magda's unexpected and aggressive intrusion intercession, Bucșan reconsiders his outlooks and his usual means of action and leaves the house thinking that Andronic is a very dangerous blackmailer. Therefore he makes some prompt and drastic arrangements, intended for the professor not to be able to disclose the 'blackmail' publicly. After calling Brănescu, the Minister of Education, to give him orders and after menacing him with dismissal, if he turns down the request⁷⁴, he makes his first move, meant to expell Andronic from the University. Until his final elimination, Bucșan and Brănescu plot some 'disturbance', including violent acts and gunshots⁷⁵ at the professor's lectures. His second move regards the downfall of the paper *Deșteptarea*, by means of buying at overdone price the printing house where the newspaper is printed. But when its editor confesses his ignorance and weakness concerning Andronic's 'blackmail', he 'sells' him back the printing house⁷⁶.

The great manufacturer does not want to 'meddle' in 'its moral and political tendency', pretending he wants it to remain 'an absolutely independent' paper. Obviously, *Deșteptarea* must have a militant attitude towards the 'disturbances' during the professor's lectures. The paper will provide the readers only with objective information about what happened, asking the authorities to see the point and expell such an inadequate member of the academia.

When all this strategy is perfected and is to be put across, the climax of the play is reached. Magda – who has set her own plans in order – comes on the stage. She understands that Bucșan is afraid and that he is ready to pay any sum to put an end to this fearful blackmail. Therefore she decides to start the offensive and she also takes over the negotiations.

As she is sure that Andronic's attitude is helpful to her – due to the professor's total confusion – Magda offers Bucșan⁷⁷ the long-expected solution, which is very simple: the manufacturer will finance the 'blackmailer' for a three-year research trip, in order to 'take him out' of the country and, this way, to work out the problem.

Bucșan has no hesitations and everything is concluded as fast as possible, which makes everybody happy. Only Alexandru

Andronic does not understand yet the secret mechanism of his aspiration of a lifetime has turned into fact – to pursue the traces of Alexander the Great's campaigns. But the tension continues because of the professor who – after a lot of considerations about the importance of his research and astonished by this sponsor's liberality for such an unpractical science as ancient history – asks innocently: 'What does the word **Protar** an?'⁷⁸ Magda saves him again: **Protar** – she explains, arousing the initial fraught of Bucșan, who had seen his plans busted up – means **The Society for the Promotion of Ancient History Studies**. Andronic is ecstatic in front of such generosity, while Bucșan and Borcea, who have been scared to death, feel relieved and delighted at Magda's brilliant idea. This news is presented in *Deșteptarea's* 'Breaking News-Page': 'Yesterday the **Protah** (*scil.* **Protar**) Society come into being in Bucharest. One of the objectives is to promote the study of ancient history... The head of the committee is Professor Alexander Andronic, our eminent contributor'⁷⁹.

*

Next I will try to throw some light on the expertise in Alexander the Great of Professor Alexandru Andronic and Magda Minu, his student. From the very beginning, I have to say that such a enterprise is one of the most difficult. Because of the structure of the play Sebastian offers only some excerpts from the professor's study and from radio conference where he puts forward his hypotheses. Moreover, apart from these fragments, in order to achieve the highest internal tension of the play – the playwright will insert events, modern historians and their hypotheses etc., thus getting the expected results.

As we can see in the first scenes of *Ultima oră*, King Alexander the Great and his epoch are an outlandish topic for research, totally different from the daily concerns of the journalists from *Deșteptarea*. Obviously, such a topic is not entirely unknown to them, since they all are educated people, but it is not a common topic either. So this explains why they were surprised when they saw Andronic's study published in their paper, not to mention that the editorial's rules have been breached.

Their surprise is even greater when the editor – considering the ‘blackmail’ a real fact – asks for a special edition: ‘Breaking News on Alexander the Great!’ exclaims Ștefănescu, secretary of the editorial⁸⁰, in astonishment.

According to his own statement, Andronic studied in Göttingen, where he got a Ph. d. with his thesis *Studien über das Bildnis Alexanders des Grossen*⁸¹. In his paper *Alexander the Great in Media* he pretends he makes: ‘an entirely new contribution to the history of Alexander the Great’⁸². Being interested in the logistical problems of the Macedonian army’s supply while in eastern Iran, Andronic thinks having them solved by bringing forth the hypothesis of Alexander’s monopoly on oats.

In the mentioned study, Andronic argues as follows: ‘Alexander the Great waits for yet another year to strike a new blow, not because his adventurous spirit is not urging him further on, but because he is always coming up against the serious issue of grain. He has to feed a considerable number of cavalry horses and even if he succeeds in organizing a monopoly in oats...’⁸³. Here the text is interrupted by Bucșan’s outburst of indignation, when he scolds the paper’s editor, soon after he has read the fragment aloud. He will resume reading, but only in parts, looking for the components of the subtle ‘blackmail’: ‘We shall show on another occasion and we have evidence, which we prefer not to reveal for the moment, to support our belief that from Protar to Carun there were stages insufficiently studied in the itinerary of our hero’⁸⁴.

Starting from this hypothesis, Andronic also outlines the chronology of Alexander’s campaigns. We find out this new chronology from Magda who, as we already know, is looking for the man who blackened the ideal image of Alexander even at the editorial office. The hasty and nervous secretary of the editorial office, shocked at her exaltation, constantly breaks off her discourse. When she tries to resume the horrible charges against the young god, we find out the following: ‘I should like to have some explanations... the article asserts some strange things, I may say some disturbing things... Until now it has been accepted that Alexander went from Prophtasia to Kabul in the winter of 330-329 BC. Mr. Andronic holds that it was one year later, in the winter of 329-328... I know that other historians have already mentioned that

date and that Hoygarth (Koygharth) and Wartemburg (Wuertemburg), for instance, adopt the same chronology!⁸⁵... But Mr. Andronic supports a dreadful hypothesis, insinuating that Alexander could have been in Media in 330, at the moment of Parmenio's assassination and that he took part in the murder'⁸⁶.

In his radio conference Andronic presents another part of his hypothesis: 'That Alexander was in Phrygia and particularly in Gordium during the winter of 333⁸⁷, that the battle of Issus in Cilicia was fought in the spring of the same year⁸⁸, that the siege of Tyre and following the siege of the stronghold of Gaza all took place in a well – established succession of time, that the whole Egyptian campaign came to an end in the last quarter of 333 and in the first months of 332 – all these operations acknowledged in history, might be called in question and, in any case, they deserve to be reexamined; more carefully, with greater attention and with less respect for certain statements which have the quality of being ancient, but not always the virtue of being irrefutable. The entire chronology of the wars waged by Alexander the Great is susceptible of reconsideration. Even in cases where historians agree, thus seeming to make any doubt impossible, we have the right to examine the facts, as long as we do not possess precise documents. It often happens that wholly plausible hypotheses backed by scholarly considerations are shattered by trivial, but undeniable facts. Did Alexander the Great's halt at Troy really occur in 334? One is entitled to question it. The fact itself is even more questionable. Did the halt at Troy actually take place? Did it really occur? Tradition has it that Alexander the Great bent over the tomb of *Achilles*. This legend is more than a tradition – it is a symbol. The epic poem encountering history, Homer's hero meeting Aristotle's pupil. This is an idea of great majesty, of infinite grandeur, but a man of science has no right to be deceived by such beauty, when the historic truth is uncertain, the more so, when it is decidedly false... There are very few certain, absolutely certain data concerning the history of the wars waged by Alexander the Great. For example we can, say it for sure, say that his armies pass the Tiger River in the last day of September 331 BC because this coincides with a moon outshine, which definitely took place on September 30th 331⁸⁹. Such coincidences are not numerous in the Alexandrian

chronology. The historian may regret their absence, for he desires as much precision as possible. Alexander the Great's personality however, does not lose anything owing to the uncertainty of data. Myths are stronger than documents. It may well be that the most fascinating thing about the great Macedonian is the mystery which even today, 23 centuries after his death, shrouds and conceals his miraculous adventure⁹⁰.

The last elements of Andronic's theory about Alexander the Great can, with some difficulty, be pinned down in the dialogue between Andronic and his student, Magda Minu. The professor remembers that Miss Minu presented a very interesting paper on Etiquette at the Court of Alexander the Great, based on very good German references, including **Bernoulli** and **Spiecker**. This is why he is surprised she did not attend his course during the second term too.

As we can see from the summary of the play presented above, Magda confesses by accident her deep admiration for Alexander the Great, whom he, the professor, detests. For this reason, she stopped attending his course. Moreover, in that unfortunate study published in *Deșteptarea*, this Little Alexander⁹¹ – because of his unreasonable hatred for the young god – accuses Great Alexander of having assassinated Parmenion, the experienced and devoted advisor of Philip II and of Alexander the Great himself.

Confronted with her exaltation, portraying Alexander as a real god and also exaggerating the information in Vulgata, Andronic must bring arguments permanently. His few comments – meant to correct an inadequate quotation from Plutarch or to make historical theory and methodology comments – can be summarized as follows: the Vulgata on which Magda is ready to swear cannot be considered the only source, it has to be completed by and compared with the rest of all the historical sources, even if they are not favorable to Alexander. Moreover, he constantly stresses the real necessity of a complex topographical study⁹² of the great Macedonian's campaigns.

*

Now, I will try to identify, as much as I can, Sebastian's sources for and knowledge of Alexander the Great. This is a difficult

survey for at least to reasons. Firstly, I have had access to only few sources. Secondly, it seems obvious to me that the author carefully hid his genuine real⁹³ sources on Alexander the Great and his time⁹⁴. Undoubtedly, the *Journal* can hardly be seen as a diary about writing literature, so it is not surprising that Sebastian made no mention about the tribulations on his difficult documentation work⁹⁵.

Undoubtedly, the notes from the *Journal* are priceless, as they point to his readings of the ancient and also modern historians and revealing his real interest in Antiquity as a whole and especially in Alexander the Great. Highly important to me are his notes concerning Romanian historians – friends of Sebastian's, with whom the writer frequently exchanged ideas.

The most important source is the text of the play, *Ultima oră*, where Andronic and Magda refer to the ancient and modern historians of Alexander. The enterprise is simple and implies only a few spelling inconveniences I will discuss later.

Nevertheless, I believe that only the reading of the play from a 'stylistic' perspective offers the solutions to identify a part of the hidden sources of Sebastian's expertise in Alexander the Great. From the beginning I must stress that the outcome of this survey should be dealt with cautiously.

*

The *Journal* proves Sebastian's interest for Antiquity. One must not forget that he graduated one of the famous high schools in interwar Romania⁹⁶, which had one of the best libraries⁹⁷. There he acquired a thorough philological education from very competent and responsible teachers, which he would continue at the University of Bucharest. Therefore he is far from being an ignorant in this area.

Some of Sebastian's colloquia with numbers of the most important Romanian historians and classicists are mentioned in the *Journal*. From my point of view, the most relevant are those between Sebastian and Dionisie M. Pippidi. In such a *colloquium*, in Pippidi's alluring⁹⁸ *Gelehrterstube*, he read and analyzed, together with Sebastian and Eugen Ionescu, some 'perennial' passages from *The Peloponnesian War* of Thukydides: 'I visited Pippidi this afternoon

with Eugen Ionescu. He read us some strikingly topical pages from Thucydides. It could have been a pamphlet against the Germans’⁹⁹.

The Peloponnesian War fascinates him and he will continue reading the Greek historian’s work on his own: ‘I have been reading Thucydides – splendid and soothing. How stupid is our fretting over things that have remained the same down the ages! There is hardly one page in Thucydides in which you can’t find things directly applicable to the events of our times. Sometimes it even seems like a contemporary pamphlet’¹⁰⁰. Further reading the story of the Greek historian about the Peloponnesian War, Sebastian makes some most interesting and unexpected remarks: ‘Book Six of Thucydides, which I read today, recounts the war of Athens against Syracuse, the *Sicilian* expedition, the diplomatic negotiations with the colonies in Italy and the treachery of *Alcibiades*. It seemed the finest of all the books, the one most susceptible of comparisons with the present war. The analogies between the Peloponnesian War and the wars of 1914 and 1940 are so convincing that they sometimes seem to merge into one. Only the antisemite diversion was absent from the war policy of the Greek city-states’¹⁰¹. A lack all the more glaring in that they were waging a war for economic interests, but (like today) muffling it beneath a war fought in the name of ideology and of the public opinion. The Jews would have been very useful to them, if they had had any, but further analysis might reveal who held that position then... I intend to read Aristophanes after I have finished Thucydides. I find the Peloponnesian War too absorbing to set it aside so quickly. With Aristophanes, I shall remain within its framework’.¹⁰² On July 1st 1941 he passes a remark which can enlighten the contemporary society about the perception of Antiquity: ‘The fall of the democratic regime in Athens, after the terrible defeat in Syracuse (which Thucydides describes in all its pain and suffering), is so similar to the fall of the French Republic after the collapse of the Somme front. *Alcibiades* is a kind of Laval, but probably more daring and adventurous, more willing to get hit, less abject. You feel a tightening of the chest, a strange sense of humiliation as you read all about the fall of Athens’¹⁰³.

From Sebastian’s meetings with Pippidi¹⁰⁴ the one in November 17th 1941 is worth mentioning: ‘Pippidi’s room (*I called by*

to take him some books) is the kind of island in which I wouldn't have minded living myself. A desk, bookshelves, solitude, light, quietness'¹⁰⁵. I highlighted the passage between brackets, because it is an important clue about one of Sebastian's sources of information, which he uses for the documentation needed for writing *Ultima oră*. Definitely, another source of information could have been the big libraries in Bucharest¹⁰⁶ which he used to go to. We know for sure that he looked through the collections of the Romanian Academy Library because there is a library card, valid between June 21st 1944 and June 30th 1945¹⁰⁷. But of his, in my opinion, Pippidi, with his good collection of books, was unquestionably an important source of information for Sebastian. I also think that he discussed a lot with the refined classic philologist and historian of Antiquity, as Pippidi¹⁰⁸ was called, some Alexander-related issues which we find in *Ultima oră*¹⁰⁹.

*

Andronic and Magda mention some modern historians who studied Alexander the Great's personality and time. First, it is worth saying that among the **ancient historians** – that they frequently refer to – **Plutarch** is the only one mentioned directly.

Throughout the play, Magda accuses David G. Hogarth and Maximilian Graf Yorck von Wartenburg for their 'heretical' chronologies assumed by Andronic, also mentioning J.J. Bernoulli and Spiecker as references in the bibliography for her seminar paper, *Etiquette at the Court of Alexander the Great*.

I must note, before giving the titles of their works, that Magda does not mention their *praenomina*. As I have said before, even the names of Hogarth and von Wartenburg are mistaken. Sebastian refers to *Philip and Alexander of Macedon. Two Essays in Biography*¹¹⁰ by David Hogarth and to *Kurze Uebersicht der Feldzüge Alexanders des Großen*¹¹¹ by Maximilian Graf Yorck von Wartenburg. Spiecker's¹¹² case is quite simple because he is quoted with only one contribution: *Der Hof und die Hofordnung Alexanders des Grossen*¹¹³. There are some difficulties about identifying J.J. Bernoulli, *Die erhaltenen Darstellungen Alexanders des Grossen. Ein Nachtrag zur griechischen Ikonographie*¹¹⁴.

The identification of this ‘minimal bibliography’ has not raised special difficulties, but the real problem will appear when I try to identify the hidden ancient and modern historians. ‘Hidden historians’ means those historians studied by Sebastian and thoroughly analyzed. The reading of Plutarch, of Hogarth and maybe von Wartenburg, Spiecker and Bernoulli was not enough to provide Sebastian with a proper and *complete* image of Alexander the Great. I highlighted *complete* because Sebastian is able to create his own skilful and credible ‘alexandrology’. Sebastian’s ‘hypotheses’ are not unsubstantiated statements but strong arguments which trigger comparable reactions of both *connaisseurs*’ such as Magda and of ignorants who take it for a ‘blackmail’ in the grand style.

From the *Journal* we learn that Sebastian had a fairly good command of German¹¹⁵ – not to mention that of French – and, before 1940, he starts to learn English, eventually succeeding in translating Shakespeare’s sonnets¹¹⁶. Endowed with these linguistic skills, the writer could have direct access to the main studies or monographs on Alexander the Great published before World War II. As this bibliography on Alexander the Great could be found in Bucharest libraries, we are certain that Sebastian’s documentation was not superficial, just as it was not the mere result of his *colloquia* with Pippidi.

I must add that his astonishing intellectual curiosity¹¹⁷ is complemented by a pragmatic purpose, i.e. *to improve his knowledge of English*. This stands as a reason for Sebastian’s choice of at least two important studies, related to Alexander the Great from the Anglo-Saxon historiography¹¹⁸.

The great alexandrological contributions¹¹⁹ published before World War II¹²⁰ were available in Romanian libraries, so Sebastian had no problem with finding them (e.g., *Histoire Générale*¹²¹, *Peuples et civilisations*, *Évolution de l’humanité*, *Clio. Introductions aux Études Historiques*¹²² and *The Cambridge Ancient History*¹²³. There is also *Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*¹²⁴, where some scholars speak about Alexander the Great. We also have to mention the monographs by Droysen¹²⁵ and Hogarth, those of Benjamin Wheeler¹²⁶, as well as G. Radet¹²⁷ and U. Wilcken¹²⁸, A. Weigall¹²⁹ and of course H. Berve’s great work¹³⁰. Obviously, the

ancient historians of Alexander's time, whose works could be found in annotated editions or translations in all big the libraries in Bucharest, had the same status.

Which of these works did Sebastian really use?

I must say there are two clues for the identification of the 'hidden' historians Sebastian read.

The *first clue* could be the bibliography of the great syntheses and monographs mentioned earlier. It is hard to believe that Sebastian had access to Spiecker's study, which was difficult to find even in the German libraries and which is quoted, as far as I know, only by Berve¹³¹. I am almost sure that the title of this work and probably that of J.J. Bernoulli's work were taken over by Sebastian without reading the books, from Berve, who mentions them in *Literaturverzeichnis*¹³².

I also consider that Sebastian took over from Berve¹³³ the title of Th. Schreiber's study, which would become the title of Andronic's Ph.D. at Göttingen. Could Berve's misspelt, but more attractive mention¹³⁴ of Bernoulli's¹³⁵ title have stirred Sebastian's interest in this valuable contribution to Alexander's iconography? Had Sebastian read Bernoulli, he could have 'borrowed' from him the title of Andronic's doctoral thesis.

On the other hand, Berve does not quote Hogarth¹³⁶ and von Wartenburg¹³⁷. Therefore, Sebastian is supposed to have read them more or less due to Pippidi or to the bibliography of other historians I will try to identify.

A *second clue* for the identification of the historians read or used by Sebastian could be the presence of the toponym **Prophtasia**¹³⁸, which appears as the fallacious **Protar** in the newspaper *Deșteptarea*. Thus, we also have to take into account the following scholars: Droysen¹³⁹, Kaerst¹⁴⁰, Hogarth¹⁴¹, Wheeler¹⁴², Radet¹⁴³, Jouguet¹⁴⁴, Tarn¹⁴⁵ and Cohen¹⁴⁶. Obviously, the number of those who comment on the name Prophtasia, given by Alexander the Great to Phrada, the old capital of Drangiana, is limited. So, only Tarn¹⁴⁷ and Radet¹⁴⁸ can be debated on. As Magda and Andronic do not drop any straight hint at the meaning of the toponym Prophtasia, I believe the limitation to Tarn and Radet is unworkable. On the other hand, the use of such a criterion would leave aside Hogarth, whom

Sebastian undoubtedly read as he followed his chronology and assigned it to Andronic.

The comparative-stylistic analysis of Sebastian's play and of the ancient and modern historians who wrote on Alexander the Great can provide some bibliographical supplement. Undeniably, its results should be cautiously considered because of the difficulties in detecting the ineffable mechanism of artistic transfiguration, specific to any literary work.

Of course one can wonder whether Sebastian the existentialist – an advocate of 'life for life's sake', of Gide or rather of Nae Ionescu⁴⁹ – did in Alexander the Great's case as he did in his novels, where he transfigures his own experiences. In other words, did Sebastian – in order to achieve **authenticity** – take, paragraphs from the works of Alexander's historians – considered **slices of reality** – or are these texts only a pretext for his own artistic chemistry?

A comparison between some sentence structures used by ancient and modern historians of Alexander to others, such as those likely to be analyzed in *Ultima oră*, can obviously lead, in spite of any refinement, only to uncertain results. Besides, one who ventures to make such an analysis must be aware of all the risks, and first of all, of the fact that the results depend mainly on one's own knowledge of Alexander the Great's time.

As we have already seen, the alexandrologic discourse in *Ultima oră* unfolds on several levels, dominated by those of Magda and Andronic's. The insignificant discourse relative to the perception of Alexander by the editors and the editor of *Dimineața* or by Bucșan can be ignored.

The two major discourses are conceived by Sebastian in a confrontation between *Vulgata*, on the one hand, and the literary tradition represented by Ptolemaios, Aristobulos and Arrianus⁵⁰, on the other hand – the two trends in the perception of Alexander the Great in ancient times.

The reading of *Ultima oră* reveals that Magda has 'feelings', she 'sees' Alexander and 'speaks' to him. Her 'feelings' are extremely vivid: 'You see, for you Alexander the Great is an issue, an object to be studied. For me he's something quite different. A man. A friend. Even more than. Some body I love... I know him, I am

acquainted to him. I've seen him, I sometime see him... there are moments when I see him very clearly, I could speak to him... Look! We're in June, 323...¹⁵¹ ...For me, they (scil. gesta Alexandri) aren't the past. For me, they are alive. Still alive... I know Alexander. Sometimes I see him. I know his voice, I know the look in his eyes, the burning look of his soft, moist eyes... But not one of them has seen him as I have seen him. You haven't seen him either. Never... Sometimes, while attending your course and listening to you speaking about him, I should have liked to interrupt you, I should have liked to scream. You spoke so indifferently about such enhancing, lovely things. How could you be so cold, so remote?...Still, there were moments during your lecture, when you seemed to understand, to see... There were moments during your course, when things seemed to come to life... You spoke of Alexander's departure for Asia. You looked bored, remote. And all of a sudden – I don't know how it happened – you started. You raised a hand with a movement like lightning – a movement that opened the gates of Asia, the gates of dreams. Your voice quivered. There was a great light in your eyes...¹⁵²...But not in life!¹⁵³. Alexander knew it. He went with his hands free, his eyes closed, straight ahead, into the unforeseen, to venture to the very end. Alexander is a flame. You won't extinguish it. In spite of all your plates, index cards and books! You won't extinguish it! He is stronger, more alive and more beautiful. He is so beautiful!¹⁵⁴

As a consequence of these *Erlebnisse*, when Andronic asks Magda where she has seen Alexander, her straightforward answer is: '**in my dreams**'¹⁵⁵, showing her contempt for Andronic's knowledge '**from books**'.

At this point, an analysis of the scientific origin of Magda's '**feelings**' should be made, as beyond her juvenile exaltation there are her significant readings.

From the beginning I have to show that such '**feelings**' are triggered by Sebastian, by means of quotation and free interpretation of Plutarch, the only ancient historian mentioned expressis verbis in *Ultima oră*. Andronic mentions him when Magda portrays Alexander: 'I know the look in his eyes, the burning look of his soft, moist eyes... How proudly he raised his brow to the stars! How defiantly he bent back his neck!' ¹⁵⁶

Curiously enough, Andronic confirms Magda's observation about Alexander's glance: 'You're right. He had moist eyes. Plutarch agrees about it... The moist that gushed from his eyes...' ¹⁵⁷, but disagrees with the other one: 'That's inaccurate. In this you're mistaken. He used to bend to the left. Plutarch says: «His neck was slightly bent towards the left shoulder». All the authors agree' ¹⁵⁸.

With all Andronic's goodwill, Plutarch alone cannot provide the essence of Alexander's image in Magda's mind. Obviously, Sebastian combined Plutarch's narrative with other portrayals of Alexander the Great made, first of all, by Droysen and Radet. Here is the enthusiastic portrait made by Droysen: 'Er liebte mehr seine Mutter als seinen Vater; von jener hatte er den Enthusiasmus und die tiefe Innigkeit des Empfindens, die ihn in der Reihe der Helden alter und neuer Zeit unter-scheidet. Dem entsprach sein Äußeres: sein scharfer Gang, sein funkelnder Blick, das zurückfliegende Haar, die Gewalt seiner Stimme bekundete den Helden; wenn er ruhte, bezauberte die Milde seiner Miene, das sanfte Rot, das auf seiner Wange spielte, sein feuchtaufblickendes Auge, das ein wenig zur Linken geneigte Haupt' ¹⁵⁹.

Equally enthusiastic is Radet's portrait of Alexander: 'Voyez-le combattre: vigueur d'athlète à la fougue magnifique, port altier de la tête, avec le front robuste et large sous une chevelure léonine, regard étincelant qui, pareil à l'éclair déchirant le nuage... On ne sait ce qu'il faut admirer le plus, de l'esprit si riche à la sève originale fécondant la culture acquise, des yeux à la caresse humide, des traits à la vivacité frémissante, des joues que veloute un tendre incarnat, ou enfin, dissymétrie chère aux artistes, d'une certaine flexion du cou, légèrement incliné sur l'épaule gauche' ¹⁶⁰.

In my opinion, Weigall's portrayal should also be mentioned because it contains many elements that may trigger Magda's '**feelings**': 'Philipp scheint gefürchtet zu haben, der Knabe könne ein Weichling werden, denn trotz seiner muskulösen, schlanken Gestalt waren seine Züge weich und seine Haut von einem Weiß und einem Rosa überzogen, wie die eines Mädchens; auch hatte er die Angewohnheit, den Kopf ein wenig seitwärts zu halten, und seine Augen blickten träumerisch... Er (scil. Alexander) hatte sich zu einem sehr schönen jungen Mann herangebildet; er war stark und gesund und

blond wie der goldhaarige Apoll... Wegen seiner unerschrockenen Tapferkeit flogen ihm die Herzen der Soldaten wie von selbst zu, und sein einnehmendes Äußere, das blonde Haar, die zarte Hautfarbe, die athletische Gestalt erregten allgemeine Bewunderung. Er war tatsächlich der junge Held der Sage, wie der in die Wirklichkeit zurückgekehrte Achill; besonders, wenn er seine glänzende Rüstung und den federgeschmückten Helm trug, entsprach er ganz der kriegerischen Vorstellung des jugendlichen Peliden; auch seine Bewegungen und seine ganze Art hatten etwas Übermenschlich-Heldenhaftes-kein Wunder, daß sich in die allgemeine Zuneigung auch etwas wie abergläubische Furcht mischte'¹⁶¹.

If I were to say which of the three authors has 'generated' Magda's '**feelings**', I would take into account, as far as sentence structure is concerned, Droysen and Radet's portrayals first. In other words, I assume that, from Droysen's statement '*sein feuchtaufblickendes Auge*' and Radet's '*port altier de la tête*'¹⁶² there comes Magda's cry with Sebastian: 'I know the look in his eyes, the burning look of his soft, moist eyes... How proudly he raised his brow to the stars! How defiantly he bent back his neck!'

Except for Plutarch¹⁶³, Sebastian does not mention any other ancient historian, so Andronic and Magda hint only vaguely at the literary tradition on Alexander¹⁶⁴. The vigour of Magda's existentialist discourse surpasses the portrait of Alexander made by Plutarch. Her discourse obviously originated in *Vulgata*, from only the novelistic and panegyric accents were extracted.

What is interesting is that none of these historians is mentioned. If Diodorus and Pompeius Trogus/Iustinus were and are still relatively unknown to Romanian scholars, things are different with Q. Curtius Rufus¹⁶⁵. This is why I find strange the absence of any reference to him in *Ultima oră*, even if Plutarch's notoriety surpasses in Romanian culture Rufus's'.¹⁶⁶

Therefore I think that Sebastian read neither of the three ancient historians mentioned, but he extracted the essence of *Vulgata* from Radet's monograph, where Kleitarchos and Curtius are frequently mentioned. My assumption is grounded on the fact that Radet's enthusiastic style can be traced in the shaping of Magda's discourse: 'Scrutez le génie du héros macédonien: le fils de Philippe et

d'Olympias apparaît comme le magnifique confluent d'une hérédité qui allie ses contrastes. Ascendance étrange! Le père y représente le type accompli du fondateur d'empire. Netteté de la pensée, ampleur de l'observation et justesse du calcul, réflexion et prévoyance, esprit de suite et rapidité de décision, ordre méthodique, patience opiniâtre, habile emploi de la souplesse caressante ou de l'énergie brutale... A cet admirable équilibre intellectuel de l'époux s'oppose, chez son ardente compagne, un débordement sans frein de la sensibilité. La reine était une princesse d'Épire. Dans son pays natal, la religion dio-nysiaque provoquait la même ferveur qu'en Thessalie, en Macédoine et en Thrace... Aucune des femmes que Dionysos troublait de son fluide n'égalait en frénésie la mère d'Alexandre... Tel est le couple royal. Il donne naissance à un véritable enfant du miracle... Le rejeton d'une double lignée de héros porte à leur apogée les qualités si diverses qui lui viennent de ses parents. Il unit et concilie ces deux pôles contraires: le sens lumineux de l'action positive et concrète, la hantise religieuse de l'infini... Si, face à l'ennemi, il combine et calcule, dès que la décision est acquise, cette même imagination qui lui a suggéré les moyens de la victoire l'entraîne à les dépasser. Il s'élance vers un monde de chimères. Le fougueux cavalier du Granique a quitté le sol. Il ne tient plus les rênes de Bucéphale: il galope, hors du cercle des horizons terrestres, sur le dos ailé de Pégase, à travers un mirage divin qu'illuminent des espoirs infinis¹⁶⁷ etc.

At the beginning of the play¹⁶⁸ Magda outlines a portrait of Alexander while he was in Babylon, in the early June 323, some days before his tragic death: 'We're in June the 2nd, the 3rd, the 4th, 323. Oh, the hot summer nights in Asia! The tents still day's heat. Fourty thousand men are lying asleep, swords in their hands, their heads resting on shields. One man alone is awake under the white stars, and among these stars, there's his own which has not fallen yet. He is thirty-three. He has conquered half the planet and his hands are clean. Long, white, youthful hands. At dawn, he will make a sign and all the forty thousand men will start moving again to conquer what is left of the earth...'

This portrait seems inspired by Hogarth's inspired lines: 'It was already summer. The Army of the West was organized; dock and

ships were ready... The Emperor had fixed the 19th of the current month (*scil. Daisios*) for the start of the division... He woke after a few hours in a high fever, but insisted nonetheless on offering the daily sacrifices and on talking with the generals about the details of the Expedition, decreed to start in three day's time... he had to put off the setting-forth of the Expedition first for one day, and then until the 23rd. On the 21st and 22nd he convened the generals again to remind them that all must be ready; but he was now very ill and needless to say on the 23rd no troops moved from Babylon'¹⁶⁹.

If Sebastian did not imitate Hogarth's¹⁷⁰ rhythm of Alexander's portrayal by Magda, did he at least take over the main idea of it? Or could this be Sebastian's own idea coming from the synthesis of the various data provided by ancient¹⁷¹ and modern historians of Alexander the Great?

Andronic's discourse is more complex and more elaborated than Magda's straight discourse. At the same time¹⁷², Sebastian manages to convincingly suggest a historian aware of his profession requirements. An earnest historian with serious studies at Göttingen¹⁷³, where he defended his Ph.d. thesis, Andronic seeks to balance the debate using with adequate methodological overtones. To cope with Magda's aggressive existentialism, the professor maintains that the only way to get to know Alexander is research on sources: 'What could you expected? I'm a professor. I've no visions. I don't meet Alexander the Great at night, in my dreams... I'm a man of science. I search for the truth. I try to find it'¹⁷⁴.

Andronic is a supporter of the dominant opinion in the positivist century, proving unfailing confidence in the possibilities of science: '*In science everything can be explained*'. This contrasts with the war cry of the existentialist century, claimed by Magda, '*but not in life*'¹⁷⁵. But Alexander is an extraordinary personality whom nobody can resist and, at some point, Andronic confesses that: 'I've always been rather afraid of him'¹⁷⁶.

Does this confession echo Sebastian's readings from Wilcken's¹⁷⁷ work? Or should we see in it only his preoccupation to establish an approximate consensus between Andronic's methodological claims and the approach in his radio conference, taken *ad litteram* from Radet¹⁷⁸?

Here and there Sebastian artfully takes us to the very core of Andronic's hypothesis: 'Even all these military operations acknowledged in history might be called in question and, in any case, deserve to be reexamined... Even in cases where historians agree, thus seeming to make any doubt impossible, we have the right to examine the facts, as we do not possess precise documents'¹⁷⁹. Definitely, Andronic's methodological exaggeration comes from Radet's difficulty with pinning down ancient Troy¹⁸⁰: 'Did Alexander the Great's halt at Troy really occur in 334? One is entitled to question it'¹⁸¹. The next fragment is stylistically tributary to the same Radet¹⁸², even if the methodological difference is noticeable: 'The fact itself is even more questionable. Did the halt at Troy actually take place? Did it really occur? Tradition has it that Alexander the Great bent over the tomb of Achilles. This legend is more than a tradition – it is a symbol. The epic poem encountering history, Homer's hero meeting Aristotle's pupil. This is an idea of great majesty, of infinite grandeur, but a man of science has no right to be deceived by such beauty, when the historic truth is uncertain, the more so, when it is decidedly false'¹⁸³.

Before analyzing Andronic's seminal statement that he has made 'an entirely new contribution to the history of Alexander the Great – a contribution I would call, absolutely new, if not revolutionary for the history of Alexander the Great, at least for a part of this history'¹⁸⁴, some secondary statements of the professor's should be clarified¹⁸⁵. The first time Magda enters the scene is because of her strong indignation at Andronic's supposition that Alexander the Great took part, himself maybe, in the assassination of Parmenion¹⁸⁶.

This hypothesis Andronic seems to be so sure of¹⁸⁷ is based on another one – a new chronology of Alexander's campaigns in Iran. This new chronology proposed by Andronic may involve that Alexander the Great was in Media in 330 BC, when Parmenion was assassinated. Therefore he might have partaken personally in Parmenion's death.

It is from Magda that we learn that Andronic actually follows the chronology proposed by Hogarth and von Wartenburg in order to support his 'horrible' theory. An analysis of the ideas supported by two historians mentioned by Magda shows that this

chronology was actually put forward only by Hogarth and not by von Wartenburg, as we can see in the table below:

**Etwaige Marschroute
Alexanders des Grossen im
Zentralasiatischen Feldzüge
Juli 330 bis Winter
330/329¹⁸⁸**

**Important Events of Life of
Alexander the Great¹⁸⁹**

Etappe	Dist.	Events	Dates
Expedition nach Hyrkanien	350 km	Alexander Born	Early Oct. 356
gegen die Marder	300 km	Succeeds Philip	Sept. or Oct. 336
Marsch nach Meschched	330 km	Wins Arbela	Oct. 1 st 331
Meschched–Gulfagar	160 km	Overtakes Darius	First days of August 330
Expedition gegen die Urier	110 km	Leaves Zadracarta	Oct. 330
Marsch nach Herat	200 km	Halts for winter in Seistan	December 330
Herat–Fuss des Hindukusch	700 km	Resumes advance	Spring 329
	2150 km	Reaches Kandahar	Summer 329
<i>Also je nach der Art der Berechnung 143 oder 130 Marschtage bei Rund 150 Tagen Feldzugdauer</i>		Reaches Kabul	November 329
		Takes up winter quarters at the foot of Hindu-Kush	December 329
		Passes Hindu-Kush	Early spring 328
		Reaches Sîr Daria	June 328

To my knowledge, Hogarth's chronology remains isolated within the research on Alexander the Great¹⁹⁰. Besides, neither Tarn nor Glotz-Roussel-Cohen or Wilcken, whom Sebastian read, acknowledge this chronology¹⁹¹.

From Magda's discourse one can see that Sebastian was familiar with both chronologies. So we can conclude that Sebastian **deliberately** used Hogarth and his 'iconoclast' chronology for reasons related to the structure of the play. This is obvious. As a result of Hogarth's chronology, Sebastian attributes Andronic an entirely exaggerated assertion which distorts historical truth: Alexander the himself was involved in the assassination of Parmenion! Nothing else could have made Magda more aggressive in defending her hero, who was thus defiled¹⁹².

Finally, we reach the *clue* of the play, the 'subtle' allusion to the great 'blackmail': **the famous 'monopoly on oats'** set by Alexander the Great.

The only mention from the ancient literary tradition¹⁹³ that somehow touches upon this matter is that which refers to the strange tribe of the **Ariaspi**¹⁹⁴ living in Seistan, an area the Macedonian army reached after the events caused by Philotas's conspiracy¹⁹⁵.

Particular references to the Ariaspi and to the privileges that Alexander gave them made Diodorus, 17.81¹⁹⁶, Curtius Rufus, 7.3.1-2¹⁹⁷ and Arrianus, 3.27.4-5¹⁹⁸, while Pompeius Trogus/Iustinus, 12.5.9 only mention their name¹⁹⁹. However, Plutarch does not mention them at all.

Historians of Alexander do not make any connection between the agricultural resources of the Ariaspi territory²⁰⁰ and the Macedonian army's provision. The Ariaspi might be of interest to these historians only because once they provided supplies to the army of Cyrus the Great²⁰¹. This detail is very important in their accounts as it triggered Alexander the Great's benevolent attitude towards them. By his generous attitude the young king wanted to emphasize that he was to be considered a real descendent of Cyrus the Great²⁰².

It is easy to see that modern historians²⁰³ such as Hogarth²⁰⁴, Jouguet²⁰⁵ or Tarn²⁰⁶ do not attribute any role to the Ariaspi in their supplying with cereals Alexander the Great's army. As far as Radet and Wilcken²⁰⁷ are concerned, they ignore the Ariaspi episode totally.

Still it seems impossible that Alexander, who gave the Ariaspi so many privileges in order to help Cyrus, imposed on them any kind of contribution which might have impinged on the entire

apparatus meant to present him as the greatest successor of Achaemenid!

Before raising the question of the origins of Sebastian's hypothesis, we should mention that in Antiquity, oats cultivation was not as important as it became later. According to literary tradition, in Alexander's time, oats was not one of the food supplies worthy to mention²⁰⁸.

If literary tradition and modern historians do not mention any 'monopoly on oats' set by Alexander the Great, what made Sebastian introduce such a hypothesis in *Ultima oră*? Were there reasons of dramatic structure or was there a contemporary event which could be told easier to the audience, if attributed to Alexander the Great?

At this point I believe contemporary history makes itself present again. In this situation, Sebastian uses Antiquity to bring a contemporary event into prominence. It seems to me that Sebastian²⁰⁹ made a hint at the political and economical situation of Romania, which was then under Germany's full pressure during World War II. That is why I believe that the 'monopoly on oats' – which Andronic assigned to Alexander the Great – actually substitutes **the monopoly on oil and cereal imposed to Romania by The Third Reich 210**. Sebastian could not be indifferent to the economic reality surrounding him – his *Journal* shows his concern about the progress of the war²¹¹ – because Romanian oil played a major role in Hitler's military policy.

Why did Sebastian choose Alexander the Great and why did the writer make him so important in *Ultima oră*? Unfortunately, his *Journal*²¹² does not offer any clue, except for the annotation about his having watched a film that gave him the idea of a two-character play about Alexander the Great.

This issue implies a debate on the different interpretations of Sebastian's work by literary historians and critics²¹³. Among the interpretations concerning the message of his plays, most adequate are, in my opinion, those of his contemporary fellows, Felix Aderca and Camil Petrescu. Aderca's view is that 'Without realizing, Sebastian had become himself a sort of Proustian character, an artificially old-fashioned person fully dedicated to those events, relationships and friendships, which an intellectual of modest condition from Bucharest, could not normally

enjoy'²¹⁴. Similarly, Petrescu looks at Sebastian's autobiographical transfiguration and considers Andronic: 'a self-caricature achieved with secret voluptuousness, in which the skepticism of the man educated in European culture makes him discern, in which the dimension of the apparently sacrificed depth subtly comes to life again as infinite distance and hence the intellectual savour of this kind of drama'²¹⁵. The interpretation made by Sebastian's two contemporaries and friends is supported by his own text, published in 1935: 'The mask expresses and satisfies the need to pass beyond. It meets our instinct of evasion. It is an instinct like hunger, like thirst or love – a sumptuary instinct and, of course, luxurious and precious, but not less natural'²¹⁶. Considering these texts, I believe it is entirely adequate to take Sebastian's drama as 'one of lyrical evasion'²¹⁷.

As far as I know, no literary historian has approached the presence of Alexander the Great in *Ultima oră* from the perspective of the eras that followed after Antiquity. For reasons of space I am making just a few observations from this point of view, obviously ordinary remarks lacking the literary critique's refinement, but which, in my opinion, could complete and expand the interpretation presented so far.

In *Ultima oră*, using a character such as Andronic, Sebastian states his own belief that Alexander became a myth impossible to render in all his greatness. So Alexander the Great was – for Sebastian – that extraordinary realm which offered him the long searched-for *remotedness*, where he could totally unrestrained *pass beyond, into evasion*.

Moreover, the dramatic tension of the play is wonderfully achieved through Sebastian's appeal to Alexander the Great. I find it hard to believe that Magda could have fallen in love – with the same ardor – with the one-eyed Hannibal, with the bald Iulius Caesar or with the chunky Napoleon! Which hero of the old and modern times could compete with the genius, the enthusiasm, the courage, the generous ideals and the beauty of the young god Alexander?

It is equally clear that Alexander's '**monopoly on oats**' was the perfect expression of Sebastian's allusion to a contemporary fact, thus complementing Magda's passion for Alexander and making the political allusions of the play even harder to unravel.

I believe that all this *Fragenkomplex* determined the

positive posterity of Alexander the Great in Sebastian's work. In spite of his terrible war experience which could have made him place Alexander²¹⁸ in a negative light, the writer did not 'niebuhrized'²¹⁹.

Furthermore, there may be other reasons why Sebastian became an admirer of Alexander. For example, what could be traced is the influence of Tarn – which makes Alexander the author of a project for 'the *Unity of Mankind*'²²⁰ – and of Radet, whose book is a real apology for the great Macedonian.

Judging by some notes in the *Journal*²²¹, I believe that the positive posterity of Alexander in Judaic literature²²² drew Sebastian's attention as well. Which were Sebastian's sources by means of which he found out Alexander's image in the Judaic world? Were they his family environment²²³ or his own readings? Relative to the latter potential source Radet's work stands out because Radet is one of the few scholars admitting that Alexander visited Jerusalem²²⁴.

If Sebastian had known this side of Alexander's posterity we cannot grasp form the portrayal of the young king as made by Magda and Andronic²²⁵. Magda remains within *Vulgata*'s framework, without entering the world created in *Alexander-Romance*.

So by means of his characters Magda and Andronic, Sebastian makes us understand that, in his view, Alexander is not only an artistic experiment, but also a moral-normative ideal.

Finally, we should also raise this question: **To what extent did Mihail Sebastian do literary work on the personality of Alexander the Great?**

I believe that only comparative analysis could answer this question reasonably. Accordingly, I will quote an excerpt from Marguerite Yourcenar, who suggestively reveals one of the secrets about the creation of *Mémoires d'Hadrien*: 'J'ai fait un jour une expérience curieuse, et bien simple. Un professeur m'a envoyé un devoir qu'il avait imposé à ses élèves (les malheureux ont dû me haïr, ce jour-là!): il s'agissait de prendre une page des Mémoires d'Hadrien et de la re-traduire en grec. Fascinant. Je me suis dit: <Bon, faisons comme ces élèves; mettons-nous-y.> Immédiatement, je me suis aperçue qu'un certain nombre de phrases écrites en français passaient en grec, et qu'il y en avait une ou deux qui ne passaient pas, parce qu'elles étaient de moi et non d'Hadrien'²²⁶.

Obviously, *Ultima oră* and *Mémoires d'Hadrien* cannot be compared, in the sense that Sebastian could not even think of an aere perenius work, considering the circumstances, fully described earlier, in which he wrote this play. He only wanted to write a text to help him earn a living.

Could Sebastian have written a work comparable to *Mémoires d'Hadrien*?

Methodologically, such a question should never and nowhere be raised relative to any artist or scholar...

I believe that his artistic and philosophical creed can easily be inferred from the thorough presentation of the historical framework in which Sebastian lived and created. If we analyse *Ultima oră* stricto sensu, I believe that the long quotations which I have quoted highlight Sebastian's deep discontent with the 'final' draft of the play.

His last annotation – an extremely negative one – about *Ultima oră* in the *Journal* makes me believe that, at that time, Sebastian thought the play unfinished and intended to work some more on it some other time.

Why was he so discontented with the play? Was it because of its imperfect dramatic structure, because of the way the characters were cut, because of the insufficient exploitation of Alexander's personality and myth? Nobody can answer this question... Only the reader, if he wishes, can finish what Sebastian had no time and no chance to finish...

In my view, *Ultima oră* is an interesting example of Alexander the Great and of his posterity, due to Sebastian's artistic transposition of the most fascinating personality in world history, **Alexander the Great**.

My attempt to give an account of Sebastian's view of Alexander the Great and his time could contribute to outlining an episode of cultural archaeology and to improving our knowledge about Mihail Sebastian, one of the most important representatives of interwar Romanian culture.

At the same time, I hope I have turned another page in the history of the posterity of Antiquity in Romania, seen as a cultural and moral pattern and not as a simple, passive 'depository' for literary motifs or for more historical settings.

¹ Cf. V. Lica, Alexander in Rumänien, in Diorthoseis. Beiträge zur Geschichte des Hellenismus und zum Nachleben Alexanders des Großen, Hrsg. R. Kinsky, K.G. Saur-Verlag, München-Leipzig, 2004, 51-73.

² Mihail Sadoveanu wrote a refined Romanian version of Alexander's Romance: *Alexandria*, Bucarest, 1922. Another refined version of the same Alexander's Romance belongs to the poet Ion Pillat: *Alexandria*, București, 1937.

³ Mihail Sebastian, *Jurnal. 1933-1945*, Ed. Gabriela Omăt & Leon Volovici, București, 1996, 63, n. 21: 'Hechter was the writer's surname. Since 1935 his penname *Mihail Sebastian* became his usual name'. The Omat-Volovici edition deserves the high appreciation of the intellectual community who this way had the opportunity to become acquainted to a complex literary and historical document. In my opinion, special emphasis must be put on Volovici's scholarly *Preface*, which – not only throws light on Sebastian's time – but also proves a deep understanding of the spirit of the *Journal*. Volovici noted that Sebastian had never been vindictive and that he had never forsaken his innate humanism. However, I must notice that, unfortunately, this outstanding historical source of interwar Romania is accompanied by no technical *apparatus*, as Sebastian's work would have deserved, because the one attached to the present edition is not of much use. I cannot tell for certain who is to blame for this flaw: either the *Humanitas* Publishing House, which overlooked this editorial-scientific aspect, or the publishers, Omăt and Volovici, who, perhaps, having rushed to offer the readers a long expected for document, considered themselves exonerated of any scientific rigour and produced only the poor *Index*. In this respect, I find it necessary to make some comparative remarks, occasioned by the study of the English and

German editions of Sebastian's *Journal*, laid at my disposal, with his unfailing kindness, by A. Heinen: The English edition [Mihail Sebastian, *Journal. 1935-1944*, translated in Romanian by Patrick Camiller. With Introduction and Notes by Radu Ioanid, *William Heinemann*, London, 2001] and the German edition [Mihail Sebastian, *Voller Entsetzen, aber nicht verzweifelt. Tagebücher 1935-1944*, hrsg. von Edward Kanterian. Aus dem Rumänischen von Edward Kanterian und Roland Erb, unter Mitarbeit von Larisa Schippel, *Claassen*, Berlin, [2005] are translations of the Omat-Volovici text. The English edition, which has an excellent *apparatus criticus* and an admirable *index*, deserves special praise. I have to confess I could have saved a lot of time working with the English edition before completing this study, even if I take into account only the references (although incomplete), to Alexander the Great, which are entirely missing from the *Index* of the Romanian edition. I cannot say the same about Ioanid's *Introduction* (VII-XXI) which starts from the real message of Sebastian's *Journal*. It looks more like a guide for The Holocaust Memorial in Washington. By contrast, the *Vorwort des Herausgebers* (5-33) by Edward Kanterian takes the same wide and comprehensive perspective of the text as Volovici's *Preface*.

‘Nae (Nicolae) Ionescu (1890-1940) studied at Göttingen and München and in 1921 he held his Ph.d. thesis titled *Die Logistik als Versuch einer neuen Begründung der Mathematik*. When he returned to Romania he became Associate Professor of Philosophy and after Vasile Pârvan's death his lectures had the largest audience in the University of Bucharest. A fascinating personality and a gifted journalist, Nae Ionescu managed to gather around him almost the entire young between-war generation, with Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Mihail Sebastian etc. at the top. Halting between opinions and being a political time-server [for his political views between 1926-1933 s. Nae Ionescu, *Roza vînturilor. 1926-1933*. Collection edited by Mircea Eliade, *Cultura Națională* Publishing House, Bucharest, 1936; Reprints: *Omul nou* Collection, no. 42, München, 1973; *Roza vînturilor* Publishing House, Bucharest, 1990 (with an *Introduction* by Dan Zamfirescu)], he turned from a very influential member of Carol II's royal camarilla into *The Iron Guard's* ideologist. (cf. Nae Ionescu, *Fenomenul legionar*, with an *Introduction* by Constantin Papanace,

București, 1993). There have been rumors (cf. Dr. Șerban Milcoveanu, *Profesorul Nae Ionescu. În dilema democrație-dictatură a anilor 1930-1940*, București, 1999, 52 sq.; more vague in this respect, Petre Pandrea, *Garda de Fier. Jurnal de filosofie politică. Memorii penitenciare*, București, 2001, 293 sq.) that he was to take over The Iron Guard after the death of 'Captain' Corneliu Zelea-Codreanu. Interesting details regarding Nae Ionescu's relationship with the artistic and musical world can also be found in Doru Popovici-Mircea Popa, *Falimentul verde. Dialoguri în legătură cu activitatea Gărzii de Fier și interferențele acesteia cu intelectualitatea din România*, București, 2000. This book, consisting in a series of conversations between Doru Popovici and Mircea Popa, includes subtle remarks of the composer and conductor Mircea Popa about The Iron Guard and the interwar epoch. It must be said that Mircea Popa was a supporter of Codreanu's ideology, who left the Iron Guard after Iorga's assassination (on Codreanu's ideology of the Iron Guard see Alexander von Randa, *Lebende Kreuze*, Einführung und Nachwort von Univ.-Prof. Dr. Günter Kahle, Hrsg. Ion Mării, *EUROPA Collection*, München, 1979). The usefulness of the volume edited by Popovici is even greater due to the fact that it contains, at the same time, considerable paragraphs from Romanian journalists. One of these paragraphs – to which we will make reference – regards Sebastian himself. On Nae Ionescu, the mythical philosopher articles written by, also see G. Calinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. Al. Piru, București, 1982, 953-954; Sebastian, *Journal*, 5-6, 7-9, 11, 16-17, 28, 37, 41 etc., and espec., 278-279; A. Heinen, *Die Legion 'Erzengel Michael' in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986, 140, 171-172 and espec., 175 sq. etc.

⁵ Cornelia Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, București, 1968, 9-10; Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, București, 1986, 14-15. From the beginning I must say I am greatly indebted to these two substantial monographs on Sebastian. Obviously, most of this introductory passage is based on the information provided by these two works.

⁶ M. Sebastian in *Scrisori către Camil Baltazar*, București, 1965, 107, came clean with his real intentions: 'I will never be a

writer... I will be an lawyer, I believe this and I intend to become a great lawyer’.

⁷ In his *Journal*, Sebastian confesses his disappointments. He is not the only one thus dismayed because Petre Comarnescu – *Jurnal. 1931-1937*, Iași, 1994, 24, 29 – had the same disillusion.

⁸ On all this many-sided development of Sebastian, see, in great detail and with competent commentaries the already mentioned monographs, *supra*, no. 8.

⁹ Among the best-known: Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Petru Comarnescu, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Marietta Sadova, Haig Acterian, Ionel Jianu, Margareta Sterian, Emil Botta, Dan Botta, Ion I. Cantacuzino, Petre Țuțea, but also Petre Marcu-Balș (Petre Pandrea), Sorin Pavel, Ion Nestor, Zaharia Stancu, Sandu Tudor etc. A very relevant and accurate analysis of this generation’s problem, a generation who was not at all solidary, but divided into many fractions, see Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 31 sq.

¹⁰ Unfortunately, for a long time Sebastian lived on uncertain and poor income. He was not the only one in this situation: actually, the whole ‘young generation’, except for Mircea Vulcanescu, head of the Public Debt Department in the Ministry of Finance, used to live in privation. The same picture is described in Mircea Eliade and P. Comarnescu’s notes – lamented over the financial difficulties they had to pass through, i. e. they both had to earn a living by writing poor newspaper articles, straying from real scientific, philosophic and artistic interests. For a long time, even a valuable writer such as Camil Petrescu, a brilliant representative of the ‘war generation’, had the same difficulties [*Note zilnice (1927-1940)*, ed. Mircea Zăciu, București, 1975, 43, 52, 56 etc.]. I have given all these details because I find them relevant not only from the wider perspective regarding the whole younger generation, but also from a narrower one, as revealed by Sebastian’s *Journal* or even in the play *Ultima oră*.

¹¹ Sebastian’s *Journal* is an eloquent confession of this intolerable situation: Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, *passim*.

¹² *De două mii de ani (For Two Thousand Years)*, roman cu o *Prefață* de Nae Ionescu. Coperta de Margareta Sterian, Editura Ciornei, București, 1934.

¹³ About this incident, among other, M. Eliade, *Mémoires*.

1907-1937, I, Gallimard, Paris, 1980, 327: ‘...«J’avais l’intention de vous entretenir de certains aspects de l’oeuvre de Charlot», dit-il [scil. Sebastian]. «Mais quelq’un parmi vous a prononcé le mot Juif. C’est donc en Juif que je vous parlerai du Juif Charlot»... Mihail Sebastian nous fit un portrait de Charlot comme seul un Occidental aurait pu le faire ou le concevoir. Il évoqua le thème de la solitude dans les films de Charlot, et dit à quel point celle-ci était le reflet de la solitude des ghettos. Lorsqu’il termina son exposé, une vingtaine de minute plus tard, la salle éclata en applaudissements’; See also Comarnescu’s remarks, *Jurnal*, 77 sq.

¹⁴ Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 58.

¹⁵ Eliade, *Mémoires*, 396-397.

¹⁶ Nae Ionescu, *Prefață la De două mii de ani* (*supra*, n. 15), XXXII.

¹⁷ Ion I. Cantacuzino, in *Criterion* I.1, 2, *apud*. Popovici-Popa, *Falimentul verde*, 78 sq.

¹⁸ Mircea Eliade wrote two articles on this theme: *Judaism și antisemitism*, *Vremea*, July 22nd, 1934, nr. 347, 5 și *Creștinătatea față de iudaism*, *ibidem*, August 5th, 1934, nr. 349, 3 to be found in Eliade, *Texte „legionare” și despre „românism”*, ed. Mircea Handoca, Dacia, Cluj-Napoca, 2001, 98-117. I would like to emphasize the well-informed and well-balanced preface elaborated for this collection of articles by M. Handoca, who is certainly an expert in the work and life of Mircea Eliade. For Eliade’s relations with The Iron Guard see also Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, 1998, 193 sq., and 223-244.

¹⁹ Cf. Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 83, who, mentioning Ș. Cioculescu și P. Constantinescu, quoted the latter [review of Mihail Sebastian, *De două mii de ani*, *Vremea* VII (nr. 347, 22 iulie)! 934, 7]: ‘Who searches for general truth in this novel looks for something extra artistic, for something beyond the novel’s scope’. From Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 61, n. 138, we find out that also O. Șuluțiu is one of the few critics who analysed Sebastian’s novel from an aesthetic perspective.

²⁰ For a very thorough presentation of this novel’s ‘files’, cf. Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 58-64, but also Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 78-83, with interesting observations upon the dynamics of the novel.

²¹ Sebastian, *Journal*, 278-279: Saturday, 16 [March 1940]: 'Nervous, uncontrollable sobbing as I entered Nae Ionescu's house yesterday morning, two hours after his death. He takes with him a whole period of my life, which is now – only now – over for good. What a strange fate he had, that extraordinary man who has died unfulfilled, beaten, and – hard though it is for me to say it – a failure. He is so dear to me precisely because he had so little good fortune... But Nae Ionescu dies at the age of forty-nine, not taken seriously, defeated'.

²² M. Sebastian, *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni*, Editura Cultura Națională, București, 1935.

²³ *Idem*, *Journal*, 5.

²⁴ *Ibidem*, 29, 41-42, 49, 50-51, 60-61, 79-80, 238-239, 242-243, 282, but see also 490, 498, 527-528; pages full of sadness, which disclose his sorrow at losing so many friends.

²⁵ I find it relevant to mention the letter written by Sebastian to Petru Comarnescu, in 1936: '*Dear Titel*, ...I was thinking of things that split people, of late, of passions that shatter friendships and peace of minds, of this diabolical breath which lay waste, for some time, minds and souls. After looking in the secret recesses of my heart, I was asking myself if I was less Romanian than the others, like Mișu Polihroniade [ex-highschool mate in Braila of Greek origin, who became one of the Iron Guard's leaders and got into a conflict with P. Comarnescu (Comarnescu, *Jurnal*, 28, 36)], for example? My childhood – as that of everybody in my generation – was under the badge of care and love for my country... Whenever it came or it comes to my country, my heart is throbbing the same way. While in Paris, when I was a journalist writing for *Le Soir*, I used to praise my country from an inner calling, without being asked or rewarded... Why should I be considered less Romanian than Mișu Polihroniade, for example, and why should this be even more degrading – why should somebody refuse me the right of acting like a patriot? ...On who's behalf is the right to consider myself Romanian denied? In the name of the country's interests? What does the country lose because of my devotion? I have never asked for and I have never had any subsidy, job, help or gratuity from the state... This agitation will pass, but how many old true friends could I find again after? See (*Journal*, 241-242),

Sebastian expresses his regret hearing that on the night of 24-25th of September 1938, Mihail Polihroniade was put to death because of his position as a leader of the Iron Guard, during the reprisals caused by the assassination of prime-minister Armand Calinescu by the iron guardists. Under the same circumstances, they also put to death Alexandru-Christian Tell, ex-member of *The Criterion Society* and also a member of the Iron Guard.

²⁶ A synthetical and accurate presentation of this aspect is made by A. Hilgruber in *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944*, Wiesbaden, 19652, 236-247. See also Heinen, *Die Legion 'Erzengel Michael'*, 435 sq., G. Aly, *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Frankfurt a. Main, 20053, 263 sq. etc.

²⁷ *Apud*, Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 79.

²⁸ Four years later, on September 12th 1944, Sebastian wrote in his *Journal*: 'A letter from Titel Comarnescu: To Mr. Mihail Sebastian, writer and editor at *Revistei Fundațiilor Regale*' – 'Dr. Octavian Neamțu and his colleagues at the R.F.R. invite you to resume your position as editor of this review. Would you please come to the Foundation on Wednesday at 4 p.m. (Bd. Lascăr Catargiu), where you will make contact with the management committee?'.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ The *Journal* does not say anything about the intercession – into this situation – of some of his influential Romanian friends (possibly Al. Rosetti or prince Antoine Bibescu).

³¹ The same *Journal* is full of notes relative to the hard life in of the Jews in Romania at that time and to Sebastian in particular.

³² This college is actually the Jewish community's Faculty of Letters.

³³ E. g. Radu Albala, Paul Cornea. Cornea's artistic and suggestive memories are quoted by Leon Volovici in his preface to Sebastian, *Jurnal*, 10.

³⁴ *Journal*, 446-457.

³⁵ Glimpses into this kind of exhausting activity can also be found in Sebastian's *Journal*, where the author mentions Grigore Vasiliu-Birlic (567, 571, 601), extremely fair in his relationship with Sebastian, but also Sică Alexandrescu (526, 559 etc.), who would

sometimes take advantage of the difficult situation of 'the swarthy' (526). What is surprising is that he experienced such disappointments even in the Jewish theatre *Barașeum* (*Journal*, 622, 626).

³⁶ Many times he had to take loans from the rich Jews like Aristide Blank or A.L. Zissu; (Sebastian, *Journal*, 445, 454, 457, 465, 467-468, 554, 558 etc.)

³⁷ Antoine Bibescu and his wife, Elisabeth, descendent of the great British aristocratic family of Asquith, were loyal, devoted friends of Sebastian's, extravagant and paradoxical as they may have been. Cf. e.g., Sebastian, *Journal*, 209-217, as well as 510 and, especially 522: 'Their hospitality was the most considerate, delicate and discreet I've ever encountered. It's an art, a profession, a calling'.

³⁸ *Ibidem*, 567.

³⁹ Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 86. Sebastian, *Journal*, 608, confesses that this activity was only *post-factum*; the first note is dated August 29th 1944. Another note, from September 7th 1944, clearly unveils Sebastian's activity in the Resistance: 'It amuses me how one sentence I used in the manifesto of the National-Democratic Block which I drafted, i.e. "History makes no gifts" tends to be widely rumoured. When I wrote these four words I did not know they would become a historical quotation. The statement has been taken up by Radio London. *Universul* has published a whole commentary under the same title. And yesterday I read in *Semnalul*: «History makes no gifts» said a great Romanian statesman'.

⁴⁰ Sebastian, *Journal*, 609, 608, 610, 626, 627, n. 2.

⁴¹ *Ibidem*, 618, 619, 622, 626.

⁴² *Ibidem*, 610 'I am happy that my experience at *România liberă* ended quickly, before I signed up for anything. I'd have found it imposible to work under the rule of secret committees... In three days, after Graur and his crew pushed their way in, I realized that I would be joining an editorial committee dominated by conformism... Later I announced them through Belu [*scil.* Herbert Silber] that I was pulling out for good'; 611: '...In the end, the Russians are within their region. The locals are disgusting – the Jews and the Romanian alike ...[Friday, 1 September 1944] This morning I made the stupid mistake to go to Dorian's, where I had been invited to a «writers' conference». I helplessly witnessed the constitution of «the Union of Jewish

Writers» with Benador, Călugaru and Dorian ahead. Some ordinary people, some mediocre beings – a mixture of desperate failure, thundering mediocrity, old ambitions and troubles, all drawing fresh life from impudence and ostentation. I won't forgive my self for having been coward and for not having shouted out all they deserved to hear. But that's the last time I let myself caught in such snares'; 617: 'There certainly are miserable tricks, farces, impostures. There is Victor Eftimiu, with his impudence, his bad taste, his eternal vulgarity. There is young [George] Macovescu, who led a comfortable life under the Germans and is now a fierce Jacobin. There is Graur, obtuse, dismal, triumphant. There is a frightening spirit of conformism, new in its orientation, but old in its psychological structure'; 627: 'In the evening, a reception at the Foreign Ministry. Vivi [Constantin Vișoianu] insisted that I go and I went. It was agreeable as fashionable society, but disgusting as a political show. These are the same people who, five months ago, were clinking glasses with [Hitler's ambassador at Bucharest, Manfred von] Killinger!' etc.

⁴³ I am absolutely sure that Sebastian did not hide his political and aesthetic opinions.

⁴⁴ *Ibidem*, 610. This statement can be related to his refusal to write on for *România liberă*. This note drew Leon Volovici's attention too (*supra*, n. 6), 11.

⁴⁵ *Ibidem*, 617-619. Very suggestive is also Sebastian's conclusion (*ibidem*, 618) after his talk with Vișoianu, on September 20th 1944, when he revealed to the latter 'all the bitterness with which he has returned from Moscow'.

⁴⁶ Its founding Rector was mathematician Simion Stoilow.

⁴⁷ He reads English and he translates even Sakespeare's sonnets, without mentioning the translation of some plays written by the Great Will (*Journal*, 490, 503, 504, 528, 576-577).

⁴⁸ *Journal*, 462, 468 etc.

⁴⁹ *E.g.*, *ibidem*, 470-471 etc.

⁵⁰ On February 6th 1941, the date of his first mention about his intention of writing *Ultima oră*, he has already expressed his compunction for ignoring the present catastrophes: 'I am so light-minded that I forget all that happened, all that is still happening, all that

is in store. All that is awaiting us! No, I don't forget. But I too get carried away by the evening's quietness' (*ibidem*, 318-319).

⁵¹ *Ibidem*, 318-319, 330.

⁵² *Ibidem*, 462.

⁵³ Nicușor Constantinescu, playwright, manager of The Alhambra Theatre (*Journal*, 462, n. 1), who was about to write his name on Sebastian's play. On February 3rd 1942 (*Journal*, 462) he made Sebastian a generous offer to write a play: 'He is prepared to sign it, to have it performed by a theatre. The author's share would be paid to me, and after the war the truth will be told'.

⁵⁴ To understand this sentence one must read notes 457 and 465 from the *Journal*, where Sebastian list all his debts. This play – written without any *artistic scruples* – was to put an end to his financial problems.

⁵⁵ *Ibidem*, 463-464.

⁵⁶ At this point the *Journal* has an air of journal of creation *stricto sensu*.

⁵⁷ *Ibidem*, 467.

⁵⁸ *Ibidem*, 476.

⁵⁹ *Ibidem*, 477.

⁶⁰ His plans failed for several reasons: the inherent difficulties of play-writing, Sebastian's many teaching tasks, his periods of forced labour, the ceaseless concerns about the war, his English lessons and his readings from Shakespeare. Fortunately, his *Journal* also records Sebastian's frequent meetings with his old friends, Al. Rosetti, Camil Petrescu and other pleasant happening.

⁶¹ *Ibidem*, 496.

⁶² *Journal*, 591, where, on April 16th 1944, we find out the following: 'I have read again one of my plays (*Alexander the Great*) and I am disgusted. I didn't realize it was quite that bad. Inexorable'. I wonder whether this severe judgment could have been determined by his own impression that Alexander's myth had not been fully explored.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ I wonder whether this could have been Mircea Șeptilici, Mihail Sebastian's friend?

⁶⁵ The summary is based on the text *Ultima oră*, that came out in M. Sebastian, *Opere alese I*, Ed. Vicu Mîndra, București, 1962,

268-385 = *Stop News. A Comedy in Three Acts* (Translated from Romanian), Editura Cartea, București, 1954, 7-193. The quotations from Sebastian's play in my article are taken from *Stop News*, the English version of Sebastian's *Ultima ora* that needs a few further remarks. First, a more adequate translation of the title of the play could be *Breaking News*. Then, *Stop News* does not render the full text of *Ultima ora* (in *Opere alese* edited by Mindra) and this can be noticed in the translation of Andronic's speech. Equally, in *Stop News* there are some misspellings of the proper names: e.g., *Protah* instead of *Protar*, a name directly related to the very *clue* of the play. Last but not least, we should not neglect the absence of the translator's name. This can also be noticed in the German version of *Ultima oră – Letzte Nachrichten. Lustspiel in drei Aufzügen* (Aus dem Rumänischen übersetzt), Editura Cartea, București, 1954. So I wonder whether the omission of the translator's name can be accounted for by a common practice in Communist Romania, i.e. the translator had not any signature right at that time. If this is true, history's irony would be perfect...

⁶⁶ Andronic's application for full-professorship at the University of Bucharest and the publication of his study in a tabloid would have cut a sorry figure on his colleagues, who could have accused him of using 'non-academic means' to make himself conspicuous in front of the public. There is no doubt that at this point Sebastian alludes to the situation of his mentor Nae Ionescu, Reader in Philosophy at University of Bucharest. Nae Ionescu, as a editor-in-chief of an influential magazine, i.e. *Cuvîntul*, was judged too severely for this 'trivial' activity in the academic environment. This very gifted intellectual was not able to keep a full professorship in University. He obviously lacked the scientific work required because of his journalistic and political activity. See also the right and keen appreciations of H. H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, București, 1981, 214-219, about the '*Nae phenomenon*', the origins, the means of manifestation and unfortunately his lack of originality. This latter reproach made to Nae Ionescu by T. Vianu and M. Ralea is mentioned in Sebastian's *Journal* too (37, 358).

⁶⁷ This is also about an artistic image of the author's own inner feelings, as he struggled between daily journalism and artistic creation. See Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 144 sq.

⁶⁸ This sponsor will become the object a blackmail arranged by the paper. Such a 'model' can also be found in interwar Romania, the most eloquent being the famous Pamfil Șeicaru, editor of *Cuvîntul*. He had built an imposing multi-storey building in Bucharest, perhaps based on the principle '*New blackmail, new floor*'.

⁶⁹ It was him that mentioned the 'sponsor'!

⁷⁰ I believe this response can be related to the impact of Nicolae Iorga's lectures on Sebastian; or it can even be the result of his reading *Generalități cu privire la studiul istoriei*, published in two editions (Vălenii de Munte, 19.111 și București, 19.332) until the date of *Ultima oră*'s publication.

⁷¹ It should be interesting to draw a parallel between Sebastian's theory – as part of a large and irradiant historical perspective, probably taken from Iorga's work – on the value and signification of myths and the new tendencies of Romanian historiography. In my opinion, they seem too concerned to find out how myth became history and even created history, according to the epilogue rule mentioned by Marrou. Their tendency is rather an unproductive derision of some precursors' attempt of historical restoration called, in a modern way, demythologization. Cf., e.g., L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, 91 sq. (for some additional observations see also, V. Lica, *Scripta Dacica*, Brăila, 1999, 2-3, 7), whose 'original sin is, I think, to give out some valuable judgments in areas for which he is certainly not qualified. So it went so far as to interfere with – to quote only the 'myth' of thracianmania – the supporters and the antagonists of this excrescence of the Romanian spirit.

⁷² Sebastian describes here Nae Ionescu's or Nicolae Iorga's rooms.

⁷³ From the beginning Bucșan put Magda out of the meeting, student participation at discussion being refused.

⁷⁴ Brănescu tried to explain Bucșan that Andronic's exclusion is practically impossible because of University autonomy restrictions.

⁷⁵ Sebastian could think of such staging because, in the interwar epoch, the violent activities of fascist University students were a hard fact.

⁷⁶ The editor of *Deșteptarea* signs some blank cheques, and Bucșan holds them as security.

⁷⁷ During a discussion she fuels his doubt by making, with great talent, a fearful portrayal of Andronic, presented as an expert in blackmail.

⁷⁸ Sebastian, *Ultima oră*, 380 = *Stop News*, 190: 'This word must have a meaning now. Protar – it's enough to hear it uttered and you start, all of you, with a sort of fright. Why?'

⁷⁹ *Ultima oră*, 384 = *Stop News*, 192-193. I believe the translator of the English version of *Ultima oră* misinterpreted Protah as an abbreviation of *The Society for the Promotion of Ancient History Studies*. The mistake is obvious as Sebastian, through the character of Andronic, notices that Protar is only a misspelling of Prophtasia, so Protah cannot be another misspelling.

⁸⁰ *Ultima oră*, 308 = *Stop News*, 73.

⁸¹ *Ultima oră*, 328 = *Stop News*, 101. Obviously, Sebastian 'borrows' the title from Th. Schreiber, *Studien über das Bildnis Alexanders des Grossen*, this monograph's title becoming the title of Andronic's Ph. d. thesis. As a bibliographical oddity, I must note that Schreiber's work is quoted in H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage* I, München, 1926, XV, as being edited in *Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Phil-Hist. Klasse XLVIII (1903), Abh. 3*, a mistake related to the author's first name: *Otto*. On the other hand, J.J. Bernoulli, *Die erhaltenen Darstellungen Alexanders des Grossen. Ein Nachtrag zur griechischen Ikonographie*, München, 1905 [Reprint 1969, Hildesheim], mentions the right first name, *Theodore*, also adding a part of his work's subtitle: *Ein Beitrag zur alexandrinischen Kunstgeschichte*, and ignoring the rest of it: *Mit einem Anhang über die Anfänge des Alexanderkultes*. See further information on Schreiber in Nancy J. Burich, *Alexander the Great. A Bibliography*, The Kent State University Press, 1970, 74, nr. 277; 139, nr. 552; J. Seibert, *Alexander der Grosse*, Darmstadt, 1972, 250; 251-252; S. Lauffer, *Alexander der Große*, München, 1993, 279.

⁸² *Ultima oră*, 288 = *Stop News*, 39-40.

⁸³ *Ultima oră*, 305 = *Stop News*, 66-67.

⁸⁴ *Ibidem*. It is obvious that here Sebastian has clearly worked up the text using structure tricks in order to achieve the desirable ‘special effects’.

⁸⁵ *Ibidem*, 295-296 = *Stop News*, 51. I cannot say for certain who is to blame for the misspelling of the names of David G. Hogarth and Maximilian Graf Yorck von Wartenburg: Sebastian, the unknown translator or the editor Vicu Mîndra. It could also be a case comparable to ‘Prophtasia-Protar’ and then it is a mistake of the editorial house where *Opere alese*, edited by Mîndra, was published. The same can be true for the toponym Marakanda (Samarkand), printed in *Deșteptarea* as Maroc and in the play (293, 324), Marocardo (sic!). The ancient name given in the ancient literary tradition is Marakanda!

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ This information is wrong because Alexandru is in Gordion, in Phrygia, during the spring of 333. See J.G. Droysen, *Geschichte des Hellenismus*. I. *Geschichte des Alexanders des Grossen*, ed. by Erich Bayer; Introd. by Hans-Joachim Gehrke, Darmstadt, 1998, 158; D.G. Hogarth, *Philip and Alexander of Macedon. Two Essays in Biography*, New York – London, 1897 [Reprint Freeport, New York, 1971], 182; G. Wirth, *Alexander der Große*. Hamburg, 1973, 143; Lauffer, *Alexander*, 240; W. Will, *Alexander der Grosse*, Stuttgart, 1986, 195.

⁸⁸ This information is wrong too because the great battle of Issos took place in November 333. Cf. Droysen, *Geschichte des Hellenismus* I, 164 sq.; Hogarth, *Alexander*, 184 sq.; Wirth, *Alexander*, 143; Lauffer, *Alexander*, 240; Will, *Alexander*, 195.

⁸⁹ This is mistaken because the moon outshine took place on September 20th 331! Cf. Arrianus, 3.7.6; G. Radet, *Alexandre le Grand*, Paris, 1931, 140; Wirth, *Alexander*, 143; Lauffer, *Alexander*, 141; Will, *Alexander*, 196.

⁹⁰ *Ultima oră*, 310-312 = *Stop News*, 73-76.

⁹¹ Mind you that Andronic’s student gives this ironical *cognomen* to his professor.

⁹² Definitely Radet’s influence, *Alexandre*, 29 sq., can be detected, with his admirable depictions of Macedonian and Microasia’s relief.

⁹³ Unlike Hogarth and probably unlike von Wartenburg, sources that Sebastian consulted directly, I am not so sure about

Spiecker's work, which seems one of his 'hidden' sources. For the time being, the case of Bernoulli's work is open for discussion.

⁹⁴ It is the usual way of action in the literary world. Somehow, we can mention Arno Schmidt, who uses his sources in a very special way too: W. Will, *Alexander oder was ist Wahrheit. Arno Schmidt*, Kyng Alsaunder & Mütterchen Klio, in *Alexander der Grosse. Festschrift für Gerhard Wirth um 60. Geburtstag I*, Ed. W. Will & J. Heinrichs, Amsterdam, 1987, 1233 sq.

⁹⁵ The lack of this kind of information in *Ultima oră* is rather curious.

⁹⁶ The Nicolae Bălcescu High School in Braila was held in high esteem, a lot of the Romanian Academy members having graduated it, without mentioning a lot of writers or artists who took prominent part in Romanian culture. See also the monograph by T. Buculei, *O vatră de cultură seculară. Liceul 'Nicolae Bălcescu' (1863-1988)*, Brăila, 1988.

⁹⁷ While he attended Nicolae Bălcescu High School Sebastian himself set up and administered a popular library! Cf., Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 8.

⁹⁸ Cf. *Journal*, 443, on November 17th 1941; 560, on June 4th 1943.

⁹⁹ *Ibidem*, 359, on June 2nd 1941.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 369, on June 21st 1941.

¹⁰¹ *Ibidem*, 373. Then Sebastian changed his first note: 'I must analyze the technique of their propaganda closer'.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, 375.

¹⁰⁴ Cf. notes 414, 426, 560 from *Journal*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 443. Here, it is an interesting note on Pipiddi's scientific concerns at that moment: 'He is working on a paper about the date of Tiberius's enthronement'. Obviously, this observation refers to the survey *L'avènement officiel de Tibère en Egypte*, published in *Autour de Tibère*, Bucharest, 1945.

¹⁰⁶ At that time, Romanian libraries were not in such a deplorable condition as they are nowadays, having all the new publications in the field and the gap between Romanian and Western universities was not as visible as it is today.

¹⁰⁷ See Ștefănescu, *Mihail Sebastian*: the *Appendix* includes a photocopy of that card.

¹⁰⁸ Curiously, Volovici does not count Pippidi among Sebastian's close friends, when he draws a '*formula amicorum*', in the *Preface* of the *Journal*, 8.

¹⁰⁹ D.M. Pippidi's son, Andrei Pippidi, professor at the University of Bucharest, told me very kindly that in his family library there is one of Sebastian's novel, *Accidentul*, which the author had given as a gift to his close friend Pippidi. Andrei Pippidi also admitted the existence of many volumes in his family library that Sebastian could have looked through.

¹¹⁰ Published at New York–London, 1897 [Reprint Freeport, New York, 1971]. Hogarth put in a synthetic chronology of the Macedonian king's reign and campaigns at the end of his study about Alexander (p. 304-305). These pages were extremely useful to Sebastian when he reverted the whole chronology of Alexander in order to achieve the desired stage effects.

¹¹¹ It was published in Berlin in 1897. At the end of the chapter on Alexander the Great's campaign in Eastern Iran, at p. 47, von Wartenburg summarizes the main stages, their chronology and distances in kilometers made by the Macedonian armies. I quoted von Wartenburg's work, saying *Uebersicht* not *Übersicht*, as it should be, because on the binding of the book the word is written *Uebersicht*.

¹¹² Spiecker's last name is unknown to Berve and Burich. Burich, *Alexander the Great. A Bibliography*, 141, no. 575, has an additional reference: Direktor. But what is interesting is the following: Berve names him Spieker, while Burich names him Spiecker! I found out the last name and the correct name of the author of the survey quoted by Berve—Max Spiecker, headmaster of the Superior School for Girls from Stolp for a long time – due to extreme goodwill of Mr. Helmut Kunefke, webmaster of the interesting site . In the Stolp's *addressbook* I found the following: Spiecker, Max, Lyzealdirektor, Wallstr. 2. 'The metathesis' – Spiecker/Spiecker – made by Burich (see *infra* n.116) who in his bibliography includes all the information that Berve does not, which can be explained, in my opinion, only by this misprint.

¹¹³ It was published in *Jahresbericht der städtischen*

höheren Mädchenschule in Stolp i. P. Ostern II (Stolp, 1904), Programm Nr. 223, 1-22. Hard to find it because even Seibert, *Alexander*, 214, said: 'mir nicht zugänglich'.

¹¹⁴ It was published in München, 1905 [Reprint 1969, Hildesheim]. In Berve, *Das Alexanderreich*, XIII, the title is mistaken: *Zur Ikonographie Alexanders des Grossen*, but the same year and place is mentioned: München, 1905. In Burich, *Alexander*, 34, no. 29 and Seibert, *Alexander*, 250, Bernoulli's name and work are correctly quoted.

¹¹⁵ *Journal*, 319, on February 6th 1941. He read S. Dubnow, *Weltgeschichte des jüdischen Volkes* I-X, Berlin, 1925-1929, also there was a French edition: S. Dubnow, *Histoire moderne du peuple juif* I-II, Paris, 1933 at the Romanian Academy Library.

¹¹⁶ *Journal*, 489, 500, 501-502, 522 etc.

¹¹⁷ This was proved by his entire activity.

¹¹⁸ Obviously, my allegation is ungrounded, if we think that reading Hogarth was suggested by Pippidi to Sebastian who might have had difficulties in writing his play? One the one hand, because Hogarth suggests an original chronology which set tensions between Andronic and Magda. On the other hand, we may think that Sebastian's desire to find Anglo-Saxon literature led him to Hogarth and his reading gave him the idea to introduce this 'unprecedented' chronology in *Ultima oră*.

¹¹⁹ They were published as monographs about Alexander the Great or as chapters in the great general history works published in Germany, France and Great Britain.

¹²⁰ At a time when scientific connections and the free circulation of books and journals almost stopped.

¹²¹ G. Glotz – P. Roussel – R. Cohen, *Histoire Grecque*. IV.1. *Alexandre et l'hellénisation du monde antique*. *Alexandre et le démembrement de son empire*, Paris, 1939.

¹²² R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 19341; Paris, 19392.

¹²³ Where W. W. Tarn published chapters XII-XV: *CAH* VI, Cambridge, 1927, 352-505; 590-609.

¹²⁴ Cf., e.g., the erudite vox of J. Kaerst, one of the experts in Alexander the Great and the Hellenistic World: *RE* I.1 (1893), 1412-1435.

¹²⁵ Droysen, *Geschichte des Hellenismus*. I, 263, 274 (Reprint of Tübingen Edition 1952-1953, Ed. Erich Bayer, which was based on the second edition, Gotha, 1877-1878, edited by Droysen). Obviously, Sebastian found more at hand the French translation of Droysen's work, i. e. *Histoire de l'hellénisme* I-III, transl. by A. Bouché-Leclercq and revised by J. G. Droysen, Paris, 1883-1885, which could be found in all Romanian university libraries, as the French translation of *Römische Geschichte* by Mommsen.

¹²⁶ *Alexander the Great, The Merging of East and West in Universal History*, New-York, 1900 [Reprint: Freeport, New-York, 1971], 1: 'No single personality, excepting the carpenter' son of Nazareth, has done so much to make the world of civilization we live in what it is as Alexander of Macedon'.

¹²⁷ *Alexandre le Grand*, Paris, 1931. To this we need to attach his precious *Notes critiques sur l'histoire d'Alexandre*, Bordeaux-Paris, 1925.

¹²⁸ *Alexander der Grosse*, Leipzig, 1931 = *Alexandre le Grand*, Paris, 1933.

¹²⁹ *Alexander the Great*, London, 1933 = *Alexandre le Grand*, Paris, 1934 = *Alexander der Grosse*, Leipzig, 1941.

¹³⁰ *Das Alexanderreich*, I-II.

¹³¹ I think Berve is the only one who used Spiecker's study, because, except for the latter's being quoted in *Das Alexanderreich*, I found it only in the bibliographical list made by Nancy Burich. Cf., *supra*, n. 115-116.

¹³² Berve, *Das Alexanderreich*, XIII-XVI.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Supra*, n. 117.

¹³⁵ Whom Tarn, *CAH* VI, 599, names Bernouilli! As well as Rolfe, *Introduction*, in Q. Curtius, *History of Alexander II*, transl. by John C. Rolfe (Loeb Classical Library), London, 1962, XXXIV; Lauffer, *Alexander*, 277.

¹³⁶ Tarn, *CAH* VI, 595, quoted him not with the mentioned monograph (used by A. W. Pickard-Cambridge, *CAH* VI, 582-3, the author of the chapters *The Rise of Macedonia; Macedonian Supremacy in Greece*), but with other important studies: 595: *The Army of Alexander*, *Journal of Philology* XVII (1888) 1 sq.; 599: *The*

Deification of Alexander the Great, Engl. Hist. Review II (1987) 317 sq., and *Alexander in Egypt and Some Consequences*, Journal of Egyptian Archaeology II (1915) 53 sq.

¹³⁷ He was quoted by Tarn, *CAH VI*, 595. Nowadays, these authors are rarely mentioned. Cf., however, A. B. Bosworth, *CAH VI*, 19942, 934 f., where Hogarth is indicated, *Philip and Alexander* and, obvious, Radet with *Alexandre* and some other studies and of course Wilcken, *Alexander*, in English edition by E. N. Borza (New-York, 1967).

¹³⁸ About Prophtasia, cf. Strabo, 11. 514; 15. 723; Steph. Byz. s. *Phrada*; Plinius, 6. 94; Plutarch, *De fortuna Al.*, 1. 5. For all the debate on Prophtasia's identification see Fr. Schachermeyr, *Alexander der Grosse*, Wien, 1973, 315, n. 362.

¹³⁹ Droysen, *Geschichte des Hellenismus*. I, 263, 274.

¹⁴⁰ Kaerst, *RE*, I. 1 (1893), 1426.

¹⁴¹ Hogarth, *Philip and Alexander*, 220.

¹⁴² Wheeler, *Alexander*, 387: '... he entered the province Drangiana ... Here, probably at its capital city, Phrada (Prophtasia), came to light an ominous conspiracy in the very heart of his own camp'.

¹⁴³ Radet, *Alexandre*, 237.

¹⁴⁴ P. Jouguet, *Alexandre le Grand et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1926, 44, 122.

¹⁴⁵ Tarn, *CAH VI*, 390.

¹⁴⁶ Glotz – Roussel – Cohen, *Histoire Grecque*. IV.1, 134: 'L'affaire de Philôtas eut des conséquences de toutes sortes. Alexandre changea le nom de Phrada, la ville où avait été dénoncé le complot, en celui de Prophtasie'.

¹⁴⁷ Tarn, *CAH VI*, 390: '...Alexander found a city at Phrada which was, perhaps later, named Prophtasia, „Anticipation“ – a curious allusion to the conspiracy'.

¹⁴⁸ Radet, *Alexandre*, 236-237: 'Une preuve de la certitude qu'eut le roi d'avoir échappé en Drangiane, par une répression foudroyante, à un péril mortel, est la désignation singulière dont fut revêtue, à la suite du procès, la ville où la drame se déroula. Par une sorte d'allusion mystique à la façon dont avait été prévenu le complot, Phrada s'appela dès lors Prophtasia, „Anticipation“, et ce nom lui valut

une physionomie distincte parmi les fondations macédoniennes dont le vainqueur de l'Asie, providentiellement sauvé, jalonna les marches de l'Extrême-Orient'.

¹⁴⁹ On the whole cultural context of the interwar period in which Romanian existentialism was a version of the French existentialism, see first of all Călinescu, *Istoria literaturii române*, 943 sq. and 953-954; on Nae Ionescu's existentialism see also Ed. Kanterian, *ed. cit.*, 8: 'Sie (*scil.* 'the younger generation') verehrten den Existentialisten Nae Ionescu, der in fesselnden Vorlesungen den „Primat des Geistigen“ heraufbeschwor und die Jugend zur unbedingten Suche nach einem authentischen Leben jenseits sinnentleerter Widersprüche und Konventionen der modernen Existenz aufforderte'; 11-12: 'Die Anknüpfung an Gide sollte nicht wundernehmen. Rumänische Literaten orientierten sich seit jeher an Frankreich, und das galt auch für Sebastians Generation ... Gides Theorie des *acte gratuit*, der unbegründeten, reiner Freiheit entspringenden Handlung ..., wirkte nachhaltig auf Sebastian, Eliade, Cioran und (Camil) Petrescu. Sie alle waren vom Ideal der „Authentizität“ fasziniert, einem Begriff, der damals nicht nur in Rumänien hoch im Kurs stand'.

¹⁵⁰ Cf., only Ed. Schwartz, *RE* IV.2, 1871-1891, s.v. Curtius Rufus; idem, *RE* V.1, 663-704. s.v. Diodoros; F. Jacoby, *RE* XI.1, 622-654, s.v. Kleitarchos; Glotz – Roussel – Cohen, *Histoire Grecque*. IV.1, 38; Tarn, *Alexander II*, 1 sq. = *Alexander der Grosse II*, Transl. by Gisela Spreen-Héracourt & W. Héracourt, Darmstadt, 1968, 157 sq.; Seibert, *Alexander*, 1-61; P. Goukowsky, in Diodore de Sicile, *Bibliothèque Historique. Livre XVII*, Ed. P. Goukowsky, Paris, 1976, XIII f., but especially, G. Wirth, *Der Weg in die Vergessenheit. Zum Schicksal des antiken Alexanderbildes*, Wien, 1993, 10 f., for a subtle analysis of the origin of the different views on Alexander the Great.

¹⁵¹ *Ultima oră*, 298 = *Stop News*, 55.

¹⁵² *Ultima oră*, 321 sq. = *Stop News*, 90 sq.

¹⁵³ *Ultima oră*, 326 = *Stop News*, 98, as a response at Andronic's statement: 'In science everything can be explained'.

¹⁵⁴ *Ultima oră*, 326-327 = *Stop News*, 98-100.

¹⁵⁵ *Ultima oră*, 324 = *Stop News*, 95.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ *Ultima oră*, 325 = *Stop News*, 95-96.

¹⁵⁸ *Ibidem*. For accuracy, I quote Plutarch's words: *Alexander*, 4 (Plutarch's *Lives* VII, Transl. by B. Perrin, Cambridge – London, 1956, 231-233), about some physical features of Alexander the Great: 'The outward appearance of Alexander is best represented by the statues of him which Lysippus made and it was by this artist alone that Alexander himself thought it fit that he should be modeled. For those peculiarities which many of his successors and friends afterwards tried to imitate, namely the poise of the neck, which was slightly bent to the left and the melting glance of his eyes, this artist has accurately observed... Whereas he was of a fair color, as they say, and his fairness passed into ruddiness particularly on his breast and in his face. Moreover, that a very pleasant odor exhaled from his skin and that there was a fragrance about his mouth and all his flesh, so that his garments were filled with it, this we have read in the *Memoirs* of Aristoxenus. Now, the cause of this, perhaps, was the temperament of his body, which was a very warm and fiery one...'.
¹⁵⁹ Droysen, *Geschichte des Hellenismus* I, 66-67.
¹⁶⁰ Radet, *Alexandre*, 34-35.

¹⁶¹ Unfortunately for quotations I must use the German version, A. Weigall, *Alexander der Grosse*, transl. by Dr. Ruth Weiland, Leipzig, 1941, 70, 89, 167, because I have lost the English version.

¹⁶² I consider these three portrayals more suggestive than Tarn's, *CAH* VI, 353 (= *Alexander the Great* I, Cambridge, 1948, 4 = *Alexander* I, 4): 'In appearance, Alexandre was fair-skinned, ruddy and clean-shaven; Lysippus' portrait-statues rendered famous the inclination of his head to the left side and *the soft, upturned eyes...*' and Glotz – Roussel – Cohen, *Histoire Grecque*. IV.1, 42: 'Ce qu'il est permis d'affirmer, c'est que le sculpteur officiel représentait le roi la tête légèrement penchée sur l'épaule gauche, le regard brillant d'une „douceur humide“, et lui donnait un aspect léonin par une chevelure retombant en crinière et un masque farouche autant que majestueux'.

¹⁶³ Weigall, *Alexander*, 70, n. 73, notes that Plutarch, *Pompeius*, 2. 2, made another interesting remark about Alexander's features, as a result of *imitatio Alexandri*: 'and this, with the languishing motion of his eyes, seemed to form a resemblance in his face, though perhaps more talked of than really apparent, to the statues

of the King Alexander' (Transl. by John Dryden). Cf. și G. Wirth, *Der Weg in die Vergessenheit. Zum Schicksal des antiken Alexanderbildes*, Wien, 1993, 32.

¹⁶⁴ *Ultima oră*, 325 = *Stop News*, 96: 'All the authors agree'.

¹⁶⁵ Fragments from Curtius were translated in the 17th century by the Romanian historian Miron Costin, cf. Lica, *Alexander in Rumänien*, 59 sq., 67.

¹⁶⁶ Cf. Lica, *Alexander*, 51, 59.

¹⁶⁷ Radet, *Alexandre*, 10-13; obvious, his suggestive inspired style was more suitable for Sebastian than the warm moderate style of *Histoire Grecque*. IV.1, 42-43: 'Au moral, au tempérament impulsif, d'ordinaire tenu en bride par l'éducation et la volonté... Il est énergique et brave comme pas un sur le champ de bataille, aussi bien qu'endurant dans les expédition longue et pénibles...' etc.

¹⁶⁸ *Ultima oră*, 298 = *Stop News*, 55-56.

¹⁶⁹ Hogarth, *Alexander*, 273-274, who follows the ancient literary tradition.

¹⁷⁰ In Hogarth's favour could stand Sebastian's reading his book with a view to practise and improve his knowledge of English.

¹⁷¹ From their own statements it is known that Plutarch, 76. 1-9 and Arrianus, 7. 25. 1- 7. 26. 3 used *Ephemerides* to present the circumstances of Alexander's death (for the problems under discussion see also J.R. Hamilton, Plutarch, *Alexander. A Commentary*, Oxford, 1969, 210-211). *Ultima oră* proves Sebastian did read Plutarch. Is it possible that for the complete achievement of the authenticity of feelings he preferred Plutarch just because he accurately follows the official documents of his time?

¹⁷² Cf., *supra*, n. 73-74.

¹⁷³ Could this be considered a posthumous tribute to Nae Ionescu who also studied in Göttingen?

¹⁷⁴ *Ultima oră*, 325 = *Stop News*, 99.

¹⁷⁵ *Ultima oră*, 326 = *Stop News*, 98.

¹⁷⁶ *Ultima oră*, 327 = *Stop News*, 100.

¹⁷⁷ Wilcken, *Alexander*, VIII: 'Aber die Hauptschwierigkeit unseres Problems liegt doch um Alexanders Persönlichkeit selbst, einmal in der Kompliziertheit seines Wesens, das unvereinbar

scheinende Gegensätze in sich schloß, dann aber in der Tatsache, daß eine dämonische Genialität in ihm steckte, das Genie aber letzten Endes immer etwas Unerklärliches, immer ein Wunder für uns bleibt. Mit rationalem Denken allein wird man dem Rätsel seines Lebens nicht beikommen können, denn neben seinem klaren, nüchternen Verstande war auch viel Irrationales in ihm. Wer ihn nur als den kühl berechnenden Politiker faßt, übersieht die romantischen und mystischen Züge seines Wesens’.

¹⁷⁸ *Ultima oră*, 310-313 = *Stop News*, 73-76.

¹⁷⁹ *Ultima oră*, 311 = *Stop News*, 75.

¹⁸⁰ Radet, *Alexandre*, 36.

¹⁸¹ *Ultima oră*, 311 = *Stop News*, 75.

¹⁸² Radet, *Alexander*, 30 sq.

¹⁸³ *Ultima oră*, 311 = *Stop News*, 75. Let’s not forget another confession of Andronic: *Ultima oră*, 335 = *Stop News*, 111: ‘I don’t know of any crushing evidence in history. At the most... plausible, conclusive evidence’.

¹⁸⁴ *Ultima oră*, 288 = *Stop News*, 39-40.

¹⁸⁵ An error of historical geography of Andronic should be corrected too (*Ultima oră*, 344 = *Stop News*, 127), as it takes Prophtasia for ‘an old town in Asia Minor’.

¹⁸⁶ For Parmenion, see Berve, *Das Alexanderreich* II, 298-306, nr. 306.

¹⁸⁷ *Ultima oră*, 326-327 = *Stop News*, 98-99.

¹⁸⁸ Maximilian Graf Yorck von Wartenburg, *Kurze Uebersicht*, 44.

¹⁸⁹ Hogarth, *Alexander*, 304.

¹⁹⁰ For a rigorous analysis of Hogarth’s chronology see Rolfe, *Introduction*, in Q. Curtius, *History of Alexander* II, XXVI-XXX.

¹⁹¹ Cf., e. g., Tarn, *CAH* VI, 390; Radet, *Alexandre*, 214-216; Wilcken, *Alexander*, 147. Hogarth’s hypothesis is also rejected by modern historical research: Wirth, *Alexander*, 143; Lauffer, *Alexander*, 241; Will, *Alexander*, 196.

¹⁹² *Ultima oră* 296, 298-299, 321-322, 324, 326, 324-325 = *Stop News*, 52, 54-55, 89-90, 94, 98, 110, 112-113.

¹⁹³ Of course I mean only to those historians who describe the Prophtasia-Kabul episode in Alexander’s campaign.

¹⁹⁴ Cf. Tomaschek, *RE* II. 2, 821.

¹⁹⁵ For a detailed description of the 'Philotas affair' circumstances see Droysen, *Geschichte des Hellenismus* I, 269 sq.; Schachermeyr, *Alexander*, 326 etc.

¹⁹⁷ In comparison with Curtius and Arrianus, Diodorus gives further interesting details: Diodorus of Sicily, *Bibliotheca Historica* VIII, transl. by C. Bradford Welles (Loeb Classical Library), London, 1983, 351-353: 'After his hands were free of this affair and he had settled things in Dranginê, Alexander marched with his army against a people who used to be called *Armaspians*, but who is now known as *Benefactors* for the following reason. That Cyrus who had transferred the rule from the Medes to the Persians was once engaged in a campaign in the desert and, running out of provisions, was brought into extreme danger, so that for lack of food the soldiers were constrained to eat each other, when the Arimaspians appeared bringing thirty thousand wagons laden with provisions. Saved from utter despair, then, Cyrus gave them exemption from taxation and other marks of honour, and abolishing their former appellation, named them *Benefactors*. So now, when Alexander led his army into their country, they received him kindly and he honoured the tribe with suitable gifts'.

¹⁹⁸ Q. Curtius, *History of Alexander II*, transl. by John C. Rolfe (Loeb Classical Library), 143-145: 'When these matters had been thus arranged, Alexander..., ordered a march to be proclaimed against the *Armaspi*, whom even at that time they called the *Euergetae*, having changed their name from the time when they had aided with shelter and supplies the army of Cyrus, when the soldiers were worn out by cold and lack of food... He himself set in order the race of the *Euergetae* within sixty days, and gave them a great sum of money because of their splendid loyalty to Cyrus'.

¹⁹⁹ Arrian, *Anabasis Alexandri* I, transl. by P. A. Brunt (Loeb Classical Library), London, 1976, 319: 'Alexander... arrived among the people formerly called *Ariaspians*, but later also nicknamed *Benefactors*, because they assisted Cyrus, son of Cambyeses, in his Scythian expedition. Alexander honored this people for the services their ancestors had done to Cyrus and from his own observation that they were not governed like the other barbarians of these parts, but also claimed to follow justice as much as the best of the Greeks: he

therefore granted them freedom and added to their territory as much as they asked for themselves of the neighboring country...’.

²⁰⁰ ‘*Inde Drangas, Euergetas vel Arimaspos, Parapamesadas ceterosque populos qui in radice Caucasi morabantur, subegit*’.

²⁰¹ Cf. Schachermeyr, *Alexander*, 315.

²⁰² Weißbach, *RE*. Suppl. IV, 1155; P. Goukowsky, *loc. cit.*, 232; G. Wirth, in Flavius Arrianus, *Der Alexanderzug. Indische Geschichte*. Greek and German, eds. and transl. by Gerhard Wirth & Oskar von Hinüber, München-Zürich, 1985, 886, n. 106.

²⁰³ Schachermeyr, *Alexander*, 315; 315, n. 364; Wirth, *Der Weg in die Vergessenheit*, 10 sq.

²⁰⁴ Obviously, I consider only those modern historians whom Sebastian might have been read.

²⁰⁵ Hogarth, *Alexander*, 297: ‘...that he (*scil.* Alexander) made a halt among the „Evergetae“, according to one authority (Curtius) of no less than sixty days...’.

²⁰⁶ Jouguet, *Alexandre*, 45: ‘Quand Démétrios fut exécuté, l’armée était chez les Ariaspes, peuple de cultivateurs paisibles, appelés „bienfaiteurs“, depuis qu’ils avaient aidé Cyrus dans son expédition chez les Scythes. Ils accueillirent amicalement les Macédoniens qui, de chez eux, passèrent en Arachosie’.

²⁰⁷ Tarn, *CAH* VI, 390-391: ‘... Alexander ... went on from Phrada to the Helmund, where he found a people (perhaps the almost extinct Reis tribes) called the Benefactors because they had once aided Cyrus with supplies. They are represented as innocent folk enjoying a golden age of righteousness, and he exempted them from satrapal rule and tribute for helping his predecessor Cyrus...’.

²⁰⁸ Wilcken, *Alexander*, 147, speaks about Alexander’s progress in the Helmund Valley, but without mentioning the Ariaspi. From this point of view, Wilcken follows Tarn [*CAH* VI, 390: ‘He apparently never took winter quarters at all in the winter of 330-329 BC; he was anxious to reach Bactria and he had to ensure Bessus’ isolation from the south [...], he too believes Alexander ‘... in diesem Winter (330/329) keine Zeit zu einem längeren Winterquartier gefunden hat’.

²⁰⁹ See Hugo Bretzl, *Botanische Forschungen des Alexanderszuges*, Leipzig, 1903, 200-203; Orth, *RE* VII.2 (1912),

2182-2188; N. Zamfirescu, V. Velican, N. Săulescu, *Fitotehnie I*, București, 19642, 299 sq.; Maria Contoman, *Bazele ecotehnologie ale culturilor agricole II*, Galați, 2005, 43.

²¹⁰ Andronic's elaborate presentation of the oats history clearly shows that Sebastian was well informed on the matter, so his ignorance of the subject is out of question.

²¹¹ For a relevant analysis of the situation see Hilgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, 10 sq., 42 sq., 80 sq., 156, 200, 249-252 (for oil delivery) and 252-253 (for the delivery of Romanian food supplies in Germany).

²¹¹ I have previously mentioned excerpts from the *Journal* which point to Sebastian's active participation in the Romanian Resistance.

²¹² *Journal*, 463-464: 'So yesterday afternoon, while I was watching a film, I suddenly felt that I'd „found“ it. I had an idea, a title (Alexander the Great), and two characters'.

²¹³ See Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 90 sq., 112 sq.; Grăsoiu, *Mihail Sebastian*, 180 sq., 193 sq., with literature.

²¹⁴ F. Aderca, *Secretul lui Mihail Sebastian*, Revista Fundațiilor Regale XII. S. N., nr. 4 (1945), 759, *apud*, Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 21.

²¹⁵ Camil Petrescu, 'Insula' de Mihail Sebastian, Revista Fundațiilor Regale XIV. S.N., no. 10-11 (1947), 150, *apud*, Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 112.

²¹⁶ M. Sebastian, *Omul și masca*, Rampa XVIII, nr. 5137 (1935), 1, *apud* Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 95.

²¹⁷ Ștefănescu, *Mihail Sebastian*, 90, 118-119.

²¹⁸ An excellent account of various interpretations of Alexander the Great is provided by Alexander Demandt, *Geschichte der Geschichte. Wissenschaftshistorische Essays*, Köln, 1997, 1-39.

²¹⁹ Within this context we have to mention that, during the dialogue between Borcea and Andronic, Sebastian, *Ultima oră*, 332-337 = *Stop News*, 110-114, creates a very interesting *quiproquo* Alexander-Bucșan, which culminates in Magda's violent intrusion in defense of her hero: '... MAGDA: But I have a duty. To prevent the moral outrage you are preparing! BORCEA: Moral outrage! Ha! You make me laugh. He'd also laugh if he heard you. A moral outrage

against the greatest thief in the world! *MAGDA* (violent): I forbid you to say such a thing! You haven't got the right!'. These words which remind of Niebuhr's vocabulary make me think that Sebastian knew the negative aspects of Alexander's posterity.

²²⁰ Tarn, *CAH* VI, 352 sq. = *Alexander*, 144 sq.

²²¹ These notes (*Journal*, 389, 484, 573) concern Sebastian's dialogue with his own Jewishness during World War II: 'I do not try to set my Judaism right': 'It seems to me that our relations with the Judaism can be restored'. Along the same line of thought goes Sebastian's reading of Dubnow's already-mentioned book, *Geschichte der Juden*. Very important is also an interesting note (*Journal*, 373) about Thukydides: 'Only the element of anti-Semitic diversion was lacking in the war policy of the Greek city-states. A lack all the more glaring in that they were waging a war for economic interests, but (like today) muffling it beneath, a war in the name of ideology and of public opinion. The Jews would have been very useful to them, if they had had any, but closer analysis might reveal who then served that function ...'. Obviously, we cannot speak about the presence of the Jews during the Peloponnesian War. (See *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism* I. *From Herodotus to Plutarch*, edited with Introduction, Translations and Commentary by Menahem Stern, Jerusalem, 1974, 1 sq.).

²²² It is one of the most debated issues in Alexander's history, taking into account the political context within which there emerged the tradition generating Daniel's prophecies, Flavius Iosephus' narration and the later Jewish literature. A remarkable *Forschungsstand* till the beginning of the seventh decade of the XX century can be found in Seibert, *Alexander*, 103-107; 271-275. See also, Ursula Weber & Josef Wiesehöfer, *Das Reich der Achaimeniden. Eine Bibliographie*, Berlin, 1996, 674 [*Alexandros III. der Grosse (Beziehungen zum Judentum)*, nr. 4019, 4944, 4948-4949, 12763, 12926]. Mention must be made other remarkable studies: see Wilcken, *Zum alexandrinischen Antisemitismus*, Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, XXIII, Leipzig, 1909; 783-840; E. Bammel, *Der Zeuge des Judentums*, in *Alexander der Grosse. Festschrift für Gerhard Wirth um 60. Geburtstag* I, Ed. W. Will & J. Heinrichs, Amsterdam, 1987, 279-288; E. Gruen, *The Purported Jewish-Spartan*

Affiliation, in *Transition to Empire. Essays in Graeco-Roman History, 360-146 B. C., in honour of E. Badian*, Ed. by R. W. Wallace & Ed. M. Harris, London, 1996, 254-270 and Klaus Bringmann, *Isopolieia in den Auseinandersetzungen zwischen Juden und Griechen in Alexandria*, Chiron 5 (2005), 7-22 who make a pertinent analysis of the whole historical context of the Jews' relationships with the rest of the world. An observation relative to this *Forschungsstand* that still is up-to-date, can be found in the same Seibert, *ibidem*, 104: 'Eine wirklich eingehende, wissenschaftlich fundierte Untersuchung wäre ein Desiderat!'.

²²³ Sebastian, in *De două mii de ani*, 79, gives us an idea about the roots of his maternal family: 'They have always lived in the neighborhood of synagogues'. In such an environment did Sebastian become familiar with the posterity of Alexander by means of the rabbinical tradition of the Talmud or maybe by means of *Alexandria*? As known (See G. Cary, *The Medieval Alexander*, Cambridge, 1956, 10-11), the Romanian version of *Alexander-Romance* is the Recensio C of Pseudo-Kallisthenes, influenced by a Jewish author. Sebastian might also have read *Judaica. Forschungen zur hellenistisch-jüdischen Geschichte und Literatur*, Göttingen, 1900 by Hugo Willrich, an opponent of Flavius Josephus' credibility.

²²⁴ Radet, *Alexandre*, 130 sq. This hypothesis is less accepted today. See, e.g. Solomon Zeitlin, *The Rise and Fall of the Judean State. A Political, Social and Religious History of the second Commonwealth I. 332-37 B. C.*, Philadelphia, 5724/1964, 41: 'As a matter of fact, Alexander did not visit Jerusalem either on his way to or on his return from Egypt. Both accounts, that in Josephus and that in the Talmud, are legendary'.

²²⁵ The mention of Gaza in an enumeration of some important stages of Alexander's campaigns (*Stop News*, 104: 'Where is Gaza? Where is Gordium? Where is Prophtasia?') could be an allusion to the alleged relationships of the king with the Jews. Actually, neither Sebastian nor the one who was to sign the play *Ultima oră* for him could have afforded to make – during the war – a direct reference to the favourable attitude towards the ancient Jews of the Macedonian king, especially because Alexander was so praised by Hitler (see Demandt, *Geschichte*, 14 ff.).

²²⁶ Marguerite Yourcenar, *Les yeux ouverts. Entretiens avec Matthieu Galey*, Paris, 1980, 108. See also, Henriette Levillain, *Mémoires d'Hadrien* de Marguerite Yourcenar, Gallimard, Paris, 1992, *passim*; P.-E. Knabe, *Griechenland und Rom in den Mémoires d'Hadrien von Marguerite Yourcenar*, in *Rezeption und Identität. Die kulturelle Aus-einandersetzung Roms mit Griechenland als europäisches Paradigma*, Eds. Gregor Vogt-Spira & Bettina Rommel, Stuttgart, 1999, 388-395.

Imaginea lui Alexandru cel Mare în percepția lui Mihail Sebastian

(Rezumat)

Studiul acesta își propune surprinderea imaginii lui Alexandru cel Mare în piesa de teatru *Ultima oră* a lui Mihail Sebastian.

Înainte de abordarea directă a subiectului în sine, studiul se deschide cu o prezentare sintetică a epocii interbelice românești și a personalității lui Sebastian, atenția fiind focalizată – în temeiul documentării avute la dispoziție în 2005-2008 – asupra anilor 1934-1945.

Recenta carte a Martei Petreu, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Editura Polirom, Iași, 2009, aduce în discuție și perioada 1927-1934, când Sebastian a fost redactor la „Cuvântul“, condus de Nae Ionescu. Publicistica sa din acești ani ne arată, mai ales pentru anul 1933, un Sebastian profesând, în siajul lui Nae Ionescu, idei antidemocratice, antiliberales și cerând desființarea partidelor politice, atitudini care i-au atras critici severe, inclusiv din partea presei evreiești¹.

Deocamdată, în acest stadiu al documentării mele, înclin să cred că Sebastian a rămas la „Cuvântul“ până la suspendarea ziarului din cel puțin două cauze: pe de o parte datorită relației lui speciale cu Nae Ionescu, iar pe de alta din dorința lui de a fi acceptat ca *scriitor român*, cea din urmă jucând, probabil, rolul eminent.

Incontestabil, anul 1934, anul *Prefetei* lui Nae Ionescu, a reprezentat momentul esențial al începutului desprinderii, niciodată definitive, de Nae Ionescu și al reorientării ideologice și politice a lui Sebastian, care va ajunge, în anii războiului, în anturajul lui L. Pătrășcanu.

Numai că Mihail Sebastian nu se poate integra nici în noua ordine politică, socială, morală, estetică, care își prefigura geneza după 23 august 1944. *Jurnalul* lui conține notații sugestive, care pun în evidență inaderența sa la ideologia împărtășită de cei lângă care fusese

în anii 1940-1944, unii chiar de aceeași etnie cu el³. Două dintre aceste însemnări merită să fie puse în evidență, cu toată vigoarea, pentru că ele, explică, din parte-mi, chiar și posibila asasinare a lui³: „Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură și simplă“, iar în alt loc, erezia lui față de „lumina de la Răsărit“ lua note și mai grave: „Mai departe, începe viața. Un fel de viață care trebuie trăită. Singurul lucru după care am tânjit a fost libertatea. Nu o nouă definiție a libertății – ci libertatea. După atâția ani de teroare nu mai avem nevoie să ni se explice ce înseamnă să fii liber. Asta știm – și asta nu se înlocuiește cu nici o formulă“⁵.

Ultima oră, așa cum rezultă din *Jurnal*, a avut o lungă gestație, Sebastian lucrând la ea sub imperiul unor presiuni greu de imaginat, în primul rând al amenințării continue cu deportarea.

Care a fost motivația alegerii lui Alexandru cel Mare de către Sebastian ca element fundamental în această piesă de teatru? *Jurnalul* nu oferă nici o indicație utilă, în afara notației că vizionarea unui film i-a dat ideea unei piese de teatru despre Alexandru cu două personaje. Soluția ar putea izvorî din interpretările propuse de istoricii literari asupra operei lui Sebastian. Potrivit lui Felix Aderca, „Sebastian devenise, inconștient, un erou proustian, un personaj de veche și nițel artificială civilizație și trăia, cu voluptăți autentice, acele evenimente, relații, amoruri și prietenii, de care el, individ lăaturalnic prin origină, intelectual de București, nu putea avea parte aieva“. Andronic, ar fi, după Camil Petrescu, „o auto-caricatură lucrată cu o secretă voluptate, în care scepticismul omului de cultură europeană face oficiul decantării, în care dimensiunea profunzimii, aparent sacrificată, reapare subtil transformată în depărtare și de aici farmecul intelectual savuros al acestui teatru“. Exegeza aceasta este confirmată chiar de un text al lui Sebastian, redactat în 1935: „Masca exprimă și satisface această nevoie *de a păși dincolo*. Ea răspunde instinctului nostru de evaziune. Instinct ca al foamei, ca al setei, ca al iubirii – instinct somptuar, desigur, luxos și scump, dar nu mai puțin natural“. În consecința acestor texte, cred că interpretarea dramaturgiei lui Sebastian drept „un teatru al evaziunii lirice“ este pe deplin îndreptățită.

Din câte cunosc eu, niciun exeget nu a abordat prezența lui Alexandru cel Mare în *Ultima oră* și din perspectiva receptării Antichității. Aici, Sebastian afirmă, prin Andronic, propria-i convingere că Alexandru devenise un mit, imposibil de surprins în totalitatea lui. Prin urmare, Alexandru cel Mare constituia – în viziunea lui Sebastian – acel teritoriu excepțional, care-i oferea căutata *depărtare* și unde, în toată libertatea, *păși dincolo, în evaziune*.

Pe de altă parte, realizarea tensiunii dramatice a piesei este și ea excelent servită de apelul la Alexandru cel Mare. Îmi este greu să cred că Magda s-ar fi putut îndrăgosti – cu aceeași exaltată patimă! – de Hannibal Monophtalmos, de chelul Caius Iulius Caesar ori, cumva, de rotofeiul Napoleon! Care dintre eroii lumii vechi și noi poate rivaliza cu genialitatea, entuziasmul, bravura personală, idealurile generoase și frumusețea fizică ale tânărului zeu, Alexandru?

În egală măsură, este și mai limpede că „*monopolul ovăzului*“, atribuit lui Alexandru, acoperea perfect aluzia directă la realitățile contemporane lui Sebastian: *monopolul german asupra economiei românești*. Asociată cu patima Magdei pentru Alexandru, alegoria devenea, astfel, mai anevoie de descifrat.

*

Cred că tot acest complex de programe a determinat receptarea pozitivă a lui Alexandru în opera lui Sebastian. Scriitorul – cu toată experiența cumplită a războiului, care-l putea îndemna la comparații nefavorabile lui Alexandru – nu a „*niebuhrizat*“. Este posibilă însă existența și a altor elemente care l-au determinat pe Sebastian să fie admiratorul lui Alexandru. Întrezăresc, mai ales, influența serioasă a lecturii lui Tarn – care-i atribuie lui Alexandru proiectul unei *the Unity of Mankind* – și a lui Radet, care-i ridică un adevărat monument marelui macedonean.

Judecând după unele notații din *Jurnal*, cred, totdată, că receptarea extrem de favorabilă a lui Alexandru în literatura iudaică i-a atras și ea atenția lui Sebastian. Care i-au fost sursele lui Sebastian pentru cunoașterea imaginii lui Alexandru în mediul iudaic? Propriul lui mediu familial⁶ sau lecturile personale, indicația cea mai la îndemână fiind monografia lui Radet, care este printre puținii savanți

care admit istoricitatea vizitei lui Alexandru la Ierusalim? În orice caz, chiar dacă lui Sebastian i-a fost cunoscută și această fază a posterității lui Alexandru, ea nu transpare nicidecum în portretul tânărului rege, așa cum este el schițat de către Magda și Andronic. Magda rămâne în cadrul fixat de *Vulgata*, fără a păși în lumea figurată de *Romanul lui Alexandru*.

Prin intermediul lui Andronic și al Magdei, Sebastian ne lasă, așadar, să înțelegem că, în viziunea lui, Alexandru reprezintă nu numai un experiment artistic, ci și un ideal, un element moral-normativ.

*

Ultima oră reprezintă un interesant exemplu de receptare a Antichității tocmai prin raportarea elaborată a lui Sebastian la cea mai fascinantă personalitate a istoriei universale, *Alexandru cel Mare*.

Încercarea mea de a contura orizontul informativ-istoric al lui Sebastian asupra lui Alexandru și al epocii acestuia constituie, cred, o contribuție la schițarea unei pagini de arheologie culturală și întregește cunoștințele noastre despre Mihail Sebastian, unul dintre reprezentanții semnificativi ai culturii românești interbelice.

În același timp, cred că am deschis încă o pagină dintr-o istorie a receptării, în România, a Antichității ca izvor cultural și moral-normativ și nu doar ca o simplă „arhivă” pasivă de motive literare ori vreun depozit de „decoruri” istorice.

¹ Trebuie să mărturisesc că, abia acum, înțeleg adecvat rostul notațiilor lui Sebastian din *Jurnal*, 19, 476, 561, mai ales pe cea de la 476: „Cuvîntul va rămîne în viața mea o chestiune etern deschisă“.

² *Ibidem*, 558: „Mă felicit că experiența mea de la „România liberă“ s-a terminat repede, înainte de a-mi fi angajat acolo semnătura. Ar fi imposibil să lucrez sub un regim de comitete secrete... În trei zile, după năvala lui [Alexandru] Graur și a bandei lui, am înțeles că intru într-o redacție terorizată de conformism... Mai târziu, prin Belu [scil. Herbert Silber], am comunicat că mă retrag definitiv“; 559: „...Rușii sunt, în definitiv, în dreptul lor (Sebastian făcea referire la reglementările regimului de ocupație sovietică). Dezgustători sunt localnicii – evrei și români deavalmă. Presa este grețoasă... Am făcut azi dimineață (1 septembrie 1944), greșeala idioată de a mă fi dus la dr. Dorian, unde eram convocat la o «consfătuire scriitoricească». Am asistat dezarmat la constituirea «sindicatului scriitorilor evrei», cu Benador, Călugăru și Dorian în frunte. Figuri necunoscute, nume inexistente – un amestec de rataj disperat, de mediocritate care răbufnește, vechi ambiții, vechi mizerii, toate reînviată cu obrăznicie, cu ostentație. Nu-mi iert lașitatea de a nu le fi strigat în față tot ce meritau. Dar e ultima oară când mă mai las prins în asemenea curse“; 565: „Sunt mizerii, sunt comedii, sunt imposturi. E Victor Eftimiu, cu nerușinarea, cu prostul gust, cu vulgaritatea lui eternă. E tânărul [George] Macovescu, iacobin feroce, după ce a huzurit sub nemți. E Graur, obtuz, funebru și triumfător. Sunt mii de incidente sau întâmplări care te ofensează. E un înspăimântător spirit de conformism, nou ca orientare, vechi ca structură psihologică“; 574: „Aseară, recepție la Externe. Vivi [Constantin Vișoianu] a stăruit să mă duc, și m-am dus. Agreabil ca mondenitate, dar dezgustător ca

spectacol politic. Aceiași oameni, care, cu cinci luni înainte, trinquau cu [ambasadorul lui Hitler la București, Manfred von] Killinger!...“ etc.

³ Sunt perfect convins că Sebastian nu făcea vreun secret din convingerile lui politice și estetice!

⁴ *Ibidem*, 558, drept concluzie la refuzul de a mai continua să scrie pentru *România liberă*. Această însemnare i-a atras atenția și lui Leon Volovici (*supra*, n. 32), 11.

⁵ *Ibidem*, 564-565. Instructivă, în sensul acestei notații, este și concluzia lui Sebastian (*ibidem*, 566) în urma discuției cu Vișoianu, avută la 20 septembrie 1944, când acesta i-a dezvăluit „amărăciunea cu care s-a întors de la Moscova“.

⁶ Sebastian, *De două mii de ani*, 79, ne lasă să întrevădem detalii asupra originii familiei sale, pe linie maternă: „Au viețuit mereu în jurul sinagogilor“. A luat Sebastian cunoștință, în acest mediu, de posteritatea lui Alexandru prin intermediul tradiției rabinice din *Talmud* sau, poate, și prin foarte la îndemâna *Alexandria*? Se știe doar (G. Cary, *The Medieval Alexander*, Cambridge, 1956, 10-11) că versiunea românească of the *Alexander-Romance* aparține Recenziei C a lui Pseudo-Kallisthenes, influențată de un autor iudeu sau iudaizant. Nu ar fi exclus ca lui Sebastian să-i fi fost cunoscută, e.g., și lucrarea lui Hugo Willrich, *Judaica. Forschungen zur hellenistisch-jüdischen Geschichte und Literatur*, Göttingen, 1900, adversar hotărât al credibilității lui Flavius Iosephus.

BERNHARD SCHLINKS, *DER VORLESER* IM KONTEXT DER NEUEREN SCHULDDISKURSE UND ENTLASTUNGSSTRATEGIEN

Cristina SPINEI

Banalität des Bösen?

Als Hannah Arendt Anfang der 60er Jahre, im Zuge des israelischen Eichmannprozesses, im *New Yorker* begann, das tradierte Klischee vom Monster, von der Bestie des Nazi-Täters zu zerstören, indem sie schrieb, sie könne Eichmann „beim besten Willen nichts Dämonisches abgewinnen“ und „auch ideologischer Fanatismus gehe ihm ab“; und weiterhin, er sei „erschreckend normal“, „beflissen“, „phantasielos“, „ehrgeizig“, nur „ein Bürokrat“, erntete sie insbesondere von israelischer und deutscher Seite über viele Jahre hinaus Empörung, auch als Eichmann schon längst hingerichtet worden war. Sie hatte sich des Versuchs schuldig gemacht, Eichmann zu verharmlosen. Hannah Arendt aber hielt unbeirrt an ihrem Eindruck fest und verkündete über die Lektüre der Vernehmungsprotokolle: „Ich sage Ihnen, ich habe dies Polizeiverhör, dreitausendsechshundert Seiten, gelesen, und sehr genau gelesen, und ich weiß nicht wie oft ich gelacht habe – aber laut!“ Eichmann entpuppte sich für sie als ein „Hanswurst“: „Das Böse“, schrieb sie damals, „ist banal!“

Ein in der Jasperschen Hinsicht der „unwissenden Schuld“ aufschlussreicher Hinweis wäre der österreichische 2001 erschienene Film *Im toten Winkel. Hitlers Sekretärin*⁴ und das darin enthaltene Bekenntnis, demzufolge auch die engen Mitarbeiter des Führers auch nicht die entfernteste Ahnung von der Dimension der Verbrechen hatten, begründet auf der Tatsache, dass sie durch die Städte immer mit dunklen Autofenstern gingen. Traudl Junge, die Protagonistin, drei Jahre lang Privatsekretärin des „Führers“, war zum Zeitpunkt der Dreharbeiten unheilbar krank und ihr Bekenntnis kann als Beichte, Nachruf oder als Testament gesehen werden: „Ich hab den Film

freigegeben, jetzt gibt mich das Leben frei“⁴⁵, sagte sie, nachdem ihr die 90-minütige Dokumentation vorgeführt wurde, und starb tatsächlich einige Stunden vor der Premiere. Junge kann sich nicht verzeihen, dass sie mitgemacht hat und spricht rückblickend von einem „kindischen jungen Ding, das es nicht durchschaut, wo es reingeraten ist“, sie war „keine begeisterte Nationalsozialistin“, nur neugierig – und habe „nicht gedacht, dass mich das Schicksal so vorantreibt, an eine Stelle, die ich nicht angestrebt habe“. Über ihre Schwester, die in Berlin lebte, schaffte sie es, in die Hauptstadt des Reiches „dienstverpflichtet“ zu werden. Sie war nur 22, als sie den Dienst in der Reichskanzlei antrat und fand die Arbeit „ganz amüsant“: sie arbeitete für den Führer, der aber unsichtbar blieb. Sie kam zu Hitler „wie die Jungfrau zum Kind, durch Zufall und Leichtsinn“: Eines Tages gab es einen Schreibmaschinenwettbewerb in der Reichskanzlei, die zehn Besten wurden in einen Zug nach Ostpreußen gefahren und „durch den dunklen Wald in den Führerbunker geführt“: Hitler kommt ihr wie „ein gemütlicher, älterer Herr, freundlich und mit leiser Stimme“ vor, er hat „jeder die Hand gegeben und seinen berühmten Blick in unsere Augen gesenkt“. Traudl Junge war überwältigt, es habe ihr „gut gefallen im Führerhauptquartier im Wald“, besonders weil sie „niemals etwas Politisches oder Militärisches schreiben“ musste, nur Briefe und Reden. Doch diese Nähe trübte offenbar den Blick auf die Vorstellung: „Ich hatte nie das Gefühl, dass er bewusst verbrecherische Ziele verfolgt, für ihn waren es Ideale [...] Ich hab gedacht, jetzt bin ich ab der Quelle der Information, und ich war im toten Winkel.“ Solche Sätze klingen fast unverständlich, wenn nicht unglaublich, aber vielleicht machen gerade sie die Qualität der Dokumentation aus. Adolf Hitler kommt im Film nur als Name vor, man sieht keine Bilder von der Front oder aus den Lagern, keine KZ-Häftlinge und SS-Männer. Und obwohl sich die Regisseure keines Kommentars und keiner Archivbilder bedienen, zeigt der Film die Bestürzung der ehemaligen Privatsekretärin angesichts des eigenen Porträts. *Im toten Winkel* konzentriert sich auf die Verdichtung jahrzehntelangen, vorbehaltlosen Nachdenkens über Geschichte, Verdrängung, eigene Verantwortung und Schuld der Erzählerin. Auch wenn keine Rechtfertigung angestrebt und nur Zeugnis abgelegt wird, bekommt das Ganze Sinn gerade durch das Wie der Vermittlung, durch die hörbare innere

Beteiligung Traudl Junge, durch ihr Reflektieren und Zweifeln während des Erzählens. Zu Beginn und am Schluss spricht Traudl Junge von Schuldgefühlen und der Schwierigkeit, sich selbst zu verzeihen, und auch von der Gedenktafel für Sophie Scholl, was eigentlich der Anlass zu diesem öffentlichen Bekenntnis ist, die im selben Jahr wegen Widerstandes gegen den Nationalsozialismus hingerichtet wurde, in dem die gleich alte Traudl Junge ihre Stelle bei Hitler antrat. Vor dieser Tafel seien ihre Ausreden „Ich war halt jung“ und „Wir haben nichts gewusst“ zusammengebrochen.

Was Hannah Arendt mit der „Banalität des Bösen“ gemeint hat, entfaltet sich – in der Aussicht auf die Urteilskraft des Zuschauers: „Abgesehen von seinen Magen- und Verdauungsbeschwerden machte Hitler einen sehr guten Eindruck“, oder an einer anderen Stelle: „Obwohl die Frauen verrückt nach ihm waren, war dem Führer die Erotik nicht so ganz geheuer, er war nicht zur Hingabe bereit“. „Er hatte gar nichts Zackiges, gar nichts Scharfes. Kein Hitlergruß, nichts. Er wirkte wie ein netter älterer Herr“, erklärt sie. Junge spricht über die tägliche Routine im inneren Kreis von Hitlers Umgebung, von Tagesabläufen, deren freundliche Banalität in absurdem Widerspruch zur Vernichtungspolitik des NS-Regimes stand. Sie setzt ihre Worte präzise und konzentriert, in der Abgeklärtheit jahrzehntelanger Auseinandersetzung, die in einem harten Kontrast zu ihrer damaligen Naivität steht. „Also, wenn ich das jetzt so anschau und nachlausche, was ich da sagte: Das klingt alles anekdotenhaft und so banal. Ich glaube, diese Eigenschaften und diese persönlichen Facetten, die er gehabt hat, sind gar nicht mehr wichtig, weil die Gesamtwirkung so fürchterlich war. Ich meine, es ist natürlich für mich damals ganz wichtig gewesen, diese menschlichen Züge zu erleben. Aber ich scheue mich eigentlich heute fast, die so deutlich darzustellen.“ Dieses Einführen in das Alltägliche und in die Banalität des Lebens soll Unschuld darstellen, könnte aber der gegebenen Situation, ihrem jugendlichen Alter und der ganzen Konstellation entsprechen. „Aber ich hätte auch nein sagen können“ – dieses Urteil kreist wie ein Unheil um die Sehnsucht nach Frieden in der Seele von Traudl Junge. Sie musste alt werden, um zu verstehen, dass Jungsein kein Entschuldigungsgrund ist: „Ich habe das Gefühl, dass ich diesem Kind, diesem kindischen

jungen Ding böse sein muss [...] Oder dass ich ihm nicht verzeihen kann, dass es dieses Monster nicht rechtzeitig erkannt hat [...] Es fällt mir schwer, mir das zu verzeihen.“ Erst mit der öffentlichen Debatte der Vergangenheitsbewältigung durch den Nürnberger Prozess und der Zeugnisse von Widerständlern wird ihr klar, dass „die Welt nach dem Kriege ganz anders war, als Hitler sie geschildert oder prophezeit hat“. Hinter den geschliffenen Formulierungen spürt man aber den unerträglichen Druck, der sich über Jahrzehnte aufgebaut hat. „Ich frage es mich noch heute: Wie es sein kann, dass ich nicht gespürt habe, dass dieser höfliche Mann ein solches Ungeheuer gewesen ist.“

Die 81 Jahre alte elegante Dame gebraucht keinen pathetischen oder emphatischen Ton und sucht auch keine Entschuldigungen für das eigene Versagen: „[Das] ist keine späte Rechtfertigung. Keine Selbstanklage. Ich will es auch nicht als Lebensbeichte verstanden wissen. Vielmehr ist es ein Versöhnungsversuch, nicht mit meiner Umwelt, sondern mit mir selbst. Es bittet nicht um Verständnis, aber es will verstehen helfen.“ Sie stellt nur fest: „Er war ein Verbrecher, ich habe es nur nicht gemerkt.“ Und die Relativierung ihrer Schuld lautet in diesem Falle: „Und es gab außer mir Millionen, die es auch nicht gesehen haben.“

Die Erlösung liegt im Erinnern⁶⁷

In seinem *Roman eines Schicksallosen* beschreibt Imre Kertész wie die Katastrophe von Auschwitz lebenswichtige zivilisatorische Organe verletzt und Wunden gerissen hat, die nicht völlig verheilt sind und wieder aufbrechen können. 1929 in Budapest geboren, 1944 nach Auschwitz deportiert und 1945 in Buchenwald befreit, bricht in seinem Roman die Betäubung des Schweigens auf. Als jüdischer Jugendlicher mit einem der ersten Deportationszüge auf dem Weg nach Deutschland verschleppt, um angeblich dort arbeiten zu dürfen, erreicht er doch nur die Eingangstore von Auschwitz. Guten Willens bemüht er sich darum, „ein guter Häftling zu werden“⁶⁸ und findet im Laufe der Zeit „Frieden. Ruhe und Erleichterung“. Solche Beschreibungen, zusammen mit Aussagen wie „Warst Du schon mal in

Buchenwald?“, „Nö, aber letzten Sommer in Theresienstadt...“; „Ich kann sagen, auch ich habe Buchenwald bald lieb gewonnen“; „ein bißchen möchte ich noch leben in diesem schönen Konzentrationslager“, oder „von dem Glück der Konzentrationslager mußte ich ihnen erzählen“¹⁰ sind einige Beispiele von Gesprächseinleitungen raffinierter Erzählstrategien, die schwer nachvollziehbar für die Generationen der Nachgeborenen scheinen. „Zeit“ („Die Zeit... hilft... bei allem“) ist die Schlüsselkategorie des autobiographischen Berichts seiner KZ-Haft. In kleinen Schritten beginnt er, die „black box“ des Grauens auszufüllen mit alltäglichen Anmerkungen: „Gäbe es jedoch diese Abfolge der Zeit nicht und würde sich das ganze Wissen gleich dort auf der Stelle über uns ergießen, so hielte es unser Kopf vielleicht gar nicht aus und auch unser Herz nicht.“ Durch die Langsamkeit aber, mit der das Wissen um die Vernichtung und um die Aussichtslosigkeit des Überleben-Wollens in den Kopf der Gefangenen dringt, wird das Leben in der Haft ertragbar und fast alltäglich.

Kertész warnt aber gleichzeitig vor dem Auschwitz-Kitsch, den Holocaust-Sentimentalitäten, Holocaust-Stereotypen und -Tabus und den Schwierigkeiten, das Grauen – besonders für Außenseiter – in Worten zu fassen: „aber... ich meine, das Konzentrationslager an sich ist nicht natürlich!“, endlich hatte er gewissermaßen das richtige Wort erwischt, und ich erwartete dann auch nichts darauf, denn ich begann allmählich einzusehen: über bestimmte Dinge kann man mit Fremden, Ahnungslosen, in gewissem Sinn Kindern, nicht diskutieren, um es so zu sagen.“¹² Auschwitz wird verkitscht, wenn getan wird, als gehe die Humanität letztlich unbeschädigt aus Auschwitz hervor, wenn der Zusammenhang zwischen den Deformationen der Zivilisation und der Möglichkeit des Holocaust verkannt wird, wenn über Auschwitz geredet wird, und dabei der moderne Totalitarismus verschwiegen wird, und wenn Auschwitz für eine Sache allein der Deutschen und Juden gehalten wird: „Mit einer solchen Last kann man kein neues Leben beginnen“ – „Ein neues Leben... könnte ich nur beginnen, wenn ich neu geboren würde oder wenn irgendein Leiden, eine Krankheit oder so etwas meinen Geist befele.“¹³

Das Erinnern allein garantiert keine Erlösung. Auch

die Angst der Opfer des Holocaust vor dem Vergessen hat Kertész beschrieben, eine Angst, die über das Bangen um Leben und Tod und das Verlangen nach dem Walten der Gerechtigkeit hinausging, eine Angst von metaphysischer, religiöser Prägung. Wir wissen heute, dass diese Angst sich nicht erfüllt hat, und dass die Geschichte des 20. Jahrhunderts nicht mehr geschrieben werden kann, ohne dass über den Holocaust geschrieben wird. Wir wissen zugleich, wie hilflos, wie wenig erlösend das Erinnern sein kann und wie der Holocaust, ob im Mythos entrückt oder als Kitsch vereinnahmt, tradiert werden kann, ohne dass diese Tradition moralisches Wissen, moralische Kraft, einen Geist der Katharsis hervorbrächte. Wer seine Vergangenheit nicht erinnert, ist dazu verurteilt, sie zu wiederholen – Kertész hat den bekannten Satz aufgegriffen und die Formulierung zugespitzt: Dazu verurteilt, sie zu wiederholen, ist, wer der Vergangenheit nicht in die Augen sieht. Indem der Ich-Erzähler danach gefragt wird, „über die Hölle der Lager“¹⁴ zu berichten, da „die Welt vorläufig verständnislos vor der Frage steht, wie, auf welche Art das alles überhaupt geschehen konnte“ (ebd.), kommt noch einmal die für die Überlebenden fast unfassbare positive Lebenseinstellung: „worauf ich bemerkte, darüber könne ich schon gar nichts sagen, weil ich die Hölle nicht kenne und sie mir nicht einmal vorstellen kann.“ (ebd.)

Immer wieder stellen sich der gegenwärtigen Gesellschaft diffizile Fragen, und zwar wie lange die Deutschen für die Schuld der Nazi-Zeit aufkommen sollen und müssen, oder ob es ein Ende dieser entsetzlichen Schuld gibt. Diese Frage nach dem Ende der Schuldüberladung impliziert, dass man sich noch mitten in ihr befindet. Eine Bewältigung der Vergangenheit scheint endlos, sogar unmöglich.

„Was vergangen ist, kann nicht bewältigt werden. Es kann erinnert, vergessen oder verdrängt werden. Es kann gerächt, bestraft, gestöhnt und bereut werden. Es kann wiederholt werden, bewusst oder unbewusst. Es kann in seinen Folgen betroffen werden, so dass es sich auf Gegenwart oder Zukunft nicht oder in nicht bestimmter Weise oder gerade in bestimmter Weise auswirkt. Aber was

geschehen ist, ist geschehen. Das Vergangene ist unerreichbar und unveränderbar. Bewältigung im eigentlichen Sinn, wie man eine Aufgabe bewältigt, die zunächst vor einem steht, dann bearbeitet wird, durch die Bearbeitung ihre Gestalt verändert und schließlich erledigt ist und als Aufgabe verschwindet, gibt es bei Vergangenen nicht. Dass in Deutschland der weder eine englische noch eine französische Entsprechung findende Begriff der Vergangenheitsbewältigung gebräuchlich geworden ist, offenbart Sehnsucht nach Unmöglichem: das Vergangene so in Ordnung zu bringen, dass seine Erinnerung nicht mehr auf der Gegenwart lastet.“¹⁵

Ausgehend von den rechtlichen Normen sind die nachgeborenen Generationen schuld-, jedoch auch geschichtslos. Es steht den kommenden Generationen frei, ihre Identität über die Geschichte ihres Volkes oder ganz über ihr Leben in der Gegenwart zu definieren. Eine Entscheidung für eine geschichtsbewusste Identität bzw. die Einordnung durch andere Völker in diese, bedeutet Solidarität mit den vergangenen Generationen und somit auch eine Auseinandersetzung mit deren Schuld, um sie dann zu akzeptieren oder sich von ihr loszusagen¹⁶: „In der Geschichte ist die Schuld bewahrt, mit ihr bleibt sie in der Zukunft lebendig.“ (ebd.)

Eine Entscheidung für die Integration der Vergangenheit in die eigene Identität ist jedoch notwendig, damit sie „[...] nicht gegen das Gegenwärtige ausgespielt werden und dabei die gegenwärtige Selbstwahrnehmung und -darstellung zerstören kann.“¹⁷ Die Wahrnehmung und die Darstellung der eigenen Person hängt davon ab, wie gut die Vergangenheit in die Identität eingegliedert wurde. Vergangenheit kann als Konstrukt betrachtet werden, das einer steten Veränderung unterworfen ist, da ständig neue Aspekte der Vergangenheit auftauchen oder neue Integrationsbedürfnisse nach Bearbeitung und Neukonstruktion der Vergangenheit verlangen. (ebd.)

Während in den älteren Erinnerungsbüchern die KZ-Erlebnisse dokumentiert und interpretiert wurden, schildern die jüngeren Erinnerungstexte den Umgang mit der Erinnerung an die KZ-Erlebnisse: Der zeitliche Abstand hat den Akzent vom Inhalt auf die Form der Erinnerung, auf ihre literarischen und sprachlichen Ausdrucksmöglichkeiten verlagert¹⁸. Im Vordergrund steht die Reflexion über die Darstellungsformen der Holocaust-Literatur, ihre

Voraussetzungen und Konsequenzen¹⁹. Ziel ist, Worte und Bilder zu finden, um die furchteinflößende, sich dem Verständnis entziehende Erfahrung wiedergeben zu können. Neben Primo Levi und Elie Wiesel, Paul Celan und Jean Améry, Cordelia Edvardson und Ruth Klüger, die authentische Erfahrung vermitteln und deren Bücher den „Grundstock“²⁰ zur Holocaust-Literatur bilden, werden ihr auch Bernhard Schlink und Doron Rabinovici zugerechnet, auch wenn sie nur „witness[es] through the imagination“²¹ sind.

Den unterschiedlichen und zum Teil stark divergierenden Postulaten der Holocaust-Literatur ist die These gemeinsam, dass die Erinnerung an die Schrecken der Shoah nur dann als legitim rezipiert wird, wenn sie selbstreflexiv die Problematik des eigenen Vorgehens bedenkt. Es genügt nicht, den Holocaust nur als literarischen Rahmen für das Erzählte zu benutzen, ein Text fungiert als ein „authentic response“²² wenn er sich der Literatur bedient, und dem Holocaust-Einfühlen Gestalt verleiht.

Bernhard Schlinks *Der Vorleser* und das Unbehagen im Umgang mit der Vergangenheit

Der Roman Bernhard Schlinks ist strukturell in drei Teile gegliedert: Der erste, der in den 50er Jahren spielt, handelt um die Begegnung des 15-jährigen Michael Berg mit der 36-jährigen Hanna Schmitz. Infolge eines von seiner Gelbsucht verursachten Anfalls übergibt sich der junge Michael auf der Straße, wobei ihm von Frau Schmitz geholfen und nach Hause begleitet wird. Im Nachhinein gehen sie eine Liebesbeziehung ein, die ausschließlich aus Vorlesen, gemeinsamem Duschen und Geschlechtsverkehr besteht und die viele Monate dauert, aber ein plötzliches Ende nimmt, indem Hanna²³ verschwindet, und in seinem Verschweigen ihres ungeeigneten Verhältnisses sieht er den Grund für ihren Entschluss und fühlt sich verantwortlich und schuldig. Im zweiten Teil des Romans kommt es zu einem Wiedertreffen mit Hanna: im Rahmen seines inzwischen begonnenen Rechtsstudiums nimmt Michael an einem Seminar teil, das sich mit KZ-Prozessen beschäftigt, und unter fünf Aufseherinnen eines Lagers bei Krakau erkennt er in einer Angeklagten seine frühe Geliebte. Im Zuge der Verhandlung erfährt er von den Gräueln, die

dort begangen wurden, wobei Hanna einerseits durch ihr eigenes ungeschicktes Verhalten und andererseits durch ihren übereifrigen Verteidiger als Hauptschuldige erscheint. Auch ihre Vorliebe für das Vorlesen kommt bei dieser Gelegenheit zur Sprache: schwache und zarte Mädchen, die für eine gewisse Zeit unter ihrem Schutz standen, mussten ihr abends vorlesen. Nur jetzt kann Michael zurückblicken und sich die Situationen aus ihrer Beziehung erklären, wo ihre dominante und gelegentlich auch brutale Persönlichkeit zum Vorschein gekommen ist: Hanna kann weder lesen noch schreiben. Ihm wird außerdem klar, dass Hanna ihr Geheimnis bewahren möchte, obwohl ihr dadurch eine strengere Haftstrafe droht: genauer gesagt mit dem Urteil „lebenslänglich“. Im letzten Teil wird der Werdegang Michaels summarisch präsentiert, der eine gescheiterte Ehe und eine daraus resultierende Tochter, die Arbeit als Referendar und die eingeschlagene Laufbahn als Rechtshistoriker bündelt. Durch den Tod seines ehemaligen Professors von dem KZ-Seminar werden alte Erinnerungen wach, und infolge der bitteren Reue bespricht er für Hanna Kassetten mit Literatur, schickt sie ihr ins Gefängnis, allerdings ohne ein Wort, obwohl er kleine Dankschreiben von ihrer anfänglich ungeübten Hand erhält. Nach 18 Jahren wird Hanna begnadigt, am Tag ihrer Entlassung begeht sie aber Selbstmord, nachdem die beiden sich am Vortag für das erste Mal nach Jahren wieder getroffen haben.

Als Hanna vor Gericht die Situation in der Brandnacht im Krakauer Lager beschreiben soll, gibt sie an, dass sie die Tür zur brennenden Kirche nicht geöffnet habe, da sie sich vor Unordnung unter den gefangenen Frauen fürchtete: „Ich meine, wir hatten sie doch die ganze Zeit bewacht, im Lager und im Zug, dass war doch der Sinn, dass wir sie bewachen und dass sie nicht fliehen.“²⁴ (S. 122); und ein anderes Mal: „Haben Sie nicht gewusst, dass Sie die Gefangenen in den Tod schicken? – „Doch, aber die neuen kamen, und die alten mussten Platz machen für die neuen“ (S. 106). Ohne Berücksichtigung der absurden Antwort, die von geistiger Beschränkung, Einfältigkeit und von Enge des Bewusstseins zeugt, wird dadurch Pflichterfüllung vor Humanität gestellt, Moral im normalen und traditionellen Sinne in mörderische NS-Moral gewandelt. Indem ihre Verantwortlichkeit so auf eine bürokratische Ebene ausgelagert wird, um moralische Probleme

auszublenden, wird sowohl physische als auch psychische Distanz zu den Opfern und damit zum Verbrechen geschaffen. Ihre eigene Verantwortlichkeit wird verschleiert und sie täuscht sich selber.²⁵ Wesentliche Bedeutung kam im Nationalsozialismus der „[...] Verabsolutierung von instrumentellen Tugenden wie Opferbereitschaft, Pflichtgefühl, persönliche Treue und Leistungs-bzw. Arbeitswilligkeit, die in der Tradition durchaus ihren Ort haben, aber ihre moralische Würde erst aus dem Bezug zu den Werten erhalten, denen sie dienen“ (ebd.) zu. Diesem negativen Transfer von etablierten Werten ist auch Hannas Verhalten zuzuschreiben.

„Die Verabsolutierung instrumenteller Tugenden und die Härte gegen die eigenen Empfindungen, gerade auch das Mitleid, waren wichtige ideologische Brücken, die die beiden einander ausschließenden Ethiken der Tradition und des Nationalsozialismus in der Praxis miteinander zu verbinden erlaubten.“ (ebd.)

Vielfach ist die Rede davon, dass der Einzelne nur ein Rad im Getriebe der Vernichtungsmaschine gewesen sei. Diese Theorie der Handlungskette, bei der eine Tat zur anderen führt, ohne dass jedes Glied der Kette die endgültige Folge beabsichtigt, bietet jedoch keine Rechtfertigung.

„Die Tätigkeit eines jeden Mitglieds eines Vernichtungslagers stellt vom Eintritt in das Lager – womit in aller Regel sofort die Kenntnis von dessen Aufgabe, Tötungsmaschinerie zu sein, verbunden war -- bis zu seinem Ausscheiden eine natürliche Handlung dar, was immer er physisch zur Verwaltung des Lagers und damit zur Endlösung beigetragen hatte. Die gesamte Tätigkeit stellt bei einer natürlichen Betrachtungsweise ein einheitliches, von Stunde zu Stunde verbundenes Tun dar. Alle Willensäußerungen sind unselbständige Elemente einer Gesamttaktion; schon die Anwesenheit ist psychische Beihilfe, die – soziologisch betrachtet – gerade bei Massenphänomenen nicht vernachlässigt werden darf. Jeder stützt den Nächsten, er macht ihm das kriminelle Tun leichter. Die Opfer seines Lageraufenthaltes sind ihm zuzurechnen.“²⁶

Das Bewahren der Lebenslüge („Sie kämpfte immer und hatte immer gekämpft, nicht um zu zeigen, was sie kann, sondern um

zu verbergen, was sie nicht kann. Ein Leben, dessen Aufbrüche in energischen Rückzügen und dessen Siege in verheimlichten Niederlagen bestehen.“, S. 128) geht ihr über Freiheit und Gerechtigkeit, und sie scheint sich dessen noch nicht bewusst zu sein: „Hannas Scham, nicht lesen und schreiben zu können, als Grund für ihr Verhalten im Prozess und im Lager? Aus Angst vor der Bloßstellung als Analphabetin die Bloßstellung als Verbrecherin? Aus Angst vor der Bloßstellung als Analphabetin das Verbrechen?“ (S. 127) „Sie verfolgte nicht ihr Interesse, sondern kämpfte um ihre Wahrheit, ihre Gerechtigkeit.“ (S. 128), behauptet Michael rückblickend. Die Wahl des Wortes „Wahrheit“ erscheint dennoch seltsam in diesem Kontext der Schuld und des Vergangenheitsverschweigens und addiert noch maßlosen, unbegreiflichen Stolz zu den gegen ihre grauenvollen Taten erhobenen Inkriminierungen. Der Ich-Erzähler ist vermutlich der Ansicht, dass Hanna durch die Überwindung ihrer Illiterarität „[...] aus einem Zustand der Unmündigkeit zur Mündigkeit“ (S. 178) gelangt. Der Anklang an die berühmte Kantische Formulierung würde jedoch implizieren, dass ihr bisheriges Verhalten als Handlungen einer unmündigen Person einzustufen sind und sie somit nicht gänzlich verantwortlich für ihre Taten sei, was aber nur die Bemühung einer nochmaligen Relativierung ihrer Schuld wäre. Dies hängt mit dem Versuch zusammen, ihr Handeln nicht nur zu verurteilen, sondern auch zu verstehen, ein Versuch, der in eine unauflösbare Aporie führt:

„Ich wollte Hannas Verbrechen zugleich verstehen und verurteilen. Aber es war dafür zu furchtbar. Wenn ich versuchte, es zu verstehen, hatte ich das Gefühl, es nicht mehr so zu verurteilen, wie es eigentlich verurteilt gehörte. Wenn ich es so verurteilte, wie es verurteilt gehörte, blieb kein Raum fürs Verstehen. Aber zugleich wollte ich Hanna verstehen; sie nicht zu verstehen, bedeutete, sie wieder zu verraten. Ich bin damit nicht fertig geworden. Beidem wollte ich mich stellen: dem Verstehen und dem Verurteilen. Aber beides ging nicht.“ (S. 151-2)

Wie der Ich-Erzähler selbst bekennt, kann man zwischen Verstehen und Verurteilen keinen Zusammenhang herstellen. Zumindest wenn man vom Glaubenssatz *tout comprendre, c'est tout pardonner* ausgeht, dann würde der Roman suggerieren, dass, wenn

man fähig wäre, alles zu verstehen, dann würden keine Schwierigkeiten bestehen, die Verbrechen auch zu verzeihen.

Das geheimnisumwobene Verhalten Hannas ändert sich nicht im Laufe der frühen Beziehung zwischen den zwei Protagonisten: Nie redet sie über sich selbst, über ihr Leben, ihre Vergangenheit, genauso wie sie auch ihr Alltagsleben, ihren Beruf ausklammert. Durch die persönliche Vergangenheit belastet, mangelt es ihr an sozialer Kompetenz, denn außer der Beziehung zu Michael scheint sie keinerlei Kontakte zu anderen zu haben. Auch der Umgang mit ihm ist von einer eigentümlich distanzierten Art, die er deutlich spürt: „Wir hatten keine gemeinsame Lebenswelt, sondern sie gab mir in ihrem Leben den Platz, den sie mir geben wollte. [...] Wenn ich mehr haben und nur schon mehr wissen wollte, war's vermessen.“ (S. 75). Die „zerstörerische Macht und Wirkung des Beschweigens von Schuld“²⁷ wird auch an ihrer Beziehung deutlich. Rückblickend stellt Michael eine „Weltvergessenheit“ (S. 17) an ihr fest. Sie „[...] schien sich in das Innere ihres Körpers zurückgezogen, diesen sich selbst und seinem eigenen, von keinem Befehl des Kopfes gestörten Rhythmus überlassen und die äußere Welt vergessen zu haben.“ (ebd.). Erst als Hanna kurz vor ihrer Entlassung aus dem Gefängnis steht, bricht sie ihr Schweigen gegenüber Michael:

„Ich hatte immer das Gefühl, dass mich ohnehin keiner versteht, dass keiner weiß, wer ich bin und was mich hierzu und dazu gebracht hat. Und weißt du, wenn keiner dich versteht, dann kann auch keiner Rechenschaft von dir fordern. Auch das Gericht konnte nicht Rechenschaft von mir fordern. Aber die Toten können es. [...] Sie kamen jede Nacht, ob ich sie haben wollte oder nicht. Dafür müssen sie gar nicht dabei gewesen sein, aber wenn sie es waren, verstehen sie besonders gut. Hier im Gefängnis waren sie viel bei mir. Sie kamen jede Nacht, ob ich sie haben wollte oder nicht. Vor dem Prozess habe ich sie, wenn sie kommen wollten, noch verscheuchen können.“ (S. 187)

Nachdem Hanna im Prozess mit der Vergangenheit konfrontiert wird, beginnt sie sich mit ihrer Vergangenheit auseinanderzusetzen, sich über das Geschehen während der Nazizeit aus der Sicht von Tätern und Opfern zu informieren. Erst auf der Folie literarischer

Reflexionen kann sie ein Bewusstsein ihren Taten entwickeln und das Ausmaß ihrer Verbrechen erkennen:

„Ich trat an das Regal. Primo Levi, Elie Wiesel, Tadeusz Borowski, Jean Améry – die Literatur der Opfer neben den autobiographischen Aufzeichnungen von Rudolf Höss, Hannah Arendts Bericht über Eichmann in Jerusalem und wissenschaftliche Literatur über Konzentrationslager. „Hat Hanna das alles gelesen?“ – „Sie hat die Bücher jedenfalls mit Bedacht bestellt. [...] Nachdem Frau Schmitz lesen gelernt hat, hat sie gleich angefangen, über KZs zu lesen.“ (S. 193)

Die Tatsache, dass sie sich schwer schuldig gemacht hatte, versucht sich durch ihre Alpträume zu verbildlichen. So befand sie sich „[...] in dem diffusen Zustand, eine Tat als Untat zu erkennen, sich aber über ihren Anteil daran keine klare Rechenschaft abzulegen; im Zustand also von „beschwiegener Schuld“²⁸. Indem sie über den Gegensatz zwischen Handeln und Norm schweigt und sich nicht zur Schuld bekennt, macht sie sich erneut schuldig. „Jede zweite Schuld setzt eine erste voraus – hier: die Schuld der Deutschen unter Hitler. Die zweite Schuld: die Verdrängung und Verleugnung der ersten nach 1945“ (ebd., S. 11).

Letztendlich scheitert Hanna an ihren Schuldgefühlen. Der Selbstmord scheint eine Kapitulation vor ihren Verbrechen und ihrem Gewissen zu sein, demzufolge könnte – oder sollte – er auch als Buße für ihre Taten interpretiert werden. Eindeutige Hinweise auf diese Deutung liefert der Roman jedoch nicht, denn schließlich kann sich der Leser aufgrund der Ich-Perspektive nur auf die Vermutungen und Gedankengänge des Ich-Erzählers stützen – Hannas Gedanken und Gefühle bleiben Gegenstand von Spekulationen. In diesem Bereich der Hypothesen bleibend, kann ihr Selbstmord auch dahingehend interpretiert werden, dass sie sich vor der Rückkehr in die Welt außerhalb der Gefängnismauern fürchtet, oder dass sie der Gesellschaft, die sie schuldig sprach, nicht mehr gegenüberstehen muss. Im aufgesetzten Testament bittet sie Michael, alle ihre wenigen Ersparungen dem einzigen überlebenden Opfer ihrer Aufseherin-Verbrechen zu vergeben, eine Geste die, wie Ann Parry schreibt, „reveals that [...] Hanna thought that a gift could be a trade-off that would somehow mitigate that «zero-moment» that occurred when she

and those with her refused to release the Jewish women from the burning church“²⁹. Der Ich-Erzähler sichert den Opfern zu, dass „Hanna [wusste, C.S.], was sie anderen im Lager und auf dem Marsch angetan hat. Sie hat mir das nicht nur gesagt, sie hat sich in den letzten Jahren im Gefängnis auch intensiv damit beschäftigt“ (S. 202) und erzählt, wie Hanna im Gefängnis lesen gelernt und was für eine Bibliothek sie sich eingerichtet hat. Obwohl die Frau Hanna die absolute Absolution verweigert und die Gabe ablehnt, wendet sie sich an Michael, er solle einen Begünstigten finden, und sie ist damit zufrieden, dass er eine jüdische Gesellschaft vorschlägt, die Illiteraten lesen und schreiben lehrt. Indem sie auf diese Weise Illiterarität und Judentum zusammenbindet, wird sowohl das Opfer, und mit ihm auch Hanna, die indirekte Rezipientin des Vermächtnisses der Überlebenden in einer Art von nachträglicher Aussöhnung. Darüber hinaus, nimmt die Frau von der anvisierten Gesellschaft mit einem sentimentalischen Gestus die Teedose an, wo das Geld enthalten war.

Die Frage, die sich stellt, und die auch von Karl Jaspers in seiner *Schuldfrage* angesprochen wird, lautet: „Darf ein Neutraler überhaupt vor der Öffentlichkeit urteilen, nachdem er im Kampfe fehlte, sein Dasein und sein Gewissen nicht in der Hauptsache einsetzte?“³⁰ – denn darum dreht sich fast die ganze Problematik des Buches, um Verstrickung in der Vergangenheit und um Urteile-Fällen. Und die Rückfrage könnte weiterlauten, warum der Ich-Erzähler nichts unternimmt, der einst geliebten Frau im Prozess zu helfen, oder wiederum ob es überhaupt richtig gewesen wäre oder ist, einem Menschen zu helfen, dem nicht geholfen werden kann.

Erst mit der Fortdauer des Prozesses und mit der Realisierung der Dimension des Grauens und trotz den plagenden gemischten Erinnerungen und Vorstellungen entwickelt sich bei dem Ich-Erzähler ein Bedürfnis nach Recht und Ordnung. Indes, nur als Hanna kurz vor dem Gnadengesuch steht, fühlt sich Michael nicht mehr ihr gegenüber, sondern sich selber schuldig („Ich empörte mich gegen das schlechte Gewissen“, S. 187): Auf der einen Seite schuldig, die *Verbrecherin* Hanna geliebt zu haben, auf der anderen kann er sich seiner Generation als Ankläger gegen

ihre Eltern im Dritten Reich nicht zugehörig fühlen: „Ich musste eigentlich auf Hanna zeigen. Aber der Fingerzeig auf Hanna wies auf mich zurück. Ich hatte sie geliebt.“ (S. 162) [...] Gleichwohl hätte es mir damals gutgetan, wenn ich mich meiner Generation hätte zugehörig fühlen können.“ (S. 163)

Außer der in einer Rückblendenerzählung beschriebenen schwierigen Beziehung zwischen zwei ungleichen Menschen, entfaltet sich auch eine andere, und zwar die Beziehung zwischen der Kriegs- und der Nachkriegsgeneration, die ausgeprägt im Vordergrund steht. Der Roman ist auch eine Auseinandersetzung mit der 68er Generation, die die „Täter, Zu- und Wegseher, Tolerierer und Akzeptierer“ (S. 162) in ihren Vätern und Müttern verurteilt hat, indem ihr Selbstgerechtigkeit bei der Verurteilung dieser Generation vorgeworfen wird. Die 68er standen für die erste politische Generation der Bundesrepublik, die den Nationalsozialismus nicht mehr aus eigener Anschauung kannte und deren Wissen darüber ausschließlich aus zweiter Hand stammte; aus diesem Grunde bezog sie das Recht, harte Urteile zu sprechen und sich ein eigenes, scharf konturiertes Bild der Geschichte zu schaffen:

„Wie kann man Schuld und Scham empfinden und zugleich selbstgerecht auftrumpfen? War die Absetzung von den Eltern nur Rhetorik, Geräusch, Lärm, die übertönen sollten, dass mit der Liebe zu den Eltern die Verstrickung in deren Schuld eingetreten war?“ (S. 162-3)

Der Ich-Erzähler sucht das Gespräch mit seinem Vater, der schweigt jedoch über sein Leben während der Nazi Herrschaft, wenngleich er laut Informationen seines Sohnes weder Täter, noch Mitläufer, sondern Dulder des Regimes gewesen ist und beruflich erheblich zurückstecken musste. „Wie kam ich dazu, ihn zu Scham zu verurteilen? Aber ich tat es. Wir alle verurteilten unsere Eltern zu Scham, und wenn wir sie nur anklagen konnten, die Täter nach 1945 bei sich, unter sich geduldet zu haben.“ (S. 88) Wie soll man mit der Schuld umgehen, die von den Freunden, Eltern und Großeltern geerbt wurde? Wie sollte eine mögliche Vergangenheitsbewältigung definiert werden, was sollte sie auszeichnen? Der Ich-Erzähler weiß und äußert keine Antwort darauf, welche Position er selbst und seine Generation

der Nachgeborenen gegenüber der Schuld der älteren Generationen einnehmen soll.

Bernhard Schlink hat mit seinem Roman *Der Vorleser* für das deutsche Problem der Vergangenheitsbewältigung ein internationales Publikum gefunden. Das für deutsche Literatur höchst seltene Phänomen eines internationalen Bestsellers, der als erstes europäisches Buch auf Platz Eins der amerikanischen Bestsellerlisten landete und in mehr als 33 Sprachen übersetzt wurde, machte Schlink zu einem der erfolgreichsten deutschen Schriftsteller. Schon im Herbst 1997, als der Roman in Amerika herauskam, hatte ihn die *New York Times* mit hymnischen Kritiken begrüßt: „Gerade in dem Moment, wo alles über Deutschland und den Krieg gesagt zu sein scheint, kommt dieses fesselnde, philosophisch elegante und moralisch komplexe Buch von Bernhard Schlink.“

Obwohl der Autor selbst sein Werk als „political incorrect“ einstufte, kam es weder zu Protesten noch zu dem vom Autor weit mehr befürchteten Zuspruch von falscher Seite. Die Reaktionen waren im Gegenteil einhellig positiv: Die deutsche Literaturkritik³¹ zeigte sich für ihre Verhältnisse von dem flüssigen Erzählwerk äußerst angetan, das Buch wurde von begeisterten Lesern weiterempfohlen – inzwischen ist es sogar Schullektüre. Der Glanzpunkt des Romans besteht nicht nur in der konsequent eingehaltenen Erzählperspektive³² des Nachgeborenen, sondern auch in ihrer Gebrochenheit: Der Student Michael Berg hat sich zeitgemäß mit den Kommilitonen der „Aufarbeitung der Vergangenheit“ verschrieben und kann doch die einstige KZ-Aufseherin und frühere Geliebte nicht ohne Mitgefühl betrachten – die Anklagerituale der eigenen Gruppe und Generation kommen ihm plötzlich schal vor: *Der Vorleser* ist einerseits eine Liebesgeschichte, intendiert wird aber gleichermaßen ein Roman über den Holocaust und seine moralischen Folgen. „Wir müssen unsere Biographien immer wieder neu schreiben“³³, argumentiert Schlink nach dem Erscheinen des Buches, „um uns dessen zu vergewissern, wer und wo wir sind. Das heißt, wir müssen durch die Vergangenheit immer wieder durch.“ Der hinterlassene Eindruck ist, dass, obwohl Schlink die Vergangenheit

und das Unbehagen im Umgang mit der Vergangenheit behandelt, nur durch Zufall auf das Thema Holocaust und alles was damit einbezogen ist, stößt, denn die ehemalige Geliebte könnte auch nur eine Alltagskriminelle und keine KZ-Aufseherin sein. In dem letzten Kapitel des Romans gesteht der Ich-Erzähler: „In den ersten Jahren nach Hannas Tod haben mich die alten Fragen gequält, ob ich sie verleugnet und verraten habe, ob ich ihr schuldig geblieben bin, ob ich schuldig geworden bin, indem ich sie geliebt habe, ob ich und wie ich mich von ihr hätte lossagen, loslösen müssen“ (S. 205). Außer der von J.J. Long³⁴ angesprochenen Thematik der „Unfähigkeit zu trauern“, suggeriert diese Stelle auch eine mögliche Zentralthese des Romans: dass nicht Vergangenheit und die Auseinandersetzung mit der Vergangenheit das Hauptanliegen ist, sondern die Liebesgeschichte und die Unmöglichkeit sich von ihr zu lösen („Ich merkte, dass ich Hannas Haft als natürlich und richtig empfunden hatte“, S. 88). Durch die von der Entdeckung des Nazi-Mittätertums erzwungene Auseinandersetzung mit der Liebesbeziehung und trotz aller zum Vorschein gebrachten Fakten kommt der Ich-Erzähler zu der Erkenntnis und zu der wiederholten Bestätigung, dass man sich von der erl(i)ebten Vergangenheit nicht lösen kann. Der Roman involviert eine Vergangenheitsbewältigung, indem man Vergangenheit mit unglücklicher Liebe gleichsetzt – also vielleicht mehr Liebesbewältigung: Nach Hannas erstem Fortgang sinnt Michael nach: „ich [weiß, C.S.], dass ich die Erinnerungen an Hanna zwar verabschiedet, aber nicht bewältigt hatte. Mich nach Hanna nie mehr demütigen lassen und demütigen, nie mehr schuldig machen und schuldig fühlen, niemanden mehr so lieben, dass ihn verlieren weh tut“ (S. 84). Die Frage nach dem Bezug des Ich-Erzählers zum Nationalsozialismus ist überschattet von der Besorgnis über seine Rolle in Hannas Leben und Tod.

Der Vorleser behandelt den Holocaust nicht explizit, aber dennoch ist die deutsche Geschichte immer präsent im Leben der Protagonisten. Mit der Beschreibung Hannas als Geliebte des Vorlesers, des Ich-Erzählers, wurde ein Versuch unternommen, die Menschlichkeit der Täter neu darzubieten. Bernhard Schlink versucht eine Täterfigur zu schaffen, die trotz aller Monstrosität menschliche Züge trägt. Das Ziel Schlinks ist, durch den Analphabetismus, durch

ihr Unvermögen und die mangelnde Bildung, durch die Liebe des Ich-Erzählers zu ihr, Hanna für die begangenen Verbrechen wenn nicht zu entschuldigen, dann mindestens verständlicher in den Augen der Leser zu machen und ihre Schuld zu relativieren – obwohl er in einem Interview beim SWR 1 behauptet hat, im Roman „gehe es nicht darum, eine Täterin zu verharmlosen“. Im dritten Teil wird die Frau fast zur Heroine, die, außer dass sie Anschuldigungen auf sich nimmt, für die sie eigentlich nicht ausschließlich alleine schuldig ist und auch nicht beweisbar wären, aber besonders durch das – auch wenn späte – Erlernen des Lesens und Schreibens und somit des Verstehens und des Schuldeinsehens – sowie durch die quasi Vergebung des überlebenden Opfers geläutert wird. Darüber hinaus, wird Schuld oder Mitschuld durch die einzige Erklärung fast paradigmatisch³⁵ suggeriert, dass man jemanden liebt, den man nicht kennt und der sich später als Verbrecher herausstellt, und indem man den anderen nicht richtig gekannt, aber trotzdem geliebt hat, sich mitschuldig fühlt: „ich hatte Hanna eine kleine Nische zugebilligt [...] aber keinen Platz in meinem Leben“. (S. 187) Trotz allem, setzt Schlink immer wieder das Bild „seiner“ Hanna gegen die Grausamkeit der Lageraufseherinnen: Diese „Rückverwandlung eines Rädchens in einen Menschen“ (Hannah Arendt) sollte die geschehenen Verbrechen in ihrer komplexen Dynamik sinnfälliger machen.

Schlussbetrachtungen

Wittgensteins Verdikt „Worüber man nicht sprechen kann, darüber soll man schweigen“ andersherum stellend, schreibt Erich Kästner mit Bezug auf den Holocaust um: „Was in den Lagern geschah, ist so fürchterlich, dass man darüber nicht schweigen darf und nicht sprechen kann“. Denn „die Vergangenheit ist niemals tot, es ist nicht einmal vergangen“, schreibt Hannah Arendt mit Berufung auf Faulkner, „und zwar aus dem einfachen Grund, weil die Welt, in der wir leben, in jedem Augenblick auch die Welt der Vergangenheit ist; sie besteht aus den Zeugnissen und Überresten dessen, was Menschen im Guten wie im Schlechten getan haben...“

Der moderne Antisemitismus ist eins der am ausführlichsten behandelten Themen der Weltgeschichte. Die Frage jedoch wie es zu den Krematorien von Auschwitz kommen konnte, wird weiterhin mit Unterschieden aufweisenden und mancherorts spekulativen Varianten beantwortet. Ob es bereits auf Nero zurückzuführen sei oder ob es Hitler und seine Männer in die Wege geleitet haben, muss nach den Recherchen vielleicht ein wichtiger Punkt unterstrichen werden: Es ist nicht nur das Ressentiment gegenüber den Juden, was den Antisemitismus möglich machte, sondern es sind Machtgier und Fanatismus. Relevant ist, aus dem was wir heute wissen, Lehren zu ziehen und dieses Wissen weiterzugeben, um Geschehenes zu verstehen und dadurch eine Wiederholung unmöglich zu machen.

Auschwitz, das größte Lager mit der verheerendsten Wirkung, war nur einer der vielen Schauplätze des Mordens in Europa, wo Leben und zugleich die Idee des Lebens ausgelöscht wurden. Die erste Reaktion auf extremen historischen Terror besteht in der Regel in gelähmtem Schweigen und fassungslosem Entsetzen. Nelly Sachs' Vers „Als der große Terror kam, / verfiel ich in Schweigen“ ist paradigmatisch. Ein Sich-Abfinden mit der Endgültigkeit des Schweigens bedeutet aber, den nazistischen Nihilismus triumphieren zu lassen.

Die hohe Zahl der nach 1995 veröffentlichten Romane bekundet, dass die jüngere Generation dezidiert scheint, ein neues auf die Gräuel des Nationalsozialismus ausgerichtetes Bild deutscher Geschichte erarbeiten zu wollen: Neue Fragen werden gestellt und andere mögliche Antworten dementsprechend gesucht. Abstrakte und historisierende Erklärungen des Faschismus stehen nicht mehr im Brennpunkt des Interesses, stattdessen konkrete Alltagserfahrungen, individuell zurechenbare Formen politischer Partizipation im nationalsozialistischen Deutschland. Zu der Kritik, sein Film *Schindler's List* wäre ein „kitschiges Melodrama“, konterte Steven Spielberg mit dem Argument, historisches Lernen sei nur über Gefühle möglich und Erinnerung bedürfe einer emotionalen Abstützung. Aus nahe liegenden Gründen stellt sich die Frage nach der Legitimität der Fiktionalisierung von Geschichte und umso mehr des Holocaust und der Benutzung von Auschwitz zum Beispiel als Kulisse für eine

Liebesgeschichte – wie der Fall im *Vorleser* und auch in Roberto Benignis Film *La Vita e bella* (deutsch *Das Leben ist schön*). Aber wenn man ihren großen Erfolg betrachtet, kann man mit Entschiedenheit erkennen, dass diese fiktionalen Ausführungen über die Kraft verfügen, Emotionen zu wecken und biographische Bezüge zum Dargestellten herzustellen. Zu der Interferenz der Literaturwissenschaft mit der Geschichte lässt sich dementsprechend abschließend behaupten, dass in diesem Zusammenhang die Literatur ihre Kompetenz unter Beweis stellen muss, indem sie aufspürt, was an Geschichte Fiktion ist, sein kann, sein muss. Dass es aber Fakten gibt, um die man nicht herumkommen und die man nicht einfach zu billiger Fiktion erklären darf, dafür bietet der Holocaust mehr als nur ein Argument.

„Die Zukunft der Gegenwart der Vergangenheit ist die Geschichte“, schreibt Bernhard Schlink. Die Generation der Täter und Opfer verschwindet. Die Generation der Söhne und Töchter, die sich an der Geschichte ihrer Eltern abarbeitet, kommt ins Rentenalter. Längst ist eine Generation ins Erwachsenenalter getreten, für die das „Dritte Reich“ nicht mehr direkter oder indirekter Bestandteil der eigenen Biografie ist. Deshalb steht auch der hier behandelte Roman vor der Notwendigkeit, die Holocaust-Literatur vor dem Hintergrund der Geschichte zu sehen, die sie hervorgebracht hat.

Der Vorleser hat neben der moralischen auch eine historische und eine juristische Dimension, hier wird die Frage nach der Schuld auf eine existentielle Ebene verlagert. Zivile Rechtssysteme beginnen dort, wo Schuld individualisiert wird, wo jeder nur für eigenes Vergehen angeklagt wird und nicht für die Untaten anderer büßen muss. Wenn die juristische Schuld sich vor dem Gericht zu verantworten hat, ist das Gewissen die zuständige Instanz für die moralische Schuld – auch wenn einem die Schuld von einem anderen angelastet wird, schreibt man sich die moralische Schuld selber zu. Im Schlusskapitel wird angeführt, dass bei Verletzungen, Schuldgefühlen und Sehnsüchten immer wieder die gleichen Symptome auftauchen, wobei das Gefühl der „Liebe“ verteidigt wird („Warum wird uns, was schön war, im Rückblick dadurch brüchig, dass es hässliche Wahrheiten verbarg? [...] weil schmerzlich nur enden kann, was schmerzlich

gewesen ist, unbewusst und unerkannt?“, S. 38). Aber es gibt Dinge, die keinen Anspruch auf Versöhnung haben können. Was auf einer bestimmten Ebene paradox erscheint, ist die Koinzidenz der historischen erschütternden Katastrophe mit dem kommerziellen Durchbruch des Romans. Der Ich-Erzähler belobigt die Überwindung des Generationen antagonismus sowie die Selbstgerechtigkeit der Nachgeborenen und will aufzeigen, dass die Liebe zu einem Menschen, der in die verbrecherischen Machenschaften des Dritten Reiches verwickelt war, ihn in den deutschen Schuldzusammenhang einbindet, der nun nicht mehr an die Vorgänger-Generation „abgeschoben“ wird, sondern als Teil der eigenen Identität angenommen werden kann.

Die im Roman enthaltenen Schulddiskurse stehen für differenzierte Darstellungsmöglichkeiten der Wiederherstellung des lähmenden Vergangenheitsgewichts. Je mehr sich man zeitlich von den Ereignissen entfernt, umso größer erscheint die Gefahr – bei dem Bemühen, dem Holocaust erinnerlich zu sein – ins Schweigen zu flüchten, die Geschehnisse zu umgehen oder sie sogar zu negieren. Gegenüber der Realität des Holocaust versagt das Erzählen, weil diese beiden Formen von Kunst ihr Maß am Menschen geben und das funktioniert nicht mehr, wo Menschen von anderen Menschen für wertlos erachtet und der Vernichtung preisgegeben werden. Dennoch ist das „Zeugnis ablegen“, also die Beschreibung des Horrors mit Worten, der wichtigste Zweck dieser Literatur. Schlinks Roman beinhaltet jedoch im Kern die Aufforderung Adornos, der behauptet, dass „die Vergangenheit erst dann [aufgearbeitet wäre], wenn die Ursachen des Vergangenen beseitigt wären.“³⁶ Eine der Ursachen hatte er im Mangel an individuellem Selbstbewusstsein gesehen. Folglich impliziere eine brauchbare Vergangenheitsbewältigung eine „Wendung aufs Subjekt, Verstärkung von dessen Selbstbewusstsein und damit auch von dessen Selbst“.³⁷ Auch wie Proust sich bei der Veranschaulichung der frei vom Diktat der bewusst rekonstruierenden Erinnerung fungierenden *mémoire involontaire* der *Madeleine* bedient hat, spürt man bei der Konfrontation mit der Erinnerung an die Grauen der nationalsozialistischen Vergangenheit dieselbe *Madeleine*: die Vergangenheit, über die man nicht hinwegkommen kann.

Literaturverzeichnis

Texte

Schlink, Bernhard: *Der Vorleser*. Roman. Zürich 1995.

Literatur

Adorno, Theodor W.: *Ob nach Auschwitz noch sich leben lasse. Ein philosophisches Lesebuch*. Hrsg. von Rolf Tiedemann. Frankfurt a. M. 1997.

Angerer, Christian: *Ruth Klügers »weiter leben« im Kontext der neueren KZ-Literatur*. In: *Sprachkunst-Beiträge zur Literaturwissenschaft*. Jahrgang XXIX / 1998 (Wien 1998). S. 61-83.

Arendt, Hannah: *Eichmann in Jerusalem. Eine Banalität des Bösen*. Leipzig 1990.

Duden, *das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in sechs Bänden*. Hrsg. und bearb. vom Wiss. Rat und den Mitarb. der Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim; Wien [u.a.] 1981. S. 29.

Giordano, Ralph: *Die zweite Schuld oder Von der Last, Deutscher zu sein*. Hamburg, Zürich 1987.

Hofmann, Michael: *Erinnerung als Konstruktion: Ansätze zum Gedenken an die Shoah*. In: *Der Deutschunterricht*, 4 / 97 (Kinder und Holocaust). S. 79-81.

Jaspers, Karl: *Die Schuldfrage: Ein Beitrag zur deutschen Frage*. Zürich 1946.

Junge, Traudl: *Bis zur letzten Stunde: Hitlers Sekretärin erzählt ihr Leben*. Unter Mitarbeit von Melissa Müller. 3. Auflage. München 2002.

Kertész, Imre: *Roman eines Schicksallosen. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh*. Berlin 1996 [1975].

Knobloch, Hans-Jörg: *Eine ungewöhnliche Variante in der Täter-*

Opfer-Literatur: Bernhard Schlink's „Der Vorleser“. In: Fischer, Gerhard; David Roberts (Hrsg.): *Schreiben nach der Wende – Ein Jahrzehnt deutscher Literatur 1989-1999.* Tübingen 2001. S. 89-99.

Kremer, Lillian: *Witness Through the Imagination. Jewish American Holocaust Literature.* Detroit 1989.

Literarisches Quartett am 14.12.1995. Gast: Josef Haslinger: Bernhard Schlink: *Der Vorleser*. In: Reich-Ranicki, Marcel / Sigrid Löffler / Hellmuth Karasek... und alle Fragen bleiben offen: *Das Beste aus dem Literarischen Quartett.* 2. Auflage. Hrsg. von Stephan Reichenberger. München 2000. S. 441.

Long, J.J.: Bernhard Schlink's *Der Vorleser* and Benjamin Wilkomirski's *Bruchstücke*: Best-selling Responses to the Holocaust. In: Williams, Arthur / Stuart Parkes / Julian Preece (ed.): *German Language Literature Today: International and Popular?* Oxford et al. 2000. S. 49-66.

Maltzan, Carlotta von: „*Die Angst davor, dass er rauskommt*“. Über das Schweigen von Opfern und Tätern bei Katja Behrens und Bernhard Schlink. In: O'Dochartaigh, Pól, (ed.): *Jews in German Literature since 1945: German-Jewish Literature?* Amsterdam-Atlanta 2000. S. 463-476.

Parkes, Stuart: *The Language of the Past: Recent Prose Works by Bernhard Schlink, Marcel Beyer, and Friederich Christian Delius.* In: Dieselben: „Whose Story?“ – Continuities in Contemporary German-language Literature. Bern et al. 1998. S. 115-131.

Parry, Ann: *The caesura of the Holocaust in Martin Amis's „Time's Arrow“ and Bernhard Schlink's „The Reader“.* In: *Journal of European Studies*, 24 / 1999. S. 249-267.

Rosenfeld, Alvin: *Ein Mund voll Schweigen: Literarische Reaktionen auf den Holocaust.* Aus dem Amerik. übersetzt von Annette und Axel Dunker und mit einem Vorwort von Dieter Lamping. Göttingen 2000.

Schlink, Bernhard: *Die Bewältigung von Vergangenheit durch Recht.* In: König, Helmut / Michael Kohlstruck / Andreas Wöll (Hrsg.): *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts.* Wiesbaden 1998. S. 433-452.

- Schlink, Bernhard: *Recht – Schuld – Zukunft*. In: Calließ, Jörg (Hrsg.): *Geschichte – Schuld – Zukunft*. Loccum 1987. S. 57-78.
- Schmitz, Helmut: *The Return of the Past*. Post-Unification Representations of National Socialism: Bernhard Schlink's „Der Vorleser“ and Ulla Berkéwicz's „Engel sind schwarz und weiß“. In: Fanagan, Clare; Stuart Taberner (ed.): *German Monitor No. 50: 1949/1989 Cultural Perspectives on Division and Unity in East and West*. Amsterdam-Atlanta 2000. S. 259-281.
- Schwan, Gesine: *Politik und Schuld. Die zerstörerische Macht des Schweigens*. Frankfurt a. M. 1997.

¹ Arendt, Hannah: *Eichmann in Jerusalem. Eine Banalität des Bösen*. Leipzig 1990.

² Nach Duden, bedeutet „banal“ – „in enttäuschender Weise nichts Besonderes darstellend oder bietend“. *S. Duden, das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in sechs Bänden*. Hrsg. und bearb. vom Wiss. Rat und den Mitarb. der Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim; Wien [u.a.] 1981. S. 29. Natürlich stößt man auf Schwierigkeiten, indem man den referierten Sachverhalt als banal kennzeichnet.

³ Jaspers, Karl, *Die Schuldfrage: Ein Beitrag zur deutschen Frage*. Zürich 1946. S. 38. In seiner 1946 erschienenen Schrift „Die Schuldfrage“ setzte sich der Heidelberger Philosoph Karl Jaspers mit der Frage von Schuld und Verantwortung der Deutschen für die Verbrechen des Nationalsozialismus auseinander. Seine philosophische, auf Argumentation gestützte Studie ist auf die Abwehr des Begriffs der Kollektivschuld gerichtet: „In der Tat sind wir Deutschen ohne Ausnahme verpflichtet, in der Frage unserer Schuld klar zu sehen und die Folgerungen zu ziehen.“ (S. 8) Er stellt in diesem Zusammenhang vier Kategorien der Schuld auf. Zwei dieser Schuldbegriffe (die „politische“ und die „kriminelle“ Schuld) beziehen sich auf äußere Forderungen und Zwänge, denen man als Individuum ausgesetzt wird, und insofern abgebußt werden können, die anderen zwei Schuldbegriffe (die „moralische“ und die „metaphysische“ Schuld – allerdings wird der Unterschied nicht hinreichend deutlich expliziert) setzen eine freiwillige und immerwährende, aber eigenständige Auseinandersetzung voraus. Jaspers erwähnt auch die unwissende Schuld, was das gewichtige Thema der folgenschweren Verbrechen des Antisemitismus betrifft: „Der deutsche Antisemitismus war in keinem Augenblick eine Volksaktion. Bei den deutschen Pogromen fehlte die

Mitwirkung der Bevölkerung, es fanden keine spontanen Grausamkeitsakte gegen Juden statt. Die Volksmenge schwieg und zog sich zurück, soweit sie nicht ihren Unwillen zu schwachem Ausdruck brachte.“ (S. 72)

⁴ Neben dem Film hat die ehemalige Privatsekretärin Hitlers ihre „erinnerungsschweren Tage“ (S. 241) auch in Form eines Buches bekannt gemacht: Junge, Traudl: *Bis zur letzten Stunde: Hitlers Sekretärin erzählt ihr Leben*. Unter Mitarbeit von Melissa Müller. 3. Auflage. München 2002.

⁵ Die Aussagen Traudl Junges entstammen aus zwei Webseiten: <http://www.im-toten-winkel.de/html/pressestimmen.html> und http://www.berlinale.de/external/de/filmarchiv/doku_pdf/20020765.pdf. Soweit nicht anders gekennzeichnet, sind sämtliche Zitate diesen Webseiten entnommen.

⁶ Junge 2002. S. 9.

⁷ Diese Worte befinden sich an einem der Eingänge zu Yad Vashem, dem Holocaust Forschungs- und Gedenkzentrum in Jerusalem. Obwohl diese Erkenntnis 200 Jahre vor dem Holocaust formuliert wurde, steht sie dennoch in unmittelbarer Beziehung zu ihm.

⁸ Kertész, Imre: *Roman eines Schicksallosen*. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh. Berlin 1996 [1975]. S. 159.

⁹ Ebd., S. 143.

¹⁰ Ebd., S. 287.

¹¹ Ebd., S. 272.

¹² Ebd., S. 271.

¹³ Ebd., S. 281.

¹⁴ Ebd., S. 271.

¹⁵ Schlink, Bernhard: *Die Bewältigung von Vergangenheit durch Recht*. In: König, Helmut / Michael Kohlstruck / Andreas Wöhl (Hrsg.): *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts*. Wiesbaden 1998. S. 433-452. Hier S. 433.

¹⁶ Schlink, Bernhard: *Recht – Schuld – Zukunft*. In: Calließ, Jörg (Hrsg.): *Geschichte – Schuld – Zukunft*. Loccum 1987. S. 57-78. Hier S. 73.

¹⁷ Schlink 1998. S. 435.

¹⁸ Angerer, Christian: *Ruth Klügers „weiter leben“ im Kontext der neueren KZ-Literatur*. In: Sprachkunst-Beiträge zur

Literaturwissenschaft. Jahrgang XXIX / 1998 (Wien 1998). S. 61-83. Hier S. 73.

¹⁹ Hofmann, Michael: *Erinnerung als Konstruktion: Ansätze zum Gedenken an die Shoah*. In: Der Deutschunterricht, 4/97 (Kinder und Holocaust). S. 79-81. Hier S. 79.

²⁰ Strümpel 1999. S. 10.

²¹ Kremer, Lillian: *Witness Through the Imagination. Jewish American Holocaust Literature*. Detroit 1989. Zitiert nach Strümpel 1999. S. 10.

²² Rosenfeld, Alvin: *Ein Mund voll Schweigen: Literarische Reaktionen auf den Holocaust*. Aus dem Amerik. übersetzt von Annette und Axel Dunker und mit einem Vorwort von Dieter Lamping. Göttingen 2000. S. 41.

²³ Der Vorname Hanna erscheint das erste Mal auf Seite 39 – bis zu diesem Punkt wird sie vom Ich-Erzähler als „Frau Schmitz“ oder noch einfacher, als „die Frau“, bezeichnet. Um eine überflüssige Erschwerung dieses Textes zu vermeiden, wird meist auf die Vornamen rekuriert.

²⁴ Schlink, Bernhard: *Der Vorleser*. Roman. Zürich 1995. S. 122. Wenn nicht anders angegeben, wird im Weiteren aus diesem Buch zitiert und die Seiten in Klammern angeführt.

²⁵ Schwan, Gesine: *Politik und Schuld. Die zerstörerische Macht des Schweigens*. Frankfurt a. M. 1997. S. 80. Die nächsten zwei Zitate stammen ebenfalls aus der gleichen Quelle.

²⁶ Giordano, Ralph: *Die zweite Schuld oder Von der Last Deutscher zu sein*. Hamburg, Zürich 1987. S. 135.

²⁷ S. Schwan 1997. S. 136.

²⁸ Schwan 1997. S. 74.

²⁹ Parry, Ann: *The Caesura of the Holocaust in Martin Amis's „Time's Arrow“ and Bernhard Schlink's „The Reader“*. In: Journal of European Studies, 24 / 1999. S. 249-267. Hier S. 261.

³⁰ Jaspers 1946. S. 21.

³¹ Positive Rezensionen bekam der Roman u.a. von: Long, J.J.: Bernhard Schlink's *Der Vorleser* and Binjamin Wilkomirski's *Bruchstücke*: Best-selling Responses to the Holocaust. In: Williams, Arthur / Stuart Parkes / Julian Preece (ed.): *German Language Literature Today: International and Popular?* Oxford et al. 2000. S. 49-66; Parkes,

Stuart: *The Language of the Past: Recent Prose Works* by Bernhard Schlink, Marcel Beyer, and Friederich Christian Delius. In: Dieselben: „Whose Story?“ – Continuities in Contemporary German-language Literature. Bern et al. 1998. S. 115-131; Maltzan, Carlotta von: „Die Angst davor, dass er rauskommt“. Über das Schweigen von Opfern und Tätern bei Katja Behrens und Bernhard Schlink. In: O'Dochartaigh, Pól: (ed.), *Jews in German Literature since 1945: German-Jewish Literature?* Amsterdam-Atlanta 2000. S. 463-476; Schmitz, Helmut: *The Return of the Past. Post-Unification Representations of National Socialism: Bernhard Schlink's „Der Vorleser“ and Ulla Berkéwicz's „Engel sind schwarz und weiß“*. In: Fanagan, Clare; Stuart Taberner (ed.): *German Monitor No. 50: 1949/1989 Cultural Perspectives on Division and Unity in East and West*. Amsterdam-Atlanta 2000. S. 259-281; Knobloch, Hans-Jörg: Eine ungewöhnliche Variante in der Täter-Opfer-Literatur: Bernhard Schlink's „Der Vorleser“. In: Fischer, Gerhard; David Roberts (Hrsg.): *Schreiben nach der Wende: Ein Jahrzehnt deutscher Literatur 1989-1999*. Tübingen 2001. S. 89-99. In keiner dieser Rezensionen fehlt der Hinweis, dass, obwohl Schlink mit quasi-dokumentarischer Sachlichkeit berichtet, die Hauptgestalt – Michael Berg – etwas mit dem Autor gemeinsam hat.

³² Der österreichische Schriftsteller Josef Haslinger meint dazu: „[Der Roman, C.S.] ist geschrieben aus der Erinnerung heraus und hat gleichzeitig eine Reflexionsebene immer wieder eingebaut“. S. Literarisches Quartett am 14.12.1995. Gast: Josef Haslinger: Bernhard Schlink: *Der Vorleser*. In: Reich-Ranicki, Marcel / Löffler, Sigrid / Karasek, Hellmuth, ...und alle Fragen bleiben offen: *Das Beste aus dem Literarischen Quartett*. 2. Auflage. Hrsg. von Stephan Reichenberger. München 2000. S. 441.

³³ Schlink 1998. S. 436; das nächste Zitat ebd.

³⁴ S. in dieser Hinsicht Long 2000. S. 49-66.

³⁵ Reich-Ranicki, Löffler, Karasek 2000. S. 442, wo Sigrid Löffler diese Entschuldigungsgründe als dubiose und fragwürdige Strategien einstuft.

³⁶ Adorno, Theodor W.: *Ob nach Auschwitz noch sich leben lasse*. Ein philosophisches Lesebuch. Hrsg. von Rolf Tiedemann. Frankfurt a. M. 1997. S. 47.

³⁷ Ebd., S. 46.

Bernhard Schlinks, *Cititorul* în contextul noilor discursuri/asumări ale vinovăției și disculpării

(Rezumat)

Acest studiu are ca scop verificarea investigării momentului istoric al Shoah-ului în textul literar, în speță în *Cititorul* (germ. *Der Vorleser*) de Bernhard Schlink, și încercarea de a analiza mijloacele prin care coordonatele esențiale ale „îndatoririlor” ce rezultă din tratarea unei teme atât de nuanțate și multi-fațetat, sunt prezente în roman. Astfel, ne aflăm în fața unui text puternic amprentat de situația cultural-socială a unei Germanii marcate de Holocaust și de urmările fatidice ale acestuia, impregnante adânc în conștiința individuală și colectivă. Romanul este analizat din punctul de vedere al discursului contemporan al sentimentului de vinovăție, așa cum apare el tratat de către Hannah Arendt, Karl Jaspers și Imre Kertész, și se urmărește sub ce matrice sunt formulate vinovăția și revizuirea istoriei. Aceste puncte analitico-argumentative se coagulează într-o rețea și slujesc unei lecturi ce se dorește a include mai multe elemente istorico-cultural-literare și a deschide noi perspective de analiză.

După o scurtă trecere în revistă a parametrilor istorici și al clauzelor literar-teoretice ce nu pot fi ignorate în cazul unei literaturi despre național-socialism și Holocaust, și a consemnării perspectivei filozofico-psihologice a categoriei „vină/vinovăție”, se va încerca o imixtiune a investigației teoretice cu concretul textului lui Bernhard Schlink, bază de pe care s-ar putea desprinde o „diferență specifică” a artei narative definitorii pentru *Cititorul*. Resuscitarea istoriei și revendicarea vinovăției juxtapuse strategiilor subtile de disculpare sunt conjugate de pe poziția tânărului ajuns la momentul reflecției și al auto-interogării, în dublă instanță (temporală și afectivă) față de trecutul orbit al copilăriei. Oglinda astfel spartă a adultului confruntat cu propriile subiectivități contradictorii aruncă asupra reprezentării realității o abordare inevitabil deformată. Asocierea trecutului cu un

spațiu afectiv familiar se mulează pe constelația vinovăției rezultate din parțialitatea subiectivă a perceperii istoriei, așa cum este ea construită și reevaluată în roman.

Raportarea constantă a narațiunii la momentul istoric al național-socialismului și al Holocaustului ne îndreptățește să repunem în lumină arena discursului literar despre „posibilitatea scriiturii după Auschwitz“, temele recurente fiind jocurile memoriei, relația dintre copilărie și maturitate, iubire și cunoaștere asumată, căutarea unei forme textuale care să reprezinte verosimil o realitate istorică dureroasă. Caracterul viu al textului rezultă tocmai din reflecția profundă a vinovăției prin prezentarea unei viziuni individuale, idiosincrasice, a ființei umane individuale confruntate cu ororile Holocaustului și cu memoria stereoscopică.

REPERE ȘI SEMNIFICAȚII ALE UNEI PILDUITOARE PRIETENII ARTISTICE: GEORGE ENESCU – YEHUDI MENUHIN

Dumitru VITCU

Dacă pentru muzicologi ori pentru melomanii instruiți legăturile profesionale care au cimentat prețuirea reciprocă, devenită legendară, între doi mari artiști ai lumii, George Enescu și Yehudi Menuhin, ar putea fi asociate – eventual și comparate – altor momente și protagoniști, substanțializând astfel o imaginară istorie a prieteniei, precum cele ilustrate de „cuplurile“ Johannes Brahms – Joseph Joachim, Igor Stravinski – Draghilev, ori Richard Straus – Klemens Krauss, pentru analistul sau observatorul situat în afara breslei cazul este oarecum diferit, reclamând sublinieri și nuanțe particularizante.

Este binecunoscut faptul că, spre deosebire de statutul, motivația sau destinul acestor din urmă parteneriate muzicale, pe cât de strălucitoare la vremea lor pe atât de pasagere, relațiile statornicite de-a lungul anilor între Enescu și Menuhin – ca exponenți iluștri ai unor lumi și civilizații diferite, ai două generații și, nu în ultimul rând, ai două etnii diferite – au înregistrat o tulburătoare și accelerată evoluție, de la curiozitatea și atractivitatea primelor întâlniri și dialoguri muzicale între dascăl și discipol, trecând prin regalurile artistice comune de dincolo și de dincoace de Ocean, până la fascinația și venerația mărturisite aproape obsesiv de fostul și preferatul „învățăcel“ (ajuns, la rândul-i, celebru), după trecerea în neființă a maestrului său.

De altfel, în chiar anul despărțirii lui George Enescu de această lume, 1955, criticul muzical al ziarului „Le Figaro“ și, totodată, autorul cunoscutului volum *Les souvenirs de Georges Enesco* (tradus și în limba română, în 1982), Bernard Gavoty, a publicat la Geneva „un volumaș de excepțională popularitate prin caracterul său iconografic, *Yehudi Menuhin et Georges Enesco*, apreciat de o autoritate în domeniu, precum Viorel Cosma, ca „moment-cheie al muzicologiei mondiale în restabilirea publică a unui adevăr ce avea să

se dezvoltă în toată dimensiunea abia după scurgerea timpului: între dascăl și discipol s-a născut o prietenie exemplară, demnă de a intra astăzi în istorie⁴¹. Frecvența și intensitatea sentimentelor coagulante, a trăirilor sau desfătărilor artistice înscrise pe firul nevăzut al memoriei celor doi mari muzicieni, vreme de trei decenii de cunoaștere reciprocă și cooperare, au generat și motivat suita nesfârșită a declarațiilor de respect, stimă, prețuire și admirație împinse până la venerație, din partea lui Menuhin, imediat după „tragerea cortinei“ și retragerea definitivă din viața pământească a maestrului său.

Vorbind de Enescu, între factorii favorizanți ai apropierii de cel care avea să-i fie „pupil“ de suflet, neasemuit prieten și statornic adulator, s-au impus – ca într-un curios joc al întâmplărilor și coincidențelor – seria turneelor artistice transoceanice inițiată de muzicianul român după prima conflagrație mondială, opțiunea americană pentru fațeta componistică (ulterior și pentru cea didactică) a personalității sale, filosemitismul său nedeclarat dar probat în varii împrejurări și, nu în ultimul rând, desigur, pasiunea comună transformată în destin, muzica.

Muzicianul român traversa pentru prima oară Oceanul în decembrie 1922, la vârsta de 41 de ani, onorând invitația de a efectua un turneu de concerte în câteva mari orașe americane. Inițiativa aparținuse dirijorului Leopold Stokowski, care a voit să fie suplinat, succesiv, la pupitrul Orchestrei Filarmonice din Philadelphia – pe durata propriei vacanțe ce și-a îngăduit-o la începutul anului 1923 – de trei compozitori-dirijori de notorietate și anume: Darius Milhaud, George Enescu și Alfred Cassela². Chiar de la primele apariții în sălile de concert americane, Enescu și-a câștigat nu numai prețuirea și admirația publicului meloman, ci și elogiile criticii de specialitate. Proclamat „un superman al muzicii“, ori „unul dintre cei mai distinși muzicieni ai vremii“³, compozitorul, dirijorul și interpretul român devenea cu fiecare nou concert (susținute la New York, Philadelphia, Washington, Baltimore, Harrisburg, Pittsburgh, Boston, Pottsville, Cleveland, Detroit) un subiect predilect pentru comentatori, în temerara lor încercare de a-i ierarhiza virtuțile artistice. Prezenței sale în capitala federală, bunăoară, i se atribuiă „proporții imense“ prin simplul fapt că imaginea celui care reprezentase, prin geniul muzical, „înseși potențialitatea și însușirile sufletești ale neamului românesc“

avea să persiste în memoria audienței, compusă din mulți admiratori veniți în Washington D.C. din statele Federației.

În plus, în condițiile în care noua fizionomie a lumii postbelice se înfățișa ca un produs încă discutat și disputat, pe alocuri contestat, al tratatelor de la Versailles, iar România întregită milita pe toate căile posibile pentru menținerea și consolidarea *statu-quo*-ului, arta lui Enescu dezvăluia, în afara recunoscutelor valențe și potențe artistice, capacitatea-i implicită a fortificării solidarității românești în jurul idealului național, înrâurind și atrăgând de partea aceluiași crez cercurile politice și opinia publică internațională, americană în acest caz. Este de observat însă că accentelor naționaliste, sensibilizate de prezența sa în centrele urbane cu ridicat coeficient de emigrație românească din nordul Statelor Unite, Enescu le-a replicat prompt, dezvăluind o superioară înțelegere a misiunii artistului în contemporaneitatea sa: „Artiștii lumii sunt niște apostoli ai păcii. Între ei nu trebuie să existe rivalitate, ci cooperare [...]. Fiecare artist contribuie cu talentul său, cu munca sa, la cultivarea frumosului, care este menit să dea un impuls pornirilor mai nobile ale sufletului omenesc“. De pe aceeași poziție – de altfel constantă a vieții sale – el a respins discriminarea și efectele nocive ale acesteia din artă, declarând în paginile revistei evreilor americani „The American Hebrew“ că arta nu cunoaște distincții rasiale și că îi era cu neputință a înțelege „cum poate un artist să urască ființe omenești pentru faptul de a se fi născut într-un grup «etnic» sau altul“⁴.

Dar ceea ce îl singulariza pe Enescu în peisajul muzical al Americii încă de la primele concerte, dincolo de măiestria și acuratețea interpretării, ori de valoarea intrinsecă a compozițiilor (inclusiv personale) promovate, era ținuta impecabilă a artistului, respectat și respectuos în raporturile cu colaboratorii, demn și reverențios în fața publicului. Această însușire morală de excepție, dovedită constantă a vieții marelui artist, a surprins pe unii critici muzicali – obișnuiți cu „academismul“ și ținuta nu o dată trufașă a măestrilor europeni – și îi va fi sporit popularitatea până la magnetism în rândul melomanilor. Să mai adăugăm și faptul că, la acea vârstă, muzicianul român „era frumos ca o divinitate a Eladei“, în plastica expresie a lui Dinu Lipatti, fiind de o modestie invers proporțională cu celebritatea-i deja dobândită, „un amestec fascinant de plenitudine și de smerenie, de

spiritualitate, de ironie, de lirism și senzualitate [...]. Părea enigmatic, având luciri de felină în priviri. Un om cuceritor și puternic, un zeu ascuns într-o făptură umană⁴⁵.

Risipa de superlative cuprinse în cronicile muzicale ale ziarelor de largă audiență marca, totodată, tributul de recunoștință pe care publicul meloman de peste Ocean îl ofereau compozitorului, dirijorului și interpretului român la încheierea primei sale stagiuni americane, în primăvara anului 1923, semnificând doar începutul unui program; pentru că, de acum încolo, prestigioasa prezență a marelui artist în sălile de concerte din Statele Unite avea să fie deopotrivă așteptată și materializată în ritm și manieră ce devansau închipuirile. A revenit în Europa cu gândul la următoarea stagiune, ce-i reclama prezența pe scenele americane, dar și canadiene, la sfârșitul aceluiași an și începutul celui următor, în vechile și prestigioasele centre muzicale: New York, Philadelphia, Boston, Pittsfield, Washington, Baltimore, Saint Louis, Chicago, Cleveland, Toronto, Montreal. Satisfacției încercate prin împlinirea misiunii sale artistice în termenii cei mai elogioși i s-a adăugat, în aceeași vreme și în același spațiu, bucuria unei nesperate noutăți.

La 1 martie 1924, recepționa telegrama transmisă de Edmond Fleg, din Paris, care anunța regăsirea și șansa recuperării lăzilor cu manuscrise ale compozitorului, rătăcite din vremea războiului, împreună cu alte valori, într-una din pivnițele Kremlinului⁶. Între manuscrise, se aflau – pe lângă *Suita nr. 2* pentru orchestră, *Simfonia a II-a*, *Cvartetul nr. 1* pentru pian și lucrările din copilărie – schițele viitoarei capodopere enesciene, *Oedipe*, al cărei libretist, precum se știe, nu era altul decât însuși semnatarul telegramei, etnic evreu, pe numele său adevărat Fleigenheimer⁷.

Evenimentul – căci poate fi numit astfel, deopotrivă, pentru biografia marelui muzician, ca și pentru istoria culturii naționale – a exercitat oarecare înrăurire și în planul legăturilor directe cu mediul american. Angajat cu mai mult entuziasm în acea „dulce pasăre a creației” ce i-a stăpânit gândurile vreme de un sfert de veac (*Oedipe*) și-i va solicita încă zece ani de străduință, după propria-i mărturisire⁸, el va include în repertoriul propriilor creații prezentate în sălile americane de concert, începând din anul următor, și *Dansurile tebane* din opera aflată în lucru, după premiera bucureșteană a acestora, în decembrie 1924.

Începând cu stagiunea concertistică din anul 1925, aria geografică acoperită de maestrul român s-a extins considerabil, înscriind între locațiile muzicale și marile metropole californiene, Los Angeles și San Francisco. De aceasta din urmă urbe se leagă și începutul frumoasei prietenii artistice, asupra căreia ne-am propus să stăruim în cuprinsul rândurilor de mai jos. Aici și atunci îl va fi întâlnit Enescu pentru prima oară pe acela care avea să-i devină ulterior marele și apropiatul discipol, Yehudi Menuhin. „A venit la San Francisco – rememora acesta într-una din recente sale scrieri autobiografice” – pe când aveam 7 sau 8 ani, pentru a dirija propria *Simfonie* și a cânta *Concertul pentru vioară* de Brahms. Enescu m-a subjugat mai înainte de a suna prima notă. Chipul său, atitudinea sa [...], întreaga sa făptură afirma parcă, sus și tare, că aveai în față un om liber, puternic, neîncătușat de nimic, înzestrat cu spontaneitate, cu geniu creator, cu înflăcărare. Iar muzica lui, când a început să cânte, avea o incandescență care depășea tot ceea ce întâlnisem până atunci. În anii următori, când am ajuns să-l cunosc îndeaproape, în unele perioade să-l văd chiar în fiecare zi [...] nu a trebuit vreodată să-mi modific această judecată, dacă cuvântul judecată nu-i prea rece pentru atracția care izvoră din adâncul inimii mele [...]“. O singură inexactitate, legată de vârstă, i-a scăpat memorialistului în acest pasaj, asupra căreia avea să revină cu mai multă precizie în cuprinsul unei lucrări ulterioare, de același profil: „L-am auzit pe Enescu cântând prima oară când aveam 9 ani (deci în anul 1925, Menuhin fiind născut în 1916 – n. ns.), iar la 11 ani i-am devenit elev [...]. Mi-a fost profesor de când m-am mutat la Paris, în 1927, și mulți ani după aceea”¹⁰. Așadar, nu încape îndoială că cea dintâi întâlnire – ale cărei consecințe Enescu nu le putea nici măcar bănuși – între cei doi s-a petrecut în luna martie 1925, la San Francisco, nu mai devreme”, atunci când muzicianul român concertase pentru prima oară în orașul californian în care locuia și familia Menuhin.

Personalitatea artistului l-a subjugat în plan afectiv pe micul admirator, care începuse să studieze vioara de la vârsta de trei ani cu Sigmund Anker, iar imaginea-i primară s-a fixat cu putere în conștiința viitorului discipol: „De când l-am cunoscut prima oară m-a impresionat ca fiind mai distins și impunător decât oricare altă persoană întâlnită până atunci. Avea o frumusețe leonină, combinată cu

expresia unei extraordinare blândeți și tocmai aceasta a constituit, poate, motivul pentru care am simțit o atracție imediată. Pasionat, plin de înflăcărată lealitate, acțiunile, reacțiile, muzica lui țâșneau din străfundurile firii sale tumultuoase asemenea unui vulcan. Nici o conveniență meschină nu ar fi putut înăbuși forța sa atât de considerabilă. Avea un respect înnăscut și compasiune pentru viața și strădaniile omului, o iubire nețărnută și nesfârșită blândețe¹².

Într-atât de cuceritoare vor fi fost însușirile muzicianului român, astfel filtrate prin ochii și sufletul copilului de 9 ani, încât, în anul următor, 1926, pe când se îndrepta spre Bruxelles în vederea programatei (de către părinți) instrucții sub îndrumarea celebrului violonist Eugène Ysaye, gândurile lui Menuhin vizau Parisul și locuința din 36 rue de Clichy a lui Enescu. „Măreția lui Ysaye, despre care știam numai din auzite – motiva el, ulterior – constituia pentru mine o atracție mai puțin puternică decât aceea a măreției lui Enescu, pe care îl văzusem și auzisem eu însumi [...]”. Nuanțând aceeași idee, după ce timpul i-a oferit și perspectiva necesară, memorialistul adăuga că Enescu „reprezenta mâna providenței care avea să mă sprijine, inspirația care m-a ridicat de pe pământ, ceea ce Ysaye, cu toată masivitatea sa, nu ar fi putut niciodată să-mi dea. Fără tăgadă, abia îl cunoșteam pe Enescu¹³”.

Aproximativ în aceiași termeni se exprimase cândva și cunoscutul profesor de pian Albert Loesser, șef al catedrei de pian și muzică de cameră de la Cleveland Institute, relatând episodul „descoperirii” de către familie a viitorului îndrumător pentru micul violonist. El sublinia că, după un schimb de priviri între Menuhin-tatăl și prietenii săi (personalități ale lumii muzicale), părintele a realizat imediat că, singur, Enescu era înzestrat cu cea „particulară măiestrie profesională și experiență didactică potrivite pentru un profesor al unui tânăr talentat”. Loesser însuși afirma că prestigiul de care se bucura Menuhin la vremea acestor notații memorialistice se datora, în parte, acelei fericite colaborări cu maestrul român¹⁴. De la prima întâlnire și până la prima lecție aveau să treacă însă doi ani, răstimp în care marele muzician a efectuat un nou turneu de concerte în S.U.A., în primele luni ale anului 1926.

Deși nu agreea prea mult îndeletnicirea didactică, Enescu pare să fi zăbovit aproape două luni în Cambridge, unde avea să mai

revină și în cursul următorilor doi ani, dar numai pentru scurte popasuri. Acolo și în acele împrejurări l-a cunoscut între alții și pe compozitorul și profesorul Walter Piston, ale cărui mărturii târzii, consensuale cu ale lui Menuhin, ajută la reconstituirea efigiei dascălului Enescu: „nu-i plăcea să le numească prelegeri – afirma fostul său vremelnice colaborator; se așeza la pian, vorbea despre compozitorii celebri pe care i-a cunoscut personal, în special despre Fauré și Debussy. Deși partiturile operelor lor complete se aflau așezate pe pian, Enescu nu le atingea niciodată; ilustra orice compozitor despre care vorbea, cântând la pian din memorie. Memoria lui era fenomenală”¹⁵. Potrivit aceleiași mărturii, în aceeași vreme și în același cadru¹⁶, compozitorul și-ar fi terminat la Cambridge primul act din opera *Oedipe*: „Într-o seară, în casa unui coleg, Enescu a cântat la pian partea orchestrei, iar din gură partea vocală, traducând simultan cuvintele din franceză în engleză. A fost uimitor [...]. În viața unui compozitor – conchidea Piston admirativ – există câteva personalități de seamă care par să domine ca niște piscuri. Mă apropii de vârsta la care pot vedea piscurile muzicii în perspectiva anilor. Enescu pentru mine a fost, cu siguranță, unul dintre aceste piscuri”¹⁷.

Deloc conjuncturale, aprecierile elogioase la adresa *îndrumătorului* au căpătat în răstimp sancțiunea celui mai autorizat dintre discipolii săi, Yehudi Menuhin, pe care Enescu îl acceptase ca elev, la Paris, încă din anul precedent și care adeseori avea să vină la Sinaia, începând din vara acelui an 1928, pentru mult așteptatele lecții de vioară. Evitând planificările riguroase din rațiuni lesne de înțeles, Enescu își invita elevul pentru instruire ori de câte ori îi permitea programul concertelor sale. O lecție, spunea Menuhin, era o inspirație, nicidecum o nouă etapă în desfășurarea procesului de învățământ. Erau momente de creare a muzicii „ca și cum (eu) aș fi fost orchestra pe care o dirija, sau solistul ucenic, iar el îndeplinea în aceeași vreme rolul de pianist și dirijor de orchestră, căci, în timp ce mă acompania la pian, cânta din gură pasaje ale diferitelor instrumente din partitură. Uneori își lua vioara pentru a ilustra mai bine, să spunem, un vibrato sau un glisando; rareori se întâmpla să-mi țină vreo dizertație asupra teoriei violonistice, deoarece trăsăturile vieților noastre scurtcircuitau locuțiunile stângace ale vorbirii”.

Cât de mare a fost profitul „învățăcelului” de atunci și cât

de profunde sentimentele nutrite ulterior de acesta pentru maestrul său, rezultă și din următoarea-i confesiune: „...ani și ani de-a rândul îmi răsună în urechi vocea sa. Câteodată îl auzeam rostind cuvinte, dar de cele mai multe ori vorbirea lui era muzica; îmi împărtășea câte ceva în legătură cu cele ce cântam și, pe măsură ce căpătam experiență, sfaturile pe care mi le aminteam câștigau validitate. Nimic din ce spunea nu era greșit, nimic nu era înșelător. Chiar cele mai nesemnificative indicații căpătau tot mai multă greutate și valoare, subliniind o dată în plus sensibilitatea, bogăția muzicalității sale și amintindu-mi de fiecare dată câtă dreptate am avut de a mă încrede în el, cât de norocos am fost să-l am drept călăuză. Azi – conchidea Menuhin, ajuns însuși la vârsta senectuții și a celebrității – influența lui directă asupra mea este înrădăcinată în însăși concepția pe care mi-o formează asupra lucrărilor [...] știu că *tot ceea ce fac poartă pecetea sa* (subl. ns. – D.V.)”¹⁸.

Pătrunderea, abilitatea de a percepe și înțelege pe care o transmitea Enescu-dascălul era o fuziune organică de rațiune și de intuiție. „În întreaga mea carieră – remarcă același memorialist, cu un alt prilej – nu am întâlnit încă un muzician care să izbutescă să realizeze o sinteză atât de definită și cizelată ca Enescu. El avea o capacitate extraordinară de a evoca fiecare notă, ca și cum ar fi fost creată din nou [...]. Am învățat de la Enescu, încă de când eram un copil, că toate lucrările unui maestru pot avea legături unele cu altele și că nu ajungem să sesizăm modalitatea de gândire a compozitorului și sentimentele sale, decât atunci când reușim să le înșușim ca și cum ar fi ale noastre proprii”¹⁹.

Despre farmecul și „magnetismul” orelor de vioară primite în acei ani, de la maestru, de către Yehudi și Hephzibah Menuhin, își amintea peste decenii și sora lor mai mică, Yaltah: „Puteam vedea întotdeauna pe fețele lor o expresie de extaz, în afara timpului, după ce ieșeau de la lecțiile cu Enescu. Lumea lui interioară strălucea în ei și în jurul lor ca o aoreolă [...]”²⁰. Nimic gratuit, nimic circumstanțial în toate aceste aprecieri, căroră timpul le-a verificat – după cum vom mai avea prilejul să vedem – temeinicia, dimensiunea și constanța. Pentru că, mai presus de amănuntele învățăturilor transmise concret, fie prin acele ocazionale prelegeri, pe care el, cu pilduitoare modestie, se ferea a le numi astfel, fie prin recomandările de teorie și practică muzicală

oferite în particular, s-a dovedit, într-adevăr, climatul artistic creat de Enescu, atmosfera de fervoare muzicală pe care o răspândea în juru-i. El a ridicat noțiunea de pedagog la rangul aceleia de *personalitate inspiratoare*²¹, iar mărturiile acelor care au avut șansa de a se număra printre discipolii săi atestă cu prisosință faptul că sfaturile lui Enescu se refereau la o multitudine de aspecte, nu numai muzicale, ci și general artistice, de experiență culturală și umană.

Sugestivă în acest sens este și amintirea altui „învățăcel“ al său, francezul (etnic evreu) Dany Brunschwig, în legătură cu lecțiile de interpretare la care participase: „Adeseori ne era greu să-i urmărim gândurile, pe care el le exprima atât de frumos și de convingător, datorită faptului că noi eram, în definitiv, doar violoniști și numai violoniști“²². În schimb, americanca Helen Dowling, care l-a frecventat pe maestru vreme de mai mulți ani la Paris, aprecia că „era o revelație să-l studiezi pe Bach cu Enescu. Treptat, muzica începea să-ți vorbească, iar tu trebuia să-i găsești calea spre propriul auditoriu“. Fără a încerca vreodată să impună studenților săi o anume tehnică interpretativă, el le-ar fi sugerat doar metaforic, conform aceleiași mărturii, „să învețe a dansa în lanțuri“, semnificând mișcarea liberă într-un anume cadru muzical impus de compozitor²³. La fel se exprima, ulterior, și Ida Händel, care, comparându-l cu Carl Flesch, mai „clinic“ poate în metodica sa, afirma că Enescu nu urmărea impunerea propriei convingeri, iar observațiile sale echivalau mai curând cu sugestiile decât cu indicațiile²⁴.

Cu toate că în anul împlinirii vârstei semicentenare, 1931, Enescu n-a mai părăsit Europa, agenda legăturilor sale cu America reține totuși câteva elemente notabile. Pe de o parte, este vorba de prezența unor lucrări ale sale (*Rapsodiile*) în repertoriul unor orchestre simfonice americane (Chicago, bunăoară) și, pe de alta, de apariția sa alături de Yehudi Menuhin și Orchestra Simfonică din Paris, în *Concertul pentru două viori și orchestră* de J.S. Bach, după care tânărul muzician a mai interpretat două concerte de Mozart și Beethoven, sub bagheta maestrului său, în ziua de 21 decembrie 1931. De remarcat că imprimarea *Concertului* de Bach avea să le aducă celor doi interpreți, profesor și elev, sub bagheta lui Pierre Monteux, „Marele premiu al discului“ din acel an²⁵.

Devenit, în mai 1932, membru al Academiei Române

(ținându-și discursul de recepție la 22 mai 1933), Enescu nu s-a ferit să-și afirme răspicat democratismul convingerilor sale, să militeze pentru pace și înțelegere între semeni, să condamne rasismul de orice fel și să creadă în funcția socială a artei, în responsabilitatea umană a artistului și, în sfârșit, în „vitalitatea eroică” a omenirii²⁶. În acest climat general și-a desăvârșit opera vieții, *Oedipe*, a cărei premieră mondială a avut loc în seara de 13 martie 1936 la Opera Mare din Paris și pentru care Franța îl cinstise, conferindu-i Legiunea de Onoare în gradul de comandor.

Aureolat de această nouă și strălucită lucrare, ce semnifica un moment distinct de afirmare a unei valori naționale în spațiul culturii europene, creatorul – ajuns foarte curând în situația de a se simți pârtaș de destin cu eroul său²⁷ – se va îndrepta iarăși, la cumpăna anilor 1936-1937, spre acel mediu neuzat de convenții, cum era cel american, unde imaginea personalității sale dobândise lumini suplimentare și un spor de popularitate grație raporturilor statornicite între magistru și discipolul său, Yehudi Menuhin. După câteva concerte și recitaluri începute la 4 ianuarie 1937 în capitala federală și continuate la Pittsburgh, Detroit și St. Paul, în cadrul cărora a beneficiat și de concursul mai vechilor săi colaboratori, Felix Salmond și Sanford Schlüssel, Enescu și-a onorat invitația de a dirija alternativ, alături de alți patru mari compozitori șefi de orchestră (între ei și Igor Stravinski), renumitul ansamblu simfonic al Orchestrei Filarmonice din New York, pe durata absenței de la pupitru a conducătorului ei permanent, Arturo Toscanini. În preajma „debutului”, noul șef de orchestră acorda un foarte sugestiv interviu revistei „Musical America”, sub un titlu ce va fi stăruit cu siguranță multă vreme în memoria sa: *O ipostază a unei triple personalități. Compozitorul, dirijorul și violonistul român discută cel de al doilea rol al său*²⁸. Document socotit capital pentru cunoașterea principiilor artei sale dirijorale, acea „declarație-program” a înlesnit pătrunderea mai adâncă a criticii și, în general, a cercurilor avizate în universul artistic și spiritual enescian, ca și înțelegerea acelei active și esențiale intercondiționări a „fațetelor” personalității sale complexe.

Un fapt deosebit s-a consumat însă în prologul stagiunii newyorkeze. După o deliberată retragere, vreme de doi ani, din activitatea concertistică, în profitul adâncirii studiului la vioară, Yehudi

Menuhin s-a decis să pună capăt izolării autoimpuse în California, deplasându-se la New York pentru a concerta cu mentorul său. Recitalul susținut cu *Sonata a III-a* „în caracter popular românesc“ de G. Enescu, în aceeași sală în care tânărul debutase cu zece ani mai înainte, a fost urmat de concertul dat la Carnegie Hall, la 24 ianuarie, unde profesorul și elevul au interpretat *Concertul pentru două viori* de Bach, rar auzit în sălile americane de concert, după cum informa agenția Associated Press²⁹. Atmosfera deosebit de caldă a serii a dobândit o cotă suplimentară de încărcătură emoțională prin inițiativa citirii în fața publicului auditor a scrisorii prin care Menuhin mulțumea organizatorilor de la Carnegie Hall pentru „privilegiul“ de a fi concertat alături de „omul pe care îl iubesc cel mai mult din întreaga lume muzicală“³⁰.

Cu siguranță, această sublimă declarație afectivă va fi trimis pe ascultătorul avizat spre acele admirabile povețe ale maestrului către elevul său – făcute publice prin mijlocirea gazetei „The Washington Star“ cu trei ani mai înainte – cu privire la știința compoziției și la arta interpretării. Între altele, el stăruia pe necesitatea imperioasă pentru interpret a cunoașterii globale a creatorului și creației sale muzicale, în raport cu epoca și comandamentele ei fundamentale: „absoarbe-i ideile și sentimentele și, după ce le-ai absorbit, încearcă să le comunici auditoriului tău, în timp ce te estompezi cât poți mai mult în favoarea operei reprezentate, permițând idealului compozitorului să vorbească singur despre el [...]. Trebuie, de asemenea, să te familiarizezi cu epoca în care a trăit, cu tendințele gândirii timpului său și cu poziția lui față de ele, ca în cazul lui Beethoven, care rămâne unic“.

Cât despre compoziție, pe care maestrul o asemuia unui monument cu necesarele-i părți componente: fundație, corp și acoperiș, îi atrăgea atenția lui Menuhin: „Ai grijă să faci ca lucrarea să fie vie, clară, expresivă și convingătoare“. Extrem de sugestiv este și finalul consiliilor sale: „Fii entuziast și lucid. Cântă multă muzică de cameră și învață legile compoziției. Păstrează în minte, în ciuda celor ce am spus, spontaneitatea care trebuie să rămână intactă“³¹. Reamintindu-și de aceste învățături, publicul auditor din acea seară muzicală de la Carnegie Hall va fi înțeles mai bine și va fi apreciat mai mult sinceritatea gestului gratificant. Ulterior, tânărul mare violonist

avea să reapară în sălile de concert americane, apoi și românești, alături de magistrul său, reafirmând mereu prin cuvânt sau faptă recunoștința și afecțiunea ce i-au guvernat raporturile cu Enescu.

După cele două săptămâni de dirijorat la Filarmonica din New York, între 25 ianuarie și 7 februarie 1937, prilej cu care oaspetele a oferit publicului american, alături de câteva cunoscute creații personale, lucrări semnate de compatrioții săi: Mihail Jora (*Marș evreiesc*), Ion Nonna Otescu (*De la Matei citire*), Sabin Drăgoi (*Divertisment rustic*), Marcel Mihalovici (*Sonata pentru vioară și pian*) și Dinu Lipatti (*Chef cu lăutari*), Enescu și-a continuat turneul în centrele muzicale din nord, conform programului prestabilit, oferind entuziasmante recitaluri în orașele canadiene Toronto, Ottawa și Montreal, unde un cronicar de specialitate scria, după un concert al maestrului român: „Singurul om care de la Ysaye încoace reînvia, într-un mod la fel de desăvârșit, farmecul unei școli mai vechi era Hubermann, care aparține epocii victoriene. Enescu este în afara timpului. Singurul violonist în viață care poate să-l egaleze ca atmosferă, lăsând la o parte repertoriul, este Kreisler. Iar singurul interpret care reușește să fie întrutotul la înălțimea execuției acestui concert (de Brahms – n. ns.) este Enescu. Enescu are suavitatea lui Szigeti, tonul argintiu al lui Thibaud, vraja lui Kubelik, clasicitatea lui Heifetz, extazul lui Elman, arzătoarea rezonanță lirică a lui Ysaye; le posedă pe toate acest om până de curând necunoscut în America”³².

În cursul anului următor, cu toate că motive de sănătate, asociate cu o agendă supraîncărcată de concerte, l-au împiedicat să participe la propria-i omagiere organizată de Asociația Beethoven din New York pentru „distinsul compozitor contemporan”, la Primăria orașului (14 februarie 1938), Enescu se afla iarăși în marea metropolă americană spre a oferi un recital în beneficiul instituției organizatoare și spre a prilejui noi superlative din partea criticilor muzicali. Merită relevate, în acel context, secvențele memorialistice datorate criticului muzical Helen L. Kaufmann, ilustrative deopotrivă asupra programului extra-concertistic al muzicianului român, ca și în privința plurivalenței artei sale interpretative. Folosind orice răgaz între două concerte, pentru a-și continua la New York lucrul la acea operă predestinată parcă a rămâne neîncheiată, *Simfonia a 4-a*, Enescu a răspuns nu o dată invitației de a participa la seratele muzicale organizate acasă de

cunoscuta amfitrionă, dezvăluind însușiri care uimeau chiar și pe colaboratorii săi apropiați. „Sandford (Schlüssel) l-a adus la mine acasă – scria Hellen L. Kaufmann – pentru o seară de muzică de cameră, prima dintre multele de acest gen. Era un eveniment deosebit la care știam că fiecare muzician ar fi dorit să fie invitat pentru a avea cinstea de a-l întâlni, poate de a cânta cu Enescu [...]. În acea primă seară, violonistul William Kroll, pianistul Frank Scheridan, violista Lilian Fuchs, violoncelistul Felix Salmond și încă mulți alții s-au îmbulzit doritori să cânte cu Enescu. Au participat numai profesioniști“. Informând că printre lucrările interpretate în acele ocazii se afla și *Cvartetul de coarde* în mi bemol de Beethoven, memorialista consemna admirativ despre muzicianul român că „odată a cântat prima mișcare la vioara întâi, a doua la vioara secundă, a treia la violă și pe a patra la violoncel, iar mai târziu, doar ca amuzament, partea pianului dintr-un *Cvartet cu pian* de Mozart“³³.

Nu se încheiase încă stagiunea de primăvară din 1938 a Societății Filarmonice newyorkeze, când organizatorii anunțau prin presă programul viitoarei stagiuni cu oaspeții ei de onoare, în rândul cărora numele conducătorului de orchestră Enescu devenise deja obișnuit. Între pianiștii cuprinși în program era remarcată și Hephzibah Menuhin, cu o singură apariție solo, motivată prin „speciala deferență“ pentru vechiul și statornicul prieten al familiei. Nu lipsea, firește, nici fratele ei, Yehudi, ale cărui apariții alături de maestrul său în acești ani confereau un spor de atractivitate programelor concertistice.

În ziua de 8 ianuarie 1939, Enescu reentra în programul său american – a treia stagiune consecutivă în care i se încredința conducerea temporară a Orchestrei Simfonice din New York – printr-o apariție (în premieră, se pare) ca solist violonist în concertul simfonic radiodifuzat de rețeaua WABC³⁴. Conform programului, alcătuit probabil prin colaborarea impresarilor săi din New York, Willmore & Sowers, el a dirijat, în a doua decadă a aceleiași luni, câteva concerte ale Filarmonicii din Boston și abia la 26 ianuarie a trecut la pupitrul Orchestrei Simfonice în Carnegie Hall, unde reapărea alături de discipolul său, Menuhin. Acest turneu, integrat unui ciclu care este asemănător, în linii mari, celorlalte în privința duratei fiecăruia și itinerariului parcurs, prezintă totuși câteva particularități evidente ale apostolatului artistic enescian. Ele se exprimă, deopotrivă, prin

structura repertoriului ales, în funcție atât de obiectivul urmărit de artist, cât și de gustul publicului, ca și prin reacția criticii de specialitate față de tot ceea ce aducea nou compozitorul, dirijorul sau interpretul-instrumentist Enescu în sălile de concerte.

Un moment apoteotic al apostolatului artistic enescian în spațiul american s-a consumat în primăvara aceluiași an, cu prilejul festivităților muzicale ce au însoțit organizarea ediției newyorkeze a Expoziției Universale din mai 1939, când maestrul a oferit, la pavilionul României, două concerte cu muzică reprezentativă a compozitorilor români (A. Alessandrescu, M. Jora, I. Nonna Otescu, M. Mihalovici, D. Lipatti, S. Drăgoi, Th. Rogalski, I. Perlea, M. Andricu, S. Golestan) și unde organizatorii intenționaseră chiar să monteze „cea mai reprezentativă operă muzicală românească”³⁵, *Oedipe*, proiect abandonat, din păcate. Cele două substanțiale programe muzicale oferite de faimoasele orchestre simfonice din New York și Philadelphia, sub bagheta lui Enescu, apreciate elogios de unul dintre cei mai temuți critici (Olin Downes, de la „The New York Times”), fascinat de personalitatea artistului român – considerat „fără îndoială, unul dintre cei mai mari muzicieni ai vremii”³⁶ – încheiau acest ultim turneu american, dintr-o serie care ar fi trebuit să continue și în anul 1940. Ar fi trebuit, spunem, pentru că, deși îl aștepta un nou contract cu Filarmonica din New York, cu Orchestra Simfonică din Toronto, ca și mulțimea admiratorilor ori prietenilor săi, mai întâi o indispoziție personală, survenită către sfârșitul anului, pe când se afla în Italia, apoi suferința generalizată a lumii răvășită de război i-au amânat cu șapte ani reîntoarcerea în Lumea Nouă.

În anii grei ai războiului, Enescu a continuat să lucreze numai în țară (Parisul și Franța numărându-se printre primele victime ale agresiunii hitleriste), să compună, să concerteze ori să-și afirme curajos umanismul și democratismul convingerilor, în pofida apolitismului său declarat. Un grăitor exemplu în acest sens avea să-l dezvăluie memorialistic unul dintre numeroșii săi discipoli, Sergiu Comissiona. După ce, în timpul unui recital bucureștean, „acceptase” – amenințat fiind de un grup de legionari – să renunțe la interpretarea unei sonate a compozitorului american (etnic evreu) Ernest Bloch, înlocuind-o cu mult mai riscanta, pentru el, compoziție a lui Ravel, *Khaddish*, în cursul anului 1943 Enescu n-a ezitat să se

adreseze, atât Ministerului Educației Naționale, solicitând autorizație specială pentru pianistul Theodor Fuchs „de-a activa în public până la recunoașterea excepțiunii de la legea evreilor“, cât și Ministerului de Interne, căruia-i cerea eliberarea „compozitorului de mare talent“ și militantului antifascist Matei Socor din lagărul de la Târgu Jiu⁷. Imediat după război, întrebât fiind de Ion Biberi despre „lumea de mâine“, Enescu s-a arătat îndeajuns de sceptic, fără a exclude definitiv șansa unei „întoarceri la sensibilitate“ ori speranța în nașterea unei „noi credințe în demnitatea omului“.

Abia în toamna anului 1946, presa americană anunța sosirea la New York a primului vas românesc de călători de după izbucnirea războiului, care aducea în Statele Unite pe „cunoscutul compozitor, dirijor și violonist român“. Anunțul reamintea cititorilor mai puțin avizați că Enescu fusese profesorul mai multor violoniști americani în frunte cu Menuhin și că timp de cinci luni urma să dirijeze și să concerteze cu câteva formații orchestrale de elită, precum Orchestra Simfonică Națională din Washington, Filarmonicele din Cleveland, Chicago, Rochester, Baltimore, New York, Toronto și Montreal⁸.

Fără a fi fost explicit politic, noul demers artistic enescian nu trebuie și nu poate fi rupt de cadrul politic general. Pentru că, poate mai mult decât în anii '20, România anului 1946, când Conferința de pace de la Paris era în plină desfășurare, avea nevoie de un curent de opinie (publică și, mai ales, politică) internațională favorabil, vizând tratamentul de cobeligerant, nu de învins. Or, se știe, posibilitățile românești în acest sens erau extrem de reduse. Numirea și trimiterea unor reputați intelectuali în funcții diplomatice a constituit aproape unica soluție a momentului. În acest context, relațiile pe care Enescu le avea peste Ocean, asociate celor de la Moscova (unde concertase alături de David Oistrach, în aprilie 1946), vor fi procurat îndreptățite speranțe cercurilor politico-diplomatice românești, îndeosebi după triumfalul program de concerte oferit bucureștenilor, în luna mai a aceluiași an, alături de celebrul său elev american, Yehudi Menuhin, invitat special în capitala țării răvășită de război.

Despre și după momentul revederii celor doi mari artiști în București, poetul semnatar al „Biletelor de papagal“, Tudor Arghezi, scria atunci: „Întâlnirea cu Menuhin, venit din cerul a două emisfere, e

de acum istorică. Prințul vioarei, american, a fost primit de ctitorul român al lăutei cu o emoționantă strângere la piept. George Enescu are 70 de ani (în realitate, doar 65 – n.ns.), iar frumosul Menuhin din fotografiile pe care le-am văzut, ale unei tinereți de luminoasă francheță, numai 30. Ei s-au apropiat de Sfintele Taine cândva, la Sinaia. Peste Atlantic, pasărea l-a purtat pe noul Lohengrin până la cuibul melancoliilor dascălului adolescențelor lui, ca să-l mai vadă, ca să-l mai simtă o dată alături de el. Succesele imense ale violonistului ar fi îndreptățit înfumurarea, cu care ingratitudea își salvează de regulă lașitățile cu un panăș. Menuhin putea să-l dea uitării pe Enescu, iar Enescu putea să fie biruit de alte trufii. Cugetul lor depășește pe om și-l învăluie cu nimb. Dar în duioasa însuflețire trebuie căutată și vioara, glasul cel mai adevărat al lui Dumnezeu³⁹.

Referindu-se la același episod, strecurat prin filtrul amintirilor nu prea îndepărtate, George Călinescu nota în ale sale *Tablete* din „Contemporanul“, în 1958: „Ultima dată l-am văzut pe Enescu acum peste zece ani, acompaniind la pian pe Yehudi Menuhin. Puțin încovoiat din spate, avea acum, la întâia vedere superficială, un aspect hoffmannesc. Își aluneca degetele pe claviatură ca un violonist pe coarde, apăsând clapa cu o prudență delicată, spre a nu dezlănțui ecouri exagerate. Schimbând imaginea, părea mai mult un harpist. Cu ochii întredeschiși, își contempla picziș elevul, și fața lui era fericită. Am recunoscut figura zeiască de altădată, răpită de armonii, însă mai focoasă, ca a unui soare care – înainte de a apune – se împurpurează. Acum maestrul era în plină frenezie a încheierii operei lui de compozitor⁴⁰. Dar, dacă asemenea impresii aparțin unor martori exteriori ai momentului și evenimentului, uzând de mijloace de expresie specifice condeierilor de elită ai culturii și literaturii românești, amintirile celebrului muzician american dezvăluie întreaga încărcătură emoțională a faptului trăit, după ce scurgerea timpului va fi selectat și sedimentat adevăratele sentimente prilejuite de prima lui vizită postbelică și revederea maestrului venerat.

„A fost un festival Enescu, o adevărată orgie Enescu, un delir Enescu, provocate de venirea mea – mărturisea mai târziu distinsul oaspete, descifrând astfel motivația acelei reacții calde, prietenoase, a publicului; împreună, am concertat zilnic aproape două săptămâni, cu repetiții publice în fiecare dimineață și cu programe

diferite, cuprinzând o bună parte din întreaga literatură a viorii. La fiecare concert și repetiție a fost necesar sprijinul poliției pentru a ne asigura cordonul de trecere prin mulțime, de la mașină și până la scenă [...]. Veneam în România cu o aură de trei ori simbolică. *Ca elev* al lui Enescu, aparțineam unei categorii deosebite pentru români și beneficiaam mai dinainte de un tratament special. *Ca american*, personificam generozitatea unui popor care-și vărsase sângele pentru cauza Europei, dând speranțe de libertate pentru viitorime. În al treilea rând, *eram evreu*. Bucureștiul era atunci capitala europeană a evreilor, oferind azil la mii și mii de evrei, care izbutiseră să scape de arestare, nu numai în România, dar și din țările învecinate. Două sute de mii dintre ei trăiau în oraș în acel moment, mulți urmând să plece curând în Israel ori altundeva, voind ca între timp să mă întâmpine într-o manieră de proporții mesianice [...]. România avea să le fie apoi prieten continuu și să mențină bune relații cu Israelul, fiind singura țară socialistă cu asemenea atitudine⁴¹.

Toate aceste adevăruri, nu doar rostite, vor fi fost avute în vedere și de către cercurile politice conducătoare ale țării, care insistaseră, se pare, ca Enescu să plece în noul său turneu american în același timp cu personalul Ambasadei României la Washington, oferindu-i maestrului condiții speciale de transport de la București la Constanța, de unde urma să se imbarce pe nava „Ardealul“, pentru lungă călătorie, prin Mediterana și Atlantic, până la New York⁴². Într-o anumită măsură, această ipostază îl apropie de imaginea altui mare muzician, I.J. Paderewski, care, spre deosebire însă de Enescu, renunțase la cariera artistică pentru a-și sluji țara ca om politic, odată cu renașterea Poloniei după primul război mondial. Muzicianul român, animat de dorința și speranța că noua pace postbelică va asigura acel „retour à la sensibilité“, a făcut din artă o punte de legătură afectivă între oameni și, prin ei, între popoare. „Cu muzica mea – declară încrezător Enescu ziarului «Adevărul», înaintea plecării – voi încerca să fac să plângă și pietrele și să îmblânzesc sufletele. De altfel, America m-a primit întotdeauna prietenește. Când sunt acolo am impresia că mă aflu acasă. Plec, invitat de elevul meu Menuhin și de către prietenii mei din Statele Unite [...]”⁴³.

Reluând, așadar, seria călătoriilor transoceanice într-un moment de impas al artei ce o reprezenta (datorită războiului), Enescu

înfățișa acesteia chipul generos al artistului angajat ferm în procesul reabilitării ei. După seria marilor succese realizate, mai întâi, ca dirijor în Canada, unde fusese asemuit cu Arturo Toscanini „de acum 25 de ani”⁴⁴, el se întorcea la New York, unde grupul entuziaștilor săi colaboratori și admiratori în frunte cu membrii venerabilei Societăți „The Bohemians” îi rezervase, la 22 decembrie 1946, o fastuoasă recepție la hotelul Waldorf-Astoria, în prezența a circa 1.000 de invitați, reprezentând nu numai lumea artistică, ci și pe cea a afacerilor, politico-diplomatică, presă etc.

Recepția avea ca pretext împlinirea a patru decenii de la prima audiere (franceză), în 1906, a celei mai populare creații enesciene în mediul american, *Rapsodia Română nr. 1*. „Niciodată n-am asistat la o manifestare de simpatie ca în seara aceea”, consemna într-o epistolă către Emanoil Ciomac unul dintre martorii oculari și colaboratori apropiați (Cornel Bedițeanu), adăugând că binecunoscutul critic de la „The New York Times”, Olin Downes, apreciat îndeobște ca „un tigru al artiștilor”, rostise „cel mai vibrant elogiu ce s-a putut aduce vreodată unui mare muzician”⁴⁵.

Slujind arta, Enescu își sluja și țara, făcându-se părtaş mereu la bucuriile și, mai ales, la necazurile ei. Suferințele provocate de război și de seceta ce se abătuse asupra României a vrut să le aline printr-o operă de binefacere, ce reîntregește imaginea artistului-cetățean. Astfel, în martie 1947, el a oferit două concerte-recital în Times Hall din New York, ale căror fonduri au fost destinate ajutorării copiilor subnutriți din țară. În ziua primului concert, „eminentul violonist și compozitor”, cum îl anunța „The New York Times”, primea din partea ambasadorului român în S.U.A., Mihai Ralea, Marea Cruce a Ordinului „Serviciul Credincios”, gest motivat de efortul constant al laureatului de „a fi făcut cunoscut pretutindeni în lume muzica și sufletul românesc”⁴⁶. Pentru cel de al doilea concert, Enescu a beneficiat de colaborarea a doi artiști americani, pianistul Sanford Schlüssel și soprana Pia Igy, precum și a cântăreței românce Stela Roman.

Cum însă suferințele și nevoile nu țin cont de culoarea epidermei, de convingeri sau granițe politice, de vârste ori credințe, și cum artistul a vibrat adesea la semnalele acestora, detectate și prin afinități personale, Enescu – după ce oferise, în același an, încă două concerte în beneficiul instituțiilor de caritate americane, în semn de

recunoștință pentru țara căreia îi datora foarte mult – se va implica, în anul următor, 1948, în alte două manifestări artistice cu caracter filantropic. Prima, organizată de comitetul „Birobidjan“ al evreilor americani de origine rusă, pentru luna aprilie, avea să fie însă boicotată de Enescu și de tenorul Richard Tucker, de la Opera Metropolitan din New York, din pricina „publicității și a implicațiilor politice“, apreciate ca incompatibile cu caracterul și scopul pur umanitar preconizat acelei manifestări artistice⁴⁷.

Cea de a doua, desfășurată în noiembrie același an, la Carnegie Hall, a beneficiat de concursul său substanțial în realizarea fondurilor de ajutorare a copiilor din Israel. Concertul fusese organizat de către Societatea evreilor americani de origine română și numărase printre protagoniști, alături de Enescu, pe Richard Tucker, soprana Pia Igy și pianista Nadia Reisenberg⁴⁸. Relevându-i în context, între altele, virtuțile dirijorale, David Hall consemna atunci că una dintre cele mai frumoase interpretări ale *Simfoniei a III-a* de Beethoven, văzută de el vreodată, a fost cea oferită de Filarmonica newyorkeză sub bagheta lui Enescu⁴⁹.

Dar, prezența marelui muzician peste Ocean în sezonul de toamnă al acestui an trebuie corelată și cu preocupările sale didactice, reluate după aproape două decenii câte trecuseră de la întâiul ciclu de prelegeri inițiate la Universitatea Harvard, în anul 1928. Faima dobândită de compozitor, dirijor, violonist sau pianist în cursul numeroaselor turnee și al nenumăratelor concerte susținute în spațiul american nu-i putea eclipsa aura de mentor al lui Menuhin, ori de povătuitor al altor nume sonore în muzică. Ideea apropierei serviciilor sale didactice în instituții de învățământ muzical ispitise pe mulți și de mai multă vreme, dar condițiile materializării au apărut abia după război.

Astfel, încă din octombrie 1946, presa americană anunța cuprinderea „compozitorului și violonistului român“ George Enescu în corpul profesoral al Școlii de *muzică* purtând numele fondatorului, *David Mannes*, din New York, pentru a oferi „prelegeri de interpretare instrumentiștilor avansați“⁵⁰, începând cu anul de învățământ 1948/1949. Fără a mai stăruia asupra împrejurărilor imediate, asupra condițiilor, cursurilor predate, corpului profesoral ori studenților⁵¹, să reținem că virtuțile profesorului, desprinse și din experiența lecțiilor

pariziene oferite de el în verile anilor următori, aveau să fie confirmate și nuanțate, nu doar de Menuhin, ci și de unul dintre ultimii săi discipoli, tânărul violonist englez Ralph Holmes, pentru care Enescu a fost o „veritabilă muză“, influențându-i profund cariera: „El m-a ajutat să înțeleg rolul violonistului ca interpret și mi-a oferit sprijin vital în pătrunderea și înțelegerea variatelor stiluri muzicale. Adevărat poliglot, el putea vorbi fluent limba oricăruia dintre studenții săi și le putea acompania admirabil la pian numeroasele concerte, firește, din memorie. Și totuși, în pofida aleșelor sale însușiri, de violonist, compozitor, dirijor sau profesor, el radia o profundă blândețe și modestie. Într-adevăr, un mare om“⁵². Și adolescentul de atunci conchide peste ani: „Chiar azi, când interpretez unele lucrări pe care le-am studiat cu Enescu, precum *Sonata* în do minor de Beethoven sau pe Bach, multe dintre sfaturile sale de atunci le simt într-atât de actuale, ca și cum mi-ar fi fost oferite ieri“⁵³.

Activitatea didactică desfășurată la Școala de muzică din New York – transformată în colegiu (1953) și devenită apoi (1973) instituție de învățământ superior de elită în spațiul american – nu l-a îndepărtat pe Enescu de activitatea concertistică, redusă, ce e drept, în anii 1949 și 1950, la numai câteva centre. În ianuarie 1949, compozitorul oferea pentru prima oară publicului american, în cadrul unui concert la New York, *Suita pentru vioară și pian „Impresii din copilărie“*, op. 28, în interpretare proprie la pian și cu concursul violonistului Stanley Weiner. Probabil, înaintea aceluși concert, autoritățile locale au oferit un dineu în onoarea artistului român, la Clubul Primăriei din New York, prilej cu care un nou și emoționant omagiu a fost prezentat artei sale muzicale de către Yehudi Menuhin. Acesta expediase, din Guam, o scrisoare pe adresa dascălului și prietenului Enescu, reamintind un semnificativ reper al didacticii și memoriei muzicale fenomenale ale maestrului. În timpul unei lecții parisiene, apăruse Ravel cu manuscrisul noii sale *Sonate pentru vioară și pian*. L-a rugat pe Enescu să accepte să o cânte în aceeași seară în fața consiliului director al Casei editoriale Durand & fils, pentru că aceștia obișnuiau să asculte fiecare compoziție înainte de a o publica. Enescu a început să cânte lucrarea urmărind cu atenție partitura-manuscris, cu Ravel la pian. Apoi a dat la o parte partitura și l-a întrebat pe Ravel dacă vrea să repete. De această dată *Enescu a cântat din memorie*⁵⁴.

După încheierea programului american și până la sfârșitul anului 1949, când va face cale întoarsă în Lumea Nouă, muzicianul român a reapărut în recitaluri la Paris și Liège, în juriul unui prestigios concurs internațional de vioară, la Brighton și Londra, ca dascăl și dirijor, ori ca laureat al Academiei Charles Cros, cu Marele Premiu al discului pentru propria-i *Sonată nr. 3 pentru pian și vioară*, manifestări ce sugerează, fie și parțial, mulțimea și varietatea solicitărilor, pe de o parte, dimensiunea osteneții, a uzurii fizice în primul rând, pe de alta.

Interesul particular manifestat peste Ocean pentru creația sa muzicală l-a determinat pe Enescu să organizeze, la întoarcerea în rândul prietenilor din New York, în 1950, o audiție a operei *Oedipe* pentru un grup restrâns de specialiști. Momentul și impresia deosebită provocată asupra aceluia privilegiat auditoriu au fost reproduse în paginile memorialistice semnate de distinsa personalitate a vieții muzicale americane, Helen Kaufmann: „El a prezentat pe scurt acțiunea operei, după care a cântat preludiul cu multă expresivitate [...]. A interpretat apoi diferite roluri, în timp ce cânta din partitura orchestrei, oferind explicațiile de rigoare în engleză ori de câte ori le socotea necesare. Vocea lui era frumos modulată, deopotrivă când cânta ori când vorbea“. Impresionantă pentru cei de față era și totala subordonare fizico-afectivă a interpretului Enescu în profitul actului artistic, dezvăluind uimitoare resurse în procesul propriei transfigurări; dintr-un om suferind, „gârbovit dureros, cu artrită și adesea punându-și mâna la inimă, gest devenit prea obișnuit în ultimii săi ani“, se metamorfoza neașteptat, înfățișând la sfârșitul concertului roșeață în obraji și strălucire în ochi. Chipul său radia de sănătate“⁵⁵.

La 21 ianuarie 1950, lumea muzicală americană aducea un vibrant omagiu maestrului român reîntors de curând din Europa, organizând în aceeași faimoasă sală din New York, Carnegie Hall, un concert festiv cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la prima manifestare publică a artistului⁵⁶, pe atunci în vârstă doar de 9 ani. Beneficiind de „partea leului“ în concert, cum se exprima un gazetar, Enescu a primit tributul de recunoștință din partea ilustrului său discipol, Yehudi Menuhin, cu care a cântat *Concertul pentru două viori* de Bach și pe care l-a acompaniat apoi în propria-i *Sonată pentru pian și vioară*, nr. 3. La cinstirea momentului a contribuit Orchestra Filarmonică din Philadelphia, condusă, în prima parte, de Ionel Perlea, pe atunci dirijor

la Metropolitan Opera, iar în partea a doua de însuși sărbătoritul, care a oferit publicului șansa reîntâlnirii cu alte două creații enesciene, *Suita nr. 2 pentru orchestră, op. 20* și *Rapsodia Română, nr. 1*.

În toate cele patru ipostaze, de compozitor, violonist, pianist și dirijor, Enescu „a reamintit ascultătorilor săi că rămâne încă un mare maestru“, scria „The New York Times“ după concert⁵⁷. În aceeași seară, Liga Compozitorilor din New York, organism cu bogate tradiții în promovarea muzicii contemporane în general, a celei americane îndeosebi, a oferit o recepție în onoarea „compozitorului-dirijor George Enescu“ la Clubul Cosmopolitan. De asemenea privilegiu beneficiau – potrivit informațiilor cuprinse într-o *Enciclopedie universală* a muzicii și muzicienilor – doar „oaspeții, eminenți ai New Yorkului“. Recepția a fost precedată de un reprezentativ program de autor, a cărui aleasă ținută și înaltă interpretare a trezit entuziasmul unui larg auditoriu, din care nu lipseau experți și personalități de seamă ale vieții artistice din marea metropolă⁵⁸.

Din nefericire, această dublă manifestare artistico-sentimentală avea să fie printre cele din urmă apariții ale sale în sălile de concert americane și, cu certitudine, ultima la New York. După această dată, informațiile sigure despre Enescu în spațiul american vizează doar prezența sa didactică și artistică în mijlocul studenților și al profesorilor de la Universitatea Urbana-Illinois, în calitate de *visiting* al Facultății de muzică⁵⁹. După încheierea, la 30 aprilie, și a acestui episod didactic, nelipsit de fațeta-i artistică, maestrul român revenea la New York pentru numai două zile, înaintea plecării spre Franța, fixată pentru ziua de 4 mai. Era de fapt ultima călătorie transoceanică. Pentru că promisa revenire la festivalul muzical de la Berkshire n-a mai fost materializată, nici atunci, nici mai târziu. La 20 septembrie 1950, scria din Paris organizatorilor, exprimându-și regretul și motivându-și absența de la acea manifestare muzicală prin cuvinte simple, dar dureros de adevărate: „sunt prea obosit“⁶⁰.

Ultima sa colaborare în plan componistic cu lumea muzicală americană va rămâne însă *Cvartetul de coarde op. 22, nr. 2* în sol major, dedicat doamnei Elisabeth Shurtleff Coolidge și păstrat în manuscris la Biblioteca Congresului, lucrare a cărei primă audiție a avut loc, nu la București în octombrie 1956, ci la Boston Public Library la 7 februarie 1954, în interpretarea Cvartetului Stradivarius⁶¹.

Iar conferirea, în toamna lui 1954, a unei medalii „pentru servicii deosebite“ din partea fundației Schroeder din St. Louis⁶² adaugă încă o dovadă a prețurii și neuitării de care s-a bucurat Enescu într-un mediu atât de drag lui până în amurgul înnegurat al vieții.

Ultima imagine a magistrului, retras într-un modest apartament parisian, o oferă marele și incomparabilul său discipol, Menuhin: „Enescu trăia ca un călugăr. Întregul său inventar era redus la o cameră strâmtă, simplu văruiată, cu un pat metalic îngust, un birou, hârtie de scris, toc și, ca obiect de lux, un pian“⁶³. Starea precară de sănătate din ultimii ani i-a impus treptat reducerea, în spațiu și timp, și apoi abandonarea activităților ce comportau participarea fizică, rămânându-i doar palida mângâiere a stăpânirii capacităților spirituale, pe care progresele bolii i le-au cruțat până în preajma tristului deznodământ survenit la început de mai, în plină primăvară, a anului 1955. Se încheia astfel nu doar o viață de om, ci una închinată muzicii, care, în pofida acelor finale și aparent dominatoare reflecții depresive, transmise posterității prin mijlocirea lui Bernard Gavoty, dezvăluie în fiecare moment al ei imaginea și măreția geniului, asociate devoțiunii și suferinței apostolului.

America, de care marele muzician s-a legat prin artă și suflet aproape ca de propria-i țară, i-a regretat dispariția, consemnând evenimentul în cuprinsul câtorva necrologuri, medalioane sau însemnări cu caracter memorialistic din partea celor care l-au cunoscut sau au avut privilegiul de a colabora cu Enescu⁶⁴. Trăsătura comună a acelor rânduri comemorative consta în evidențierea însușirilor multilaterale ale personalității sale artistice, într-o succesiune ce începea aproape invariabil cu *compozitorul*. „The New York Times“, de pildă, anunțând în ziua de 5 mai 1955 moartea lui Enescu la Paris, selecta în subtitlu câteva elemente definitorii, din perspectivă americană, ale biografiei dispărutului: autorul *Rapsodiei Române*, fost profesor la Școala muzicală Mannes din New York și mentor al lui Menuhin. Iar „The New York Herald Tribune“ din aceeași zi îl numea „liderul școlii componistice românești“.

Rânduri pătrunse de o îndreptățită încărcătură afectivă, lipsite însă de gratuități ori aprecieri subiective, au scris atunci sau mai târziu, despre Enescu, câteva personalități ale vieții muzicale americane, precum Frank Milburn Jr., Helen L. Kaufmann, Joseph

Szigeti, Jacques Malkin și, mai ales, Yehudi Menuhin. Cel dintâi, și nu numai el, creionând efigia compozitorului și pledând pentru popularizarea creației sale artistice în spațiul american, reamintea mai vechea sugestie a lui Alfredo Casella privind reexaminarea integrală a operei enesciene, întreprindere care „l-ar fi plasat pe autorul operei *Oedipe* într-o cu totul altă lumină”⁶⁵. Iar interpretul din vremea neuitatelor serate muzicale new yorkeze, cu văditele sale preferințe pentru lucrările lui Beethoven, Brahms și Schubert, era aproape divinizat în rândurile comemorative ale Helenei Kaufmann. Repertoriul său, nota autoarea, prilejuia „o uluitoare demonstrație de interpretare a școlii romantice, în întreaga ei splendoare [...]. De nimeni și niciodată nu cred să-i mai ascult pe Beethoven, Brahms și Schubert interpretați în aceeași manieră. Era pe cât de înălțător, pe atât de emoționant”⁶⁶. În încercarea explicării aceluia „miracol”, a acelei unicități interpretative, ea apela la influențele țărănești și lăutărești exercitate de timpuriu asupra înzestratului muzician.

„A fost o revelație pentru mine – scria și Joseph Szigeti, amintindu-și un recital la Bruxelles susținut de Enescu la începutul deceniului doi al secolului al XX-lea – în ciuda faptului că pe vremea aceea îi ascultasem deja pe Ysaye, Kreisler, Thibaud și Elman”. Iar mai târziu, după încheierea experienței americane a marelui artist, memorialistul regreta că Enescu, în ipostaza de compozitor, a fost „unul dintre cei mai puțin promovați oameni din prima jumătate a veacului”, ori că „nu i s-a propus niciodată un post de dirijor (permanent) într-una din marile orchestre din America, deși era iubit și respectat, deopotrivă, de muzicieni și de public”⁶⁷.

Unul dintre foștii colegi de la clasa de vioară a profesorului M.P. Marsik a Conservatorului parisian, Jacques Malkin, își exprimă la rândul-i, prin mijlocirea marelui cotidian „The New York Times”, profundul regret pentru dispariția bunului său prieten George Enescu, în memoria căruia reconstitua câteva utile detalii din tinerețea artistică a muzicianului român⁶⁸. Dar cel mai vibrant, mai consistent și statornic tribut de recunoștință adus memoriei marelui muzician a fost rostit atunci, ca și mai târziu, prin pana celebrului său discipol.

„Cred – afirma Menuhin la numai câteva zile după stingerea din viață a mentorului – că, la fel cum s-a întâmplat și cu Bela Bartok, contribuțiile profunde ale lui Enescu la dezvoltarea culturii

noastre vor fi apreciate la adevărata valoare treptat, pe măsură ce roadele activității sale de o viață vor sta la dispoziția unui cât mai larg public“. Rememorând apoi, nu doar pentru sine, însușirile alese ale muzicianului desăvârșit și ale omului care a fost Enescu, Menuhin nota: „nu prea exista lucrare muzicală pe care să n-o cunoască, de la Monteverdi și Bach, trecând prin toate stilurile și prin toate țările, până la Schönberg. Orice operă, simfonie sau piesă muzicală de cameră voiai, el o putea interpreta în cea mai inspirată manieră la pian, utilizând diverse mijloace auxiliare, precum fluieratul, îngânatul și cântatul pentru a reda nuanțat ansamblul partituri“.

Cât despre om, „cu anevoie s-ar putea afla o persoană mai altruistă, mai nobilă și generoasă. Întotdeauna era gata să dea de la sine. Era într-atât de talentat, încât putea activa cu mărinimie dumnezeiască fără să pară măcar a-și diminua disponibilitățile“. Aura personalității, profundul său umanism, toleranța și integritatea-i morală se reflectau deopotrivă în teoria și practica lui muzicală. „Îmi plăcea să-i privesc chipul, cel mai frumos și mai expresiv dintre câte am întâlnit, ilustrând spiritul muzicii pe care o interpretam“⁶⁹. Reproducând în context acea neuitată scenă din vremea lecțiilor sale pariziene, care i-a dezvăluit fantastica memorie a magistrului, Menuhin conchidea: „doresc ca unele dintre lucrările enesciene necunoscute aici să fie cântate, îndeosebi opera sa *Oedipe*, care cred că este cea mai nobilă și cea mai frumoasă dintre toate. Muzica sa de cameră, unele dintre recente compoziții, țin, de asemenea, de repertoriul permanent“⁷⁰.

Dorința exprimată atunci n-a fost circumstanțială, pentru că și mai târziu ideea valorificării într-o mai mare măsură a creației enesciene în spațiul american, cu trimitere expresă la opera *Oedipe*, o vom regăsi rostită și susținută în paginile de neasemuită frumusețe morală a memorialistului Menuhin. Recunoscător mereu ilustrului său dascăl pentru lecția de viață ce a primit-o⁷¹ și din care și-a creat modelul, marele violonist american oferea, la un sfert de veac după moartea lui Enescu, în cuprinsul unei alte cărți autobiografice⁷², o admirabilă dovadă a însușirii acelei lecții până la identificarea cu modelul, chiar dacă în plan artistic recunoștea – cu aceeași pilduitoare modestie, atribuită de el mentorului – superioritatea muzicianului român: „stăpânesc numai o parte din repertoriul său. Nu posed o

gândire muzicală așa de bună ca el. Nu am talentul său componistic și nici nu cânt așa de bine ca el la pian. Nu voi atinge niciodată calitatea interpretării sale violonistice sau însușirile sale intelectuale și spirituale. Totuși, există ceva din caracterul și din ființa lui Enescu, care, cu adevărat, trăiesc în mine. Recunosc că într-un fel, în tehnica și interpretarea mea, în atitudinea mea față de anumiți oameni și față de viață, poate și în anumite cavalerisme, una dintre calitățile sale primordiale și, în sfârșit, într-o înclinare romantică sunt puternic influențat de el. În toate aceste trăsături, Enescu mi-a dat fermitate, iar personalitatea sa trăiește în mine și astăzi“. Mai mult chiar, memorialistul asociază imaginea fostului său povățuitor, ale cărui merite formative le vede perpetuate în posteritate, propriei cariere didactice, afirmând nu de mult că: „Enescu este în mod indiscutabil strămoșul violoniștilor mei și, într-o oarecare măsură, al tuturor copiilor aflați în seama mea“⁷³.

Lesne de înțeles, așadar, din aceste confesiuni dictate doar de nevoia de a da glas unor sentimente lăuntrice, că moștenirea enesciană în componentele ei fundamentale – arta și umanismul – greu poate fi catalogată prin formule care operează doar cu elementele de timp și spațiu. „Compozițiile sale – spunea și violonista Helen Aroff despre Enescu, anticipând efortul unei necesare redimensionări a geniului său creator – sunt încă atât de departe de ce știm noi astăzi despre muzică, încât omenirea va trebui să mai crească pentru a înțelege ce a vrut să ne comunice Enescu“⁷⁴.

În egală măsură, prețuirea operei și a personalității enesciene în mediile americane s-a perpetuat în ultima vreme prin generoasele inițiative și contribuții ale unor nume sonore din viața artistică, muzicală, didactică, științifică și culturală, ilustrând cele două lumi ce se regăsesc armonios întruchipate sub același nume, într-una și aceeași biografie. Bunăoară, în cadrul celui de al doilea Congres al Societății Americane de Studii Românești (American Society for Romanian Studies), manifestare științifică ce a reunit peste 150 de participanți din întreaga lume, organizată la Iași în vara anului 1993, președintele în exercițiu al Societății, profesorul George R. Ursul de la Emerson College din Boston, a rezervat o secțiune specială din program omagierii marelui artist. Cu același prilej, celebrul discipol al lui Enescu, lordul Yehudi Menuhin, informat și încântat de

preocupările recuperatoare în domeniul enescologiei, ca și de prezența artistică la Iași a fostei sale eleve, pianista Lory Wallfisch, a transmis propriul mesaj participanților la congres, reiterând – pentru a câta oară? – cuvintele frumoase ce-i redefineau și amplificau sentimentele alese față de ilustrul și neuitatul său mentor:

May I greet the guest and scholars of the second Congress of Romanian Studies. I am sure that this old and remarkable territory will yield items of historical interest which will be particularly important today in defining the cultural backgrounds of the wonderful and fascinating peoples, who have dwelt in Romania.

My own association with the musical styles and cultures of Romania have come from George Enescu, my revered master during the years between 1927 and his death. I knew him both in Paris and in Sinaia, a man of the greatest breadth of vision, opinions and knowledge. He represented the whole world of music, from his own native Romania to the great music of all countries. Through him I came to understand the beauties and the incredible wealth of the Romanian landscape, for it sang from the voices and the instruments of the peoples of every region and every valley, each distinct from the other, each genuine and deeply expressive.

We must now work for a world, in which not only the voices of each group, however small, and be they nomadic or sedentary, are heard, but also the voices of each individual, beginning at the youngest ages. Mothers and fathers must be encouraged to sing to their children even before they are born. We live in a world that has sacrificed understanding, affection and compassion for the accountable misuse of authority.

May this second Congress of Romanian Studies contribute in some way – in Enescu's way – to the emancipation of mankind from the reflexes of prejudice and condemnation, with which previous generations have grown up.

Sir Yehudi Menuhin

April 1993

Și chiar dacă acele reflexe nocive ale trecutului continuă să persiste, îmbrăcând astăzi alte forme de expresie, speranța că prin artă, prin cultură, prin înțelegere și prietenie – slujite cu devoțiune, cultivate

și propovăduite cu religiozitate și neasemuită măiestrie de cei doi „monștri sacri” ai muzicii, Enescu și Menuhin – lumea se poate emancipa, reprezintă, neîndoielnic, un ideal permanent și un reper comportamental pentru generațiile de azi și de mâine. Prețuirea sinceră și constantă a maestrului din partea celebrului discipol, iubit și apreciat, la rândul-i, în și de întreaga lume civilizată pentru arta și opera sa, ca și pentru rar-întâlnita-i conduită morală, s-a vădit ori de câte ori numele lui Enescu a prilejuit vreo manifestare culturală, artistică sau științifică undeva pe mapamond.

Cu mai puțin de doi ani înaintea trecerii sale în neființă (12 martie 1999), Yehudi Menuhin, în ipostaza de *Honorary Patron* al Festivalului Muzical Internațional *An Enescu Celebration*, organizat la Pella-Iowa (S.U.A.), în zilele de 17-20 aprilie 1997, de un grup de entuziaști artiști, cercetători sau simpli admiratori ai operei enesciene⁷⁵, a transmis tuturor participanților prezenți, ca și localnicilor, un cald mesaj de mulțumire, semnificând încă o dovadă – dacă mai era nevoie – de supremă afinitate postumă pentru cel care i-a călăuzit primii pași în strălucita-i carieră, i-a fost distins colaborator și devotat prieten: *I am deeply moved to think of the tribute offered George Enescu by the people of Iowa. He is one of the towering musician-composer of our closing century. I was privileged to have been his pupil for nearly ten years and continue to revere his memory. Culture knows no frontiers, no barriers, and now a portion of his genius will be planted in distant but so wonderfully hospitable soil*⁷⁶. Sunt cuvinte care nu mai au nevoie de comentarii spre a fi înțeleasă, deopotrivă, atât profunzimea sentimentelor mărturisite, cât și altitudinea virtuților intelectuale, artistice, civice sau morale încorporate, rar întâlnite laolaltă pe unul și același traiect biografic.

Cât despre Enescu, marele povățuitor și reper comportamental al celebrului său discipol, a fost, este și va rămâne în conștiința lumii, implicit americane, întruchiparea geniului artistic și a sufletului românesc în tot ceea ce au acestea mai strălucitor și mai curat. Indiferent de unghiul de vedere sub care și-l revendică posteritatea, fie ca „maestru român al muzicii universale”⁷⁷, cum i-a postulat cândva poziția Georges Auric, ori de „părinte al simfoniei românești”⁷⁸, cum l-a eternizat Fernand Lamy, un adevăr axiomatic se

cuvine subliniat în finalul acestui perfectibil demers: îndelungata-i experiență americană, care i-a facilitat cunoașterea, instruirea și apoi colaborarea (inclusiv prietenia) unei întregi pleiade de artiști în frunte cu Yehudi Menuhin, adăugată vastei experiențe europene, i-a îngăduit, totodată, acelui care s-a impus pretutindeni ca *esență românească* întruchipând prin muzică *esența omenească*, să asigure muzicii naționale premisele dezvoltării viitoare și să-i afle căile proprii de acces în universalitate.

¹ Viorel Cosma, *Eseuri, exegeze și documente enesciene*, Editura Libra, București, 2001, p. 282.

² Herbert Kupferberg, *Those Fabulous Philadelphians. The Life and Times of a Great Orchestra*, New York, 1969, pp. 34-35 și 64-65; Oliver Daniel, *Stokowski. A counterpoint of view*, New York, Dodd, Mead & Co, p. 122.

³ Dumitru Vitcu, *George Enescu în spațiul artistic americano-canadian*, Editura Junimea, Iași, 2007, p. 21.

⁴ *Ibidem*, p. 28.

⁵ *Apud* Grigore Constantinescu, *Privind spre Enescu...*, în „Academica“, an. V, 178-179, nr.41-42, București, august-septembrie 2005, p. 20.

⁶ Bernard Gavoty, *Amintirile lui George Enescu*, trad. din limba franceză de Romeo Drăghici și Nicolae Bilciurescu, Editura Muzicală, București, 1982, p. 83.

⁷ Despre prietenul și colaboratorul apropiat al lui Enescu, viitorul mare discipol avea să consemneze memorialistic: „Either «Ernest» Bloch or Enesco, I don't know remember which, introduced us (Yehudi & Hephzibah Menuhin – n.ns.) to the writer and poet Edmond Fleg and his family, representatives of French-Jewish cultivation at its most refined and high-principled. Edmond Fleg wrote the libretto for Bloch's opera *Macbeth* and was to collaborate with Enesco on his masterpiece *Oedipe*. He was one of the most admirable human beings I have ever known, gentle, idealistic, dedicated to service, always with a smile on his face, a smile which grew only the more philosophical and benign when tragedy doubly struck him and his wife, robbing them of both (Maurice and Daniel) their sons“ (Yehudi Menuhin, *Unfinished Journey*, London, MacDonald and Jane's, 1979, p. 106. Cartea a fost tradusă și în românește, în anul 1980).

⁸ Bernard Gavoty, *op. cit.*, p. 57.

⁹ Yehudi Menuhin, *op. cit.*, p. 83.

¹⁰ *Idem*, Curtis W. Davis, *The Music of Man*, Methuen, Toronto, London, New York, 1982, p. 237. Și această carte a apărut în versiune românească (*Muzica omului*), la aceeași Editură Muzicală, în anul 1984.

¹¹ Este greșită afirmația lui Boris Schwarz, făcută într-o carte a sa, prefătată de însuși Yehudi Menuhin, potrivit căreia Enescu l-ar fi cunoscut pe acesta în timpul primului turneu efectuat în Statele Unite, în anul 1923 (vezi, Boris Schwarz, *Great Masters of the Violin. From Corelli and Vivaldi, to Stern Zukerman and Perlman*, Simon and Schuster, New York, 1983, pp. 361-362).

¹² Yehudi Menuhin, *Unfinished Journey*, p. 68.

¹³ *Idem*, Curtis W. Davis, *op. cit.*, pp. 237-238.

¹⁴ Albert Loesser, *George Enescu*, în „New Pioneer“, I, nr.4-5, Cleveland, July 1943, pp. 4-7.

¹⁵ Ovidiu Varga, *Mărturii despre George Enescu*, în „Muzica“, nr.10, octombrie 1973, București, p. 22.

¹⁶ Nicolae Missir și Mircea Voicana îl contrazic, afirmând că orchestrarea actului I al operei *Oedipe* a fost terminată la vila „Făget“ din Sinaia, la 11 decembrie 1923 (vezi *Viața și activitatea lui George Enescu. Mențiuni cronologice*, în vol. *George Enescu*, Editura Muzicală, București, 1964, p. 198).

¹⁷ Ovidiu Varga, *op. cit.*, p. 22.

¹⁸ Yehudi Menuhin, *Unfinished Journey*, pp. 71-72.

¹⁹ *Idem*, Curtis W. Davis, *op. cit.*, p. 239.

²⁰ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 37.

²¹ Mircea Voicana, Clemansa Firca, Alfred Hoffman, Elena Zottoviceanu, *George Enescu. Monografie*, vol.I, Editura Academiei, București, 1971, pp. 573-574.

²² Boris Schwarz, *op. cit.*, p. 364.

²³ Margaret Campbell, *The Great Violinists*, New York, Garden City, 1981, p. 134.

²⁴ *Ibidem*, p. 135; Ida Händel, *Woman with Violin*, Victor Gollancz, London, 1970, p. 92.

²⁵ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 41.

²⁶ Miron Grindea, *George Enescu*, în „Cuvântul liber“,

XIX, București, 17 martie 1934; *Idem, Un ceas cu George Enescu*, în „Dimineața“, București, 19 octombrie 1936.

²⁷ Mircea Voicana și colab., *op. cit.*, II, pp. 875-876.

²⁸ Helen L. Kaufmann, *Enesco. One Facet of a Triple Personality. Roumanian Composer-Conductor-Violinist discusses the second of his Three Roles*, în „Musical America“, New York, January 25, 1937.

²⁹ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 45.

³⁰ Mircea Voicana și colab., *op. cit.*, II, p. 891.

³¹ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 45.

³² Teodor Balan, *Acasă la George Enescu*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p. 135.

³³ Helen L. Kaufmann, *op. cit.*, p. 12.

³⁴ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 49.

³⁵ Em. Ciomac, *Pagini de cronică muzicală*, I, București, s.a., p. 373.

³⁶ W., *Roumanian Music under Enesco (World's Fair Musical Season opens brilliantly)*, în „Musical America“, New York, May 15, 1939, p. 11.

³⁷ Pentru detalii, John V. Brain, *George Enescu – compozitor, interpret, pedagog*, în revista „Sinteza“, nr. 49, 1981, editată de Ambasada S.U.A. la București, p. 84; vezi și George Enescu, *Scrisori*, I, Editura Muzicală, București, 1974, pp. 372-374.

³⁸ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 53.

³⁹ Grigore Constantinescu, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Yehudi Menuhin, *op. cit.*, pp. 214-215; *idem*, Curtis W. Davis, *op. cit.*, p. 285; Viorel Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, Editura „Casa Radio“, București, 2003, p. 242.

⁴² „Ultima oră“, III, București, 14 septembrie 1946, pp. 1-2.

⁴³ Teodor Balan, *op. cit.*, p. 149.

⁴⁴ Barbu Brezianu, *Solie de la George Enescu*, în „Jurnalul de dimineață“, VI, București, 29 decembrie 1946.

⁴⁵ Elisabeta Dolinescu, *Une festivité en l'honneur de Georges Enesco à New York*, în vol. *Enesciana*, I, Editura Muzicală, București, 1976, pp. 115-120; Viorel Cosma, *Eseuri, exegeze și documente enesciene*, pp. 272-274.

⁴⁶ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 55.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 56.

⁴⁸ *The Record Book*, New York, 1948, p. 552.

⁴⁹ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 56.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Constanța-Ianca Staicovici, *George Enesco, Professor at Mannes School of Music. Liminary Notions*, în vol. *Enesciana*, II-III, București, 1981, pp. 211-221.

⁵² Margaret Campbell, *The Great Violinists*, pp. 290-291.

⁵³ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁴ „Musical America“, New York, January 11, 1949, p. 15.

⁵⁵ Helen L. Kaufmann, *George Enesco...as I knew*, în „Etude“, February 1956, New York, p. 13.

⁵⁶ În fapt, prima manifestare publică a micului artist avusese loc la 24 iulie/ 5 august 1889, în cadrul unui concert de binefacere susținut în localitatea Slănic-Moldova (Nicolae Missir, Mircea Voicana, *op. cit.*, p. 132).

⁵⁷ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 61.

⁵⁸ Constanța-Ianca Staicovici, *op. cit.*, pp. 236-237.

⁵⁹ Pentru detalii, vezi David H. Williams, *George Enescu's Residency at the University of Illinois at Urbana-Champaign, April 1950*, în vol. *Celebrating George Enesco. A Symposium*, Washington D.C., 1997, p. 75-85; idem, *George Enescu's resonance as Composer with the American musical Consciousness*, în „Academica“, XV, 178-179, București, nr. 41-42, august-septembrie 2005, pp. 22-24.

⁶⁰ George Enescu, *Scrisori*, I, p. 401.

⁶¹ *Ibidem*, p. 405.

⁶² Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 64.

⁶³ „The Score“, nr.13, New York, September 1955, p. 39 (apud Boris Schwarz, *op. cit.*, p. 363).

⁶⁴ Constanța-Ianca Staicovici, *George Enesco's Death as reflected in the American Press*, în vol. *Enesciana*, II-III, pp. 233-238.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 234.

⁶⁶ Hellen. L. Kaufmann, *George Enesco Revisited*, New York, Library of Performing Arts, Enesco's Found, 1947.

⁶⁷ Joseph Szigeti, *Georges Enesco. A Tribute*, în „Musical Courier“, New York City, Grig W. Waldrop & Henry W. Levindger (eds), September 1955, pp. 11-41.

⁶⁸ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 66.

⁶⁹ Vezi și Robert Magidoff, *Yehudin Menuhin*, 2-nd edition, New York, Doubleday & Co., 1955, p. 74.

⁷⁰ „The New York Times“, May 8, 1955, Section II, p. 7, col. I-II.

⁷¹ *Yehudi Menuhin – Muzica o atitudine*, interviu consemnat de Catinca Ralea în „Contemporanul“, nr.39, București, 21 septembrie 1973, p. 10.

⁷² Este vorba de cartea-dialog realizată de criticul muzical englez Robin Daniels, *Conversations with Menuhin*, apărută la New York în anul 1980, cu versiunea în limba germană *Ich bin fasziniert von allem Menschlichen* („Sunt fascinat de tot ce-i omenesc“), Munchen, 1985, carte prezentată și comentată de muzicologul Viorel Cosma în coloanele revistei ieșene „Cronica“ din 30 aprilie 1986, p. 8.

⁷³ Yehudi Menuhin, *Unfinished Journey*, p. 369.

⁷⁴ Ovidiu Varga, *op. cit.*, p. 62.

⁷⁵ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 73.

⁷⁶ Publicat în programul de sală al Festivalului Muzical Internațional *An Enescu Celebration*, organizat de Central College and Des Moines Symphony Orchestra, Pella-Iowa, April 17-20, 1997.

⁷⁷ Viorel Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 144.

⁷⁸ *Encyclopedia of Concert Music*, by David Ewen, Hill & Wang, New York, 1959, p. 114.

Unul dintre cei trei mari rabini ai evreimii din România, toți de origine moldavă, Alexandru Șafran, în a sa lucrare *Înțelepciunea Cabalei* sublinia rolul cuvântului în mistica iudaică. Poate fi relevat și locul deosebit al perechilor de litere și al literelor în Cabala. Astfel, pentru a însufleți Golem – robotului i se scria pe frunte numele lui *Iahve* și cuvântul *Emet* (*alef, mem, tav*) „adevăr”. Era suficient să fie tăiată litera *alef* și *emet* devenea *met* „mort”. Golem se transforma în țărână.

Pentru resurecția unor oameni și epoci se impune relevarea întregului adevăr în limita documentării de care dispunem. În anul 1986, într-o ședință a Consiliului științific al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” s-a preconizat elaborarea unor studii documentate asupra istoriei evreilor fără clișee de tipul „românul tolerant”, „evreul spiritual” etc. O întreprindere deloc ușoară, care urma să fie pusă în operă după lungi perioade de educație în direcții opuse, în care unele personalități ale culturii naționale au exprimat opțiuni defavorabile etniei iudaice, cu inerții, adversități în primul rând economice, soldate în unele momente și cu victime. O istorie multiseculară în care perioadele faste au fost segmentate.

Dar istoricul este un *pontifex*, un constructor de poduri între oameni, între ctnii – încrezător în ideea contribuției cunoașterii celui de lângă tine la înțelegere.

Din marea istorie, coborâm către istoria evreilor în orașul în care trăim pentru a înfățișa aspectele generale și cele specifice. Este

---

* Textul conferinței prezentată în luna mai 2008 la Casa de Cultură „Mihai Ursachi” a municipiului Iași în cadrul manifestărilor dedicate împlinirii a 600 de ani de la atestarea documentară a orașului Iași. Manifestarea, organizată de Asociația Onesimos a avut ca moderator pe dl. dr. Dorin Dobrințu, director al Arhivelor Naționale ale României.

o istorie desfășurată în cadrul istoriei Moldovei în granițele ei istorice, apoi a Principatelor Unite și României întregite.

A existat o permanentă tendință de integrare în viața patriei de adopție față de care datoriile nu sunt inferioare celor obligatorii față de patria naturală, militând în același timp pentru păstrarea identității iudaice, a legăturilor cu conaționalii din alte zone ale Diasporei.

Dacă pentru fostele teritorii ale Daciei și Moesiei Inferioare sunt menționate și prezențe evreiești între etniile colonizate de romani în amintitele provincii, fără a afirma o posibilă continuitate, în cazul de față, Iașul cu evoluții însemnate în secolele XIII – XIV și atestare documentară la începutul secolului al XV-lea, acest aspect nu intră în discuție.

Izvoarele utile documentării în vederea reconstituirii istoriei evreilor pe meleaguri ieșene sunt de mare diversitate și provin din direcții diferite: Response rabinice; catastife ale breslelor meșteșugărești sau ale obștii în general (*pincasim*); inscripții funerare; însemnări ale unor călători străini; corespondență; presă. În sfârșit, dar nu în cele din urmă, documentele emise pe parcursul a cinci secole de cancelariile domnești și apoi ale multor instituții statale. Se adaugă și documente externe referitoare la evreii din România.

Mici monografii, culegeri de documente, comentate sau elaborate de I.I. Niemirower, M.A. Halevy, H. Gherner, B. Wachtel, I. Kara, studii și note datorate lui Gh. Ghibănescu, Gh. Platon, I. Caproșu, D. Ivănescu, D. Vitcu, S. și Ș. Sanie,

S. Cheptea, C. Turliuc, L. Eșanu, M.R. Ungureanu ș.a. au surprins unele momente ale vieții comunitare de la începuturi până la perioadele apropiate.

Periodizarea, obsesivă și necesară, aplicată cu sau fără a fi clar expusă, normală în analiza istoriei unui răstimp de peste cinci secole, ar face mai inteligibilă succesiunea coabitării, ar releva faptul că evenimente care au marcat trepte în evoluția societății românești nu au coincis totdeauna cu schimbări substanțiale în condiția juridică a populației evreiești, și mai ales, lipsa de drepturi civice pe parcursul unei întinse perioade.

De altfel, au mai fost propuse periodizări fie pentru istoria generală – Carol Iancu, L.Z. Herșcovici – sau cea locală – I.I. Niemirower

(1907) sau noi înșine la realizarea Muzeului obștii evreiești ieșene (1986). Criteriile periodizării rămân discutabile și ele nu pot fi luate dintr-o singură zonă (Istoria României sau istoria evreilor).

În același timp, înfățișarea istoriei evreilor din Iași implică elemente ale problematicei proprii celor trei forme de organizare statală amintite. Însemnările de față pot cuprinde doar trimiteri la marile evenimente privite și prin consecințele care le-au avut în existența comunității evreiești ieșene.

Cele mai timpurii informații despre o prezență iudaică pe teritoriul care va constitui în timp Țara Românească a Moldovei datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Avem în vedere episodul din cronica lui Grigore Țamblac în care este descris martiriul Sfântului Ioan cel Nou la Akerman (Cetatea Albă). În acea perioadă anticul Tyras se afla în stăpânirea Hoardei de Aur. Apar apoi mențiuni la începutul secolului al XV-lea în hrisovul prin care Alexandru cel Bun acordă unele privilegii negustorilor lioveni, unde negustorii evrei apar alături de cei greci și armeni. Prezența lor este marcată întâi la Siret și Suceava și apoi la Iași, târg aflat și el pe un însemnat drum comercial care mergea dinspre Polonia spre Cetatea Albă și Galați. La sfârșitul secolului al XIV-lea Iașii erau un centru vamal pentru mărfurile tranzitate spre răsărit în ținuturile tătărești dar târgul se dezvoltă tot mai mult, se urbaniza, devenind însemnat și ca reședință voievodală.

Iacob Psantir, primul cronicar al evreimii din România, într-una din lucrările sale menționează că a descoperit la Iași pietre funerare iudaice din anii 1467 și 1549. Ele n-au mai fost accesibile investigațiilor ulterioare.

În secolul al XV-lea și în primele decenii ale secolului al XVI-lea, alături de prezențele unor negustori au fost adeseori evocați doctori precum cei trimiși la curtea lui Ștefan cel Mare de șahul Persiei, Uzum Hasan (doctorul Isac Beg, care a avut și misi diplomatice) în anii 1473-74 și de hanul Crimeii, Mengli Ghirei (1504) sau la curtea domnitorului Vasile Lupu.

Informațiile despre obștea evreiască ieșeană în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea sunt ceva mai consistente. Prin mutarea capitalei de la Suceava la Iași în anul 1566, în timpul domniei lui Alexandru Lăpușeanu, Iașul devine important și ca centru meșteșugăresc, comercial și nu în cele din urmă politic și cultural.

Între știrile de la sfârșitul secolului al XVI-lea întâlnim și mențiunea faptului că în timpul răscoalei antiotomane sub Aron Vodă (1595) au fost 19 victime în rândurile populației evreiești.

Creșterea treptată a numărului evreilor din Moldova s-a produs prin imigrații din Europa centrală și de est din Imperiul Otoman unde au ajuns mulți dintre cei expulzați din Spania în 1492. Din răsărit au venit mai ales în timpul și după răscoalele țăranilor ucrainieni conduși de Bogdan Hmelnițki împotriva polonezilor catolici și a evreilor. În timpul acestor evenimente au fost distruse multe așezări și uciși aproximativ 150.000 evrei.

Oricum, comunitatea evreilor din Iași capătă contur la sfârșitul secolului al XV-lea pentru a deveni importantă pe parcursul veacului următor.

Din responsele rabinice încă nu aflăm, pentru acei ani, evenimente sau nume de seamă. Prima breșă însemnată în anonimat o putem situa doar la începutul secolului al XVII-lea.

În prefața unei lucrări a marelui rabin, filozof, cabalist, matematician și medic Iosef Solomon din Candia (Delmedigo), care a trăit între anii 1591-1655, sunt relatate și unele momente importante din viața sa.

În drum spre curtea regelui polon, Delmedigo a zăbovit o vreme la Iași, dificil de estimat durata acestei staționări, oricum în cursul anilor 1619 sau 1620. În capitala moldavă el a avut lungi și interesante discuții cu bătrânul rabin doctor, filozof și cabalist Solomon ben Aroyo (sau Aravy). Rabinul avea 80 de ani și se afla de 40 de ani la Iași. Se poate aprecia, așadar, că încă la 1580 exista deja o comunitate cu un învățat rabin. Pentru existența unei comunități obștea trebuia să dispună de: sinagogă cu multiple funcții, cimitir, *mikva* (baie rituală), un rabin și practicanții unor profesii care contribuiau la asigurarea aplicării prescripțiilor prevăzute în codul religios (*Halaha*).

Majoritatea populației evreiești ocupându-se cu comerțul și meșteșugurile, breslele aveau o organizare asemănătoare cu cea a negustorilor și meseriașilor autohtoni. În afara intereselor economice, breslele evreiești urmau să apere și cele ale etniei, păstrarea limbii și a credinței iudaice.

Conducerea „Breslei jidovilor“ reprezenta obștea în relațiile cu Domnia. Drepturile și obligațiile breslei erau stabilite printr-un

hrisov. Gh. Ghibănescu susținea că a avut în mână *Hrisovul de organizare a Hahambașiei și a școlii evreiești* din anul 1666 – de la Iliăș Alexandru Vodă. Hrisovul se afla în 1921 în proprietatea lui Albert Daniel.

Iașul a fost și un punct de trecere și popas pentru cei care plecau din Europa de răsărit spre Palestina. Unii dintre drumeți n-au continuat călătoria și s-au stabilit la Iași.

Evreimea ieșeană a avut de suferit în anul 1652, când Timuș Hmelnițki a venit la Iași întâi pentru căsătoria cu Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu și în anul următor, când Timuș a venit cu o armată de cazaci pentru a-i acorda ajutor domnitorului moldav în lupta împotriva lui Gheorghe Ștefan. Au fost atunci uciși sau luați în robie mulți evrei ieșeni. Macarie, patriarhul Antiochiei, aflat în acea vreme la Iași, a reușit să stăvilească acțiunile cazacilor care, fără intervenția sa, ar fi degenerat într-un veritabil măcel.

Realizările pe multiple planuri din timpul domniei lui Vasile Lupu: edificarea bisericilor Trei Ierarhi și Golia, Școala Vasiliană, progresele în domeniul urbanisticii, al organizării justiției, în cultură etc., nu au rămas fără ecou în obștea evreiască ieșeană.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost și o perioadă de progrese în organizarea comunității, de edificare a unor lăcașuri de cult, marcată și de prezența unor rabini care au păstorit și comunități din Europa centrală și despre care cunoaștem nu doar numele lor, ci și cel al lucrărilor pe care le-au elaborat.

În anul 1657 a fost cumpărat locul și în 1670 a fost inaugurată Sinagoga Mare din Târgul Cucului, lăcaș de cult ajuns acum cea mai veche sinagogă din țară. Sinagoga urmează modelul celor poloneze și a fost construită pe când obștea ieșeană era păstorită (1652-1670) de rabinul Natan Nata Hanover, născut la Cracovia în 1620. Sunt cunoscute lucrările sale de istorie, lexicografie și mai ales cartea de rugăciuni *Șa'rei Tion* (Porțile Sionului), reeditată în mai multe rânduri, în 1843 și la tipografia lui Gheorghe Asachi. Așadar, în timpul mitropolitului cărturar Dosoftei și evreimea ieșeană a avut un erudit rabin. Către sfârșitul veacului și începutul celui următor avem știri despre rabinul Petahia, fiul lui David Lida și a sa carte *Iad kol-Bo* (Mâna fiecărui venit) și care, mai apoi, a publicat cartea tatălui său *Ir David* (Orașul lui David).

Epitafurile unor pietre funerare din Cimitirul Ciurchi ne furnizează, de asemeni, știri numeroase despre rabini și organizarea comunitară. Alături de mențiuni precum cea a marelui rabin Arie Leib, fiul rabinului Șmuel, apar cele ale unor staroști, *alufim* (conducători, fruntași ai obștii) Naftali Hirț, Baruch, Iacov Copl ș.a.

Evoluția demografică și elemente mai numeroase referitoare la organizare, străzile și cartierele ieșene în care au locuit un număr mai mare de evrei vor fi cunoscute odată cu efectuarea unor recensăminte a întregii populații din Moldova, sau doar a celor capabili să plătească impozite pentru profesiile pe care le practicau.

În anul 1726 evreimea ieșeană cunoaște din nou o grea încercare. Înscenarea de „omor ritual“ de care a fost acuzat evreul Leiba din Onițcani. Procesul s-a desfășurat la Iași, cei patru acuzați au fost schingiuiți; Leiba silit să-și ucidă propriul copil, au avut loc pogromuri, au fost arse cărți sfinte și sinagogi. Domnul Mihail Racoviță a încercat să stoarcă mari sume de bani. Fiind dovedită înscenarea, domnul a fost mazilit dar obștea a resimțit profund urmările acestei diabolice acuzații.

După 1711 rezultatele războiului ruso-moldo-turc au întărit dependența față de Imperiul Otoman cu consecințe asupra întregii populații a Moldovei.

Evreii erau organizați, cum s-a amintit, în Breasla jidovilor, al cărui reprezentant ținea legătura cu departamentele Domniei, în primul rând cu cămărașul. La scurtă vreme după instaurarea domniilor fanariote s-a trecut la organizarea evreilor moldoveni după modelul otoman – a apărut o nouă instituție, *Hahambașia*.

În anul 1719 vizirul otoman Damad Ibrahim Pașa l-a numit pe doctorul său favorit, filozof și cabalist, rabinul Naftali Ha-Kohen, *hahambașa* al Moldovei. Cel nominalizat a murit înainte de a ocupa importanta funcție care cumula obligații culturale și administrative.

Scaunul de *hahambașa* a fost ocupat de nepotul său Bezalel Ha-Kohen (1724-1743) personaj ale cărui realizări sunt mai puțin cunoscute. A fost criticat în deosebi pentru relativa pasivitate, oricum ineficiență în rezolvarea pozitivă a acuzației de „omor ritual“ din anul 1726. A urmat o perioadă de indecizie la succesiune (Zalman sau Isac) apoi Isac, fiul lui Bezalel, a ocupat funcția, poziția sa fiind

întărită, ratificată și de domnitorul Constantin Racoviță în anul 1756. În hrisovul domnesc sunt enumerate privilegiile care i le acordă.

După moartea lui Isac i-a urmat rabi Mordehai, fiul rabinului Moise Haim, apreciat de obște pentru înțelepciune și erudiție, fără a se ține seama de transmiterea ereditară a funcției. Urmașii vechii „dinastii rabinice“ nu l-au recunoscut pe rabi Mordehai, ci pe Naftali Ha-Kohen, fiul fostului hahambașa Isac Ha-Kohen ca lider spiritual.

Aceste lupte interne au adus multe inconveniente obștii. În această perioadă au trebuit conciliate veșnicele fricțiuni între *evreii pământeni* și cei sudiți, supuși străini (Austria, Prusia, Rusia, Franța etc.) și combătută erezia sabatistă, apoi cea frankistă. Naftali a fost succedat în funcție de Șaia (Isaiah). Instituția a trecut prin perioade dificile în timpul războaielor ruso-turce, Zaveriei (1821) și mai ales după Pacea de la Adrianopol (1829) și aplicarea Regulamentului Organic. Împuternicirile hahambașilor au fost treptat transferate, până a se ajunge la stingerea lor totală, un eveniment cu mare influență în spațiul luptei pentru drepturi civice.

Imigrările evreilor în Moldova aveau ca surse principale Prusia, Polonia, Rusia în diferite perioade determinate de evenimente interne din amintitele țări și războaie. Toleranța domnilor fanarioți, favorizarea imigrației aveau în vedere dezvoltarea târgurilor și potențialii contribuabili. În timp, atitudinile lor față de evrei, ocupațiile și domiciliile lor au fost diferite. Interdicția de a locui la sate (1764) decretată de Grigore Ghica a adus un plus de populație și la Iași. Prin catagrafia din anul 1774 se poate aprecia că avem date mai exacte. Cele 171 familii capabile să plătească dări locuiau unde aveau și prăvălia, pe Ulița Mare (12), Bărboi (10), Ulița Rusească (44), Ulița Veche (16) și Ulița Hagioaei (43).

Creșteri importante ale numărului populației au avut loc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Ele au fost determinate de situația creată după răpirea Bucovinei în 1775 de către Austria și în perioada unirii ei cu Galiția și după anexarea Basarabiei de către Rusia prin Pacea de la București din 1812.

În 1808 erau la Iași 458 familii de evrei cu aproximativ 1.926 suflete. Ei aveau domiciliile în Muntenime, Tătărași, Broșteni, Feredeile etc. În anul 1830 erau deja 5 sinagogi. De menționat că n-au

existat ghetouri. În 1832 dintre cei 1.326 de evrei care se ocupau cu negoțul și meșteșugurile 161 erau precupeți, 68 cârciumari, 46 zarafi, 114 croitori, 73 ciubotari, 6 giuvaergii, 41 stoleri, 9 pietrari, 7 zugravi, 3 ceasornicari, 5 alămari, 5 argintari etc.

Pe trama stradală a Iașului într-o perioadă relativ recentă, putem observa că au existat concentrări ale evreilor; pe străzile C.A. Rosetti și Ghica Vodă erau 47% case evreiești din totalul imobilelor, Anastasie Panu 28%, Cuza Vodă și Elena Doamnă 22%, I.C. Brătianu 14% etc. În anul 1825 erau 25.000 evrei în Iași. În anii 1831-1838 imigrația a cunoscut perioada de vârf.

În anul 1839 ei plăteau un impozit de 220.500 lei. 3.195 evrei erau negustori și meseriași în 69 ramuri. În 1859 la recensământul lui Ion Ionescu de la Brad Iașii aveau 65.745 locuitori, din care 30.460, circa 46% erau evrei. Între supușii străini, inclusiv evrei, erau și profesori, ingineri, avocați, doctori, arhitecți etc. Timp de aproximativ un secol evreii au constituit jumătate din populația Iașului.

Prin îngrădirea succesivă a monopolului otoman Iașul intrase în circuitul economic european. Elita și masele evreiești au sprijinit Unirea Principatelor. Un grup de bancheri evrei în frunte cu Michel Daniel, Leib Kahane, Iacob von Neuschotz ș.a., implicați în viața economică, aveau un rol însemnat și în destinul obștei mai ales după desființarea hahambașiei. Ei au militat pentru drepturi civice.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea începe afirmarea treptată a unor bancheri, a capitalului bancar în investițiile industriale. Contribuția la modernizare a fost relevată de istorici la fel cum s-a subliniat pentru altă perioadă și contribuția la fondarea târgurilor. Raportul trei evrei la un român între comercianții de toate gradele ai Iașului s-a menținut până la sfârșitul deceniului patru al secolului trecut. În sfera capitalului bancar, în deosebi Banca Moldova, cu filiale în teritoriile revenite la Țară, a avut un rol deosebit.

Începând în deosebi cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea în afara prezenței în domeniile bancar, în comerț și meșteșuguri sunt semnalate investițiile în domeniul industrial. Fabrici textile de dimensiuni diferite: Fabrica de postav (Frații Sapiștein), Fabrica de frânhii (M. Wachtel), Fabrica de tricotaje (M. Neustad și Șmilovici), Fabrica de pânzeturi de bumbac „Țesătura”; Industria alimentară: conserve (Moise Band), coniac (L. Wechler și Erben), morărit,

metalurgie: F. Kaiserman, M. Wachtel; „Fabrica de geamuri și oglinzi E. Bergher“ apoi, în același domeniu, Ilie Mendelsohn, cel care va fi și primul președinte al Comunității Israelite ieșene după promulgarea Legii Cultelor în anul 1928. Tăbăcării, pielării etc. cu amplificări și diversificări în timp. Ceea ce se cuvine a fi subliniat este faptul că nu erau doar proprietari sau ingineri evrei, ci și numeroși muncitori evrei.

Cultura multor secole a fost în primul rând una *religioasă*. Religia a fost un permanent liant pentru poporul evreu. Rabinii ocupau un loc central în viața obștii și funcțiile lor nu aveau în vedere doar activitățile de cult. Unii dintre ei conduceau tribunalele rabinice care aplicau *Halaha* (legislația iudaică), reprezentau obștea în fața domnitorului. În jurul rabinului se adunau cei care, prin învățătură, cutezau să încerce exegeza unor pasaje biblice, comentarii ale *Talmudului*, cei care dobândeau cunoștințele pentru corecta înțelegere și aplicare a legislației – *daian*, *more horaa* etc.

La un alt nivel se aflau cei care învățau pentru ca la împlinirea vârstei de 13 ani să se poată prezenta la *Bar mitzva* (Fiul poruncii), maturitatea religioasă, și a se număra apoi printre enoriașii valabili la alcătuirea numărului minim de 10 bărbați pentru desfășurarea normală a rugăciunii. Fără a considera că a fost vreodată exclus analfabetismul – numărul celor care urmau *Talmud Tora* a fost totdeauna însemnat iar sinagogile erau nu doar *Beit ha Mikdaș* (Casă de sfințenie), *Beit ha Kneset* (Casă de adunare), ci și *Beit ha Midraș* (Casă de învățătură).

Rabinii au deținut multă vreme un loc central în viața comunității. Realizările multora sunt menționate între contribuțiile utile sau deosebit de importante în câmpul unor interpretări ale legislației iudaice sau a curentelor religioase din diferite perioade. În Iașul ultimelor două secole au păstorit și rabini înzestrați, precum Avraham Iehoșua Heschel din Apta (1755-1825), cunoscut prin cărțile sale *Ohev Israel* și *Torat Emet* (Învățătura adevărului). Numeroase legende sunt corelate de prezența sa la Iași. Opera sa a fost relativ recent reeditată în Israel. A fost un adept al hasidismului. Rabinul Iosef David Hacohen Zwolewer adept al aceleiași curent, autorul cărții *Căile credinței* (1828) tipărită la Iași în 1857, a lăsat amintiri deosebite prin apropierea, la bine și rău, de cei pe care-i păstorea.

Rabinul Ițhac Moșe, fiul rabinului Zalman din Liadi (1861),

a răspândit la Iași o ramură a hasidismului, curentul *Habad*. Cuvântul este o prescurtare pentru *hohma* (știință), *bina* (înțelepciune), *daad* (cunoaștere). Această vocabulă a dat cuvântul *habotnic* cu sensurile bigot, evlavie extremă.

Rabinul Iosef, fiul lui Menahem Landau, este cunoscut prin *Responsae* în volumul *Birkat Iosef*. În timpul păstoririi sale (1837-1853) Iașul a devenit un centru al studierii *Talmudului*.

Prim rabinul Iașului Isaia Shor (1850-1879), autorul cărții *Cununa splendidă*, a fost promotor al iudaismului tradițional și un redutabil polemist cum a dovedit în disputele cu rabinul hasidic din Sadagura și cu unii ziariști care vroiau să-l scoată din funcție.

Vreme de aproximativ șapte decenii, între cei care au păstorit evreimea ieșeană întâlnim rabini din familia Taubes : Aron M. Taubes, Smuel Smelke Taubes, Uri Saraga Fervel Taubes, Iacob Taubes. Ei au dominat prin lucrările și inițiativele luate în viața culturală a Iașului. Un alt rabin, Berl Rabinovici, a luptat împotriva jurământului *More Judaico*. Primul rabin modern a fost Antoine Levy, originar din Alsacia (1867-1871).

Rabinatul la Iași al dr. I.I. Niemirower, desfășurat între anii 1896-1911, a marcat o perioadă cu realizări pe multiple planuri atât în viața culturală propriu-zisă, cât și în domeniul educației în general, în organizarea mișcării sioniste, în acțiunile pentru înlăturarea jurământului *More Judaico*. Are scrieri de exegeză biblică, de filozofie, de istorie. A înțeles profund mișcările religioase și sociale, a contribuit la concilierea multor divergențe din lumea evreiască ieșeană. După Primul Război Mondial a fost ales prim rabin al României întregite și, prin aceasta, senator de drept, primul evreu din România cu acest titlu. Activitatea sa din capitala țării până la moarte (1939) a fost la fel de fructuoasă sub toate aspectele.

Pentru perioada interbelică între rabinii care s-au remarcat prin scrieri și inițiative sunt de menționat M.A. Halevy cunoscut și ca important istoric al comunităților din Iași și București, fondator al prestigioasei reviste „Sinai“, serie continuată la București de fondatorul ei, rabinul Iosef Șafran ajuns apoi profesor la *Ieshiva University* din New York, rabinul Israel Gutman, autor al unor interesante lucrări, Șmuel Schwemer, important editor de reviste religioase și de istorie și printre ultimii erudiți cu realizări, Menahem Gutman.

Viața religioasă a continuat să se desfășoare normal și în perioada postbelică. Reducerea progresivă a numărului evreilor în ultimele decenii a limitat și acțiunile în câmpul cultural. Cei doritori s-au putut instrui prin *Talmud Tora*. Reculul general al religiei în societate s-a resimțit desigur și la populația evreiască.

Cele 112 lăcașuri de rugăciune sunt o mărturie a păstrării credinței strămoșești dar și a faptului că peste periodicele momente nefaste, duse uneori la limită, a existat posibilitatea ridicării amintitelor edificii, loc de rugăciune, adunare, învățătură.

În acest cadru rememorăm doar că ornamentarea lăcașurilor de cult, a *Torei*, confecționarea obiectelor de cult cu marea lor diversitate, a monumentelor funerare, toate ofereau unor meșteșugari din diferite domenii, pietrari, zidari, pictori, sculptori în lemn și piatră, bronzieri, argintari, posibilități de lucru, adeseori de afirmare a talentelor, în cazurile în care artizanul devenea artist.

La aceștia se adaugă *sofrim*, cei care scriau sulurile *Torei*, *meghilot*, *mezuzot* și în acest caz admirăm talentul, conștiinciozitatea, pietatea, cunoștințele acestor scribi.

Limba de comunicare în cadrul obștii evreiești ieșene a fost timp de secole *idișul*. Statutul de limbă a fost contestat de unii filologi. Idișul a avut ca punct de plecare dialectul Mittelhochdeutsch, la care s-au adăugat ebraica, aramaica, elemente slave ș.a. de mare diversitate, în funcție de zona de locuire și migrație a populației evreiești. Asimilarea în timp, transformările cuvintelor de origini diferite intrate în vocabular, morfologie și sintaxă au dat idișului o identitate proprie inconfundabilă.

Idișul era limba în care erau traduse cărțile sfinte (*Biblia* și *Talmudul*) și până în perioada care a precedat cel de al Doilea Război Mondial la multe *hedarim* (*Talmud Tora*) textul ebraic era tradus în idiș. Pentru majoritatea familiilor, nu doar cele cu situații financiare modeste, idișul a fost limba maternă. În timp idișul a pășit în școli, ziare, reviste, cărți, în cântece, la teatru, a fost rostit de la catedră și din amvon.

Exegezele și scrierile originale cu teme religioase ale unor vestiți rabini au fost redactate în ebraică și idiș. Pentru secolul al XVII-lea, cum s-a menționat, sunt cunoscute un număr de lucrări și autorii lor. Cea mai răspândită dintre cărțile de rugăciune traduse în idiș era

Pentateuchul-Tora și cele *Hameiș Meghilot* (Ketuvim: *Șir ha Șirim, Ruth, Kohelet Eika, Meghilat Ester*), surse de cunoaștere pe diferite planuri – religie, limbă.

Au existat mici cimitire în apropierea unor sinagogi. Cele mai vechi pietre funerare din cimitirul din cartierul Ciurchi datează din anii 1610 (?) cu posibilitatea de lectură a anului de la 1632 pentru a deveni numeroase de la jumătatea secolului al XVII-lea. În cimitirul din Ciurchi au fost efectuate înhumări până în anul 1880. La dezafectarea sa, ordonată în anul 1943, cimitirul avea 25.370 morminte. Epitafurile de pe aproximativ 300 dintre ele au fost reunite într-o lucrare. Fișele existente nu cuprindeau probabil și descrierea ornamenticii unor monumente cunoscute doar prin câteva stele păstrate sau cele publicate înainte de 1943.

Hasidismul. În estul Europei în secolele XVII-XVIII în urma pogromurilor din spațiul polono-ucrainean de o cruzime egalată doar în secolul al XX-lea, a falșilor mesia (între ei cel mai celebru Sabatai Zwi), a sărăcirii, a adâncirii diferențelor în spațiul culturii era mare numărul evreilor ajunși în pragul disperării.

O zare de lumină a venit de la o mișcare mistică născută din Cabala care puna în prim-plan pietatea, exaltarea spirituală și bucuria dăruirii complete lui Dumnezeu, în contrast cu formalismul religios rigid, cu intelectualismul rabinic. Hasidimii afirmă că nu există loc unde să nu se afle divinitatea. Ea devenea astfel mai apropiată omului simplu, care i se putea adresa direct. Pornind de la cuvintele Psalmului 100, 2 *Ivdu et ha-Șem be-simha* (Slujiți Domnul cu bucurie) sau bazat pe citate ca *Ein ha-Șehina șora mi-toh ațvut* (Divinitatea nu este prezentă în [atmosferă] de) tristețe), hasidismul a redat bucuria de a trăi – o revoluție în cadrul tradiției. Promotorul acestei mișcări a fost Israel ben Eliezer Baal Șem Tov (Stăpânul Bunului Nume) (1700-1760), iar zona de răspândire a cuprins Galiția, Rusia, Basarabia, Bucovina, Maramureșul, Rusia carpatică ș.a. Un rol important l-au avut *admorim*-ii și *țadikim*-ii. Titlul de *admor* era abrevierea pentru *Adoneinu* (Domnul nostru), *Moreinu* (Învățătorul nostru), *Rabeinu* (Rabinul nostru).

Umorul, cântecul îngânat – *Nigun* – Sărbători cu *zemirot*, precum *Simhat Tora* și săptămânalele *Seuda Slišit* (a treia masă de Șabat), dansul – *Rikud*, portul special, extazul mistic, toate au avut un

rol deosebit, au generat legende despre minunile săvârșite, în timp s-au născut vestite curți rabinice. Iașul a fost câștigat de hasidism. Cel mai celebru din șirul marilor hasidimi a fost *Avram Iehoșua Heșel – Apter Ruf (Oheiv Israel – iubitor al Israelului)*. În Biblioteca seminarului „Sinai“, care continuă cea mai bună revistă de iudaistică care a apărut la Iași, „Sinai“, editată de rabinul și istoricul Mayer Halevy, rabinul M. Gutman a publicat interesante documente asupra mișcării hasidice la Iași și o scrisoare, cu autenticitate nesigură, în legătură cu prima vizită a lui Baal Șem Tov în capitala Moldovei. Hasidismul a supraviețuit – cum se știe – unele curți rabinice din spațiul României continuându-și existența în Israel sau SUA.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Germania este cunoscută *Hascala* (educație, cultură), mișcare iluministă al cărei inițiator a fost Moses Mendelsohn. Au existat opozanți *mitnaghedim* ai hasidismului – *maskilim*. Lupta a fost adeseori foarte dură. Emanciparea, modernizarea venea în sprijinul celui de al doilea curent care a degenerat însă adeseori în asimilism.

Rabinii, religia, au avut și au misiunea de a ține o dreaptă cumpănă care să nu ducă la „moartea prin sărut“, la pierderea identității iudaice, la asimilare odată cu dobândirea unor drepturi civice.

Din istoria atât de bogată a tipăriturilor și presei la Iași, menționăm că în 1832 a fost aprobată o cerere de înființare a unei tipografii evreiești semnată de 68 de personalități și tipărirea în anii 1842-43 a 16 cărți de rugăciune: *Slihot* (Iertări), *Teilim* (Psalmi), *Șa'rei Țion* (Porțile Sionului) cartea lui Nathan Nate Hanover în traducere idiș. La tipografia lui Herș Goldner, în funcție din 1859, s-au tipărit numeroase alte volume. O lungă perioadă este dominată în acest domeniu de familia Șaraga – tipografi și anticari.

Din anul 1855 începe afirmarea presei evreiești, șirul lung de 125 ziare și reviste în limbile: ebraică, germană, română și idiș. Chiar și cei care nu prețuiau idișul și-au dat seama că, pentru a fi înțeleși de pătri largi, mesajul lor trebuie rostit în această limbă.

Rabinii, cunoscuți mai bine, cei din ultimele două secole ale mileniului II, au scris multe lucrări interesante, nu doar response și indicații de aplicare a legislației iudaice care se impun a fi popularizate.

Filantropie, Asistență medicală. Asociațiile filantropice au asigurat în bună măsură supraviețuirea unei categorii a populației evreiești, au adus la un nivel suportabil viața altora, au prilejuit parcurgerea unui drum în demnitate, au sprijinit afirmarea celor dotați ș.a. Ajutarea celuilalt este o *mitzva* (poruncă). Multă vreme sistemele filantropice iudaice erau exemplare dar ceea ce se exagera de către străini era valoarea mijloacelor financiare de care dispunea Comunitatea.

Tabloul real era cel din anticarele Târgu Cucului, Broscărie, unele zone din Păcurari și Țigănime, cu sărăcie lucie. Au existat mari filantropi ca Michel Daniel, Iacob von Neuschotz, Moritz Wachtel și alții, cu mijloace mai modeste, care au făcut posibilă supraviețuirea instituțiilor filantropice și de asistență, a școlilor.

Dacă la fondare s-a pornit cu *sinagoga, mikva și cimitirul* o minimă bază pentru asistența sanitară impunea *hekdeșul*. Din repartizarea sumelor obținute din gabelă și de la bresle o cotă mergea în această direcție.

Doctorii cunoscuți din recensăminte și alte surse aveau nevoie și de lăcașuri pentru exercitarea acțiunilor sanitare, pentru îngrijirea bolnavilor în limite acceptabile. Sărăcia celei mai mari părți a obștii facilita răspândirea bolilor.

Primele *hekdeșuri* au fost desigur modeste.

Impresionanta creștere demografică a impus ca o necesitate absolută înființarea unui spital. Separarea acestei instituții de cele românești era cerută și de prescripțiile religiei iudaice în privința hranei, iar numărul celor rămași fideli religiei strămoșești era covârșitor.

Drumul de la *hekdeș* la Spitalul Israelit care a devenit o adevărată fală a obștii ieșene a fost lung. Marile dificultăți s-au datorat atât cauzelor externe obștii evreiești ieșene, cât și celor interne – orgolii, acțiuni centrifuge, apostazii, delațiuni.

Existența unui spital obștesc este anterioară celei din cunoscuta locație ca un edificiu impresionant.

Relațiile cu Domnia, care periodic a sprijinit unele acțiuni, este marcată și de donația din 30 aprilie 1840 – o subvenție de 350 de galbeni – „un sporiu la taxie pentru ținerea școalelor, a unui spital obștesc etc.“

În anul 1841 spitalul își construiește o clădire proprie pe locul cumpărat de la boierul Mihalache Cantacuzino „în capătul de Jos, înspre Tătărași“ din fonduri adunate din donații.

De altfel, în îndelungata sa existență spitalul s-a întreținut din cotele deținute din taxele pentru carnea *casher*, donații în bani și imobiliare. Toate aceste surse erau în cea mai strânsă legătură cu Comunitatea.

Bugetele de venituri și cheltuieli ale spitalului, sunt oglinzi foarte exacte a acestor surse. Valoarea deosebită constantă a veniturilor din averile imobiliare, chiriile reprezentau în 1916-1917 de ex. 47.000 lei, adică 25,1% din totalul veniturilor sigure.

Situația generală a membrilor obștii, lipsa drepturilor civice s-a repercutat asupra întregii activități a Spitalului Israelit. Notabilii, în frunte cu bancherii evrei ieșeni, au luptat pentru dobândirea acestor drepturi.

Marile probleme ale Spitalului Israelit, care au persistat, au fost corelate lipsei calității de persoană juridică. Au fost unele facilități minore, altele cu oarecare însemnătate (pecete cu marca țării – 1851); depeșe urgente expediate pe cheltuiuala statului (1863) dar a existat și intenția de a îngloba spitalul în Epitropia Spitalului Sf. Spiridon (2 iulie 1859) după referatul Comitetului Sanitar. A fost un moment de solidaritate generală (inclusiv a evreilor sudiți) și această absorbție n-a fost înfăptuită. Spitalul a fost condus de un comitet ales anual.

Antetul instituției era la 1866 „Principatele Unite Române. Epitropia Ospitalului și a Comunității Religioase Israelite din Iassy“. Conducerea spitalului se afla adeseori în imposibilitatea utilizării normale a resurselor din cauza lipsei calității de persoană juridică. De aceea cea mai însemnată solicitare adresată M.S. regelui Carol I la vizita din 9 octombrie 1889 a vizat amintita problemă. Discuțiile au continuat între primarul V. Pogor și dr. B. Taussig. Ameliorările au fost deosebit de lente, indirecte, prilejuite de necesitatea de a da un răspuns bine documentat juridic.

La 1 iunie 1904 se stabilește calitatea de *persoană morală* a Spitalului Israelit și statutele succesive oglindesc drepturile și limitele acestei calități cu un progres vizibil abia după 15 mai 1913.

Întârzierea acordării cetățeniei, naturalizările individuale după 1878 și ritmul lor lent au creat un ascendent unei Epitropii a

Spitalului față de conducerea Comunității, iar orgoliile și imixtiunile au adus importante deservicii obștii în ansamblu. Ele au fost tolerate din necesitatea de a putea dobândi și dispune de atât de necesarele donații care veneau, în timp atât de la bancheri, cât și de la familii cu venituri relativ modeste, precum și de domeniile care trebuiau cumpărate pentru nevoile Comunității (Ex. spațiu pentru cimitir).

Statutele ilustrează o prezență continuă a membrilor din conducerea obștii în conducerea spitalului. Odată cu promulgarea Legii Cultelor (1928) a fost posibilă revenirea treptată dar normală a Spitalului Israelit cu toate sursele mobile și imobile în cadrul Comunității Israelite din Iași.

Pentru toate perioadele îndelungatei existențe a Spitalului Israelit există o bogată documentare care atestă faptul că a fost o instituție a obștii evreiești ieșene.

Sursele economice ale asistenței sanitare, ca și marea diversitate a acțiunilor filantropice au fost organizate de conducerea obștii evreiești ieșene.

Personalitățile care s-au aflat în fruntea acelor instituții erau și în forurile diriguitoare ale comunității.

Simpla înșiruire a celorlalte instituții oglindește marea lor diversitate: Spitalul de copii, Maternitatea israelită, Orfelinatul evreiesc, Casa de orfani „Iacob și Fany Neuschoz”, Azilul de bătrâni, Cantina școlară „Amalia și Isac Gheltzer”, Policlinica și Societatea de binefacere „Iubirea de oameni”, Societatea „Caritas Humanitas”, Hachnasat Cala (Ajutorarea pentru măritișul fetelor sărace).

Teatrul. Spectacolele ocazionate îndeosebi de sărbătorirea Purimului, *Pirâmșpil*, existența unor cântăreți ambulanți, trubaduri, de oameni care încercau să aducă buna dispoziție la petreceri *badhens* și muzicanți *klezmers* au făcut posibilă alcătuirea unor trupe de teatru idiș profesionale. Cel care a pus bazele acestui teatru la Iași, la grădina Pomul Verde în anul 1876 a fost Avram Goldfaden (1840-1908), care fusese chemat la Iași de Iosef Lateiner pentru fondarea unui ziar. De menționat participarea și cronică semnată de Mihai Eminescu la unul din spectacolele lui A. G. Au fost diferite trupe cu existențe efemere și în secolul al XIX-lea se cuvine a fi semnalată și trupa care-și desfășura spectacolele la Teatrul (grădina) Tivoli. Dintre personalitățile celui sfârșit de secol se detașează Isidor Așkenazi.

Dar fiecare din marile perioade ale teatrului idiș: 1) înainte de Primul Război Mondial; 2) între cele două războaie; 3) perioada postbelică își are repertoriul specific și personalitățile reprezentative din trupele locale și din actorii veniți la Iași.

În timp, au ajuns în fața publicului ieșean Clara Young, Maly Picon, artiști vestiți ai trupei din Vilna sau Moris Schwarz, Paul Baratow, Herș Grosbart ș.a. La ei se adaugă actorii locali sau cei din spații apropiate ca Sidy Thal, Dina Koenig, Sevilla Pastor, Jeni Șmilovici, Jeny Seltzer, frații Fridman. Unii dintre ei vor fi reîntâlniți și în perioada postbelică.

În anul 1946 se reînființează trupe de actori profesioniști idiș, care vor forma în 1949 Teatrul Evreiesc de Stat (în idiș apăsarea ca teatru al meseriașilor) în fruntea căruia a fost numit un talentat om de cultură Iso Schapira. Dirijor al orchestrei era Bernard (Berl) Segal, scenograf Ieșiva Kehos și apoi înzestratul pictor Isiu Schärf, iar secretar literar I. Kara.

Alături de Șloime Fridman, Șifre Goldenberg, Ruhele Heller-Schapira, Nușa Grup, Marcel Finchelescu, Leontin Leibiș se afirmă și mulți alți actori. Teatrul evreiesc ieșean a prezentat atât repertoriul clasic al dramaturgiei idiș (*Dibuk*, *Tevie Lăptarul*, *Lozul cel Mare* etc.), cât și spectacole de estradă (*Pomul Verde*, *Scurt pe doi*, *Bravo mie*, *sunt ieșean*, *Punctul pe i* etc.) pe teme contemporane în care a excelat cuplul Nușa Grup-Marcel Finchelescu.

În cei aproape 15 ani de funcționare (1949-1963) teatrul ieșean, care a primit numele ctitorului său de la 1876 Avram Goldfaden, a contribuit substanțial la educația iudaică a evreimii ieșene și a celei din atâtea alte orașe prin turneele efectuate. La spectacolele de estradă erau prezenți adeseori și numeroși români.

Directorul teatrului, Iso Schapira, care era și principalul regizor, s-a remarcat și prin scrierile sale în limba idiș. Între scenariști de amintit în primul rând Ludovic Brukstein. I. Kara (Ițic Șvarț) era traducător și autor sau coautorul al multor texte din repertoriul TES-ului ieșean. A tradus în idiș și piese pentru TES-ul bucureștean până în ultimii ani ai vieții.

Teatrul evreiesc de stat din Iași și-a închis porțile în 1964.

Documentele referitoare la sistemul de *învățământ* în cadrul obștii evreiești ieșene sunt numeroase, odată cu deceniul al

cincilea din secolul al XIX-lea când autoritățile Moldovei se implică în educația populației evreiești cu intenția de a porni a ceea ce va fi definit în anii următori „emancipare graduală“. Procesul s-a desfășurat neuniform în timp cu momente dificile, cu ezitări și opoziții din ambele părți, cu excluderi temporare, dar și cu perioade faste care au scos multe minți valoroase din perimetrul unui ghetou real sau autoimpus.

Dacă în anul 1840 funcționau 12 școli confesionale (*hedarim*) cu 653 elevi, în 1868 erau 150 lăcașuri de învățământ confesional cu 2.918 elevi de care se ocupau 152 dascăli. Raportul amănunțit întocmit de inspectorul Mihail Vitlimescu (evreu convertit) constituie o oglindă fidelă în acest sens.

De la deciziile de înființare a unor școli pentru evrei din timpul lui Grigore Ghica Vodă (1851) se constată un curs ascendent: în 1852 școala fondată de Beniamin Schwarzfild existentă până în 1857 la care s-a învățat ebraică, germană și română, școala de fete (1858), școlile primare în funcție din 1859, acțiunile coordonate de Mihail Kogălniceanu, participarea sa la inaugurarea școlii din Târgu Cucului etc. În 1876 se înființează o școală în Podu Roșu. Școala de fete sprijinită de Reuniunea femeilor israelite, fondată în 1872, a avut o lungă existență.

Oscilațiile autorităților între accesul și interdicția evreilor la școlile de stat au creat, de asemeni, mari probleme obștii. Astfel, în anul 1893 au fost excluși elevii evrei din școlile de stat. Cu acel prilej s-a remarcat activitatea laborioasă a filologului H. Tiktin, președinte al Societății „Cultura“, care a reușit să adune fondurile necesare pentru funcționarea din 1894 a două școli în care au învățat 583 elevi. În 1899 se inaugurează Școala comercială și din 1906 – *Steaua* și ea cu ecou îndelungat în viața comunității. În anul 1910 învățau în școlile comunității 5.000 elevi.

În anii de după Primul Război Mondial, cu mulți elevi în școli și licee de stat, au urmat anii 1940-1944 cu revenirea la situații critice, la limită și în domeniul învățământului. Excluderea cadrelor didactice de origine evreiască de la liceele de stat, a avocaților din barouri, a doctorilor, inginerilor, a multor intelectuali de valoare din instituțiile publice, a asigurat școlilor evreiești care au fost reînființate în spațiile comunitare în acei ani de prigoană, după marile pierderi de vieți omenești, un corp profesoral de excepție.

Presa. După ivirea posibilităților tehnico-materiale de tipărire și dobândirea acceptului de la instituțiile statale este semnalată și apariția unor ziare.

În timp, presa poate fi utilă și pentru estimarea gradului de răspândire a științei de carte, a locului deținut de limba idiș într-un anumit compartiment al societății evreiești ieșene.

Le menționăm în ordine cronologică pe cele în limba ebraică, în idiș sau bilingve (limba idiș și limba română): „Korot Haitim“ (octombrie 1855), „Gazeta Româno-Evreiască“ (martie 1859), „Naie idișe Țaitung“ (1881), „Der rumenișer israelit“ (iulie 1882), „Der Folksfreund“ (1883), „Idișes Folksblat“ (noiembrie 1886), „Der Idișe folksfreind“ (ianuarie 1887), „Die Idișe post“ (februarie 1895), „Folksblat“ (1895-1896), „Der Wekker“ (septembrie 1896), „Der idișe gaist“ (mai 1898), „Die idișe ȣukunft“ (1899), „Hivas Sion“ (1899), „Drumeții din Iași“ (iunie 1900); „Thikwas Israel“ (iunie 1903); „Hamwasser“ (1903), „Die rihtige idișe ȣukunft“ (1907), „Licht“ (1914-1915), „Bibliotek der idișe wissenșaft“ (1919-1922).

Fiecare din aceste publicații a avut o istorie proprie, uneori cunoscută, o tematică specifică cu contribuții în câmpul religiei, culturii, al emancipării, de dezbateri a conflictelor interne din obștea evreiască ieșeană, a luptei pentru rezolvarea problemelor sociale, de menținere a identității naționale etc.

Dacă nu lipsesc sintezele asupra presei evreiești din România în care sunt menționate și publicațiile ieșene, analizele separate sistematice pentru fiecare dintre ziarele apărute sunt foarte rare sau își așteaptă exegeții – ele vor contribui și la iluminarea multor aspecte, încă obscure, din istoria evreimii ieșene.

În acest cadru de relevat faptul că ele au putut exista, că idișul era o limbă bogată, capabilă să exprime marile probleme social-politice, să dea o formă aleasă, literară nu puținelor frământări. Exista un public capabil să recepteze mesajele din aceste jurnale, un public cititor de limbă idiș. Fără aceste ziare, fără receptarea literaturii idiș din spațiul rusesc, austriac și polonez teatrul profesionist idiș, mișcarea literară *Licht* ar fi greu de imaginat.

În școlile inițiate de adepții Haskalei se învățau limbile ebraică și germană. Odată cu implicarea statului în instrucția populației evreiești, alături de amintitele limbi se predă și limba română. În acest

cadru menționăm doar că multe personalități n-au opus cu obstinație ebraica – idișului. Asupra coexistenței utile a celor două limbi s-a pronunțat și savantul rabin I.I. Niemirower.

La Iași au apărut și ziare în limba ebraică sau bilingve ebraică și română: „Edut Haitim“ (1865), „Timpul“ (februarie 1872), „Iesrup“ (1880), „Almanah evreiesc“ (1885-1886); „Talpijois“ (1898), „Kwitzer Efraim“ (1914-1916), „Freiland“ (1947) sau cele în limba română, cele mai multe și cu articole de cultură atât în direcția educației iudaice, cât și a emancipării, obiective care puteau fi conciliate: „Vocea apărătorului“ (septembrie 1872), „Revista israelită“ (1874-1875), „Ecoul tinerimei“ (mai 1885), „Propășirea“ (1892-1894, august 1899), „Lumina“ (octombrie 1895), „Dorința“ (1897), „Darabana“ (iulie 1899), „Răsăritul“ (1899-1901; 1922-1923), „Almanahul ziarului «Răsăritul»“ (1899/1900), „Jos trădătorul“ (1900), „Menora“ (1903), „Or Zion“ (1908-1909), „Buletinul Uniunii evreilor pământeni“ (1912-1918), „Buletinul primei societăți «Fraterna israelită»“ (1910-1914, 1916, 1922), „Voința“ (1919), „Biblioteca «Știința Evreiască»“ (1919-1937), „Macabi“ (1920, 1928), „Emanciparea“ (1922), „Keren-Hayesod“ (1922), „Redeșteptarea“ (1923), „Înainte“ (1925), „Sinai“ (1926-1928), „Izbânda“ (1927), „Opinia sionistă“ (1927-1935), „Presa politică-socială“ (1928), „Curentul evreesc“ (1929), „Cuvântul evreesc“ (1929-1930), „Ideia revizionistă“ (1930), „Gazeta comerțului“ (1930-1932), „Cuvinte literare“ (1930-1932), „Înfrățirea“ (1931), „Săptămânalul“ (1931), „Viața evreiască“ (1928, 1931), „Hașomer Hațair“ (1931-1932), „Gazeta evreiască“ (1932), „Tribuna evreiască“ (1932-1940, în frunte cu redactorii B. Kaușanski, C. Barzilai, din anul 1937 cu două pagini în idiș), „Evreul“ (1934-1937), „Tribuna evreimii“ (1934), „Ichud“ (1946).

Între semnatarii articolelor pot fi întâlnite numele lui M. Braunstein Mibașan (ebraist, istoric), dr. K. Lippe și Wilhelm Schwarzfeld, care milita împotriva asimilismului, dr. I.I. Niemirower, Horia Carp, Enric Furtună, A. Axelrad.

O prezență îndelungată în presă, precum și în calitate de traducător, a avut A. Steuerman-Rodion, inadapabilul cu sfârșit tragic. Mai greu ar fi să menționăm pe cei plecați din Iași sau cu scurte stagii în revistele de cultură și presă sau pictorii. Vom aminti între cei mai

cunoscuți pe Benjamin (Wecsler) Fundoianu, Eugen Relgis, I. Ludo, G. Spina, M.H. Maxy etc.

Literatura. Alături de literatura religioasă, câteva cărți de rugăciune în ebraică și idiș, existau, în aproape fiecare casă, ziarele care de la jumătatea secolului al XIX-lea sunt tot mai numeroase și diverse; în aceeași perioadă sunt semnalate și primele realizări literare mai importante. Circulau un număr însemnat de creații populare vehiculate de cântăreți ambulanți. Trubadurul cel mai vestit – poet, compozitor și interpret rămas în memoria unor generații a fost Benjamin Wolf Ehrenkranz – Velvl Zbarjer (1826-1883), cel ajuns prima dată la Iași în anul 1847.

În scrierile sale, poezii în limbile ebraică și idiș, pot fi regăsite multe din problemele evreimii ieșene, de la cele religioase la cele sociale. Înrudirea psihologică va contribui și la evocările lui Velvl Zbarjer întreprinse peste decenii de Ițic Manger în mai multe scrieri.

În 1859 este semnalată apariția în limba idiș a unei comedii de moravuri, inspirată de viața negustorimii evreiești ieșene, *Mundriș*. Titlul complet *Mundriș oder karakter bilder der Iaser Kaufmanșaft in iare 1858*, piesă în trei acte scrisă de Ieșaia Gutman, pseudonimul lui Ieșaia Meir Finkelștein. Piesa a circulat în manuscris și a fost publicată parțial în 1930 de dr. Max Weinreich.

În 1873 apare drama în versuri *Edidia ha-Iassi* de N.S. Goldbaum. Tipografia ieșeană care a tipărit-o poartă, de asemeni, numele autorului. Constatăm, alături de traducerea în ebraică a unor opere ale literaturii universale precum *Don Quijote* de M. Cervantes de către N. Frenkel, scrieri originale în ebraică.

Se adaugă polemici ample și fundamentate, precum cele două volume a lui Moses Waldberg *Kah dorka șel Tora* (Acesta este drumul *Torei*) răspuns la cartea lui Mendl Pineles *Dorka șel Tora* (Drumul *Torei*).

Beniamin Schwarzfild nu este doar cel care a înființat prima școală evreiască, om de acțiune și în câmpul finanțelor, ci și traducător în ebraică din Schiller, Goethe, Lessing în revista vieneză „Kohavei Itzhak” (Stelele lui Itzhak), luptător pentru emancipare, pentru egalitate, ci și tatăl lui Elias, Wilhelm și Mozes Schwarzfild, căroră cultura și îndeosebi filologia și istoria le datorează atât de mult.

Iașul a fost o citadelă a culturii și pentru populația

evreiască, sincronă cu marile curente ale iudaismului mondial fără a putea da totdeauna măsura deplină a posibilităților personalităților sale, a căror afirmare era totuși marcată de limitele dezvoltării economice a patriei de adopțiune, de dobândire a drepturilor civice.

Fiecare gazetă, revistă, almanah își are eroii ei, istoria ei. contribuția într-un domeniu al vieții evreiești, la menținerea identității. la emancipare, la dobândirea unor drepturi, la apărarea unor cuceriri.

E posibil ca în epocă, „Ohle Şem“ și apoi, pentru multă vreme „Toynbee Hall“ să fi fost privite ca o „Junime“ a lumii evreiești. loc de întâlnire al intelectualilor, a celor dornici de cultură. În acest punct s-ar ivi și problema aprecierii sincronismului între marile realizări din cultura română și cele regăsite în lumea iudaică. Fără a nega permanente reflectări, cred că trebuie subliniate totuși limitele.

Multe personalități au însușit în timp activitatea atât de diversă și profundă de la Toynbee Hall. Pentru unii enumerarea ar fi mai puțin relevantă. Însemnări mai consistente despre K. Lippe , I.I. Niemirower și alți conferențieri au fost prezentate în scrierile lui B. Fundoianu, G. Spina, F. Brunea-Fox, ca și în ziarele vremii.

În preajma Primului Război Mondial o mișcare literară face ca idișul vorbit cotidian să fie ridicat pe noi trepte. Domeniile de activitate ale acestei mișcări sunt indicate și de revista „Licht“, care a apărut în 1914. Revista trimestrială literară, artistică și socială a avut ca promotori pe Iacob Gropper, S. Lazăr (Lascăr Șaraga), Moti Rabinovici, Efraim Waldman, Mates Fridman. Primii pot fi regăsiți în activitatea literară și socială încă trei, patru decenii. E. Waldman, pe atunci student, a căzut în lupte în Primul Război Mondial.

Cu omiterea unor importante secvențe cronologice și realizări încheiem această primă parte a înfățișării culturii iudaice la Iași cu scurte mențiuni asupra celui mai important poet și a ultimilor scriitori de limba idiș la Iași.

Iașul, fără a fi orașul natal al lui Ițic Manger, și-l revendică în parte pentru că aici a găsit talentatul adolescent, venit cu familia de la Cernăuți (1914), ambianța, climatul care i-a determinat hotărârea de a-și exprima frământările în limba idiș, oameni de cultură evrei și români să-l îndrume și să-l asculte, publicații și cititori. Iașul, orașul și personajele sale trecute sau contemporane poetului l-au inspirat, sunt prezente în poeziile, poemele, baladele și însemnările poetului: *Ios*,

Goldfadeniade, Balada croitorului din Iași, a bătrânului hoier și a frumoasei Mariusea, Velvl Zbarjer scrie scrisori de dragoste către frumoasa Malkale sau în *Nuente gestalten* ș.a. Iașul poate fi regăsit și în alte lucrări ale marelui poet scrise și în peregrinările sale la Cernăuți, București, Varșovia, Paris, Londra, New York sau Tel Aviv. A fost o prezență vie, activă care a lăsat amintiri durabile.

Moses Duff, bancher, fruntaș sionist prieten cu cei din cercul „Vieții românești“ a tradus împreună cu Mihail Sadoveanu unele capitole din *Biblie*. De asemenea, a copiat epitafuri din cimitirul Ciurchi. Stelele funerare nemaexistând în momentul de față, 300 din acele fișe au fost utilizate în lucrarea despre Inscripțiile medievale din orașul Iași.

Moișe Held a avut o apariție târzie în câmpul literaturii (debut la 77 de ani), dar s-a impus prin tematică și stil. Povestirile sale publicate în revista „Bucareșter Șriftn“ și mai ales în cartea *Fin der Roiter brik in der velt arois* (Din Podul Roșu în lumea largă), București, 1980 au subiecte din viața evreilor ieșeni dintr-un cartier cu mulți locuitori de condiție modestă (meseriași, harabagii, mici negustori etc.) sau cu totul săraci.

Ultimii ieșeni cu volume publicate în limba idiș au fost I. Kara și Shlomo Friedenthal. I. Kara (Ițic Șvarț), cunoscut pentru activitățile sale de mare diversitate: traducător în și din limba idiș, publicist, secretar literar, bibliograf, folclorist, istoric etc., a avut și o activitate literară concretizată mai ales prin volumele *A moldaviș ingl* (Un băiat din Moldova – 1976) și *Iurn fon hofnung* (Anii speranței – 1980), scrieri cu o pronunțată tentă autobiografică. Povestirile scrise într-o limbă idiș bogată și colorată reconstituie aspecte din viața evreimii cu personaje și *tellăh*, care au intrat în istorie.

Shlomo Friedental, s-a afirmat prin povestirile cu aspecte din târgușorul natal Zgurița (jud. Soroca), publicate în „Bucareșter Șriftn“ și volumul *Zeitn azoinăt* (Odinioară) (București, 1991). Povestirile sale cuprind și descrieri ale adaptării celor veniți din *ștetlăh* în marile orașe ale Europei apusene și drama asimilării.

Dacă *medicii* au fost primii evrei cunoscuți nominal între cei ajunși în Moldova, de remarcat că ei au constituit totdeauna personaje însemnate ale comunității, adeseori fala lor.

Câteva decenii din secolul al XIX-lea obștea ieșeană a

beneficiat de cunoștințele medicale și de cultura unor personalități ca dr. Karpel Lippe și dr. Bernard Taussig, cunoscuți și pentru activitatea lor socială și culturală. Primul în cercul de la Toynbee Hall și mișcarea sionistă, cel de al doilea în preajma marilor scriitori Mihai Eminescu și Ion Creangă.

Medicii au fost printre primii care au dobândit cetățenia română căci toți cei peste 800 participanți la Războiul de Independență au fost naturalizați.

Au lăsat amintiri durabile acțiunile lui L. Ghelerter, Ștefan Stâncă, Herman Solomovici, cei căzuți pe front în Războiul pentru Întregirea Țării, șirul celor care au activat la Spitalul Israelit, cei cu sfârșit tragic în „vagoanele morții” (H. Solomovici, Cazac Averbuch ș.a.), mulți din cei aproape 200 de medici din Iașul anului 1940.

Între cei ajunși la Universitatea de Medicină de menționat profesorii Lazăr Wasserman (anatomopatolog), Rubin Bărbuță (puericultură) și Paul Pruteanu (istoria medicinei). Între psihopatologi întâlnim, de asemeni, înzestrați doctori precum S. Blumenfeld, S. Polingher, H. Gottlieb ș.a.

În *alte domenii ale științei și activității didactice* la toate nivelurile obștea evreiască ieșeană a avut personalități înzestrate. Simion Sanielevici și Mendel Haimovici, ambii matematicieni, profesori ai Universității „Al.I. Cuza” au primit recunoașterea superioară a meritelor științifice prin acordarea titlului de membru al Academiei Române.

Numărul profesorilor universitari și al cercetătorilor științifici evrei care au avut contribuții științifice a fost însemnat. Amintim aici profesorii Adolf Haimovici (matematică), Ioan Gottlieb (fizică), Zicman Feder (științe naturale), Mișilim Grindea (chimie), Emanuel Poppel (chimie), Hugo Rosman (electrotehnică), Alfred Braier (mecanică teoretică), Andrei Hoișie-Corbea (germanistică), Sergiu Haimovici (arheozoologie), Odette Blumenfeld (engleză), Andy Lehrer (științe naturale).

Dintre scriitori și traducători îi amintim pe Rodion Avram Steuerman, poet, traducător din Heine, Lenau, Petöfi, Hugo; Enric Furtună, poet, dramaturg, traducător din limbile ebraică și franceză; Lazăr Șaraga, poet; Carol Drimer, traducător, din limbile ebraică, idiș, franceză și germană, una din victimele „trenului morții”; Eugen

Relgis, poet, prozator, publicist, cunoscut pacifist cu activitate și în țări din continentul sud american și mulți alții.

Au existat acțiuni și *în direcția practicării sportului*. Asociația sportivă „Macabi“ a luat ființă în anul 1919 la inițiativa prof. A. Weissberg și a avut secțiuni de gimnastică, fotbal, tenis de masă, atletică ușoară. Dintre sportivii ieșeni evrei ai ultimilor decenii ale secolului trecut de menționat: Ioji (Iosef) Matias (box), Robert Rosenberg (rugbi), M. Cuperman (fotbal), Volodea Vaisman, Adrian Marcovici (șah), Edu Schechter (handbal), E. Goldhagen (halteră).

În deceniile de la sfârșitul secolului al XIX-lea aproape o treime din evreimea română a emigrat în Statele Unite ale Americii și Palestina.

Participarea la războaiele balcanice și apoi în număr însemnat la Războiul de Întregire a Țării, jertfa de sânge a apropiat, în sfârșit, momentul dobândirii cetățeniei prin aplicarea prevederilor Constituției din 1923. Mișcările antisemite au fost deosebit de puternice în anul 1922, organizate de Liga pentru apărarea Național Creștină a lui A.C. Cuza și au continuat în anii următori prin mișcarea legionară în frunte cu C.Z. Codreanu. În anul 1927 s-a înființat „Legiunea Arhanghelului Mihail“ și apoi, în 1930, „Garda de Fier“, formațiune extremistă antisemită. Prin antrenarea unei părți a studențimii acțiunile antisemite căpătau adeseori dimensiuni deosebite.

Anii care au urmat Războiului de Întregire au ridicat multe probleme, între care și cele privitoare la întoarcerea cu fața spre țară a economiei și etniilor din teritoriile revenite la Țară.

În această complexă perioadă interbelică, cu dramatice schimbări în intervale cronologice scurte, evreimea ieșeană s-a încadrat, când i s-a oferit posibilitatea, în marile idealuri politice și economice ale țării. Acțiunile antisemite au reactualizat și opțiunea sionistă de rezolvare a problemei naționale. Iașul a fost vizitat în 1925 de Nahum Sokolov și în anul 1927 de Haim Weizman, conducători ai mișcării sioniste mondiale. Haim Weizman a fost primit și de primul-ministru I.G. Duca. Între cei care au încercat să ajungă în Palestina cu sau fără succes (cf. Catastrofa vasului „Struma“) s-au numărat și evrei ieșeni.

Anii crizei economice au coincis cu cei ai ascensiunii și apoi ai instaurării fascismului în Germania (1933). Extremiștii au

trecut și la asasinat politice (de la I.G. Duca la N. Iorga și V. Madgearu).

La început prin circulare secrete (1933 – Al. Vaida Voevod) apoi prin legi, când Partidul Național Creștin (Goga-Cuza) a venit la putere (1937), a avut loc excluderea succesivă a evreilor din viața politică, administrativă treptat și din cea economică, pauperizarea. În septembrie 1940 a fost proclamat Statul Național Legionar. Evreii ieșeni vor simți duritatea extremismului naționalist și a alianței cu fascismul german prin masacrul început la 29 iunie 1941.

S-a încercat un răspuns fundamentat la întrebarea „cum a fost posibilă o asemenea catastrofă?”

În timp au fost elaborate lucrări care reconstituie toate etapele pregătirii și desfășurării evenimentelor de la sfârșitul lui iunie și începutul lui iulie 1941. De la Matatias Carp la Raul Hilberg, de la Aurel Karețki și Maria Covaci, Henrik Eaton, la Radu Ioanid și miile de pagini de scrieri și documente publicate de Jean Ancel au fost relevat elementele care au fundamentat concluziile.. Istorici români și evrei din țară și străinătate au participat la simpozioane care au avut ca temă Pogromul de la Iași.

Principala concluzie arată că dimensiunile măcelului n-ar fi fost cele cunoscute fără implicarea forțelor care aveau datoria să apere cetățenii patriei.

Anul 1940 a marcat un șir de dureroase rupturi teritoriale. Prin Dictatul de la Viena partea de nord a Transilvaniei era luată de Ungaria, iar în urma ultimatumului sovietic (bazat pe Pactul secret sovieto-german Molotov-Ribbentrop) Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța deveneau posesiuni sovietice, în timp ce sudul Dobrogei trecea în stăpânirea Bulgariei.

La dificultățile celor desrădăcinați sau rămași sub stăpâniri străine s-a adăugat reacția la faptul inacceptabil pentru mulți cetățeni ai patriei că toate cesiunile teritoriale au fost efectuate fără vreo opoziție armată oricât de disproportionată ar fi fost forțele. Demnitatea națională era rănită. În această situație România s-a alăturat Axei cu speranța recuperării cel puțin, a teritoriilor din est.

Situația evreimii române s-a caracterizat printr-o continuă agravare mai ales începând din anul 1938. Excluderi din spațiul economic și politic – pauperizare, marginalizare.

Pogromul de la Iași a avut loc la o săptămână după declanșarea războiului antisovietic. „Curățirea“ spatelui frontului, mutarea unor populații pentru a evita posibile sabotaje, invocată inițial ca pretext al unor acțiuni, nu ar fi sfârșit printr-un măcel dacă acesta nu ar fi fost programat. Exista, de altfel, experiența evacuării în centre urbane a tuturor evreilor din satele și comunele situate între Siret și Prut.

În 1941 se împlineau 1870 de ani de la acel an 71 de când evreii au devenit un popor fără stat. În decursul istoriei sale poporul evreu a cunoscut consecințele pierderii parțiale sau totale a unor teritorii, a stimat și iubit personalitățile istoriei sale de la regele David la David ben Gurion. Aceeași stimă și simpatie a manifestat pentru personalitățile popoarelor alături de care a trăit.

Redobândirea unor teritorii răpite s-ar înscrie evident printre faptele eroice. Dar cel care a fost „Conducătorul“ țării în acei ani a fost implicat direct în tragedia care a marcat pe veci comunitatea evreiască ieșeană, fapt dovedit prin documente descoperite de istoricul Jean Ancel. Se adaugă masacrele antievreiești din teritoriile cucerite în răsărit. Întrebarea din titlul cărții lui I. Ludo, *Din ordinul cui?* are cel puțin un răspuns parțial. La comemorările pogromului sunt amintite acțiunile unor binefăcători din acele vremuri de restriște: farmacist Dumitru Beceanu, ing. Profir, preot Răzmeriță, Viorica Agarici președinta „Crucii Roșii“ din Roman, și alții cunoscuți sau rămași anonimi.

În fiecare an sunt comemorați cei uciși doar pentru „vina“ de a fi evrei. An de an numărul neevreilor care participă la aceste comemorări este tot mai important. Cred că va veni o vreme când Primăria orașului Iași se va număra printre co-organizatorii acestei pomeniri și așa cum omagiază eroismul evreilor care și-au dat viața pentru întregirea țării, va reaminti cetățenilor orașului culturii și științei că lupta pentru demnitate umană este permanentă și ea are în vedere toți cetățenii.

După război au fost depuse eforturi pentru reorganizarea comunității, pentru redobândirea proprietăților, atât cele comunitare cât și individuale confiscate prin Legea românizării (1941), de revenire la viață în Iașul devastat de război.

Comunitatea era zdruncinată, copleșită de marile probleme generate de Pogromul din 29 iunie 1941. Un mare număr de văduve și orfani, la care se adăugau și copiii orfani aduși din Transnistria. Bărbații

valizi reveniți din lagăre doreau să-și reia activitatea în posturile din care fuseseră îndepărtați prin legile rasiale începând din anul 1938.

Comunitatea a militat pentru reînființarea instituțiilor filantropice atât de necesare în acele condiții, redeschiderea normală a școlilor în sediile adecvate, atât a celor confesionale cât și a celor care intrau din nou sub tutela statului. De asemenea, a instituțiilor sanitare subordonate Comunității.

Întreaga țară parcurgea dificila cale a revenirii la economia de pace, în condițiile unor ani grei de secetă, ani în care trebuiau achitate datoriile de război, ani cu o viață politică tulbure, ale cărei direcții deveneau tot mai evidente.

Populația evreiască se afla din nou în fața unor opțiuni. Mișcarea sionistă de toate nuanțele a reînviat. Erau cunoscute atât organizațiile cu ideologii socialiste ca Ichud și tineretul Gordonia, mai la stânga Mișmar și tineretul Hașomer Hațair, cele de centru – Hanoar Haționi, religioase Mizrahi și tineretul Bnei Akiva, cele care preconizau o recucerire prin lupta armată a Palestinei Betar ș.a. Palestina era încă sub mandat britanic. După închiderea treptată a granițelor atât drumul până acolo, cât și numărul limitat al emigranților admiși să intre în Eretz Israel creau mari probleme. Cei hotărâți să meargă pe acest drum l-au parcurs și proclamarea Statului Israel la 14 mai 1948 i-a găsit în Palestina sau în lagărele din Cipru. Mulți au luptat pentru existența și apoi consolidarea Israelului.

O altă categorie a populației, la fel ca la sfârșitul secolului al XIX-lea, vedea o rezolvare a problemei naționale prin construirea societății socialiste. Posibilitățile păreau de astă dată mai puțin utopice. După ani de frustrare și excludere nu puțini s-au avântat în mișcarea socialistă, comunistă sau în Comitetul Democrat Evreiesc. Ajunși în componența conducerii sau în fruntea unor instituții de stat, unii s-au remarcat printr-un comportament normal dar n-au lipsit și cei cu exagerări stângiste.

Populația evreiască era destul de divizată și prin păturile sociale din care era alcătuită. Perioada de redobândire a caselor, de revenire în proprietate a unor fabrici mari (textile, mecanică fină etc.), redeschiderea unor magazine și ateliere a fost relativ scurtă. Din iunie 1948 direcțiile către noua formă de guvernământ au devenit clare. Listele de românizare și de naționalizare au multe secvențe asemănătoare. Judecarea celor vinovați de pogrom a început greu.

Integrarea devenea realizabilă în viziunea lui Mihail Kogălniceanu prin frecventarea unor școli românești, satisfacerea stagiului militar, renunțarea la acele elemnete exterioare care ar fi făcut din evreu „un străin“.

Integrarea a urmat și posibilitățile de a fi realizată cu păstrarea identității etnice. Intențiile de excludere în diferite grade sau admitere parțială au existat pe parcursul unor întinse perioade. Acestea pot fi surprinse în statutul juridic al populației evreiești și n-au rămas fără unele urmări comportamentale în anii în care nu existau piedici în calea înfăptuirii integrării.

Însemnările despre drumul integrării evreilor în viața cetății au desigur limite determinate (în afara celor subiective) de posibilitatea de a urmări cu rigurozitate situația diferitelor pături sociale și calificării membrilor acestei mari comunități, a capacității de a urma în general calea spre modernitate.

Realitatea integrării poate fi argumentată și de diversitatea profesiilor exercitate, căci e de presupus că erau necesare în viața societății ieșene.

Au fost secole de coabitare cu situații fluctuante. Perioadele dificile pentru populația majoritară în general (de la molime la crize economice, războaie etc.) deveneau foarte grele pentru evrei. Adeseori vina asupra nenorocirilor căzute peste țară era pusă pe seama străinilor cu specială privire la evrei. Au fost și perioade line în care comunitatea s-a dezvoltat, s-a consolidat, a edificat lăcașuri de cult, cultură și instituții sanitare etc.

Istoria celor peste cinci secole nu este însă o istorie a antisemitismului, chiar dacă în prima jumătate a veacului trecut lași a fost leagănul mișcării cuziste și legionare.

Odată cu proclamarea Statului Israel au fost valuri de emigrare a evreilor români în măsura în care și statul o permitea. Atitudinea s-a schimbat în timp până la excluderi succesive din funcții pentru cei cu rude în străinătate. Aprilie 1964 n-a însemnat cum sperau atât poporul român, cât și minoritățile naționale recâștigarea demnității fiecărui cetățean, ci un tip de socialism național cu puternice accente

xenofobe. A urmat un alt val de plecări. Din anul 1986 în 2000 comunitatea ieșeană a scăzut numeric de la 1.850 la 450 suflete.

În prezent Comunitatea, cu un însemnat număr de persoane în vârstă asigură asistență medicală minimă. Există o cantină rituală și unui restrâns număr de persoane care nu mai sunt mobile li se duce mâncarea la domiciliu.

Pe plan cultural doar una din cele patru sinagogi funcționează. Sinagoga Mare din Târgu Cucului se află în curs de restaurare. Viața religioasă se desfășoară normal, Marile sărbători reunes o bună parte din efectivul Comunității.

Se desfășoară cursuri de limba ebraică, există un mic cor, cursuri periodice de *Talmud Tora*. În 1986 a fost inaugurat un Muzeu al obștii evreiești ieșene – acum închis până la terminarea lucrărilor la Sinagoga Mare. La sediul Comunității au loc conferințe pe teme culturale și de istorie a evreilor, întâlniri cu personalități ale vieții cultural-științifice.

Între personalitățile originare din Iași afirmate pe alte meleaguri, menționăm pe dr. Meir Rosene, fost ambasador al Israelului la Washington și Paris și prof. univ. Michael Cernea, fost șef al Departamentului de Sociologie la Banca Mondială, *Doctor honoris causa* al Universității „Al.I. Cuza” Iași.

Totdeauna și în toate domeniile au existat performeri, persoane de mare utilitate, unele simpatice, altele bizare. Tabloul cu tentă istorică mai pronunțată poate avea și unele porțiuni monocolor. Există o bogată literatură care completează, nuanțează unele statistici, considerațiile istorice. Scrierile despre lumea evreiască aparțin atât scriitorilor evrei, cât și celor români. Mulțimea personajelor sadoveniene de sorginte iudaică, considerațiile lui George Călinescu despre scriitori evrei și cele din *Scrinul negru*, Târgu Cucului în descrierile lui Dimitrie Anghel sau însemnările Nataliei Negru, recent și I. Mitican sunt edificatoare în acest sens.

Dar... au fost și zile de bucurie la nașteri, *Bar mitzva*, nunți. Școli și facultăți în care au avut loc întâlnirile cu știința și cu viața. Oamenii au trăit, au iubit, au visat. Iașul cu neasemuitul lui relief, cu dealurile după care se ascund speranțe; orașul a hrănit vreme de secole și dorința de viață a evreilor, de unde și nevoia celor plecați să revină periodic pe la meleagurile natale.

CONFESIUNI

AMINTIRI DIN ZILE DE RESTRIȘTE

Iancu ȚUCĂRMAN

În mod obișnuit, ne serbăm ziua de naștere o dată pe an. Eu mi-o serbez de două ori. O dată în ziua în care m-am născut și a doua oară, în ziua de 30 iunie, când consider că printr-un adevărat miracol, am renăscut.

Sunt supraviețuitor al Pogromului de la Iași, al „trenului morții” Iași – Podu-Iloaiei, din 30 iunie 1941, tren în care am fost îmbarcați, în vagonul meu, 137 de evrei, din care au supraviețuit numai opt, printre care și eu.

Pe jos, în vagon era un strat de bălegar de grajd proaspăt, peste care era presărat praf de var nestins, care în contact cu bălegarul a degajat o căldură insuportabilă.

Micile obloane ale vagonului de vite, de cereale, care erau deschise spre interior, au fost astupate cu șipci bătute dinafară de un lucrător zelos al gării; șapca de uniformă a ceferistului o am și acum în fața ochilor.

Trebuie să menționez că înainte de a bate el șipcile, ne-a ordonat să închidem noi obloanele. Neascultându-i ordinele sinucigașe pentru noi, l-am forțat să recurgă la fapta lui abominabilă. Nu l-a forțat nimeni să ne priveze de aceste mici spații prin care ar fi pătruns puțin aer, atât de necesar nouă, pentru a supraviețui condițiilor total inumane în care ne aflam. Fără apă și aer, în decursul celor 9 ore cât a durat drumul Iași – Podu-Iloaiei, distanța de 20 km ce se parcurge în jumătate de oră, cei mai sensibili la pretențiile normale față de mediul înconjurător, precum și cei care s-au agitat cel mai mult, strigând după apă și aer, au fost și primele victime.

Condițiile inumane, chiar criminale, la care am fost supuși cei îmbarcați în „vagoanele morții” au fost cuprinse în multe lucrări în care supraviețuitorii și-au descris în amănunțime calvarul, dar prezentând și actele de omenie ale unor concetățeni români, dintre care unii au ajuns să fie declarați în Israel, ca „Drepti ai Popoarelor”.

În continuare, aş dori să prezint câteva aspecte care mi s-au părut mai deosebite, din zilele acelea de restrişte.

În anul 1939, aveam absolvite 5 clase de liceu, iar unele motive personale, legate de situaţia familiei, la acea dată, m-au determinat să urmez clasa a VI-a în particular. M-am înscris la cel mai bun liceu din Iaşi, Liceul Naţional, şi pregătindu-mă foarte serios pentru examene, le-am luat aproape pe toate în sesiunea de vară, dar am fost lăsat corigent la limba germană. Încă de la 5 ani şi până la 15 ani, cu unele întreruperi, am avut un *melamed* (profesor de limba ebraică). Acesta nevorbind prea corect limba română, mi-a tradus tot ce am învăţat cu el în perioada amintită, de la *alef, bet* până la *Tanah*, în idiş. Recunosc că nu am învăţat prea bine ebraica, dar am învăţat perfect limba idiş, ceea ce mi-a permis să pot citi în original operele marilor scriitori evrei în această frumoasă limbă. Am făcut această menţiune, dorind să arăt că nu mi-a fost prea greu să mă pregătesc pentru examenul de limbă germană, străduindu-mă să respect o pronunţie corectă. Fiind lăsat corigent la această limbă, nu am fost îngrijorat pentru examenul din toamnă, având toată vara la dispoziţie.

După examenul din toamnă, am fost declarat repetent. Nu mi-a fost greu să înţeleg că am fost victima unui act de antisemitism al profesorului de limbă germană, al cărui nume nu l-am reţinut, dar despre care am aflat că a fost un mare antisemit.

Să nu uităm că Iaşul era caracterizat în acea vreme, nu numai prin frumuseţile sale naturale, ci şi prin aceea că a fost leagănul antisemitismului feroce, propăvăduit de A.C. Cuza şi de Corneliu Zelea Codreanu.

În anul 1939 începuse Al Doilea Război Mondial; antisemitismul lua amploare. Întristat de ceea ce mi s-a întâmplat, m-am decis să întrerup şcoala. La mirarea tatălui meu ţin minte şi acum răspunsul pe care i l-am dat: „Se profilează nori negri pentru evrei. Dacă soarta îmi va fi crudă, voi muri cu numai 5 clase de liceu; dacă va fi altfel, voi completa tot ce am întrerupt acum“.

A fost ca o presimţire. Un semn prevestitor. Zilele Pogromului de la Iaşi nu m-au ocolit. Un alt aspect se referă la faptul că pe data de 29 iunie, când am fost scoşi din case şi duşi la Chestura Poliţiei, am fost aşezaţi în rânduri şi cu mâinile ridicate. Eu eram la marginea rândului, în partea dreaptă în direcţia în care mergeam, iar

tata, în stânga mea. La mâna stângă aveam un ceas. La un moment dat, se apropie de mine un plutonier major: „Măi jidane, ți-l iau, pentru că tot n-o să mai ai nevoie de el“.

Adevărul este că nimeni nu știa ce se va întâmpla cu noi. Dar atât tata, cât și eu ne-am cutremurat la auzul acestor cuvinte care ni s-au înfipt în inimă ca un fier aprins. Tata s-a uitat atunci spre mine și mi-a spus în limba idiș, ceea ce în traducere a însemnat: „Iancule, să fie acest ceas o jertfă pentru tine“.

La Chestură, tata a fost eliberat, obținând un bilet cu stampila LIBER, care în următoarea zi a constituit cea mai groaznică capcană, pentru cei care nu au fost scoși din case, anunțându-se că cine nu se prezintă la Chestură să primească acest bilet va fi împușcat.

Tata a ajuns acasă și eu în „vagoanele morții“. Ceea ce m-a ajutat să supraviețuiesc, socot eu, a fost faptul că nu m-am agitat, sfătuindu-i și pe cei din jur să procedeze la fel, dar mai ales speranța continuă că voi supraviețui. Am fost tot timpul conștient de ce se întâmplă cu noi, numărul celor care mai respiram se micșora pe măsura trecerii timpului. În mintea mea răsunau ca niște clopote cuvintele tatălui meu: „Să fie acest ceas o jertfă pentru tine“. Și a fost.

În urmă cu câțiva ani, un erudit intelectual al Israelului, Yehuda Bauer, după ce a făcut o vizită la Auschwitz, a spus că, neapărat, la cele 10 porunci tradiționale, trebuie adăugată și a 11-a și anume: „Să nu rămâi indiferent!“.

Din păcate, asistăm astăzi la noi, și nu numai la noi, la o recrudescență a antisemitismului, xenofobiei și negaționismului Holocaustului. Deși există o lege care prevede sancțiuni aspre pentru cei amintiți mai sus, deși organele în drept, procuratură, judecătoria, au fost sesizate de grave încălcări ale legii respective, nu s-a aplicat până în prezent nici o sancțiune.

Ca supraviețuitor al Holocaustului din România, am o sensibilitate specială față de manifestările de antisemitism și negaționism pe care le mai întâlnim deajuns de des, în special în unele publicații de la noi. Și într-adevăr, noi ca evrei, în fața unor acte reprobabile de felul celor care am amintit, nu avem voie să rămânem indiferenți. Cu atât mai mult cu cât, după cel de Al Doilea Război Mondial, când s-au cunoscut ororile la care am fost supuși noi evreii, cu milioanele de victime, unii ne-au întrebat: – Cum de nu ați

reacționat? Ba s-a reacționat în diferite locuri și în diferite feluri, dar se vede că în condițiile de atunci, nu a existat și un sprijin absolut necesar din afară.

Tot după 1944, unii ne acuzau, că în timp ce ei luptau pe front, noi mânuiam coada lopeții la zăpadă, sau alte „munci obligatorii“. Acestora le-am răspuns cu toată indignarea posibilă că nu noi am cerut lopata în locul armei. Nu noi am decretat legile criminale și dezonorante, care ne-au scos din rândul oamenilor. Dovada o constituie participarea evreilor la Războiul de Independență, la Primul Război Mondial. De aceea, pentru a nu mai fi acuzați că în anumite situații reprobabile nu luăm atitudine, mi-am însușit cu aceeași pioșenie alături de celelalte 10 Porunci biblice și pe cea de-a 11-a, propusă de Yehuda Bauer: *Să nu rămâi indiferent!*

CONSEMNĂRI EDITORIALE

Baruch Tercatin – Lucian-Zeev Herșcovici, *Prezențe rabinice în perimetrul românesc. Secolele XVI-XXI*, București, Editura Hasefer, 2008.

În ultimele decenii istoriografia evreilor din România și-a amplificat substanțial izvoarele prin volumele de documente generale și tematice, sintezele pe epoci și provinciile istorice, lucrări monografice din domeniul învățământului, culturii, cele care relevă prezența evreilor în viața economică și politică, studii ample și monografii despre unele personalități, scrieri despre elite. Multe dintre ele pot fundamenta noi și fertile investigații.

Într-o istorie completă a evreimii din România istoria vieții religioase trebuie să ocupe locul cuvenit, căci religia a fost multă vreme liantul unității, cheia conservării identității. Până nu demult, între principalele surse ale istoriei iudaice se înscriau mai ales singaogile și cimitirele.

Pentru întinse perioade nu cunoaștem numele marilor negustori și bancheri evrei, dar au rămas numele unor erudiți rabini, ale cărților pe care ei le-au elaborat, ale vestiților rabini – doctori, diplomați. Mai mult de un secol a existat instituția hahambașiei, marele rabin a fost cel care reprezenta obștea evreiască în fața Domniei ca un *Rosh Galutha* din vremurile îndepărtate. Situația s-a repetat pentru câteva decenii în perioada apropiată. În România interbelică rabinul șef, conducătorul spiritual a aproape 800.000 de suflete era senator de drept.

Se impunea, așadar, studierea rolului religiei și al slujitorilor ei de elită.

Doi cercetători ai religiei și istoriei au pornit în explorarea acestor domenii în scopul relevării locului rabinelor, aceste personalități reprezentative ale obștii.

Primul autor, dl. ing. Baruch Tercatin, acum octogenar, a primit în copilărie și adolescență o solidă educație religioasă în Iașul natal. Apropiat de lumea sinagogilor, a slujitorilor de cult, de curente

religioase, de legende hasidice, a trăit și trăiește în spiritul religiei iudaice. A dovedit talent și iscusință în prezentarea în cuvinte simple a pericopelor săptămânale, a căror semnificație e tălmăcită diferit în epoci diferite, în parte, și interpretarea textelor din *Pirkei Avot* și alte importante contribuții între care *Dicționarul de personaje biblice și reprezentarea lor în artă* (în colaborare cu prof.univ. dr. Viorica S. Constantinescu).

Celălalt autor, dl. Lucian-Zeev Herșcovici, a fost cu ani în urmă un excelent student al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași, pornind în anii studiilor de la preocupări în domeniul preistoriei, s-a consacrat apoi cercetării istoriei evreilor din România, aprofundând cunoștințele de idiș și ebraică, adăugându-le metodologia specifică noilor investigații. A abordat aspecte ale marilor curente din iudaism. Intrarea la un nivel corespunzător în tema lucrării de față a constituit-o studiul despre I.I. Niemirower.

Ambii autori aveau, așadar, pregătirea și contribuții în domeniul iudaisticii, al istoriei evreilor din România.

Acest tip de carte, o prosopografie care să cuprindă elitele slujitorilor de cult, solicita eforturi majore în toate etapele elaborării ei – de la adunarea materialelor, la întocmirea „vocilor”, la studiul general. Volumul rezultat este impresionant prin dimensiuni, materialul adunat, numărul rabinilor antologați și al anexelor.

Fără a încerca diminuarea marilor merite ale unei astfel de realizări, uriașul travaliu, cunoscând tenacitatea autorilor, faptul că sunt posibile noi ediții, menționăm unele observații care ar putea fi utile.

Prin intenție și tematică, volumul se apropie de prosopografiile din literatura istorică. Obişnuit acest tip de lucrări au o structură specifică. Fiecare „voce” cuprinde: a) date biografice; b) funcții, activitate obștească; c) operă; d) menționarea surselor. Bibliografia la voce ar sublinia contribuția autorilor la conturarea personajelor și personalităților și ar putea prilejui în „lectura” altor autori viziuni similare sau diferite. Ar fi utile indicarea județelor la localitățile menționate. Ele lipsesc uneori și în cazuri în care n-au fost, în timp, modificări majore (Ex.: Codăiești).

Completările prin ilustrarea unor sinagogi, listele rabinilor, rabinii căzuți *Al kiduș Hașem* măresc însemnătatea și semnificația acestui volum, amplificându-i valoarea morală, comemorativă.

Impresionant este numărul personalităților care salută apariția acestui volum prin Cuvinte de salut sau veritabile microstudii de mare profunzime: Șef rabin Israel Meir Lau, Marele Rabin al F.C.E. din România, Menachem Hacohen, prof.dr. Andrei Marga, rectorul Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca și dr. Aurel Vainer, președintele F.C.E. România.

La apariția acestui volum au contribuit Sonia Herman (redactor), Liviu Moscovici (consultant), Vera Radovici (corector), Marius Geller (tehnoredactare computerizată). Un cuvânt pentru regretatul pictor-poet Toma Hirth, autorul copertei cu lumea sinagogii în sărbătoare.

Aspectul acestei cărți, cunoscută fiind marea dificultate a realizării ei, poate fi un prilej de mândrie pentru Editura Hasefer și directorul ei, scriitorul Ștefan Iureș.

Cartea va deveni pentru unii cititori prilejul unei lecturi plăcute și interesante, pentru alții un dicționar la care vor face apel iar cercetători vor găsi în ea un util instrument de lucru pentru investigarea istoriei evreilor din România.

Silviu SANIE

Carol Iancu, *ALEXANDRU ȘAFRAN. O VIAȚĂ DE LUPTĂ, O RAZĂ DE LUMINĂ*, traducere Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2008.

Carol Iancu, cunoscut inițial prin studii, apoi prin cărți – marile sinteze care ilustrau în deosebi evreii în perioada istoriei moderne a României, a coborât uneori în timp, când cercetările o impuneau și la istoria antică și medie, a urcat la problematica de mare diversitate a istoriei contemporane, la relevarea biografiei unor personalități ca Bernard Lazare și M.A. Halevy, dovedindu-se un polihistor.

O mare realizare istoriografică este volumul consacrat unei personalități de primă mărime a iudaismului din România, dr. Alexandru Șafran.

La condițiile necesare abordării acestei categorii de scrieri, autorul, profesor la Universitatea „Paul Valery“ din Montpellier, adaugă accesul la sursele românești și ebraice, apropierea sentimentală și geografică de personajul evocat.

În concordanță cu titlul cărții, spațiul maxim este acordat descrierii factorilor care au transformat personajul în personalitate – poziția de șef rabin al Cultului mozaic din România și opera pe care a elaborat-o.

Cartea are o structură complexă (15 capitole; Concluzii, Anexe, Bibliografia operei lui Alexandru Șafran). Sunt prezentate elementele biografice, evenimentele politice, repercursiunile lor asupra populației evreiești, lupta dr. Alexandru Șafran pentru salvarea fizică și identitară a evreimii din România în anii dictaturii antonesciene și apoi cea de realizare a idealurilor sioniste în epoca postbelică.

Drumul în viață al lui Alexandru Șafran a început la 12 septembrie 1910 la Bacău, ca fiu al rabinului Bezalel Zeev Șafran, considerat gaon, înțelept în interpretarea preceptelor sfinte și justa lor transpunere și al rabinesei Finkel.

Prin cei 9593 evrei, în anul 1930, 30,8 % din populația orașului, comunitatea băcăoană era, sub raport demografic, a cincea din țară. Avea solide instituții comunitare în câmpul învățământului, culturii, cultelor (30 de sinagogi) și nu în cele din urmă al asistenței sociale (Spitalul „Mina și Aron Schuler”, Azilul „Filderman” etc.). Evreii ocupau un loc important în viața industrială și comercială a orașului Bacău.

Al. Șafran, un copil deosebit de dotat, a urmat în orașul natal cursurile școlii israelito-române și apoi a devenit de timpuriu (la vârsta de 11 ani) secretar al tatălui său.

Rabinul Bezalel Șafran a decedat în luna decembrie a anului 1929.

Din anul 1930 până în anul 1934 Al. Șafran a urmat la Viena Institutul de Înalte Studii Teologice Evreiești și a pregătit în același timp doctoratul în filozofie la Universitatea din Viena. Perioada vieneză i-a oferit și prilejul unui contact direct cu evrei reprezentanți de seamă ai științei și culturii, precum Sigmund Freud și Leo Baeck. A participat la efervescența viață științifică vieneză, la acțiunile mișcării sioniste, a cunoscut manifestările antisemite care au luat amploare după anul 1933, odată cu ascensiunea fascismului german.

Tânărul Al. Șafran e activ în presa vremii, susține conferințe în care sunt prezentate fundamentat diverse probleme ale iudaismului.

Reîntors în orașul natal ca doctor în filozofie al Universității din Viena cu lucrarea „Sionismul ca problemă mondială” și cu diploma de absolvent al Institutului de Teologie Evreiască, Al. Șafran este numit în anul 1935 rabin al orașului Bacău. A continuat pe toate planurile activitățile fructuoase ale tatălui său Bezalel Zeev Șafran.

În anul 1936 s-a căsătorit cu Sarah Reinharz, o fericită alegere, o soție care i-a fost alături cu sfatul și sprijinul în momente dificile. O căsnicie luminată de doi reușiți copii, ajunși apoi intelectuali de elită: Esther Starobinski-Șafran și Avinoam Bezalel Șafran.

Continuă activitatea publicistică cantonată în aceleași domenii, ridicată la nivel superior, cu exprimarea clară a opțiunilor între multiplele curente din mișcarea sionistă internațională, cu o analiză lucidă a contribuțiilor personalităților de la Th. Hertzl, Ahad

Haam, la Nahum Sokolov, la scriitori, precum H.N. Bialik, Martin Buber ș.a. Prin toate acestea se dovedea a fi atât un cunoscător apreciat al tradiției, cât și un om de mare cultură ancorat și în realitatea imediată dar rămas și vizionar apropiat de ideile sionismului politic, de realizarea efectivă a idealului unui cămin evreiesc, Eretz Israel.

În noiembrie 1939 a decedat șef-rabinul Cultului mozaic din România I.I. Niemirower.

La 4 februarie 1940, când dr. Al. Șafran era ales în locul defunctului șef rabin, el era deja cunoscut și apreciat atât în cercurile rabinice, cât și între intelectualii prezenți în paginile publicațiilor evreiești din România interbelică.

Fără a avea faima unor rabini ca Țirelson sau M.A. Halevy, dr. Al. Șafran nu era doar rabinul din Bacău, fiul gaonului Bezalel Zeev Șafran, cu toate că și acest fapt a contribuit la victoria în competiția cu M.A. Halevy, preferatul dr. W. Filderman și un apropiat al defunctului șef rabin.

La doar 29 de ani primea onoarea excepțională de a păstori 800.000 de coreligionari în vremuri de mari dificultăți. Senator de drept în virtutea funcției de șef rabin, în intervențiile sale a dovedit o mare iscusință, pricepere, claritate, o perfectă stăpânire a limbii române.

Odată cu abdicarea regelui Carol al II-lea, proclamarea statului național-legionar și apoi a regimului antonescian, pentru populația evreiască greutățile s-au amplificat, glisând adeseori spre veritabile tragedii. Au fost zilele rebeliunii legionare, Pogromul de la Dorohoi și marele Pogrom de la Iași început la 29 iunie 1941, evacuările din mediul rural, deportările în Transnistria. Toate acestea au fost suportate de o populație care în ultimii ani ai deceniului patru a fost treptat lipsită de cele mai multe drepturi civice și deposedată de unele proprietăți, exclusă practic din viața politică, administrativă și economică a țării.

Au fost patru ani în care tânărul șef rabin a dat dovadă de mult curaj, devoțiune, diplomatie, talent în a coagula energii, a insufla speranța salvării fizice și identitare.

A știut să colaboreze, să netezească orgolii, să apropie puncte de vedere exprimate de dr. W. Filderman cu cele ale lui M.Benvenisti, A.L. Zissu, A. Schwefelberg ș.a., dirijându-le către scopul comun.

A dobândit importante ameliorări ale situației evreimii române prin intervenții la familia regală – la regina mamă Elena și regele Mihai, la personalități ecleziastice, precum patriarhul Nicodim, mitropoliții Nicolae Bălan și Tit Simedrea sau la monseniorul Andrea Cassulo.

A invocat precepte religioase, precum sprijinul celor în nevoie, a perseverat pentru a salva vieți și adeseori eforturile sale au avut rezultatele dorite. Au fost ani grei de umilințe, suferințe, sacrificii cu cele mai mari pierderi de vieți în teritoriile răpite prin Dictatul de la Viena și Pactul Molotov-Ribbentrop.

Au urmat evenimentele de la 23 august 1944 și apoi lupta pentru reorganizarea vieții comunitare. Unele comunități nord transilvane au fost în mare parte înghițite de cuptoarele de la Auschwitz, iar unele comunități basarabene și nord bucovinene decimate de tăvălugul războiului au intrat sub altă stăpânire. Noile eforturi erau dirijate către revenirea la o situație normală, prin redobândirea drepturilor civice, a serviciilor, a proprietăților, reintegrarea în viața economică și politică a țării.

Dr. Al. Șafran a solicitat și a obținut ajutorul organizațiilor evreiești din Statele Unite în anii grei de secetă. Călătoriile sale în Vest au fost fructuoase. A sprijinit mișcarea sionistă reînviată în epoca postbelică.

Direcțiile urmate de România sub presiunea Uniunii Sovietice erau în neconcordanță cu democrația așteptată.

Populația evreiască avea, de asemeni, viziuni diferite privind posibila rezolvare a multiplelor probleme ale evreimii din România. Comitetul Democratic Evreiesc oglindea poziția Partidului Comunist Român, antisionistă în contradicție cu gândirea în probleme politice și economice a conducerii comunitare din timpul războiului. Fruntașii conducerii erau acuzați de colaborare cu regimul antonescian, puși în situația de a nu-și putea exprima recunoștința pentru cei care au ajutat sau au încercat să ajute evreimea română în vremuri de restriște (Casa regală, personalități ale vieții ecleziastice și politice etc.).

Acuzele s-au îndreptat treptat asupra lui W. Filderman și a dr. Al. Șafran. Presiunile unor fruntași ai CDE-ului au devenit tot mai puternice cu scopul direct de a-l scoate pe acesta din urmă din funcția

de șef rabin și de a-l expulza, eveniment ce se întâmplă la sfârșitul anului 1947.

Devenit Mare Rabin al Genevei în anul 1948, funcție pe care o va onora până în anul 1997, la activitatea dr. Al. Șafran se vor adăuga importante acțiuni de apărare a iudaismului, de apropiere iudeo-creștină.

Prin scrieri, conferințe, participări la congrese internaționale, el militează în amintitele direcții. Poartă discuții cu importante personalități ale Bisericii Catolice, inclusiv cu Papa Ioan Paul al II-lea.

Dar această lungă perioadă a fost și cea de elaborare a unor vaste studii, cărți traduse în multe limbi, inclusiv în limba română.

Cărți: *La Cabale*, Paris 1960; *Cabala*, București, 1996; *Sagesse de la Kabbale*, Paris, vol. I – 1986, vol. II – 1987; *Înțelepciunea Cabalei*, București, 1997; *Resisting the Storm*, Ierusalim 1987; *Un tăciune smuls flăcărilor. Memorii*, București, 1997; *Israel veșorașav*, Ierusalim, 1994; *Israel și rădăcinile sale*, București, 2002; *Juifs et Chrétiens. La Shoah en héritage*, Geneva, 1996; *Esquisse d'une éthique religieuse juive*, Paris, 1997; *Schița unei etici religioase evreiești*, București, 1999; *Ethique juive et modernité*, Paris, 1998; *Hešbono šel olam*, Ierusalim, vol. I – 2001, vol. II – 2002. Se adaugă o importantă activitate publicistică și studii în reviste de filozofie și teologie.

A fost onorat cu volume omagiale: *Alei sefer mehkarim besifrut hahagut haiehudit* (Studies in the Literature of Jewish Thought), Bar Ilan, 1990; *Iš bigurot. Maamarim bemorešet Israel ubetoldotav* (Studies in Jewish Heritage and History), Bar Ilan, 1990; *Șafran printre nemuritori*, Caiete culturale, „Realitatea Evreiască”, București, 2002; *Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie (XIXe-XXe siècle)*. Actes du Congrès International sous la présidence d'honneur du Dr. Alexandre Safran, Montpellier, 2004.

Sunt analizate, așadar, toate etapele unei vieți îndelungate plină de realizări, o viață dedicată slujirii credinței, etniei sale, cercetării unor aspecte importante ale misticii, teologiei, istoriei poporului evreu. A fost un iubitor al patriei natale, un mare patriot.

Autorul monografiei a avut sprijinul familiei dr. Al. Șafran la procurarea unor materiale documentare pentru diferite perioade, la alcătuirea unui set de fotografii bine selectate prin care cunoaștem și

prin imagini familia Șafran, de la părinți la copii și nepoți, chipul tânărului șef rabin, mândru, hotărât cu credința în Dumnezeu și în oameni la bătrânul gânditor cu o altă privire asupra lumii, a omului care-și cunoaște valoarea și se comportă natural în compania Papei Ioan Paul al II-lea, în discuția cu cardinalii, cu conducătorii Statului Israel, ai României, în momentele solemne de la Academia Română sau la Universitatea „Al.I. Cuza“ din Iași.

În sinagogă este fratele mai mare și mai înțelept.

Detașarea, obiectivarea în analiza personalității prezentate cere și o distanță în timp față de cele descrise. De asemeni, lipsa unor solide lucrări despre predecesorul șef-rabinului dr. Al. Șafran, dr. I.I. Niemirower sau succesorul său, dr. Moses Rosen l-au privat pe autor de comparații în comportamentul cu aceste personalități în momente dificile, a realizărilor, a măsurii în care fiecare dintre ei a răspuns atât chemărilor tradiției, cât și necesităților de adaptare la alte comandamente politice, economice și sociale. Sunt tentat să reamintesc cele scrise de I.I. Niemirower pentru a tempera zelul polemic al celor care contrapuneau pe L. Zunz lui M. Mendelsohn. Subliniind meritele amândurora, încheia menționând că raiul iudaic este îndeajuns de încăpător pentru a primi ambele personalități.

Carol Iancu a întocmit o solidă biografie cu numeroase elemente care descriu și luminează aspecte din secvențe diferite ale epocii contemporane, relevând locul și rolul unei mari personalități a iudaismului din România, revendicat probabil și de comunitatea elvetă, pentru care a fost un *Pontifex Maximus*, un diplomat, un luptător și un savant.

Se cuvine un cuvânt de laudă Editurii Hasefer pentru ținuta volumului.

Silviu SANIE

AUTORII

– FIȘIER BIOBIBLIOGRAFIC –

(în ordine alfabetică)

Dinu BALAN (născut în 1976, Verești, județul Suceava). Este absolvent al Facultății de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava (2000), lector universitar în cadrul aceleiași facultăți; doctor în istorie din 2005. Autor al lucrării *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească modernă (1831-1866)*, Iași, Editura Junimea, 2006 (distinsă, în 2008, cu premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române), precum și al unor studii publicate în reviste de specialitate sau în volume colective, precum: *Național și social în paginile revistei „Conservatorul” (1856-1857)*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol” (Iași, 2004); „«Pruncul român». Ideologie și terminologie social-politică”, în „Codrul Cosminului” (Suceava, 2004); „Statutul alogenilor în Principatele Române în perioada 1831-1866: între teoria legislativă și practica politică”, în vol. *Istoria: contribuții în căutarea unui mesaj* (coord. Iulian Oncescu și Silviu Miloșiu, Târgoviște, 2005); „Integration or assimilation: Ethno-cultural Frontiers and (de)construction of Jewish Identity in Nineteenth Century in the Romanian Lands”, în vol. *Imaging Frontiers, Contesting identities* (ed. Steven G. Ellis and Lud’a Klusáková, Pisa, 2007); „Ideea de «prinț străin» în dezbaterile Adunărilor ad-hoc la 1857”, în vol. *Prin labirintul istoriei* (Iași, 2009) ș.a.

Radu Florian BRUJA (născut la 16 aprilie 1976, Suceava), lector universitar. Absolvent al Facultății de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2001. Doctor în istorie al Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava (2006); a efectuat două stagii de documentare în Ucraina (2005, 2006). Preocupări de istorie modernă și contemporană, cu predilecție pentru istoria partidelor politice și pentru fenomenul totalitarismului. Peste 20 de studii și

articole publicate în țară și străinătate. A publicat volumul *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale* (Iași, 2006), „Taberele legionare de muncă“, în vol. *Prin labirintul istoriei* (Iași, 2009), „Traian Brăileanu – life marks of a Legionary ideologist“, în „Valahian Journal of Historical Studies“ (Târgoviște, 2009) și a coordonat ediția Gheorghe N. Rădășanu, *Viața mea* (Iași, 2008).

Oana BAUER (născută la 17.05.1975 în Piatra-Neamț). A absolvit Facultatea de Litere, secția germană-română la Universitatea „Al.I. Cuza“ din Iași, după care a urmat cursurile de „Studii avansate“ („Mitteleuropa“ – „Europa Centrală“) la aceeași instituție. Bursele acordate de DAAD, Goethe-Institut, Trading and Development Agency for Schools i-au oferit perioade de studii și perfecționare la Konstanz, Berlin și Portsmouth (Marea Britanie). A activat ca profesoară de limba germană la Iași, Portsmouth și Berlin și ca traducătoare (de germană și, respectiv, română) în domeniile literaturii și pedagogiei. În toamna anului 2007 a obținut o bursă de cercetare a „Fundației pentru promovarea culturii iudaice și israeliene“ cu studiul despre orașul natal, *Presa evreiască interbelică și funcțiile ei în conflictele din orașul Piatra-Neamț*. Publicații reprezentative: Jorg Jochen Berns, *Originea automobilului*, Iași, 2006 (traducere); Lothar Vogel, *Omul triarticulat*, Cluj-Napoca, 2003 (traducere); Markus Bauer, „Paradis, Purgatoriu, Iad: Exil german și holocaust în România“, în SAHIR, VII (2002), pp. 326-352; Bora Cosic, „Ambii mei părinți“, în „Lettre Internationale“, București, nr. 61, 2007; Julian Hanich, „Singurătate pe patru roți“, în „Lettre Internationale“, București, nr. 62, 2007 ș.a

Carol IANCU (născut în 1946, Hârlău, jud. Iași) este licențiat al Facultăților de Istorie și Cultură Franceză (1968) și absolvent al Institutului de Educație din cadrul Universității Ebraice din Ierusalim (1970), dobândind titlul de Master of Arts (1971) cu distincția *Magna cum laude*. Doctor în Istorie (1974) și Doctor de Stat în Litere și Științe umanistice al Universității din Aix-en-Provence, este profesor titular de istorie contemporană la Universitatea „Paul Valéry“ din Montpellier și președintele fondator al Centrului de cercetări și studii evreiești și ebraice. *Doctor Honoris Causa* al

Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca (2005). Autor și coordonator a numeroase studii consacrate istoriei evreilor și relațiilor internaționale, printre care: *Napoléon III et la politique française à l'égard de la Roumanie* (Paris, 1974); *Les Juifs en Roumanie. 1866-1919. De l'exclusion à l'émancipation* (Aix-en-Provence, 1978) cu versiuni în limba română (București, 1996) și limba engleză (Boulder & New York, 1996); *Juifs et judaïsme en Afrique du Nord dans l'Antiquité et le Haut Moyen Age* (Montpellier, 1985); *Armand Lunel et les Juifs du Midi* (Montpellier, 1986); *Bleichröder et Crémieux...* (Montpellier, 1987); *Les Juifs à Montpellier et dans le Languedoc, du Moyen Age à nos jours* (Montpellier, 1988); *L'Emancipation des Juifs de Roumanie. 1913-1919* (Montpellier, 1992), lucrare distinsă cu Premiul Fundației culturale israeliene; *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et témoignages* (Tel Aviv, 1994); *Les Juifs du Midi. Une histoire millénaire* (Avignon, 1995), lucrare distinsă cu Grand Prix historique de Provence; *Permanences et mutations dans la société israélienne* (Montpellier, 1996); *Les Juifs en Roumanie. 1919-1938. De l'émancipation à la marginalisation* (Louvain-Paris, 1996); *Miturile fondatoare ale antisemitismului. Din Antichitate până în zilele noastre* (București, 2005); *L'Histoire des juifs de Roumanie et l'ego-histoire* (Cluj-Napoca, 2006).

Vasile LICA (născut la 24 ianuarie 1953, Beceni – Buzău) este absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza“ – Iași (1977), doctor în istorie (1992), profesor de istorie antică la Universitatea din Galați (din 1993) și bursier al Fundației „Alexander von Humboldt“ (1991-1992). Între publicațiile mai importante în domeniu se înscriu: *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal* (Iași, 1984, în colaborare cu Nicolae Gostar), *Scripta Dacica* (Brăila, 1999), *The Coming of Rome in the Dacian World* (Konstanz, 2000) ș.a.

Mihaela PARASCHIV, născută la 9 noiembrie 1947, la Piatra-Neamț, este absolventa Secției de Limbi clasice a Facultății de Limbi Romanice și Clasice a Universității din București. După absolvire (1970), până în prezent, a parcurs toate treptele carierei universitare la Universitatea „Al.I. Cuza“ din Iași, Facultatea de Litere,

Catedra de limbi clasice, italiană spaniolă, pe care o conduce din anul 2006. Este doctor în filologie cu teza *Documentele diplomatice de limbă latină din Moldova (sec.XIV-XVIII)*, publicată în 2004 la Editura Junimea sub titlul *Documentele latine de cancelarie din Moldova (sec.XIV-XVIII)*. Este autoarea unor volume de traduceri, în ediție bilingvă, din Cicero (*De divinatione / Despre divinație*, Iași, Editura Polirom, 1998; *De fato / Despre destin*, Iași, Editura Polirom, 2000), Sextus Aurelius Victor (*Liber de Caesaribus / Carte despre împărați*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza“, 2006), Francesco Petrarca (*Antiquis illustrioribus / Către mai vestiți înaintași*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza“, 2009); *Femeia în Roma antică*, Editura Junimea, 1999, 2003; colab. *Lexic grec și latin universal*, Iași, ed. Demiurg, 2007, distinsă cu medalia de aur la Salonul european al cărții de la Iași, mai 2009.

Silviu SANIE (născut în 1936, Pungești-Vaslui), licențiat al Facultății de Istorie-Filozofie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași; doctor în istorie al Universității București (1977), cercetător științific gr. I și șeful colectivului de Istorie veche al Institutului de Arheologie Iași al Academiei Române. Lucrări reprezentative: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n.- II e.n.* (Iași, 1981), distinsă cu premiul „Vasile Pârvan“ al Academiei Române; *Culte orientale în Dacia Romană*, I, (București, 1981); *Enciclopedia civilizației romane* (București, 1982, coautor); *Die syrischen und palmyrenischen Kulte im römischen Dakien*, în ANRW (Berlin-New York, 1989); *Din istoria culturii și religiei geto-dacilor* (Iași, 1995, ediția a II-a, 1999); *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret* (București, 2000); *Scriere și imagini în spațiul carpato-nistean (secolele VI a.Chr.-IV p.Chr)* (Iași, 2003), *Untersuchungen uber Religionsgeschichte und Kultur die Geto-Daker*, Adolf Hakkert Publisher (Amsterdam, 2009) ș.a. Conducător de doctorat pentru Istorie universală veche; director de studii la CIEE; membru al colegiului redacțional al revistei „Arheologia Moldovei“. Premiul „Emil Dorian“ al F.C.E.R. pe anul 1998 pentru cercetare în domeniul orientalisticii; Ordinul „Meritul Cultural“ în grad de Comandor, „Cercetare științifică“ – 2004.

Ion I. SOLCANU (născut la 19.X.1943, Bogdănești – Suceava) licențiat al Facultății de Istorie-Filozofie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1967), doctor în istoria artei (1983) cu teza *Elemente laice în pictura murală religioasă din Moldova (secolele XV-XVII)*, sub îndrumarea științifică a acad. Virgil Vătășianu de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Din 1978 este titularul catedrei de Istoria artei românești și universale de la Facultatea de Istorie a universității ieșene. A publicat șase volume de autor sau în colaborare între care, *Petru Rareș* (București, 1977, în colaborare), *Artă și societate românească (secolele XIV-XVIII)*, București, 2002, cu versiune în lb. engleză *Romanian Art and Society, 14-18th Century* (București, 2004), *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare* (București, 2004, în colaborare), precum și peste o sută de studii, articole, recenzii și note bibliografice în reviste de specialitate de recunoscută autoritate științifică precum: „Nouvelles études d’histoire“, „Revue des archéologues et historiens d’art de Louvain“, „Revue des Études Sud-Est Européennes“, „Studii și Cercetări de Istoria Artei“, seria Artă Plastică etc. Membru al Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice (1993-1997; 2000-2005) și Președinte al Comisiei regionale a monumentelor istorice – Moldova (2000-2005). Senator de Iași, pe listele PSD, în Senatul României, în toate legislaturile din anii 1990-2008, deținând, succesiv, funcțiile de președinte al Comisiei de Politică și pentru Drepturile Omului și Cetățeanului (1990-1992), al comisiei de Invățământ și Cercetare (oct. 1990 – martie 1992), vicepreședinte al Senatului României (martie 1994 – nov. 1996), președinte al Grupului Român al Uniunii Interparlamentare (1993-1996, 2001-2004; 2005-2008) și lider al grupului parlamentar social-democrat din Senatul României (2001-2004).

Cristina SPINEI (născută la Iași, în 1980). Studii secundare și liceale în orașul natal. Absolventă a Facultății de Litere, Secția germană-engleză, a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (2003). A beneficiat de burse de specializare în Germania și Austria, la universitățile din Konstanz și Viena. Absolventă a programului de masterat în germanistică, la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași (2005) și a programului de masterat în Studii europene la Universitatea din Regensburg (2006). Doctorandă la Catedra de germanistică a

Universității „Al.I. Cuza“ (din 2005) sub îndrumarea științifică a prof.univ.dr. Andrei Corbea-Hoișie.

Iancu ȚUCĂRMAN (născut la Iași, 30 oct. 1922). Absolvent al Universității Agronomice „Ion Ionescu de la Brad“, promoția 1949. În prezent pensionar, a lucrat în Ministerul Agriculturii și ca redactor în presa de specialitate.

Laurențiu URSU, doctorand în metafizică și hermeneutică la Facultatea de Filozofie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași, cu o teză despre antisemitismul ideologic românesc în perioada 1879-1938. Domenii de interes: istorie culturală, antisemitism, filozofie românească, practici ideologice. Absolvent al Facultății de Filozofie, a finalizat două module masterale: în filozofie (*Teorii și practici ale interpretării*, 2008), respectiv istorie (*Istoria evreilor și ebraistică*, 2007). A fost bursier în Germania: DAAD (Passau, 2005) și Socrates-Erasmus (Konstanz, 2005-2006). A participat la mai multe proiecte internaționale privind memorializarea Holocaustului (*Trenurile morții*, 2007) și moștenirea culturală evreiască (*Ștețul Ștefănești*, 2008). Este coautor al *Bibliografiei revistei Mitropolia Moldovei și Sucevei* (Iași, Junimea, 2009), fiind prezent în volumul de istorie culturală *In medias res* (Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza“, 2007) cu un studiu asupra legitimării ideologice a regimului comunist sovietic prin intermediul cinematografiei. A publicat în reviste academice („Symposion“, „Studia Hebraica“) și în reviste culturale („Contrafort“, „Observator cultural“, „Timpul“, „Familia“). A participat la conferințe internaționale: „The Stranger in Judaism and Other Concepts of Jewish Tradition“ – organizată de The Society for Jewish and Biblical Studies in Central Europe (Piliscsaba, Ungaria, februarie 2009); „Jewish Heritage – Part of the World and National Heritage“ – organizată de Facultatea de Litere a Universității București în colaborare cu I.C.R. și F.C.E.R. (București, mai 2009).

Dumitru VITCU (născut în 1940, Ibănești-Botoșani). Licențiat în istorie-limba și literatura română, Universitatea „Al.I. Cuza“ Iași (1962); cercetător științific gr. I la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ al Academiei Române, Filiala Iași, șeful colectivului de

istorie modernă (până în 2006). Doctor în istorie al aceleași universități (1974), Visiting Fulbright Professor la Emerson College (1983) și Boston College (1984), cu stagii de documentare științifică în URSS (1977), SUA (1980, 1992, 2005) și Israel (1997, 2005). Lucrări reprezentative: *Diplomații Unirii* (București, 1979, distinsă cu premiul „N. Bălcescu“ al Academiei Române), *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași, 1600-1859-1918* (Iași, 1983, în colab.), *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* (Iași, 1987), *Diplomats of the Union* (București, 1989), *George Enescu în spațiul artistic american* (Iași, 1994), *Între Revoluție și Unire. Pagini de istorie socială* (Iași, 1997, în colab.), *Relații româno-americane timpurii. Convergențe – divergențe* (București, 2000), *Regulamentul Organic al Moldovei, ediție critică* (Iași, 2004, în colab.), *Lumea românească și Balcanii în reportajele corespondenților americani de război, 1877-1878* (Iași, 2005), *Congresul de pace de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații românești* (Iași, 2006, coord.), *George Enescu în spațiul artistic americano-canadian* (Iași, 2007), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate și individ în perioada construcției naționale* (Iași, 2009, coord.) ș.a. Din 1995 este profesor titular în cadrul Departamentului de istorie și relații internaționale al Facultății de Istorie și Geografie, Universitatea „Ștefan cel Mare“ – Suceava. Conducător de doctorat în specializarea istorie modernă (din 1999), membru în colegiul de redacție al „Anuarului Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»“ și al revistei „Codrul Cosminului“, iar din 1996, în Comitetul Național al Istoricilor. Distins cu Ordinul „Meritul pentru Învățăământ“ în grad de Cavaler (2000).

executat la

RCR Print

Tel./Fax: 021-242.03.03; 021-242.03.13
e-mail: rcrprint1@adslexpress.ro
rcrprint@yahoo.com

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

51948474001350

ISSN 1224-8789

ISBN 978-973-630-219-0